

HZ. PEYGAMBER'İN AHLAKINDA İNSAN SEVGİSİ VE MERHAMET

Mustafa KILIÇ*

Giriş

Allah Teâlâ insanı kendisine ibadet etmesi için eşref-i mahlukât olarak yarattı. O'nu yeryüzünde halifesi kıldı. Bu görev yeryüzünü imar ve ıslah etme şeklinde kendisini gösterecektir. Görme, duyma, düşünme ve idrak etme kabiliyeti sayesinde insan bu görevi yerine getirecek donanımına sahip olarak yaratılmıştır. Ard arda gelen anlamını taşıyan halife sıfatına sahip olan insan nesilden nesle başta Allah'a ibadet etme onun razı olduğu kul olma ardından yeryüzünü yaşanılabilir hale getirme göreviyle yükümlüdür. Allah Teâlâ dünya ve ahiret saadetinin sağlanması için Peygamber ve Kitap göndermesi onun rahmetinin eseridir. İslâm dininin ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed'in temel amacı insanın iman ederek ve sâlih amel işleyerek dünya ve ahiret saadetine ulaşmasını sağlamaktır. Şüphesiz barış ismiyle müsemma İslâm'ın Rahmet Peygamberinin ortaya koyduğu insan sevgisi ve merhamet duygusu bahsettiğimiz gayeye ulaşmayı sağlayan temel unsur olmuştur. Buradan hareketle insan, sevgi ve merhamet kavramlarını kısaca izah ettikten sonra Hz. Peygamber'in sevgi ve merhamet yönünün nasıl tanımlandığını ve bu çerçevedeki örnekleri sunmaya çalışacağız.

1. İnsan, Sevgi ve Merhamet Kavramları

İnsan

Ruh ve bedenden oluşan, akıl, duygu ve istek sahibi, konuşma ve eylem becerisine sahip bir varlık olan insan¹ yaratılmışların en üstünüdür. Topraktan yaratılan ve çeşitli evrelerden geçerek vücut bulan insan tabiatın bir parçasıdır.² Allah Teâlâ'nın kendisine ruhundan üflemesi ile insan diğer yaratıklardan ayrılmış üstün bir vasıf kazanmıştır. Nitekim göklerin ve dağların "emanet"i yüklenmekten kaçındığı görevi insanoğlu

---

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas.

1 Hayati Hökekleli, "İnsan", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşamın Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, II, 932; İlhan Kutluer, "İnsan", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 322.

2 Hökekleli, a.g.y.

yüklenmiştir.³ Allah'ın rızasına uygun bir tarzda yaşaması, görevinin bilincinde olarak maddi ve manevi her alanda Allah'ın gönderdiği dini öğretiye riayet etmesi, ona sahip çıkması kısaca yaratılış gayesine uygun davranması gerekmektedir. Aksi bir tercih ise Allah'ın rızasından çıkmanın yanında fitrata uygun olmadığı için onun yaşamına da zarar verecektir. İnsanın yaratılışında üstün özelliklerine rağmen kötüye meyilli olma yönü de vardır. Bu olumsuz yönlere meyiletmeden dengeli, temiz ve huzurlu bir hayat sürebilmesi insanın iman dairesine girdikten sonra sorumluluklarını (ibadetlerini) yerine getirmesi ve güzel ahlak sahibi olarak hayatını sürdürmesi ile mümkündür. İnsanın bu söylediğimiz çizgiye gelmesinde ise sevgi faktörünün önemli bir yeri vardır. Başta yaratıcıya sevgi duyarak onu razı etmek için çalışan insan yine onun değer verdiği insanlara karşı sevgi ile dolu olduğu zaman hem kendisine hem de topluma büyük katkı sağlamış olacaktır. Yukarıda söylediğimiz gibi insanın yaratılışında ona sevgi ve merhamet duygularını yüklemesi başta Allah'ın varlığının delillerindedir. Yeryüzünün yaşanabilir olması ve insanların birbirleriyle münasebetlerini sağlıklı bir zeminde yürütebilmesi yine sevgi unsuruna dayalıdır. Müslüman insanları sevmeli ve onlara sevgiyle muamele etmelidir.

Merhamet

Merhamet kelimesi sözlükte acımak, affetmek, esirgemek, yumuşak davranmak, şefkat göstermek anlamına gelmektedir. Terim olarak ise Allah Teâlâ'nın insanlara, insanların da birbirlerine ve diğer canlı varlıklara karşı acıma ve şefkat göstermektir. Merhamet kavramı Allah Teâlâ için yarattıklarına nimet vermesi, onlara ihsanda bulunması ve şefkat göstermesi şeklinde tezahür eder. Allah'ın yine rahmet kökünden türeyen Rahmân ve Rahîm şeklinde iki sıfatı ve ismi bulunmaktadır. Rahmân sıfatı ayırım yapmaksızın bütün insanlara ve canlılara nimet vermesi ihsanda bulunması, Rahîm sıfatı ise sadece müminlere ahirette nimet vermesi şeklinde izah edilmiştir. Hz. Peygamber Allah Teâlâ'nın rahmetini yüz parçaya ayırdığını doksan dokuzunu yanında tuttuğunu bir parçasını yeryüzüne gönderdiğini buyurmaktadır.⁴ Başta insanlar ve sonra bütün canlılar arasındaki merhamet duygusunun bu bir parçadan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın merhamet sahibi olduğu⁵ ve merhametinin her şeyi kuşattığı⁶ ifade edilmiştir. Allah Teâlâ'nın rahmetine, ihsanına her canlı gibi insanın da ihtiyacı olduğu, rahmetiyle muamele etmemesi halinde insanın hüsrana uğrayacağı⁷ için O'nun rahmetinden ümit kesilmeyeceği⁸ ferman buyurulmuştur. Merhamet sahibi olan Allah insanlara da acıma

3 Ahzâb, 33/72.

4 Buhârî, Edeb, 19.

5 En'am, 6/133.

6 A'râf, 7/156.

7 Bakara, 2/64.

8 Zümer, 39/53; Zuhuf, 43/32.

duygusunu vermiş ve inananların temel özelliğinin merhamet sahibi olmaları⁹ olduğunu bildirmiştir.

İnsandaki merhamet duygusu, Allah'ın verdiği bir lütuf ve nimettir. İlgi, yufka yüreklilik, acıma şeklinde tezahür eden merhamet duygusu sayesinde amaç birliği dayanışma ve paylaşma ruhu oluşmaktadır. Merhamet kavramı sadece acıma hissiyle sınırlı bir kavram değildir. Bu duygunun merhamet edilen muhataba karşı iyilik veya her türlü olumlu ve faydalı eylem şeklinde tezahür etmesi gerekir. “*And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir*”¹⁰ ayeti ile tanımlanan Hz. Peygamber'in taşıdığı merhamet duygusu ümmetini ateşten korumak ve sıkıntı yaşamalarına engel olma konusundaki hassasiyetini ifade etmektedir.

Sevgi

İslâmî literatürde çoğunlukla muhabbet (hub) ve meveddet (vüd) kelimesiyle ifade edilen sevgi insanın hemcinslerine, diğer canlılara ve çevreye gösterdiği meyle, hoşlanmaya, alakaya, tercih etmeye ve beğenmeye denir.¹¹ Sevginin ortaya çıkabilmesi için kişinin muhatabını veya nesneyi iyi, güzel ve hoş kabul etmesi gerekir. Allah'a ve kullarına nispet edilen sevgi duygusu Allah ile kullar arasında olduğu gibi kullar arasında da karşılıklı sevgiyi ifade eder. “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, kendisinin sevdiği, onların da Allah'ı sevdiği Müminlere karşı alçakgönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu bir zorlu bir toplum getirecektir...*”¹² ayeti Allah ile kul arasındaki, “*Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler*”¹³ ayeti ise kulların karşılıklı sevgilerine örnektir. Hadislerde iyilik, hoşgörü, yumuşaklık, kolaylık göstermek, affetmek, kusurları araştırmamak ve güzel davranış şeklinde tezahür eden sevgi konusunda “Sizden biriniz kendisi için sevip istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz”¹⁴ buyurulmaktadır.

2. Sevgi ve Merhamet Ekseninde Hz. Peygamberin Konumu

2.1. Kur'an-ı Kerim'de Sevgi Peygamberi

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in en önemli vasfı Rahmet Peygamberi olmasıdır.

9 Fetih, 48/29.

10 Tevbe, 9/128.

11 Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 386

12 Mâide, 5/54.

13 Haşr, 59/9.

14 Buhârî, İman, 7.

O'nun sevgi ve merhamet abidesi olması anlamına gelen bu özelliğini Kur'an-ı Kerim tescil etmiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber hakkında “ (Resûlüm) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. ”¹⁵ buyurarak onun risalet görevinin temelini sevgi ve merhamet olduğunu beyan etmiştir. Âlemler ifadesi ile Hz. Peygamber'in bütün varlıkları kapsayacak rahmet üzere gönderildiği anlaşılmaktadır. İnanan inanmayan herkese karşı Hz. Peygamber sevgi ve merhametle yaklaşmış, yine herkes onun merhamet yönünden istifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in gönlünde taşıdığı merhamet duygusunu “Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir”¹⁶ ayeti ile çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ burada kendisine ait iki önemli sıfatı “Ğafûr” ve “Rahîm” sıfatını sadece Hz. Peygamber için kullanarak onun merhametinin yüksek derecesini ifade etmektedir. Mekke döneminde inen ayetlerin tevhid vurgusunun dışında dikkat çektiği hususlardan biri zengin-fakir, asil-köle, kadın-erkek, çocuk-yaşlı herkese sevgi ve merhametle muamele edilmesi hükmü olmuştur. Köleleri hürriyetine kavuşturmak, aç olanı doyurmak, çaresize yardım etmek, imanı ve hayrı tavsiye etmek ve muhtaca yardım etmek gibi tavsiyeler Kur'an'da ifade edilen merhamet yansımalarına örnek teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in insan sevgisi o derece yoğun idi ki Allah Teâlâ “ Sen onların içinde olduğun sürece azap edecek değilim”¹⁷ buyurarak bu sevgiye karşılık vermiştir. Bu ayetteki ifade azabı hak eden müşrikler içindi. Allah Resûlü kendisini helak edercesine onların iman etmeleri için çırpınıyordu. Amacı bu insanları ebedi cezadan kurtarmaktı.

Allah Teâlâ'nın rahmetinin bir tecellisi olarak Hz. Peygamber insanlara hoşgörü ve merhametle yaklaşmıştır. “O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi...”¹⁸ ayeti onun insanlara merhametli davrandığını ortaya koymaktadır. Resûl'ün yolundan giden Müslümanların da etrafına tatlı dille muamele etmesi gerektiği hükmü ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in sevgi ve merhamet yolunu tercih etmesini gösteren bir ayette “(Resûlüm) sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir!”¹⁹ buyurulmaktadır. Yine sevgiyle yaklaşmanın tezahürlerinden biri olarak Hz. Peygamber'e emredilen af kapsamına sınırlama getirilmemiş herkes için böyle davranılması istenmiştir. Hz. Peygamber'in hayatının her anında görebildiğimiz affetme erdeminden sadece inananlar değil inanmayanlar da istifade etmiştir. Toplumun her kesiminin Hz. Peygamber'in yanında

15 Enbiya, 21/107.

16 Tevbe, 9/128.

17 Enfâl, 8/33.

18 Âl-i İmrân, 3/159

19 Arâf, 7/199.

rahat bir şekilde hareket edip kendini ifade edebilmeleri onun insan sevgisinden doğan engin affedici yönünden kaynaklanmıştır.

2.2. Hadislerde Sevgi Peygamberi

Hz. Peygamber'in özellikleriyle ilgili Hadislerde önemli tanımlamalar mevcuttur. İnsan sevgisi ve merhamet vasfı ile ilgili de hadislerde ifadeler geçmektedir. Hz. Muhammed kendisini "Ben, tövbe ve merhamet Peygamberiyim."²⁰ şeklinde ifade etmektedir. Müşriklere karşı beddua beklentisini kabul etmeyen Peygamberimiz kendi yolunun sevgi ve merhamet yolu olduğunu ifade etmiştir. Şirk, küfür ve nifak çukurunda debelenen insanlara her an tevbe kapısını gösteren peygamber olarak görevine vurgu yaptıktan sonra insanlara karşı merhametle muamele eden bir peygamber olduğunu ifade etmektedir.

"Ben müminlere kendi nefislerinden daha yakınımdır. Kim geride bir mal bırakırsa o varislerindir. Kim de borç bırakırsa onu ödemek bana düşer, bana getirin ben onun mevlasıyım"²¹ buyurması ümmetine duyduğu sevginin kuru bir sevgi olmadığını, bu sevgiden dolayı onların külfetlerini üstlendiğini göstermektedir.

Sevginin en sağlam koruma kalkanı olduğunu düşünürsek Hz. Peygamber'in insanı tehlikeye düşürecek her hususa mani olmak için gayret ettiği görülecektir; "Benimle ümmetimin benzerliği ateş yakan bir adamın misali gibidir. Bazı haşerat ve hayvanlar ateşe düşmeye başlar. Ben sizin eteğinizden tutup çekerken siz ateşe düşmeye atılıyorsunuz"²² Hz. Peygamber'in merhametinden dolayı insanları ateşe düşmekten kurtarmaya çalıştığını göstermektedir.

3. Hz. Peygamber'de İnsan Sevgisi

Peygamberlik öncesinde Hz. Muhammed'in Hilfu'l-Fudûl cemiyetine katılması insan olarak merhamet duygusunun sevgiyle dolu olduğunun en güzel örneklerinden biridir. Haksızlığa uğrayan, zulme maruz kalan veya onuru çiğnenen herkese yardım etmek üzere toplanan ve adalet sağlanıncaya, hak sahibine hakkı verilmeye kadar mücadele etmeye söz veren bu topluluğun bir üyesi de Hz. Muhammed idi. Yirmili yaşlarda olmasına rağmen zulme uğrayana yardım için her türlü mücadeleye girmeye söz vermesi onun Peygamberlikten önce de merhametli ve insan sevgisi ile dolu olduğunun bir göstergesidir. Mekke'nin güçlü ve zalim insanlarına karşı mazlumun yanında olmayı göze almayı ancak güçlü merhamet duygusu sağlayabilir. Peygamberimiz dini tercihine, kendisiyle alakasına, tanıdık olmasına bakmadan sadece insan olduğu için mazlumun yanında olmuştur.

20 İbn İshak, *Siretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, s. 123.

21 Semâni, *Tefsîru'l-Kurân*, thk. Ebu Bilal Ganim b. Abbas, Riyad 1997, IV, 259; Suyûtî, *Dürü'l-Mensûr*, Kahire 2003, XI, 727.

22 Tirmizî, Emsâl, 7 (2874).

Vahyin başlangıcında Hz. Hatice'nin Peygamberimizin karakterini tanımlaması ise onun sevgi ve merhamet yönünün değişmez bir karakteri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber ilk defa vahye muhatap olduğunda doğal olarak korku ve şaşkınlık yaşadı. Evine döndüğünde yaşadığı korku ve şaşkınlığı teskin etmek için Hz. Hatice ona şöyle seslendi; "Yüce Allah seni asla mahcup etmeyecektir. Çünkü sen yakınlarınla bağıni sürdürüyor, borçuların borcunu veriyor, fakirlere yardım ediyor, misafirleri ağırlıyorsun, doğruları destekliyor, doğrunun ve haklının yanında yer alıyorsun"²³. Bu değerlendirme bir yönüyle Hz. Hatice'nin ona duyduğu sevgiyi gösterirken diğer yönüyle Hz. Peygamber'in herkese sevgiyle yaklaşan ve bunun gereklerini yerine getiren bir ahlaka sahip olduğunu ifade etmektedir.

Şehrin bütün ayak takımının üzerine çullanarak öldürmeye kastettiği Taif Yolculuğunda Hz. Peygamber, faillere veya tahrikçilerine kötü söz söylemedi, bedduada bulunmadı.²⁴ Hayatında yaşadığı en zor gün olarak ifade ettiği bu olayda Hz. Peygamber normal olarak cezalarını dilemek yerine, onların bilmediklerini (cahil olduklarını) düşünerek hidayete ermelerini ve nesillerinden inanmış insanlar gelmesini diledi.²⁵

Müşriklerin yaptığı onca zulümle yürekleri yanan Müslümanların onlara dua etmesini istemeleri karşısında Hz. Peygamber "Ben lanet edici olarak gönderilmedim, ben ancak rahmet olarak gönderildim"²⁶ buyurarak böyle bir şey yapmayacağını ifade etmiştir.

Mekke müşriklerinin değersiz saydıkları köle, fakir, kimsesiz veya alt tabakadan insanlarla Hz. Peygamber'in konuşmamasını onları yanından uzaklaştırmasını istedikleri zaman Hz. Peygamber "Ben onları kovamam"²⁷ diyerek bunu reddetmiş ve onlara değer verdiğini göstermiştir. Zayıf konumdaki insanlara değer vermek sevgiden kaynaklanır. Hz. Peygamber konumu ne olursa olsun sadece insan olduğu için herkesi seviyor onlarla münasebetini sürdürüyordu.

Sevgi temeli üzerine bina edilmeyen dinin büyüme, geniş kitleler arasında yayılma ihtimali yoktur. Allah Teâlâ insanların hakkı görebilmesi, tevhidi anlayabilmesi ve nihayetinde kendisine iman etmesi için ortamın müsait olması gerektiğini bildiği için sulh ortamının sağlanması veya devam ettirilmesini murad etmiştir. Medine döneminde Hz. Peygamber'in Müşriklerle münasebetlerinde asıl hedefi sulh ortamının tesis edilmesi olmuştur. Hudeybiye anlaşmasının, ağır maddelere rağmen imzalanması sulh ortamının başlaması isteğine dayanmaktadır. İnsanlar ancak sulh ortamında salim bir kafa ile dinin ne dediğine bakmaya başlayacaktır. Aksi halde bir takım hesapların, kan davasının mevcut

23 Buhâri, Bed'ül-Vahy, 3; Muhammed b. Sa'd, *Tabakatü'l-Kebir*, by., ts, I, 165

24 Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1990, I, 68.

25 Buhari, Bedu'l-Halk, 7.

26 Müslim, Birr, 87.

27 Ebu Muhammed b. el-Huseyn b. Mesud el-Beğavi, *Mealimu'r-Tenzil*, Beyrut 2002, s.421.

olduğu ortamda İslâm dininin ne dediğini duyması zorlaşacaktır. Zulme ve kaybedilen canlara rağmen Hz. Peygamber Müşrikleri sulha yaklaştırmak için onlarla anlaşma imzaladı. İçinde taşıdığı kine, hırsa ve düşmanlığa tutularak hakkı göremeyen ve hem dünyasını hem ahiretini mahvedecek insana düşünüp akledebilmesi için fırsatlar sunan Peygamberimiz, bu fedakârlığı insan sevgisi ve onlara duyduğu merhametten böyle davranmıştır.

Hz. Peygamber'in gördüğü kötü muamele, işkence ve zulümler, ondaki insan sevgisi ve merhameti azaltmamış, engellememiştir. Her durumda yine insanlara ki bunların önemli bir kısmını müşrikler oluşturmaktadır sevgiyle yaklaşmış, onların iyiliğini istemiş ve elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Uhud harbinde ölüm tehlikesi atlatmasına, yakınlarını ve çok sayıda sahabesini kaybetmesine rağmen Müşriklere kötü söz söylememiş bedduada bulunmamıştır. Tam tersine Rahmet Peygamberi “Ya Rabbi! Sen benim milletimi doğru yola ulaştır. Zira anlar ne yaptıklarını bilmiyorlar”²⁸ şeklinde hayırlarını dilemiştir.

Hz. Peygamber artık görevini ifa edip bu dünyadan ayrılma vakti yaklaştığında tüm insanlığa bir metin yayınladı. Veda Hutbesinde “Ey insanlar hepiniz Âdem'den Âdem ise topraktır²⁹, Arab'ın Acem'e Acem'in Arab'a her hangi bir üstünlüğü yoktur³⁰” buyurarak son ilamını yapmıştır. İnsanların birbirlerine sevgi ile muamele edebilmesi eşit olduklarına inanmalarına, aralarında fark veya üstünlüğün olmadığını kabule bağlıdır. İnsanın kendisiyle eşit görmediği diğerine sevgi ile yaklaşması mümkün değildir. Hz. Peygamber Veda Hutbesinde tüm insanlığın huzurunu sağlayacak sevgi temelini ancak eşitlikçi yaklaşımla sağlanabileceğini bildirerek son uyarısını bu hususta yapmıştır.

“Ben namazı uzatmak istiyorum ama arkadan çocuk ağlaması duyunca annesi üzülmesin, hemen onunla ilgilen sin diye kısa tutuyorum”³¹ buyuran Peygamberin Gayri Müslimler ve inanmayanlar için de samimi olarak sevgi göstermiş merhametli davranmıştır. Bedir harbinin sonunda Hz. Peygamber'in aldığı tavır bu konuda güzel bir örnektir. İslâm Peygamberine ve Müslümanlara sadece iman ettikleri ve iman gereğini yerine getirmek istedikleri için Mekke Müşriklerinin yapmadıkları zulüm kalmadı. Beklenen yumuşama meydana gelmeyince mallarını mülklerini bırakarak doğdukları kenti Mekke'yi terk etmek zorunda kaldılar, Medine'ye hicret ettiler. Bütün fedakârlıklarının yanında maddi güçleri kalmayan Müslümanlar gurbet hissine göğüs gererek Medine'de tutunmaya çalıştılar. Ancak Mekke müşrikleri gönderdikleri mektup ve elçilerle Müslümanları burada da rahat bırakmayacaklarını gösterdiler. Sonunda Müslümanlarla Mekke Müşrikleri Bedir'de karşı karşıya geldiler. Müslümanlar açık bir zafer elde ettiler. Yukarıda bahsettiğimiz süreci yaşayan Müslümanların bu sonuca göre Müşrikleri takip etmeleri, zaferi daha ileri taşıyarak

28 Müslim, Cihad, 105.

29 Ebu Davud, Edeb, 120.

30 Ahmed b. Hanbel, V, 411.

31 Buhârî, Ezân, 65.

Müşrikleri tamamen tehdit olmaktan çıkarma imkanları ve hakları varken böyle bir adıma geçilmemiştir. Hz. Peygamber'in Mekke Müşriklerini takip ettirmemesi ve hayatta kalmalarını istemesi, içinde taşıdığı sevgiyle ve merhametle ilgiliydi. Peygamberimizin savaşa giden bütün yolları kapatması nasıl merhametle ilgili ise savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda da merhamet duygusuyla hareket ederek, galibiyetin verdiği hakkı kullanmayıp insanın yaşamasını istemesi rahmet yönünü göstermiştir. Şahit olduğumuz sevgi ve merhametin iki yönü var. Bir tanesi Hz. Muhammed insan olarak da sevgi ve merhamet yüklü bir karakter sahibiydi ve bu savaşı ileri taşımaya engeldi. Diğeri ise o Rahmet Peygamberiydi. Bütün zulümlerine ve savaşı zorunlu kılmalarına rağmen müşrik de olsa insanların dönmelerine müsaade etmek ve iman etmelerine vesile olması için hayatta kalmalarını istemek tamamen sevgi ve merhametin sonucuydu.

Hz. Peygamber'in insan sevgisi ve merhameti değişmeyen sürekli bir davranış biçimidir. Mekke'nin fethi esnasında artık Hz. Peygamber'in karşısında yapacağı hiçbir şey kalmayan, ona teslim olmuş Mekke müşriklerine karşı büyük bir merhamet göstermiş, "Hepiniz serbestsiniz"³² buyurmuştur. Müslümanlara işkenceler yapan, onu yersiz yurtsuz bırakan, Umretü'l-Kazâ öz yurdunda evi olmadığı için çadırda kalmaya mecbur eden bu insanlara karşı hukukun gereği olarak da olsa hiçbir hesap sormadığı gibi kardeş muamelesi yaparak kendi hallerine bırakmıştır. Hz. Peygamber taşıdığı insan sevgisinin sadece Müslümanlara değil tüm insanlara karşı yüksek seviyede olduğunu göstermiştir.

Hz. Peygamber insanlara eşit muamele eder onlar arasında ayrımcılığa asla yer vermezdi. Hür ile köle, zengin ile fakir, güçlü ile zayıf, yakın ile uzak arasında her hangi bir ayırım farklı muamele gözetmemiştir. İnsanlar arasında ayırım gözetmemek adalet anlayışının bir yansıması olduğu kadar insana duyulan sevginin de bir tezahürüdür.

Hz. Peygamber'deki insan sevgisi ve merhamet hissi başka bir takım güzel davranış biçimlerinin de sebebi olmuş, bu duyguları beslemiştir. Bu davranış biçimlerinin en güzel örneğini ondaki engin tevazu teşkil etmektedir. "Ben kurutulmuş et yiyen kadının oğluyum"³³ diyerek kimsenin kendisinden çekinmemesini isteyen Hz. Peygamber herkese tevazu ile muamele etmiştir. İnsanlara tevazu ile yaklaşan onlar arasında zengin fakir, zayıf güçlü ayırımı yapmayan Hz. Peygamber kendisine farklı muamele edilmesinden de asla hoşlanmazdı. Bu yönde kendisi için el bağlayarak veya başka şekilde ayağa kalkılmamasını istemesi örnek olarak gösterilir. Toplum ve devletin işleriyle alakalı karar merci konumunda olmasına rağmen diğer insanlar gibi o da kendi vazifesini bilir ve bunu yerine getirirdi. Tabi ki sahabe ondan bu yönde davranmamasını istemiş ama o vazifesini başkasına havale etmeyip kendisi bizzat yerine getirmiştir. İnsanlar karşısında farklı olmadığını onlara hissettirmek, farklılık arayışında olmamak onlara duyulan sevgi

32 İbn Hişâm, IV, 54-55.

33 İbn Mace, Et'ime, 30.

olmadığı zaman ortaya çıkacak bir davranış biçimi değildir. Sevgi duyulmayan şahsa veya kavrama saygı gösterilmesi belki mümkündür ama tevazu gösterilmesi zordur. Özellikle fakiri, yetimi, kimsesizi yani toplumun zayıf tabakasını sevdiği için Hz. Peygamber onlara tevazu göstermiştir.

Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'in davranışlarıyla alakalı sözleri sevgi ve merhametin onda ne kadar güçlü bir ahlaka dönüştüğüne çok bilinen bir örnektir. Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'in ahlakını şöyle ifade etmektedir: "Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. Bana hiçbir zaman öf demedi. Bunu niye yaptın, şunu niye yapmadın demedi."³⁴ Enes b. Malik'in o sıralarda on yaş civarında olduğunu düşünürsek hataları ve ihmalleri olması kaçınılmazken Peygamberimizden her hangi bir olumsuz cümle duymaması onun yüce ahlakını ve insana duyduğu sevgi ve merhameti gösteren en önemli delildir.

4. Hz. Peygamber'in Sevgi ve Merhamet Eğitimi

İnansın inanmasın her insana bitmeyen bir sevgi besleyen Peygamberimiz bunu hayatında her an gösterirken, Müslümanlara kendi aralarında sevgiyi önemsemelerinin ve sevgiyi tesis etmelerinin yollarını da öğretmiştir. "Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (tam) iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınızı takdirde, birbirinizi seveceğiniz bir şey göstereyim mi? Aranızda selamı yayınız"³⁵ hadisi buna en güzel örneklerden birisidir. Her Müslüman aslında tek bir emeli vardır o da cennete gitmek ve ebedi mutluluğu yakalamaktır. Bu hadisten cennetin yolunun sevgiden, sevginin yolunun ise selamlaşmak, karşımızdakini fark etmek ve ona esenlik ve hayır dileğimizi sunmaktan geçtiğini öğreniyoruz. Muhatabını tanıdığını, var kabul ettiğini ve değer verdiğini gösteren insan "selam" cümleleriyle onun için hayır dilediğini, olumsuz düşünce içerisinde olmadığını gösterdiği andan itibaren iletişim ve dostluk tesis edilmeye başlamış demektir. Selamın yaygınlaştığı dolayısıyla sevginin yerleştiği toplumda huzur hakim olacaktır.

Sevgi ve merhametin derecesini ve genişliğini gösteren çarpıcı başka bir örnekten bahsedelim. "Bir cenaze geçtiğinde ayağa kalkan Hz. Peygamber'e sahabe "O bir Yahudi cenazesidir!" dediklerinde Hz. Peygamber "İnsan değil mi?"³⁶ Cenazeyi gördüğünüzde ayağa kalkınız!"³⁷ cevabını vererek insanların dini tercihlerinin farklı olması insan olmalarına engel değildir dolayısıyla saygıyı hak eder anlayışını ifade etmiştir.

Hayatı boyunca yaşamını ve davranışlarını sevgi ve merhamet üzerine kuran Peygamberimizin Hadislerindeki sevgi ve merhametle muamele ahlakına ulaşma

34 Buhârî, Edeb, 39.

35 Müslim, İman, 93.

36 Buhârî, Cenâiz, 48.

37 Buhârî, Cenaiz, 49.

yönündeki vurgu Müslümanlara bu kavramları ve davranışları ciddiyle uygulamalarını sağlamak içindi. "Başkaları tarafından seilmeyen insanda hayır yoktur"³⁸ buyuran Hz. Peygamber insanların toplumda sevilen insan olma yönünde gayret etmelerini zorunlu görmektedir. Bunu tesis etmek için insanın kendisini devamlı kontrol etmesi gerektiği, sevgi ve merhamet yansımaları karşısında derecesinin ne olduğuna bakması gerekmektedir. Haklı ve doğru olmanın yanında hareketlerimizin, davranışlarımızın ve konuşmalarımızın sevgi ve merhamet çerçevesinde olmasına dikkat etmek gerekir. Bu hassasiyet gösterildiğinde insanlar arasında sevilen bir konuma gelmek mümkündür. Haklılığımızı ve doğruluğumuzu sunuş biçimimiz sert, acımasız ve fırsat vermeyen şekilde olursa insanların bizi sevmesi zorlaşacaktır. Hz. Peygamber güçlü toplum yapısının ancak sevgi ve merhamet temeli üzerine inşa edileceğini biliyordu. Bu sebeple sevilen insan olma gayreti ve heyecanı içerisinde olmayı dinin bir emri olarak gören insan, sevgi ile muameleyi ahlak edinecektir.

"Sizden biriniz kendisi için istediği bir şeyi başkası için de istemedikçe iman etmiş olamaz"³⁹ hadisi ise sevgi ve merhametin zirve kaidesi olduğu kadar huzurlu toplumun temel kuralıdır. Bizim anlayacağımız ifade ile kendimiz için istediğimiz ne varsa bunu başkası için de isteyeceğiz, kendimiz için neden korkuyor ve istemiyorsak başkası için de istemeyeceğiz. Hz. Peygamberin sevgi ve rahmet eğitimi konusunda bize öğrettiği en önemli kaidelerden biri olan bu Hadis-i Şerif'in birkaç yönden dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber Müslümanın kendisi için istediği şeyi başka bir Müslüman için istemesi gerektiğini bir yönüyle emir buyurmuştur. İstenilen şey ise, şüphesiz hiçbir insan kendisi için olumsuz, kötü ve zararlı bir şey istemeyeceğine göre güzel ve fayda temin eden her türlü olumlu hususu içermektedir. Burada kendi lehine istediği şeyi başkası için istemek ve devamında buna engel olacak hiçbir eylemde bulunmamak Hz. Peygamber'e itaatin gereğidir. İstemek gönülde gerçekleşen bir hadisedir. Hz. Peygamber'in istemedikçe ifadesini yerine getirmek tek başına istemek şeklinde içsel bir duygu ile tam olarak sağlanmış olmaz. Asıl dikkat edilmesi gereken diğeri için istediğimiz şeyin gerçekleşmesine engel olacak hiçbir eylem ve söylem içinde de bulunmamaktır. Kendimiz için istediğimizi başkaları için istemedikçe iman etmiş sayılmayacağımız ikazı ise bu hususa çok dikkat etmemiz gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla Müslüman başkası aleyhine bir istek taşıması halinde iman probleminde düşmüş olacağı korkusunu taşıyarak diğeri için de olumlu şeyler isteyecek, ona sevgi ile muamele etmiş olacağı için birbirine sevgi ile muamele eden toplum meydana gelecektir. Başka birinin kendisi için hayır, güzel ve faydalı şeyleri istediğini gören insanın ona sevgi duymaması nasıl zor ise kendisi için hayır düşünmeyen iyiliğini istemeyen birine karşı sevgi duyması o kadar zordur. İnsan fitratını, toplumun

---

38 Ahmed b. Hanbel, II, 400.

39 Buhârî, İmân, 7.

temellerinin hangi unsurlar üzerine bina edileceğini en iyi bilen Peygamberimiz bu hususa hadisin başka ifadeleriyle de dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *Müsned*, İstanbul, 1992.
- Beğavi, Ebu Muhammed b. el-Huseyn b. Mesud, *Mealimu't-Tenzil*, Beyrut 2002
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut 2002.
- Hökekleli, Hayati, “İnsan”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö.213/823), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1990.
- İbn İshak, Muhammed (ö. 151/768), *Siretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed (ö.283/887), *Sünen*, Beyrut 2010.
- İbn Sa'd, Muhammed (ö.230/845), *Tabakatü'l-Kebir*, by. ts.
- Kutluer, İlhan, “İnsan”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul 2000.
- Müslim, Müslim b. Haccâc, (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, Riyad, 1998.
- Semânî, Mansur b. Muhammed (ö.489/1096), *Tefsîru'l-Kurân*, thk. Ebu Bilal Ganîm b. Abbas, Riyad 1997.
- Suyûtî, Celâleddin (ö.911/1505), *Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri bi'l-Mesûr*, Kahire 2003.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (ö.279/892), *Sünen*, by., 1987.
- Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2005.

*“Andolsun size kendinizden öyle bir
Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya
uğramanız ona çok ağır gelir. O size çok düşkün,
mü’minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”*

(Tevbe, 9/128)

HZ. PEYGAMBER VE EĞİTİM

Hüseyin YILMAZ*

Giriş

Hiz. Peygamberler, dünyada ve ahirette mutlu olabilmeyin yollarını insanlığa göstermek amacıyla Allah (c.c.) tarafından gönderilmiş elçilerdir. Onların temel görevi, Allah'tan aldıkları mesajları (vahyi) eğitim öğretim yöntemlerini kullanarak insanlara ulaştırmak, hak ve adaletin egemen olduğu sağlıklı bir sosyal düzenin nasıl tesis edilebileceği noktasında örneklik ve önderlik etmektir. Hiz. Muhammed de aynı misyonu üstlenmiş, eğitimle ilgili anlayış uygulamalarıyla örnek bir lider olduğunu bütün insanlığa kanıtlamıştır.

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitimde gözettiği ilkeler, kullandığı araçlar ve şartlara göre uyguladığı yöntemler, uygulanabilirliği kanıtlanmış ideal bir pratik örneğidir. Sahip olduğu bilgilerin asıl kaynağını Kur'an oluşturmakla birlikte, O aklını, basiretini ve ferasetini kullanarak diğer kültürlerden ve çevresindekilerin tecrübelerinden de yararlanmışır. Dolayısıyla kendisi vahiyle donanmış ve hikmetle bezenmiş bilge bir öğretmendir. Hayatın bireysel, sosyal ve kültürel alanlarında faydalı olduğunu düşündüğü pek çok bilgiyi insanların öğrenmelerini istemiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Medine döneminde adeta bir eğitim-öğretim seferberliği başlatmıştır. Bu seferberlik anlayışı içerisinde kadın-erkek ayrımı gözetilmemiş, erkeklerle birlikte kadınların eğitimiyle de ilgilenilmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) haftanın belli gün ve saatlerini kadınların eğitimine ayırarak onları aydınlatmıştır. Dinî konuları sadece kendisi anlatmakla yetinmemiş, kadın öğretmenler de görevlendirmiştir. Ümmü Süleyman b. Heyseme ve Hiz. Peygamber'in Hanımları, evlerine gelen genç kız ve kadınlara dini bilgileri öğretiyorlardı. Özellikle Hiz. Aişe'nin Müslüman kadınların eğitim öğretiminde ve İslami bir kimlik kazanmasında katkısı büyük olmuştur.

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitim anlayış ve uygulamalarında günümüz eğitimcilerinin yararlanmaları gereken önemli mesajlar vardır. Kendisi bir eğitici olarak insanların gönlüne hitap etme yollarını göstermiş, bizzat uygulamalarıyla bir insanlık medeniyeti inşa etmiştir. O'nun başarılı eğitim çalışmaları sonucunda önemli bir toplumsal değişim

---

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

gerçekleşmiş, bilgisiz insanlar topluluğundan örnek bir nesil meydana gelmiştir. Şüphesiz bu sonuca ulaşmada, Hz. Peygamber'in eğitim uygulamaları sırasında gözettiği ilkeler son derece etkili olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitim anlayışını gösteren evrensel nitelikli temel ilkeleri ilim öğrenmeyi hedef gösterme; şiddeti değil sevgiyi esas alma; daima yumuşak üslup kullanma, kolaydan zora doğru tedrici bir yol izleme, cezalandırma yerine affediciliği tercih etme, olumsuz alışkanlıkları kızmadan sabırla düzeltme, pratiği olan konuları uygulamalı olarak gösterme; öğrenme konumunda olan bireyleri bıktırıp usandırmadan kısa ve öz konuşma; beden, zihin, irsiyet, çevre ve öğrenme kapasitesi gibi bireysel farklılıkları dikkate alma; konuları insanların akıl ve gönüllerine hitap ederek işleme şeklinde özetlemek mümkündür. Hoşgörüyü dayalı ve pedagojik esaslara uygun olan bu eğitim anlayışı, günümüz eğitimcilerine ışık tutabilecek niteliktedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitimciliğini geniş bir çerçevede ele almak gerekir. Kendisi yazı yazmayı bilmeyen (ümmî) bir Hz. Peygamber olduğu için, O'nun eğitim-öğretim faaliyetleri, günümüzdeki gibi belli yaş ve bilgi düzeyine sahip kişilere özel bir okul ya da sınıf ortamında yazılı literatürden okuyup yorumlayarak ders verme şeklinde olmamış; çocuk, genç yaşlı ayırımı yapmaksızın pek çok insanı bireysel ve sosyal hayat için gerekli olan temel bilgiler ışığında eğitime şeklinde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in daha ziyade mescitte vaaz ve hutbe, sosyal hayatın değişik alanlarında ise sohbet şeklinde gerçekleştirdiği eğitim-öğretim faaliyetleri yaygın eğitim kapsamında değerlendirilebilir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşadığı dönemde üstlendiği eğitimcilik misyonu gereği sergilediği davranışlar ve söylediği sözler, günümüz eğitimcilerinin de dikkate almaları gereken önemli mesajlar içermektedir. Dolayısıyla O'nun sözleri ve davranışları ile insanlığa sunduğu mesajların gündemde tutulması ve bu mesajların somut örnekler halinde güncelleştirilmesi günümüz eğitimcilerinin düşünce ve yaklaşımlarına bir zenginlik katacaktır. İşte bu bölümde, Kur'an-ı Kerim'de insanlığa örnekliği açıkça belirtilen¹ Hz. Peygamber (s.a.v.)'i bir eğitimci olarak adeta toplum yeniden inşa etme sürecinde O'nu başarılı kılan eğitim prensipleri güncellenerek eğitimcilerin istifadesine sunulacaktır.

1. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Eğitimcilik Görevi

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in üstlendiği en önemli misyon, şüphesiz eğitimcilik misyonudur. Kur'an-ı Kerim O'nun temel görevinin eğitim olduğunu bildirmiştir.² Kendisi de; "*Ben öğretmen olarak gönderildim*"³ diyerek, bu görevin bilincinde olduğunu teyit etmiş ve hayatı

1 Bkz: Kalem 68/ 4. Ahzab 33/ 21.

2 Bkz: Bakara 2/ 129, 151; Âl-i İmran 3/ 164.

3 İbn Mâce, Mukaddime 29; İbn Hambel, *Müsned*, III, 328.

boyunca yaptığı uygulamalarla da bunu ispatlamıştır. Onun eğitim-öğretime verdiği önem, ilim öğrenmenin faziletini vurgulayan ve bilgisizliği yeren çok sayıdaki hadislerinden de anlaşılmaktadır.⁴ Hadislerinde aranıp bulunması gereken bir kayıp olarak nitelendirdiği⁵ bilgiyi ve bilgi edinmek için gösterilen çabaları kutsal saymıştır.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan; *"Andolsun ki, Allah'ın Rasûlünde sizin için, Allah'ı ve Âhireti arzu eden ve Allah'ı çok anan kimseler için güzel bir örnek vardır"*⁶ âyeti, Hz. Peygamber'in örnek alınabilecek bir model insan olduğunu göstermektedir. O, insanların mutluluğu için gerekli olan prensipleri öğretmek ve yaşantısıyla da bu prensiplerin pratiğini göstermek üzere görevlendirilmiştir. *"Kitap ve hikmeti öğreten bir Hz. Peygamber göndermekle Allah müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur"*⁷ âyetinden de anlaşılacağı gibi, O'nun gönderilişiyle insanlık aydınlanmış ve Yüce Allah'ın yolundan gitmek isteyen Müslümanlar örnek alabilecekleri bir eğitimciye kavuşmuşlardır.

Allah (c.c.)'in Hz. Peygamber (s.a.v)'e yönelik ilk emri 'Oku'⁸ olmuştur. Bu emirle birlikte, *"... Sen (insanları) Rabbine çağır. Muhakkak ki sen hakka götüren dosdoğru yol üzeresin"*⁹, *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et. Onlarla en güzel yolla mücadeleyi yap..."*¹⁰, *"Öğüt ver, şüphesiz öğüt müminlere fayda verir"*¹¹, *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de (isim ve sıfatlarını) yazılı bulacakları, iyiliği emreden, kötülüklerden alıkoyan, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılan, sırtlarındaki ağır yükü ve üzerlerindeki zincirleri indiren ümmî Hz. Peygamber olan o Rasûle uyarlar..."*¹², *"Ey Hz. Peygamber! Biz seni şahit, müjdeleyici, uyarıcı, izniyle Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir lamba olarak gönderdik"*¹³ meâlindeki âyetler, O'nun insanları eğitip doğru yola yönlendirmekle görevlendirilmesinin Kur'anî dayanaklarını oluşturmaktadır.

Âyetlerden de anlaşıldığı gibi, gönderildiği toplumu aydınlatmakla görevli olan Hz. Peygamber'in eğitimciliğinin en temel vasfı, Allah'tan gelen vahyi insanlara okuyarak duyurması¹⁴ ve insanları Allah'ın rızasına ve yaratılış özelliklerine (fıtrata) uygun yaşayabilmeleri konusunda yönlendirmesidir. O, okuma-yazma bilmeyen bir toplumu

4 Bkz: Buharî, Enbiyâ 50; Müslim, İman 99; Tirmizî, İlim 13; İbn Mâce, Mukaddime 12, 24; Dârimî, Mukaddime 24.

5 Bkz: İbn Mâce, Zühd 15.

6 Ahzab 33/ 21.

7 Âl-i İmran 3/ 164.

8 Bkz: Alâk 96/ 1-5.

9 Hacc 22/ 67.

10 Nahl 16/ 125.

11 Zâriyat 51/ 55.

12 Araf 7/ 157.

13 Ahzab 33/ 45-46.

14 Bkz: Bakara 2/ 129, 151; Âl-i İmran 3/ 164; İsrâ 17/ 106; Kehf 18/ 27; Kasas 28/ 59; Ankebût 29/ 45; Cuma 62/ 2; Talak 65/ 11; Beyyine 98/ 2.

eğitmekle sorumlu olduğunu bilmiş ve bu sorumluluğunu yerine getirmek için var gücüyle gayret göstermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sahip olduğu bilgilerin asıl kaynağını Kur'an oluşturmakla birlikte, O aklını, basiretini ve ferasetini kullanarak diğer kültürlerden ve çevresindekilerin tecrübelerinden de yararlanmıştı. Dolayısıyla kendisi vahiyle donanmış ve hikmetle bezenmiş bilge bir öğretmendir.¹⁵ Hayatın her alanında faydalı olduğunu düşündüğü pek çok bilgiyi insanların öğrenmelerini istemiştir. Özellikle gençlerin okuma, yazma, matematik, tıp ve Kur'an okuma gibi hem maddî hem de manevî alanlarda eğitilmelerini tavsiye etmiştir. Çocuk, genç, yaşlı her düzeyde insan O'nun eğitim faaliyetlerinden yararlanma imkânı bulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) daha Mekke döneminde kendisine vahyedilen âyetlerin yazılmasına, okunup pratik hayata geçirilmesine büyük önem vermiştir. Hicretten önce Mekke döneminde müşriklerin eziyet ve işkence etme ihtimali nedeniyle eğitim-öğretim faaliyetleri çoğu zaman evlerde yürütülmüştür. Özellikle sahabelerden Hz. Ebubekir ve Erkam'ın evleri eğitim-öğretim merkezi haline getirilmiştir. Buralarda Kur'an âyetlerini okuyup yazmanın yanında açıklamalı dinî bilgiler de öğretilmiş ve bu bilgilerin pratiği uygulamalı olarak gösterilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), hicretten iki yıl önce Mekke'ye gelip Akabe bölgesinde Müslüman olan Medinelilerin eğitimi ile de ilgilenmiş; onların isteği üzerine Kur'an'ı ve İslâm'ın prensiplerini öğretmek için Medine'ye öğretmen göndermiştir. Kendisi Medine'ye geldiğinde eğitim-öğretim çalışmalarına hız vermiştir. Hicretin ilk günlerinde inşa edilen mescidin namazgah kısmıyla birlikte, eğitim-öğretim faaliyetleri için *Suffa* denilen ayrı bir bölüm yapılmıştır. Burada Muhacir ve Ensar'dan bazı sahabeler eğitim görüyor, İslâm'ın temel esaslarını öğrenmek üzere çeşitli bölgelerden Medine'ye gelenlerin bir kısmı da burada konaklıyordu.¹⁶ Kısa süre sonra Suffa eğitim-öğretim ihtiyacını karşılayamaz duruma gelince, Medine'de yeni eğitim mekânları yapıldı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sağlığında Mescid-i Nebevî'nin dışında Medine'de dokuz mescidin daha bulunduğu belirtilmektedir. Bu mescitlerde ibadetle birlikte eğitim-öğretim faaliyetleri de yürütülmekteydi.¹⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.), teşkilatlandığı eğitim kurumlarında hem kendisi ders veriyor hem de halka okuma-yazmayı ve diğer ilimleri öğretmek üzere başka öğretmenler görevlendiriyordu. Ubade b. Sabit ve Sa'd b. As, aktif öğretmenlik için görevlendirilen sahabelere örnek gösterilebilir.¹⁸ Sadece Müslümanlardan değil, müşriklerden de yazı öğretmek üzere görevlendirilen öğretmenler vardı. Nitekim Bedir savaşında esir düşen

15 Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1999, s. 202.

16 Bkz: İbn Hambel, *Müsned*, III, 328.

17 İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001, s. 282.

18 Bkz: İbn Hambel, *Müsned*, III, 328.

müşrik askerlerden okur-yazar olup da fidye verecek mali gücü bulunmayanlar, on Müslüman çocuğuna yazı öğretme karşılığında serbest bırakılmışlardı.¹⁹ Şüphesiz bu uygulama, o dönemin şartları dikkate alındığında son derece önemlidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine döneminde bir yandan bilenlerin bilmeyenlere öğretilmelerini teşvik ederken, diğer yandan da ihtiyaç duyulan bölgelere öğretmenler göndererek²⁰ adeta bir eğitim-öğretim seferberliği başlatmıştır. Bu seferberlik anlayışı içerisinde kadın-erkek ayrımı gözetilmemiş, erkeklerle birlikte kadınların eğitimiyle de ilgilenilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) haftanın belli gün ve saatlerini kadınların eğitimine ayırarak onları aydınlatmıştır. Dinî konuları sadece kendisi anlatmakla yetinmemiş, kadın öğretmenler de görevlendirmiştir. Bu kadın öğretmenlerden biri olan Ümmü Süleyman b. Heyseme, Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Hafsa'ya yazı öğretmiştir. Hz. Peygamber'in Hanımları, öğrendiklerini eve gelen genç kız ve kadınlara anlatıyorlardı. Özellikle Hz. Aişe'nin Müslüman kadınların eğitimlerinde katkısı büyük olmuştur.²¹

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin gerçekleştirdiği Rabbânî ve Nebvî bir özellik taşıyan eğitim çalışmaları, şüphesiz vahyin güdüm ve gözetiminde devam etmiştir.²² İlâhî vahye dayalı ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilen bu eğitim çalışmalarının temel amacı, insanlara doğruları anlatarak maddî ve manevî yönden huzurlu bir toplum oluşturmaktır. Nitekim Hz. Peygamber ahlâkı, doğruluğu, güvenilirliği, adâleti, cömertliği, çalışkanlığı, nezaketi, cesareti, sevgisi ve daha başka güzel meziyetlerinin yanında, hoşgörüyü dayalı eğitim anlayışı ile model toplum oluşturma amacını yirmi üç yıllık risaleti döneminde gerçekleştirebilmiştir. Puta tapıcılığın yerine tevhid inancını, zulmün yerine adâleti, düşmanlığın yerine kardeşliği, bencilliğin yerine dayanışmayı, tembelliğin yerine çalışmayı ve cehâletin yerine bilgiyi prensip edinen bir neslin meydana gelmesi için gerekli fikrî alt yapının temelleri bu dönemde atılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in önderliğinde gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetleri kısa zamanda ürün vermeye başlamış, eğitimsiz bir toplum içerisinde okuma-yazma öğrenen, Kutsal kitabı anlayıp yorumlayabilen çok sayıda insan yetiştirilmiştir.

2. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Eğitimde Uyguladığı Temel Prensipler

Hz. Peygamber (s.a.v.), eğitim faaliyetlerinde insan unsurunu merkeze alan bir yöntem izlemiştir. Öncelikle mesajını yöneltmek istediği insanı tanımaya çalışmış, onun

19 Bkz: Muhammed b. Ebîbekr ibn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, Terc: Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, İklim Yay., İstanbul 1989, V, 179.

20 Fahri Kayadibi, "Hz. Mubammed'in Örnek Kişiliğinin İnsanlığa Yansıması", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul 2002, s. 4.

21 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 282.

22 Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 100.

zihinsel kapasitesini, sosyal ve psikolojik durumunu dikkate almıştır. O, Hz. Peygamberliği boyunca muhataplarına karşı iyilik ve hoşgörü ile muamele etmeyi prensip edinmiştir.²³ Muhataplarının kendisini müşfik, kibar, iyi ve güzel huylu olarak tanıdığı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitiminde zor ve şiddet hiçbir zaman pedagojik kabul edilmemiştir. Kendi döneminde uyguladığı eğitim yöntemleri, günümüz eğitim biliminin ortaya koyduğu değerlerle de uyumaktadır.²⁴ O'nun insanları doğal şartlar ve pedagojik esaslar dahilinde bilgilendirmeye çalıştığı söylenebilir.

a. İnsana Değer Verme, Anlayış ve Hoşgörü Gösterme

Bir eğitimci olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en önemli özelliği, şüphesiz insanlara değer vermesi, onlara karşı anlayış ve hoşgörü temelli yaklaşım tarzıdır. O'nun bu özelliği Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir Hz. Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."*²⁵

İnsanlara yaklaşım tarzını; *"Allah hoşgörü sahibidir ve bütün işlerde hoşgörülü olunmasını ister"*²⁶ sözleriyle özetleyen Hz. Peygamber (s.a.v.) için hoşgörülü olmak, her şeyden önce ahlâkî bir meziyettir. Kur'an'da en güzel ahlâk üzere olduğu bildirilen²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in insanlara karşı yaklaşım biçimi, Allah'ın kontrolünde gerçekleşmiştir. Bu durum, şu rivayetten de anlaşılmalıdır: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'nin ileri gelenlerine İslâm'ı tebliğ etmekle meşgul iken fakir ve âmâ (görme özürlü) birisi olan Abdullah b. Ümmi Mektum çıkagelir ve Rasülüllah'a bir şeyler sorup ilâhî emirler konusunda bilgi almak ister. Abdullah, gözleri görmediği için Hz. Peygamber'in meşguliyetini fark edememiştir. Hararetle Mekkeli önderlere İslâm'ı anlatmaya, onları hak dine çağırmaya dalmış olan Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah'ın daha sonra gelip istediğini alabileceğini düşünerek onunla pek ilgilenmez ve ısrarlı sorular karşısında hoşnutsuzluğu yüzüne yansır. Bu hafif ihmal nedeniyle Allah (c.c.) Hz. Peygamberini şu âyetle uarmıştır: *"(Hz. Peygamber) kendisine gelen âmâdan ötürü yüzünü ekşitip geri çevirdi. Ne biliyorsun, belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt kendisine fayda verecek. Kendisini muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. Halbuki onun temizlenmemesinden sen sorumlu değilsin..."*²⁸

23 Bkz: Müslim, Fedâil 14, 16; Tirmizî, Birr 61.

24 Bkz: Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, İnkılab Yay., İstanbul 1988, I, 41; Abdulfettah Ebû Gudde, *Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, Terc: Enbiya Yıldırım, Umran Yay., İstanbul 1998, s. 30-44; Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya 1995, s. 16, 187; Mesut Okumuş, *"Hz. Peygamber'in Örnek Ahlâkî Kişiliğinden Kesitler"*, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 39, Sayı: 2, Ankara 2003, s. 36-38.

25 Tevbe 9/128.

26 İbn Mâce, Edep 9.

27 Bkz: Kalem 68/ 4.

28 Abese 80/ 1-7.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in ilgili âyetin nüzülünden sonra daha dikkatli davrandığı ve Abdullah b. Ümmi Mektum'u her görüşünde; 'Kendisi sebebiyle Rabbimin beni azarladığı kişi merhaba!' diyerek onun halini hatırını sorduğu ve ihtiyaçlarını giderdiği kaynaklarda nakledilmektedir.²⁹ Bu olaydan da anlaşıldığı gibi, insan, fitratı itibariyle kusur işlemeye ve yanlış yapmaya eğilimli olarak yaratılmıştır. Hız. Peygamberler dahi Allah'ın yardımı olmaksızın hatadan korunamazlar. Çünkü hata yapmak, insanın fitratında potansiyel olarak bulunan bir özelliktir. Önemli olan, yapılan hatalarda ısrarcı olmamak, tövbe etmek, başkalarının ayıp ve kusurlarını araştırma yerine kendi davranışlarımıza bir çeki düzen vermeye çalışmaktır.

Hız. Peygamber (s.a.v.), Allah'ın kendisine vermiş olduğu Hız. Peygamberlik görevini ve insanlar arasındaki liderlik karizmasını halkına karşı asla bir baskı unsuru olarak kullanmamış, zorlama yoluyla hiç kimseden mutlak itaat beklememiştir. O'nun hoşgörülü yaklaşımı sayesinde sahabeler medeni ölçüler içerisinde bireysel görüşlerini rahatlıkla ifade edebilmişlerdir.³⁰ Bir gün kendisiyle konuşurken korkudan titreyen bir kişiye; "Sıkılma, ben kral değilim. Ben güneşte kurutulmuş tuzlu et yiyen bir kadının oğluyum"³¹ diyerek, son derece müşfik bir tavırla onun heyecanını yatıştırmaya çalışmıştır.

Hadis kaynaklarında Enes b. Malik'ten Hız. Peygamber (s.a.v.)'in hoşgörü anlayışına ışık tutacak şu sözler nakledilmektedir: "Hız. Peygamber (s.a.v.)'e on yıl hizmet ettim. Aslında yaptığım işler pek de usulüne uygun olmuyordu. Buna rağmen Hız. Peygamber (s.a.v.) bir kere olsun bana vurmadı ve yüzünü ekşitmedi. Beni azarlayıp ayıplamadığı gibi öf bile demedi. Hoşuna gitmeyen işler yaptığımda; 'Niçin böyle yaptın?' diyerek beni sorguya çekmedi. Herhangi bir hatalı davranışından dolayı hanımlarından biri; 'Keşke şöyle yapsaydın' diyecek olsa, 'Bırakın çocuğu... O, ancak Allah'ın dilediğini yapmıştır' diyerek beni korurdu. Çünkü O, çocuklara karşı insanların en şefkatlisiydi... Bir gün beni bir işe yollamıştı. Önce -çocukluk işte- gitmiyorum diye itiraz ettim. Ancak içimden de onun gönderdiği yere gitmek geliyordu. Yola çıktığımda sokakta oynayan çocuklara rastladım. Onların yanında oyalanıp kalmışım. Birden ensemde bir el hissettim. Dönüp baktım ki Hız. Peygamber (s.a.v.) gülümseyerek karşımda duruyor. Bana; 'Enesciğim, sana söylediğim yere gittin mi?' diye sordu. Ben de; 'Ey Allah'ın Rasülü, hemen gidiyorum' diyerek bana söylenen yere gittim."³²

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in eğitimciliği hakkında sahabede oluşan imaj son derece olumludur. Sahabelerden Muaviye b. Hakem bu hususta şunları söylemiştir: "Ben Allah'ın Rasülünden daha güzel eğitim veren bir öğretmen görmedim. Beni ne azarladı, ne dövdü

29 Bkz: Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri, *Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1987, IV, 701; İsmail İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kurâni'l-Azîm*, İstanbul 1985, VIII, 343.

30 Bkz: Bünyamin Erul, *Örnek Bir Lider Hız. Peygamber*, Ankara 2002, s. 8.

31 İbn Mâce, Et'ime 30.

32 Bkz: Müslim, Fedâil 54; Tirmizî, Birr 69; Ebû Davûd, Edeb 1.

*ve ne de bana hakaret etti.*³³ O'nun eğitimde hoşgörü yanlısı olma özelliği şu rivayetten de anlaşılmalıdır: Ramazan ayı içerisinde yaptığı zıhar yeminini bozduğu için kavmi tarafından bir hayli eleştirilen Seleme b. Sahr el-Beyazî adlı fakir sahabe Hz. Peygamber ile görüşüp durumu arz ettikten ve problemini çözdükten sonra kavmine dönerek şöyle demiştir: *"Ben sizde dar görüşlülük ve anlayışsızlık; Allah'ın Rasülü'nde ise hoşgörü ve anlayış buldum.*"³⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in insanlara karşı anlayış ve hoşgörüsü Batılı araştırmacıların ilgilerini çekmiştir. Örneğin bir İngiliz subayı olan Bodley yazdığı bir eserinde Hz. Muhammed'in insanların zaafalarını dikkate aldığını ve bu zaafalara karşı müsamaha gösterdiğini vurgulamıştır.³⁵ İnsanlara karşı gösterdiği hoşgörü ve ılımlı politikaların O'nun başarısında son derece etkili olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: 'Ebû Cehil'in oğlu İkrime'nin İslâm'ı kabul etmesi, itidal ve kolaylığı haklı gösteren bir zaferdir."³⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anlayış ve hoşgörü konusundaki örnekliliğinden söylenen her sözün, yapılan her işin ve sergilenen her davranışın hoş görülmesi gerektiği sonucu çıkartılamaz. O, haramların işlenmesini, haksızlığı ve zulmü asla hoş görmemiştir. Aksine Allah'ın ve kullarının hukukunu koruma adına O'nun sert çıkışlar yaptığı bilinmektedir. Örneğin Mahzun kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının cezasının affedilmesi için aracı olmak isteyen Üsamé'ye karşı sergilediği tavır bunun açık örneğidir. Rivayete göre Mahzun kabilesinden Fatıma binti Esved adında bir kadın hırsızlık yapar. Kadının mensup olduğu kabile bu olaya çok üzülür. Kabilenin ileri gelenleri, kadının affedilmesi için Hz. Peygamber'e bir aracı göndermeye karar verirler ve bu işi de Hz. Peygamber tarafından çok sevilen Üsâme'nin yapabileceğini düşünürler. Fatıma adlı kadın Hz. Peygamber'e getirilince, Üsâme bu kadının affedilmesi için ricada bulunur. Üsâme'yi dinlediğinde rengi atan Hz. Peygamber (s.a.v.) şu açıklamayı yapar: *"Allah'ın koymuş olduğu cezalardan bir ceza için mi aracı oluyorsunuz! Ey insanlar! Allah, sizden öncekileri ancak şunun için helâk etmiştir; Onlar aralarında şerefli birisi hırsızlık ettiğinde onu bırakırlar; zayıf olan hırsızlık ederse ona da ceza verirlerdi. Allah'a yemin olsun ki, hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fatıma dahi olsa O'nun da elini keserdim.*"³⁷

b. Yumuşak Üslup Kullanma

Eğitim sürecinde hedeflenen davranış değişikliğini gerçekleştirmede yumuşak üslup kullanma, verilecek bilgilerin zihinlerle birlikte gönüllerde de yankı uyandırması açısından son derece önemlidir. 'Tatlı dil yılanı deliğinden çıkartır' özdeyişiyle de ifade edildiği gibi, üslup yumuşaklığı, eğitimde başarıyı artıran etkenlerden biridir.

33 İbn Hambel, *Müsned*, V, 447-448.

34 Ebû Dâvûd, Talak 17; Tirmizî, Tefsir 59.

35 Bkz: Bodley, *Tanrı'nın Elçisi Muhammed*, Terc: Semih Yazıcıoğlu, İstanbul tsz., s. 377.

36 Bodley, *Tanrı'nın Elçisi Muhammed*, s. 326; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 244.

37 Buharî, Enbiyâ 18; Müslim, Hudûd 8-11.

Hız. Peygamber (s.a.v.), hataları kızmadan ve muhatabın gönlünü kırmadan düzeltmeyi eğitsel bir ilke edinmiştir. O, Allah'ın kendisini sorumlu tuttuğu dini anlatma görevini diğer inanç ve davranışları baskıyla engelleme şeklinde değil; insan fitratına uygun bir davranış tarzıyla, yanlış olduğuna inandığı düşünce ve kanaatleri yumuşak³⁸ bir üslupla düzeltme yolunu seçmiştir.

Allah (c.c.), örnek bir eğitici olarak gönderdiği Hz. Peygamberinin insanları belli ilkeler doğrultusunda eğitmesini istemiştir. Allah'ın; *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel bir üslupla tartış..."*³⁹ emrini kendisine düstur edinen Hz. Peygamber (s.a.v.)'de ilâhî rahmetin bir tecellisi olarak bulunan *yumuşak üsluplu olma* özelliği, Kur'an-ı Kerim'deki şu âyette de ifade edilmektedir: *"Allah'ın rahmeti sayesinde insanlara karşı yumuşak davrandın. Şayet kaba ve katı yürekli olsaydın, hiç kuşkusuz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için mağfiret dile..."*⁴⁰

Âyetten de anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir eğitimci olarak amacı, Kur'an-ı Kerim'in ilkelerini zorla kabul ettirmek değil, bu ilkeleri insanın hem zihnine hem de gönlüne sunmak olmuştur.⁴¹ O, bunu insan psikolojisini dikkate alarak ve en güzel yöntemleri kullanarak gerçekleştirmiştir. Çünkü kaba, katı ve kırıncı bir yaklaşımla muhatapları etkileyebilmek ve sağduyulu insanların gönüllerini fethedebilmek mümkün değildir. Oysa muhataplara karşı yumuşak ve sevecen bir tavır sergilemek, anlatılan bilgilerin içselleştirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Yumuşak üslup kullanarak insanlarla diyalog kurma, önceki Hz. Peygamberlerin de yöntemi idi. Hz. Musa ve Hz. Harun'a bu yöntemi uygulamaları emredilmiş, Firavun'a gidip nazik ve kibar sözlerle onu hak yoluna çağırmaları istenmiştir. Bu gerçek, Kur'an'da şu ifadelerle dile getirilmiştir: *"Sen ve kardeşin birlikte âyetlerimi götürün. Beni anmayı ihmal etmeyin. Firavun'a gidin. Çünkü o iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki aklını başına alır da sakınır..."*⁴²

Âyetlerden de anlaşılacağı gibi, eğitimde yumuşak üslup, her dönemde güncelliğini koruyan evrensel bir eğitim ilkesidir. Nitekim günümüzde öğrenciler nazarında yumuşak üslup kullanan bir eğitimci, aşırı disiplin yanlısı, sert ve kırıncı eğitimcilere göre daha saygındır. Aşırı otoriter eğitimciler, öğrencilere hükmetmeye çalışırlar. Çoğu zaman zora ve kuvvete başvurup sınıfta disiplini göz korkutarak sağlamaya çalışırlar. Ancak sertlik ve kabalıkla sağlanmaya çalışılan itaat, öğretmene karşı gizliden gizliye bir nefrete, kin ve isyana neden olabilir. Göz korkutma sonucu öğretmen başarılı olduğunda, sınıfta korku

38 Bkz: Âl-i İmran 3/ 159.

39 Nahl 16/ 125.

40 Âl-i-İmran 3/ 159.

41 Bkz: Gâşiye, 88/ 22.

42 Taha 20/ 42-44.

ve gerginlik havası eser. Başarısız olduğunda ise öğretmenin kendisi sinirli, kaygılı, dikkati dağınık ve öfkeli bir kişi olur. Dikkatten kaçmayan bu durum karşısında öğrencilerin dikkatsiz ve saygısız tavır takınmaya başladıkları görülür. Bu durumda alay ve küçük düşürücü sözler genelleşeceği için artık öğretmen, öğrencilerin öğrenme, karakter ve disiplin durumlarını düşünme yerine, kendi prestijini korumaya çalışacaktır.⁴³ Öyleyse öğrencilere yönelik üslupta aşırılığa kaçmadan dengeyi korumak önemlidir. Yani eğitici ne çok sert ve despotizm yanlısı olmalı, ne de ciddiyetsizliğe ve disiplinsizliğe neden olabilecek derecede aşırı yumuşak olmalıdır. İkisi arasında dengeli bir yol izlenmesi en iyisidir.

c. Kolaylaştırıcı Olma

Kolaylaştırıcı olma, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitiminde önemli bir ilkedir. O, bilgileri kısa ve öz olarak, insanların anlayış kapasitelerine göre sunmanın faydasına inanmış bir eğiticiydi.⁴⁴ Çok konuşup muhatapları bilgi bombardımanına tutma yerine, az sözle çok şeyler ifade etmeyi tercih etmiştir. Bizzat kendisi, sahip olduğu bu özelliği; *“Ben cevâmiu'l kelim (az ve öz söz söyleme kabiliyeti) ile gönderildim”*⁴⁵ sözüyle özetlemiştir.

Allah'ın kendisini zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil; eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdiğini⁴⁶ devamlı hatırlatmış ve daima kolaylaştırıcı bir yöntem izlemiştir. *“Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”*⁴⁷ buyurarak, eğitimcilerin de bu ilkeye uymalarını tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kolaylaştırıcılık prensibini ibâdet alanında da gözettiği görülmektedir. Kendisini örnek almak isteyen sahabe Hz. Peygamber'in yaptığı ibâdetlerin aynısını uygulamak istiyordu. Bu durum herkese ağır gelebilirdi. Öte yandan kendisi de çok daha güzel ameller işlemek istiyordu. Fakat O, örnek almak isteyenlerin zorlanacaklarını düşünerek bunları yapmaktan vazgeçmiştir. İnsanlara kapasitelerini aşan, onlara zorluk verecek bilgileri öğretmez ve bu bilgilerle ilgili uygulamaları istemezdi. Bu konuda oldukça hassas davranır ve ümmetine asla bir sıkıntı vermemeye dikkat ederdi. Şu örnek olay, O'nun bu konuyla ilgili tutumuna ışık tutacak niteliktedir:

Hz. Peygamber (s.a.v.), bir gece yatsı namazını gecenin geç bir vaktine kadar geciktirir. Gecenin çoğu geride kalmış, mescide gelenler uyumuşlardır. Sonra kalkılır namaz kılınır ve Hz. Peygamber şu açıklamayı yapar: *“Bu namazın vakti işte budur ama ümmetime zorluk çıkarmak istemiyorum...”*⁴⁸

43 Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitimi*, Samsun 1998, s. 159.

44 Bkz: Ebû Dâvûd, Edep 23.

45 Buhârî, Cihad 122.

46 Bkz: İbn Mace, Mukaddime 17.

47 Buhârî, İlim 11; Müslim, Salat 178; Ebû Dâvûd, Edeb 17.

48 Müslim, Mesâcid 219.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in; “Eğer bir topluluğa imam olursanız namazı hafif tutun. Çünkü cemaat içerisinde hasta ve düşkünler bulunabilir”⁴⁹, “...Allah beni zorlaştırıcı ve şaşkırtıcı değil; öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi”⁵⁰, “Ey Rabbim! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da zorluk çıkarırsa, sen de ona zorluk çıkar. Kim ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara yumuşak davranırsa, sen de ona yumuşaklıkla muamele et”⁵¹ şeklindeki hadislerden, hoşgörü ve kolaylığın taviz verilmemesi gereken bir ilke olduğu anlaşılmaktadır.

Bireylerin öğrenimi kolay bilgi ve pratiklere karşı istekli olmaları, zor olanlara karşı da tepki göstermeleri doğal bir eğilimdir. Eğitimde kolaylaştırmayı prensip edinen bir eğitimci, katı tutumlu otoriter bir eğitimciye göre daha başarılıdır. Çünkü, özelliği bozulmadan kolaylaştırılarak öğretilen bilgilerin içselleştirilip pratiğe yansıtılmaları daha kolaydır. Öyleyse verilmek istenen bilgiler, acele edilmeden, bireylerin yaş, bilgi, görgü ve zihinsel durumlarına göre plânlanıp kolaylaştırılarak sunulmalıdır. Özellikle küçük yaştaki çocuklar, dinî bilgi ve pratikleri öğrenirken çok büyük zorluklarla karşılaşabilirler. Çocukların bedensel ve zihinsel gelişimleri göz önünde bulundurularak seçilen bilgiler onlara azar azar verilmelidir. Böylece çocukların, dinî bilgilere karşı zorlamadan kaynaklanan tepkisel bir yaklaşım sergilemelerine sebebiyet verilmemiş olacaktır.

d. Bireysel Farklılıkları Gözetme

İnsanlar yaş, ırk, inanç, kültür düzeyi gibi bazı farklı özelliklere sahiptirler. Her bireyin öğrenme gücü ve kapasitesi, tecrübe, ilgi ve motivasyonu birbirinin aynı değildir. Eğitimde bu farklılıkları göz önünde bulundurmamak önemlidir. Bireysel farklılıkların dikkate alınmaması, yeteneklerin gelişmesinin engellenmesine ve önemli ölçüde zaman kaybına neden olmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitiminde, insanlarla anlayış kapasitelerine ve bilgi derecelerine göre konuşma önemli bir ilkedir.⁵² Bu ilke dahilinde, muhataplarıyla yeteri kadar ilgilenir, kendisine sorulan soruları büyük bir dikkatle dinler, yabancıların kendisine yönelttikleri sert ve kaba üsluplu sorular karşısında bile sabrederdi.⁵³ Soru soranın durumunu, ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alarak cevap verirdi. Zaman zaman aynı anlamdaki sorulara farklı cevaplar verdiği de olmuştur. Bunun nedeni, muhataplarının cinsiyet, yaş, bilgi düzeyi ve mâlî imkânlar bakımından bazı farklılıklara sahip bulunmalarıdır. Örneğin kendisine; ‘hangi amel daha hayırlıdır?’ şeklinde farklı kişiler tarafından değişik yer, zaman ve durumda sorulan sorulara bazen “*namaz kılmaktır*”, bazen “*Allah yolunda cihattır*”,

49 İbn Mâce, İkâme 48.

50 Müslim, Talak 29.

51 Müslim, İmâre 19.

52 Bkz: Müslim, Mukaddime 3; Ebû Dâvûd, Edeb 23.

53 Ebû Gudde, Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları, s. 37, 39.

bazen de “*ana-babaya iyilik etmektir*” gibi cevaplar vermiştir. Yine kendisine; ‘sadakanın hangisi daha hayırlıdır?’ diye soran Ebu Hureyre’ye; “*Fakir olanın güç ve kuvvetiyle yardımda bulunmasıdır*” derken, benzer bir soru yönelten Sa’d b. Ubade’ye; “*Kuyudan su çıkartmaktır*”⁵⁴ demiştir. Ebû Hureyre’nin fakir, Sa’d b. Ubade’nin ise kabile reisi ve zengin bir kişi olduğu düşünüldüğünde, verilen cevapların soran kişilerin özelliklerine uygunluğu kolayca anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından dikkate alınan ve günümüz *öğrenci merkezli eğitim* anlayışıyla da paralellik gösteren *bireye görelilik*, eğitimde önemli bir ilkedir. Bireylerin fiziksel ve zihinsel kapasiteleri aynı olmadığı için, sunulan bilgiler karşısındaki tavırları da farklı farklıdır. Dolayısıyla her şeyi herkese öğretmektense her bireye ihtiyacı olanı öğretmek daha önemlidir. Eğiticiler, özellikle grup halindeki bireyleri bilgilendirme sırasında genelin durumunu dikkate alan bir tutum sergilemelidirler. Ancak bilgiyi anlama ve kavrama kapasiteleri grup düzeyinin üstünde ya da altında olan öğrencilerle özel olarak ilgilenmek ve öğretimde kullanılan yöntemlerde belli ölçüde esneklik göstermek gerekir. Böylece potansiyel olarak gelişim kapasitesine sahip bazı bireysel yeteneklerin önü açılmış, yavaş öğrenenlerin de eğitim yarışından kopmamaları sağlanmış olacaktır.

e. Olumsuz Alışkanlıkları Kızmadan Düzeltme

Hz. Peygamber (s.a.v.) yanlış düşünce ve alışkanlıkları, bireyi kırmadan, onun aklına ve gönlüne etki ederek düzeltme yolunu seçmiştir. Örneğin daha önce sahip olduğu yanlış bir alışkanlığı Müslüman olduktan sonra da sürdürmek isteyen bir gence karşı sergilediği tavır son derece önemlidir. Henüz yeni Müslüman olan bir genç Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek; ‘Ey Allah’ın Rasulü, bana zina yapmam için izin ver’ der. Orada bulunanlar genci azarlayarak susturmak isterler. Hz. Peygamber ise yanına oturttuğu gence şöyle söyler: “*Bu işin annene yapılmasını ister misin?*” Genç; ‘Vallahi hayır’ deyince Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Başkaları da anneleri için buna razı olmazlar*” der. Daha sonra aynı şekilde: “*Kızın için kabul eder misin? Kız kardeşin için... halan için... teyzen için kabul eder misin?*” diye sorar. Her defasında ‘Vallahi hayır’ cevabını alan Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Başkaları da buna razı olmazlar*” der. Sonunda elini gencin omzuna koyup: “*Ya Rabbi, günahlarını affet, kalbini temizle, zinadan koru*” diye dua eder. Genç de bundan böyle o kötü isteğinden vazgeçer.⁵⁵

Eğer genç bu isteğinden ötürü azarlanmış ve ayıplanmış olsaydı veya yapacağı işin ne kadar kötü olduğu kendisine fark ettirilmeseydi, işlemek istediği zina eyleminin yanlışlığını kavrayamayacak ve belki de o eylemi işlemeye devam edecekti. Ancak Rasûlüllah (s.a.v.), gencin bu çirkin isteğinin nefsanî arzusundan kaynaklandığını düşünerek ona hoşgörülle yaklaşmış ve yapacağı eylemin yanlışlığını çeşitli sorularla kendisine fark ettirmiştir.

54 Ebû Dâvûd, Zekât 40, 41.

55 İbn Hambel, *Müsned*, V, 257.

Rafi b. Amr'ın anlattığı şu olayda da Hz. Peygamber'in bu özelliği vurgulanmaktadır: Rafi b. Amr diyor ki; 'Henüz çocuk iken bir hurma ağacını taşıyordum. Beni Rasülüllah'a götürdüler. O şöyle buyurdu: "*Yavrucuğum, hurmayı niçin taşıladın?*" Ben 'yemek için' deyince, Rasülüllah (s.a.v.); "*Yavrurum bir daha hurmayı taşılama, altına düşenlerden ye*" buyurdu ve sonra da başımı okşayarak; "*Allah'im, bu yavrununun karnını doyur*" diye dua etti.⁵⁶

Nakledilen bu olay karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.), yanlış bir davranışta bulunan çocuğa kızmadan ona sevgi dolu sözlerle nasihat etmiş, nasıl davranması gerektiğini yumuşak bir üslupla öğretmiştir. Çocukların buluş çağına gelinceye kadar dinen sorumlu sayılmadıkları⁵⁷ prensibini göz önünde bulundurarak, çocukluk çağında yapılan yanlış davranışları hoşgörü ile karşılamıştır.⁵⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.), insanların yanlış davranışlarını düzeltirken bazen dolaylı anlatım yöntemini kullanmıştır. Böyle bir anlatımın öğrenciler üzerindeki eğitsel değeri oldukça yüksektir. Çünkü öğrencilere 'Şöyle yap! Böyle yapma!' şeklinde söylenen direkt emirler, fayda yerine aksi tesir yapabilir. Ancak iletilmek istenen mesaj indirekt olarak aktarılırsa, herkes seviyesine göre dersini alır.⁵⁹ Bu gerçeği göz önünde bulunduran Hz. Peygamber (s.a.v.), yanlış bir davranışı düzeltmek için o davranışı işleyeni hemen suçlamaz, imalı ve dolaylı anlatımla davranışın yanlışlığını dile getirirdi. Yanlışlık yapanı; "*falana ne oluyor ki*" diyerek suçlama yerine, "*bir kısım insanlara ne oluyor ki şunları yapıyorlar*"⁶⁰ şeklinde genel bir ifade ile dolaylı yünden hem o davranışı işleyeni hem de aynı yanlışlığı işleme ihtimali olan diğer insanları uyarırdı. O'nun insanlarda gördüğü yanlışlıkları yüzlerine vurmaktan dolaylı anlatım yöntemiyle düzeltme yolunu seçtiği, "*Müminler lânetçi olamaz*"⁶¹, "*Mümin, insanlarla arkadaşlık kuran ve onların sıkıntılarına katlanan kimsedir*"⁶², "*Mümin, insanların mal ve canları konusunda emin oldukları kimsedir*"⁶³ şeklindeki sözlerinden de anlaşılmaktadır.

Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) birlikte deve eti yedikleri bazı sahabelerle mescitte namaz vaktini beklerken, birdenbire çevreye rahatsız edici bir koku yayılır. Herkes bu kokunun sahibini merak eder. Kokunun sahibi büyük bir sıkıntı içerisinde. Kokuyu çıkarmanı bulmak için tek yol namaz vaktini beklemektir. Çünkü kim yeniden abdest alacak olursa, rahatsızlık veren kokuyu büyük bir ihtimalle o çıkartmıştır. Problemi

56 Ebû Dâvûd, Cihad 94; Tirmîzi, Buyu' 54; İbn Mâce, Ticaret 67.

57 Bkz: Tirmîzi, Hudûd 1; Ebû Dâvûd, Hudûd 16.

58 Bkz: Mehmet emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Tanıtalım*, 6. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 1998, s. 156-157.

59 Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 134, 135.

60 Bkz: Müslim, Fedâil 35; Ebû Dâvûd, Edep 6.

61 Tirmîzi, Bir 72.

62 İbn Mâce, Fiten 23.

63 Tirmîzi, İman 12; İbn Mâce, Fiten 2.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle çözer: “*Kim deve eti yedi ise abdest alsın!*” Orada bulunanlar ‘Hepimiz yedik’ deyince, Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Öyleyse hepiniz abdest alın*”⁶⁴ buyurur. Böylece kokuyu çıkartan şahsın arkadaşları arasında rencide olması önlenmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), insanların kendi kusur ve günahlarıyla ilgilenmelerini ve bunları gidermeye çalışmalarını, başkalarının kusurlarını gördüklerinde ise onları örtmelerini şu sözleriyle tavsiye etmiştir: “*Kim dünyada bir kulun ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.*”⁶⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in benimsediği olumsuz alışkanlıkları kızmadan düzeltme prensibi, grup halinde gerçekleştirilen eğitim etkinlikleri sırasında daha da önem kazanmaktadır. Örneğin sınıf ortamında yanlış bir söz söyleyen ya da hatalı bir davranışta bulunan bir öğrenci öğretmen tarafından ikaz edilirken, bazen onun grup içerisinde rencide edilmesine sebebiyet verilmektedir. Hatta hatalı öğrencinin tespit edilememesi durumunda tüm sınıfı cezalandırma yoluna bile gidilmektedir. Bu durumda öğretmenin yanlış yapan öğrenciyi arkadaşları arasında rencide edecek söz ve davranışta bulunması, ya da hiç hakkı olmadığı halde tek bir kişinin yaptığı yanlışlıktan ötürü tüm sınıfı cezalandırması yerine, yapılan yanlışlığı iyilikle düzeltmek daha uygun bir yöntemdir. Aksi halde, arkadaşları arasında rencide edilen veya aşırı şekilde cezalandırılan öğrenci ya hırçınlaşıp maksadı aşan eylemlere girişecek, ya da baskıyla sindirildiği için içine kapanık bir tip olacaktır. Oysa öğretmenin yapması gereken, öğrenme isteğiyle sınıfa gelen her öğrenciyi büyük bir azim ve sabırla eğitip topluma kazandırmaktır.

f. Cezalandırma Yerine Affediciliği Tercih Etme

Affedicilik, Kaynağını Kur’an ve sünnetten alan bir ilkedir. İslâm eğitimcileri, bireylerde ilk defa görülen yanlış davranışların teşhir edilmeyip affedilmesi gerektiği görüşündedirler.⁶⁶ Öğrenciler üzerinde yapılan gözlemlerde de hatalardan dolayı cezalandırılma yerine affetmenin daha olumlu sonuç vereceği kanaatine varılmıştır.

Affedicilik, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in eğitiminde son derece önemli bir ilkedir. Fetihden sonra Mekke’li müşriklere karşı sergilediği tavır, O’nun cezalandırma yerine affetmeyi tercih ettiğini gösteren bir örnektir. Mekke’nin güvenliğini ihlâl ederek inananlara kötülükte bulunan ve sonunda Müslümanları Medine’ye hicret etmek zorunda bırakan müşriklere; “*Size ne yapmamı bekliyorsunuz?*” deyince, onlar; “*Sen iyi bir kardeş ve iyi bir kardeş oğlusun*” demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Gidinîz, serbestsiniz*”⁶⁷ buyurmuştur.

64 Hâşimî, *er-Rasûlül-Arabî ve’l-Murabbî*, 1. Baskı, Şam 1981, s. 160.

65 Müslim, *Birr* 72.

66 Bkz: Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’d-Dîn*, İstanbul 1321, III, s. 167.

67 İbn Kayyim, *Zâdu’l-Meâd*, III, 459.

Yine rivâyete göre bir bedevî mescidin kenarına küçük abdestini bozar. Orada bulunanlardan bazıları bedevîyi cezalandırmak için ayağa kalktıklarında, Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Bırakın onu, idrarının üzerine bir kova su dökün. Sizler ancak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil!”*⁶⁸ buyurarak eşine rastlanmadık bir hoşgörü tavrı sergilemiştir. Ancak buradaki hoşgörü, saygısızlığa göz yummak değil; bilgisizliğinden dolayı yanlış yapanı anlayışla karşılayarak onun davranışlarını iyilikle düzeltmeye çalışmaktır.

İmam Buhari'den nakledildiğine göre, kurban bayramı günlerinde iki câriye Hz. Aişe'nin odasında def çalarken Hz. Peygamber sadece elbisesine bürünmüş ve onların bu davranışını engellememiştir. Daha sonra gelen Hz. Ebu Bekir'in onları bu davranışlarından dolayı azarlaması üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Bırak onları ey Ebu Bekir! Çünkü bu günler bayram günleridir”* demiştir. Aynı şekilde Habeşlilerin mescitteki oyunlarını seyretmesi için Hz. Aişe'yi de götürmüş, Hz. Ömer Habeşlileri azarlayıp mescitten kovmaya kalkışınca, Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Bırak onları, (gösterilerini) güven içerisinde yapsınlar!”*⁶⁹ diyerek, meşru kurallar dahilinde yapılan bir eğlenceye Hz. Ömer'in müdahale etmesini engellemiştir.

Affedicilik, özellikle çocuk eğitiminde ihmal edilmemesi gereken bir prensiptir. Eğitim-öğretim esnasında çocuk bazen ilginç, büyüklere göre anlamsız hatta uygun olmayan sorular sorabilir. Ya da ailenin ve çevrenin olumsuz etkilerinden kaynaklanan yanlış davranışlar sergileyebilir. Bu durumda çocuk sert bir dille azarlanmamalı, yumuşak bir üslupla hataların düzeltilmesi yoluna gidilmelidir. Çünkü onların yaptıkları hata ve yanlışlıklar, yetişkin insanların yaptıklarıyla aynı sonucu doğurmayacaktır.⁷⁰

Çocuk, genç ya da yetişkinlerde affediciliğe karşı bir saygı ve sevgi eğilimi vardır. Affetmede bireyi kazanma, cezalandırmada ise kaybetme ihtimali yüksektir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisine her türlü zulmü revâ gören müşrik insanların suçlarını affederek onları İslâm'a kazandırma konusundaki başarısı da bu tespiti doğrulamaktadır.

g. Tedricilik İlkesine Uyma

Eğitimde tedricilik, öğretilecek bilgilerin bireylere birden değil de zamana yayılarak azar azar ve hazmedildikçe verilmesidir. Tedricilik hoşgörü açısından önemli bir ilkedir. Hz. Peygamber eğitiminde bu ilkeyi gözetmiş, bireyleri bilgilendirirken bireysel ve sosyal gerçeklere uygun bir yöntem izlemiştir. O, her şeyi bir anda söylememiş, gerekli bilgileri istek, ihtiyaç ve motivasyon olduğunda kısa ve özlü bir şekilde öğretmiştir. İlâhî prensipler, zaman içerisinde azar azar hazmettirilerek sunulduğu için olumlu sonuçlar alınmıştır.

68 Buhârî, Vudu' 58; Edeb 80; Müslim, Tahâret 98,100.

69 Buhârî, Menâkıb 15.

70 Bkz: Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslâmîyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul 1982, s. 236; Mehmet Emin Ay, *Ailede, Okulda İdeal Din Eğitimi*, Mavi Yay., İstanbul 1997, s. 25-26.

Tedricilikte bilgilerin genellikle kolaydan zora, azdan çoğa ve hafiften ağıra doğru giden bir süreç dahilinde işlenmesi esastır. Hz. Peygamber bu konuda Kur'an'ın toptan değil de yirmi üç senede azar azar indirilmesini örnek almıştır. Zira Kur'an'ın eğitim konularını bireylerin anlayıp kavrama yeteneklerine göre zamana yayması, bir konuyu muhataplar anlayıp uygulayabilecek duruma geldikten sonra diğer konuya geçilmesi, dinin esaslarına inanılmasını ve inanılan esasların pratiğe yansıtılmasını kolaylaştırmıştır.

Kur'an'ın tedricilik prensibi, içkinin kademe kademe yasaklanışında⁷¹ olduğu gibi, özellikle halkın bağımlı olduğu veya alışkanlık olarak sürdürdüğü konularda daha açık bir şekilde görülmektedir. Bir anda yasaklanması halinde sonuçsuz kalacak veya insanları zor durumda bırakacak olumsuzluklar başlangıçta yasaklanmamıştır. Fâizin yasaklanmasında da aynı yöntem izlenmiştir.⁷² Namazın önceleri iki vakit kılınması emredildiği halde daha sonra beş vakte çıkartılmasının nedeni de sürekli olan bu ibâdete bireyleri yavaş yavaş alıştırmamanın amaçlanmış olmasıdır. İslâm'ın yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede önce Arap yarımadasına, ardından da dünyanın pek çok bölgesine yayılmasında söz konusu tedricilik ilkesinin payı büyük olmuştur.

Özellikle çocuk eğitiminde tedricilik ilkesi daha da önemlidir. Çocukların beden, zihin ve duygu dinamiklerine zor gelebilecek bilgi ve uygulamalar, onlarda istenmedik bir tepkiye ya da bıkkınlığa neden olabilir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v.), “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime, ‘Lâ İlahê İllâllah’ olsun”⁷³ tavsiyesinde bulunmuştur.

Başta çocuklar olmak üzere, öğrenci konumunda bulunan herkese bilgiler azar azar verilmelidir. Anlayıp kavramadan verilen bilgiler öğrencilerin zihnini yorar. Artık onlarda bir tembellek, verilen bilgileri anlayamamaktan kaynaklanan bir bıkkınlık ve ilim öğrenmeye karşı bir isteksizlik başlar. Öyleyse, Hz. Peygamber'in başlangıçta dinî bilgiler bakımından neredeyse çocuk seviyesinde bulunan Mekke toplumunu eğitmesinde başvurduğu tedricilik, çocuklara dinî duygu ve pratiklerin kazandırılmasında ve eğitimin ilerleyen yıllarında asla ihmal edilmemelidir.

h. Sevgi İle Davranma

Sevmek ve sevilmek, bireylerin en temel ihtiyaçlarından biridir. Zihinsel ve duygusal yönden sağlıklı bir kişiliğin oluşması için iyimserlik, içtenlik ve sevgiden oluşan bir ortam gereklidir. Bireylerde sevme yeteneği, ancak böylesi bir ortamda gelişebilir.⁷⁴

Eğitimde sevgi unsurunu gözetme, önemli bir prensiptir. Özellikle çocuklara imân, ibâdet ve ahlâk ile ilgili konuları öğretmede, onlara yapabilecekleri olumlu davranışlar

71 İçkinin yasaklanması ile ilgili aşamalar için bkz: Bakara 2/ 219; Mâide 5/ 90; Muhammed 47/ 15.

72 Bkz: Rûm 30/ 39; Nisâ 4/ 61; Âl-i İmran 3/ 130; Bakara 2/ 278.

73 Abdurrezzak b. Muhammed es-San'ânî, *Musannef*, Beyrut 1970, IV, 334.

74 Beil, *İyi Çocuk, Zor Çocuk*, s. 143.

kazandırılmaya çalışılırken telkinde bulunmada sevgi duygusunun gücünden yararlanmak önemlidir. Sevgi gösterilerek eğitilen bireyler, en azından daha neşeli, ümitli, atılgan ve medeni cesareti yerinde bir kişiliğe sahip olacaklardır.⁷⁵

Kuran-ı Kerim’de, baba-oğul ilişkisini içeren âyetlerde babanın oğluna hitap tarzı genelde ‘Yavrucuğum, Oğulcuğum’ şeklindedir.⁷⁶ Bu hitap tarzı Hz. Peygamber (s.a.v.)’e de yansımış ve çocuklara hitap ederken ‘Yavrucuğum’ şeklinde sevgi ve şefkat ifadesi kullandığı görülmüştür.⁷⁷ “*Küçüğüne merhamet etmeyene merhamet olunmaz*”⁷⁸ buyurarak, çocuklara karşı sevgi ve şefkat göstermeyi manevî telkinlerle topluma kabul ettirmiş, bunda da oldukça başarılı olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ibadet sırasında da çocuklara olan hoşgörüsünü korumaya özen göstermiştir. Namaz kılariken ve hutbe okurken çocuklar yanında dolaşır, secdeye gittiğinde sırtına binerlerdi. O, bundan rahatsızlık duymaz, aksine secdeyi uzatarak onların gönüllerinin kırılmamasına özen gösterirdi.⁷⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) karşılaştığı çocuklara selam verir, hal ve hatırlarını sorardı. Zaman zaman çocukları, özellikle de torunlarını sırtına bindirirdi. Gördükleri bu sıcak ilgi ve yakınlıktan dolayı çocuklar da O’nu sever ve bir yolculuktan döndüğü zaman şehrin girişinde kendisini karşılamaya çıkarlardı. Bazen oldukça güzel espriler ve seviyeli şakalar yapar, ama bunları yaparken de doğruluktan ayrılmamaya özen gösterirdi. O’nun espri ve şakaları, daha çok kelime oyunu ve mantık yürütme şeklinde olurdu. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu yönünü bilmeyenler yapılan şaka ve esprileri gördüklerinde; ‘ey Allah’ın Rasülü, gerçekten sen de bizimle şakalaşıyorsun (öyle mi?)’ deyince, O; “*ama ben ancak hakkı söylerim*”⁸⁰ diye karşılık vermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in tevazuu ve hoşgörüsü sayesinde sahabiler O’na karşı daha rahat ve serbest davranmışlardır. Sa’d b. Ebî Vakkas’ın anlattığına göre bir gün Kureyş’ten bazı kadınlar, Hz. Peygamber’in yanında yüksek sesle konuşuyorlardı. O sırada Hz. Ömer’in içeri girdiğini gören kadınlar hemen toparlandılar. Bu duruma Hz. Peygamber’in güldüğünü gören Hz. Ömer; ‘Allah yüzünden gülmeyi hiç eksik etmesin, (niçin gülüyorsunuz ey Allah’ın Rasülü?)’ diye sorunca, O; “*Benim yanımdayken rahatça duran şu kadınların, senin sesini duyduklarında derlenip toparlanmalarına hayret ettim de*” şeklinde karşılık vermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer; ‘Ey Allah’ın Rasülü, Sen onların çekinmelerine daha layıksın’ dedikten sonra kadınlara da; ‘Ey kendilerinin düşmanları! Demek Allah’ın

75 Bkz. Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Tanıtalım*, s. 148.

76 Bkz: Hüd 11/ 42; Yusuf 12/ 5; Lokman 31/ 13, 16, 17; Saffat 37/ 102.

77 İlgili hadisler için bkz: A. J. Wensick, *Mu’cemu’l-Müfrehes Li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevî*, Leiden 1943, I, 225.

78 Müslim, Birr 87.

79 Bkz: Buhârî, Edeb 18.

80 Tirmizi, Birr 57.

Rasûlü'nden çekinmiyorsunuz da benden mi çekiniyorsunuz?' diye çıkışınca, onlar; 'Evet, sen Rasûlüllah'dan daha sert ve katı kalplisin' demişlerdi.⁸¹

Sevgi, her şeyden önce kabullenmeyi gerektirir. Birini olduğu gibi kabullenmek, sevgi dolu bir ilişkinin en önemli şartıdır.⁸² Bu yüzden en çok beğenilen öğretmenler, öğrencilerine karşı sevgiyle davranan öğretmenler olmuşlardır. Ancak öğretmenlerin sevginin öğrenciler tarafından istismarına, bunun sonucunda da disiplinsizliğe sebebiyet vermemeleri için, sevgide ölçülü olmaları ve sevgi ile disiplin arasındaki dengeyi korumaları gerekir.

i. Eleştirilere Açık Olma

Sahabe, her yönüyle kendilerine örnek ve rehber edindikleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'e saygıyla itaat etmekle birlikte, vahye dayanmayan bazı tasarruflarından dolayı O'nu, hoşgörüsüne sığınarak zaman zaman eleştirebilmişlerdir. Huneyn savaşında elde edilen ganimetlerin dağıtımına Ensar'dan bazı kimselerin itiraz etmeleri,⁸³ Mute harbine gönderilen ordunun komutanlığına, aralarında Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi tecrübelerinin de bulunduğu sahabilerden henüz genç yaştaki Üsame'nin atanması⁸⁴ ve Mekke'nin fethi sırasında, beklenenin aksine, Mekkeli müşrikler için af kararının alınması,⁸⁵ sahabe'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'i eleştirdiği durumlara örnek olarak gösterilebilir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eleştirilere açık olma özelliği, aslında Kur'an'da öngörülen *şûrâ* (danışma) ilkesine dayanıyordu. İstişare, bir konu hakkında karara varırken başkalarının da düşünce ve tecrübelerinden yararlanmaktır. Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yapacağı işlerde sahabileriyle istişare etmesini emretmiştir.⁸⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ın kendisine yüklediği sorumluluğun ve kendisini takip edecek ümmetine örnek olma misyonunun bir gereği olarak daima istişareye açık olmuş ve bazı kararlarını, yapılan istişare sonucunda değiştirdiği görülmüştür. Bedir savaşına katılmayan bazı sahabelerin istekleri doğrultusunda Uhut savaşına –kendi istemediği halde- katılma kararı alması, ne kadar önemli olursa olsun, O'nun, bir konuda yapılan istişareye uyduğunu gösteren bir örnektir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tavırlarından da anlaşıldığı gibi, eğitimcilerin eleştirilere açık olmaları önemlidir. Öğrenciler, rahatlıkla eleştirebildikleri eğitimcileri kendilerine daha yakın görürler. Çünkü yapılan eleştirilere kulak verip önemsemek, eleştiride bulunanın

81 Burârî, Fedâilu'l-Ashâb 6; Müslim, Fedâilu's-Sahabe 22.

82 Beil, *İyi Çocuk, Zor Çocuk*, s. 145.

83 Bkz: Buhârî, Meğâzi 56; Müslim, Zekât 132.

84 Muhammed İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kebir*; Beyrut 1985, IV, 66-67.

85 Bkz: Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebi Şeybe, *el-Kitabu'l-Musannef*; Beyrut 1989, VII, 397.

86 Bkz: Âl-i İmran 3/ 159.

fikrine değer vermek ve onun düşüncesine saygı duymak demektir. Fikrine saygı duyulup değer verildiğini bilen bireylerde özgüven duygusu gelişmektedir. Özgüven duygusuna sahip kişilikli bireylerden oluşan toplumsal yapı, daha da sağlıklı ve sosyal ilişkiler daha medenicedir.

Sonuç

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitim anlayış ve uygulamalarında günümüz eğitimcilerinin yararlanmaları gereken önemli mesajlar vardır. Kendisi bir eğitici olarak insanların gönlüne hitap etme yollarını göstermiş, bizzat uygulamalarıyla sağlam bir insanlık medeniyeti inşa etmiştir. O'nun başarılı eğitim çalışmaları sonucunda önemli bir toplumsal değişim gerçekleşmiş, cahil insanlar topluluğundan örnek bir nesil meydana gelmiştir. Şüphesiz bu sonuca ulaşmada, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitim uygulamaları sırasında gözettiği ilke ve yöntemler son derece etkili olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitimindeki hedef, ilke ve yöntemlerini, şüphesiz kendi döneminin fizikî ve sosyal şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. O'nun döneminden günümüze gelinceye kadar eğitim öğretim ile ilgili fizikî ve sosyal şartlarda önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Öyleyse bizim için önemli olan, Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim konusunda her zaman geçerliliğini koruyabilecek evrensel nitelikteki uygulamalarıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eğitim sürecinde uyguladığı evrensel nitelikli özelliklerini, ilim öğrenmeyi hedef gösterme; şiddeti değil sevgiyi esas alma, pratiği olan konuları uygulamalı olarak gösterme; muhatapları bıktırıp usandırmadan kısa ve öz konuşma; beden, zihin, irsiyet, cinsiyet, çevre ve öğrenme kapasitesi gibi bireysel farklılıkları dikkate alma; konuları insanların akıl ve gönüllerine hitap ederek işleme şeklinde özetlemek mümkündür. Günümüz pedagojik esaslarına da uygun olan bu eğitim anlayışı, anne-babalara, yöneticilere ve eğitimcilere ışık tutabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Ay, Mehmet Emin, *Ailede, Okulda İdeal Din Eğitimi*, Mavi Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Tanıtalım*, 6. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 1998
- Ayhan, Halis, *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul 1982.
- Beil, Brigitte, *İyi Çocuk Zor Çocuk*, Çev: Cuma Yorulmaz, Arkadaş Yay., Ankara 2003.
- Bodley, *Tanrı'nın Elçisi Muhammed*, Terc: Semih Yazıcıoğlu, İstanbul tsz.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah, *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.

- EBÜ GUDDE, Abdülfettah, *Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, Terc: Enbiya Yıldırım, Umran Yay., İstanbul 1998.
- Ertürk, Selâhattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, 2. Baskı, Ankara 1975.
- Erul, Bühyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1999.
- _____, *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber*, Ankara 2002.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul 1321.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998.
- Hâşimî, M.Ali, *er-Rasûlü'l-Arabî ve'l-Murabbî*, 1. Baskı, Şam 1981.
- _____, *Kur'an'da Rasûlüllah*, Çev: Nurettin Yıldız, Risale Yay., İstanbul tsz.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l-Musannef*, Beyrut 1989.
- İbn Hambel, Ahmed Muhammed, *Müsned*, İstanbul 1982.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebubekr el- Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, Terc: Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, İklim Yay., İstanbul 1989.
- İbn Kesir, İsmail, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm*, İstanbul 1985.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakatu'l-Kebir*, Beyrut 1985.
- Kayadibi, Fahri, "Hz. Muhammed'in Örnek Kişiliğinin İnsanlığa Yansıması", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul 2002.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1955.
- Okumuş, Mesut, "Hz. Peygamber'in Örnek Ahlakî Kişiliğinden Kesitler", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 39, Sayı: 2, Ankara 2003.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya 1995.
- Peker, Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitimi*, Samsun 1998.
- Russell, Bertrand, *Sorgulayan Denemeler*, Terc: Nermin Arık, 7. Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 1997.
- San'ânî, Abdurrezzak b. Muhammed, *Musannef*, Beyrut 1970.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1975.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Wensick, A. J., *Mu'cemu'l-Müfêhres Li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Leiden 1943.
- Yılmaz, Hüseyin, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", *CÜ Lahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, Sivas 2004.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1987.

*“Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici
ve uyarıcı olarak gönderdik;
fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”*

(Sebe’, 34/28)

HZ. PEYGAMBER VE İSLÂM'IN İKTİSÂDÎ PRENSİPLERİ

Abdullah ÇOLAK*

Giriş

İktisat, ifrat ile tefrit arasında bulunan itidal noktasına denir. İslâm'da, abdest alınacak suda, yapılacak ibadette, bir suçluya verilecek cezada hep iktisatlı olmamız emredilmiştir. Cimriliğe ve israfa kaçmadan orta yolun izlenmesi iktisat yolu olarak anlatılmıştır¹. Terim olarak “insanın, kıt kaynakları yönetimi, geliştirmesi ve bu kaynakları ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmasına yönelik faaliyetleri”² şeklinde tarif edilen iktisadın esasları İslâm'da, vahiy ile şekillenmektedir.

Peygamberler, Sünnetullah gereği sadece kendilerine indirilen vahyi gönderildikleri topluma iletmekle kalmamış, onu yaşanan bir din haline getirme görevini yerine getirmişlerdir. İşte bu sebeple Hz. Muhammed, on üç yıllık Mekke ve on yıllık Medine hayatında söz ve hareketleri ile yeni bir toplumun oluşması için gerekli prensipleri ortaya koymuştur³. Dolayısıyla İslâm'a göre her hangi bir meselenin konumunu ortaya koymak hususunda referansımız “Kur'ân” ve “Sünnet” olmalıdır. Bu iki kaynakta ekonomiye yön verecek temel prensipler ortaya konmuştur.

Kur'ân, hem dünya hem de ahiret hayatını düzenlemeyi hedeflediği için doğal olarak madde ile ilişkileri belirleyici hükümler ve prensipler de içermektedir. İktisadi hayatta, insanların uymaları gereken esasları ortaya koyma bağlamında Kur'ân'da iktisadi yönü ön plana çıkartılan Şuayb peygamberden söz edilmiştir. Hz. Şuayb kavmini Allah'ın birliğine çağdıktan sonra onlara “Ölçüyü tastamam yapın, (insanların haklarını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. (abdullahcolak@hitit.edu.tr)

1 Bkz. İsrâ, 17/29; Furkan, 25/67.

2 Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 192; Mısıri, Refik Yunus, *İslâm İktisat Metodolojisi*, (çev. Hüseyin Arslan), Birleşik Yayıncılık, ts., s. 15-16. Bir bilim olarak iktisat, “Bir toplumdaki karar birimlerinin (üretici, tüketici ve devlet) davranışlarını konu alan sosyal bir bilim” şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Bursa, 1998, s. 6-7.

3 Bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997, s. 41-42.

bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Sizi ve önceki nesilleri yaratan Allah'tan korkun."⁴ demiştir.

Kur'an'da faiz aleyhine nazil olan, "İnsanlara malları artsın diye verdiğiniz riba (faiz) Allah indinde artmaz; fakat Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz sadaka böyle değildir. İşte onlar sevapları kat kat arttıranlardır"⁵ mealindeki âyetin bir setin 4. veya 5. senesinde Mekke'de inen bir sûrede yer alması, Mutaffifin sûresinin ilk âyetlerinde ölçü ve tartıda hile yapanların uyarılması, İslâm'ın daha işin başında haksız kazançlara, ticarî sahtekârlıklara, mali yolsuzluklara ve iktisadî sömürüye karşı çıktığının göstergesidir⁶. Yine Kur'an-ı Kerim kumarı⁷ ve insanın insana yaptığı bütün zulümleri haram kılmış, gereksiz harcama ve tüketimden ibaret olan israfı yasaklamış ve böylece yeraltı ve yer üstü kaynaklarının ölçülü kullanılması gibi iktisadî ilgilendiren daha birçok hususa işaret etmiştir.

İktisat bilgisine sahip olmak, servete sahip olmaktan daha önemlidir. Servet, miras, arazide maden bulmak gibi çeşitli yollarla ele geçirilmiş olabilir. Ancak bunların yerli yerince işletilmesi, harcanması bir bilgi ister. Bu sebeptedir ki Kur'an'ın ilk sûresi Fatihâ'da "Kendilerine nimet verdiğin kişilerin yoluna ilet"⁸ denilerek, nimete erenlerin yolunu istememiz bize öğretilmektedir⁹. Müfessir M. Hamdi Yazır (ö.1942) bu âyeti şöyle açıklamaktadır: "Gerçekte yol nimeti, nimetlerin en büyüğüdür. Çünkü her hangi bir nimetin yoluna, kanununa nail olmak, o nimete bir kere değil, daima nail olmayı sağlar. Bir nimeti elde etmenin yolunu öğrenmek önemlidir. İlim ve fennin önemi de buradan gelmektedir..."¹⁰

Bugün dünya insanları ve milletlerinin üzerinde durdukları meselelerin en başında iktisatla ilgili olanlar gelmektedir. İktisadî büyüme, gelişmiş olmak, gelirlerin paylaşımı, ülkenin yer altı ve yer üstü zenginliklerini başka ülkelere kaptırmamak, sömürülmemek gibi konular iktidarların tenkit edilmesine, el değiştirmesine sebep olmaktadır. Hatta ülkeler arası yapılan savaşların birçoğunun gerçek sebebi iktisadî sömürü olmaktadır.

İktisadî bağımsızlık siyasî bağımsızlığın en önemli unsurudur. Ticaret maksadıyla Filistin, Yemen ve Bahreyn-Uman bölgelerini dolaşmış saygıdeğer, güvenilir, tecrübeli bir tâcir ve Mekke müşriklerinin, Benî Kinâne yurdunda imzaladıkları anlaşma neticesinde ittifakla uyguladıkları şiddetli bir ekonomik ambargoya maruz kalarak büyük sıkıntılara düşmüş bir insan olarak Hz. Peygamber, iktisadî bağımsızlığın önemini muhakkak ki

4 Şuarâ, 26/181-184.

5 Rûm, 30/39.

6 Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul, 1997, s.61.

7 Bkz. Bakara, 2/188, 219; Nisâ, 4/29; Máide, 5/90.

8 Fatihâ, 1/7.

9 Yeniçeri, Celâl, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980, s. 31.

10 Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts., I, 130.

çok iyi biliyordu.¹¹ Medine'ye hicretin akabinde Hz. Peygamber, hem kendisinin hem de müslümanların siyasi hâkimiyetlerini tesis için kimi bilim adamlarınca tarihin ilk yazılı anayasası olarak isimlendirilen “*Medine Vesikası*” nı düzenlemiş, mescid inşa etmiş ve hemen ardından ikinci müessese olarak, müslümanların hakimiyeti altında olan serbest bir piyasa oluşturmak için de “*Medine Pazarı*” nı kurmuştur. Böylece ekonomik hayatı Medine'deki Yahudilerin kontrol ve baskısından kurtarmıştır. Çünkü daha önce Medineliler ticari ilişkilerini Yahudi olan Kaynuka oğullarının pazarında yürütüyorlardı¹².

Yeryüzünde hakim olan ve ekonomik problemlere çözüm arayan başlıca üç ekonomik sistem vardır: *Sosyalist*, *Kapitalist* ve *İslâm Ekonomi sistemi*. Bu sistemlerin benzer yönleri olabileceği gibi farklı yönleri de vardır. Aradaki benzerlik birinin diğerinin kopyası olduğu anlamına gelmez. Hatta kapitalist ve sosyalist sistemin her ikisinden de bir takım özellikler alınarak “*karma ekonomik sistem*” oluşturulmuştur. Biz, bu çalışmamızda İslâm iktisadının temellerini ortaya koymaya çalışacağız, yer yer de diğer iktisadi sistemlerle mukayesesi yapacağız.

1. İslâm Ekonomisi İslâm'ın Bir Parçasıdır

İslâm ekonomisini, diğer ekonomik sistemlerde olduğu gibi dinden, inançtan bağımsız olarak ele almamız mümkün değildir. Dolayısıyla İslâm'ın ekonomi anlayışını, dinin genel çerçevesi içerisinde incelememiz gerekmektedir.

Her sistem ve nizamın temel kuralları vardır. Sistem bu temel kurallara göre şekillenir, ortaya çıkan problemleri, sorunları, bu temel kurallara göre çözüme kavuşturur. İşte İslâm ekonomisi de İslâm'ın temel kurallarına göre şekillenir, sınırlanır, problemlerini de ona göre çözüme kavuşturur.

Aslında diğer ekonomilerin dinden uzaklaşması sadece ekonomide değil yönetim biçiminde, sosyal hayatta da ortaya çıkar. Bu uzaklaşmanın temelinde ortaçağ Hıristiyan kilisesinin halk üzerindeki ezici hakimiyeti ve bu hakimiyeti kaybetmemek için her türlü yeniliğe karşı çıkması, kendi dışında hiçbir hakim güç tanımaması yatar. Bunun sonucu toplum bir sosyal patlamanın eşiğine gelmiştir. İşte böyle bir toplum geri kalmışlığın, zulmün ve baskının sebebinin din olduğu kanaatine ulaşmış ve adeta dini, hayatlarının hiç bir alanına sokmamaya karar vermişlerdir. Böylece dünyevî ve uhrevî ayırım ortaya çıkmıştır.¹³

11 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, II, 957; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, İstanbul, ts., I, 99-100; Kallek, s. 189-190; Songür Haluk, “Hz. Peygamber ve İslâm İktisadının Esasları”, I. Kutlu Doğum Sempozyumu, İsparta, 1998, s.259.

12 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 958; Kallek, s.190-193; Karadâvi, Yusuf, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya, 1997, s.25-26; Arslan, Hüseyin, *İslâm'da Tüketici Hakları*, Ankara, 1994, s. 54.

13 Songür, *a.g.m.*, s,259-260.

Burada Şu noktaya açıklık getirmek gerekmektedir. Yukarıda geçen din ile ilgili yanlış kanaatleri İslâm'a Şamil kılmak bŧyŧk haksızlık ve gerçeklerle baėdaŐmayan bir iddia olur. Mensuplarına, sŧrekli tefekkŧrŧ emreden¹⁴, “*Hikmet mŧ'minin yitik malıdır*”¹⁵ ifadesi ile ilmŧ geliŐmelere kapıyı sŧrekli açık tutan, İki gŧnŧn birbirine denk olmasının ziyan olduğunu oğreten bir dinin, ortaçağ uygulamaları ˆrnek gˆsterilerek karalanmaya çalıŐılması ciddi esef vericidir.

Ortaçağ sonrası ortaya çıkan kapitalist sistem, kendisinde helâl-haram ayırımı olmadığı ve ahlâkŧ yaptırımlardan da uzak olduğu için cinsŧ arzuları ticarete alet etmiş, milyonlara varan kız ve erkek çocukları fuŐa sŧrŧklemiŐtir. Kapitalizmin felsefesinde haram diye bir Şey yoktur. Kapitalizme bir reaksiyon olarak ortaya çıkan sosyalizm ise, piyasadaki serbestliği ortadan kaldırmıŐ, ticareti sadece devletin eline bıraktırmıŐtir. İslâm ise bu iki aşırı uçtan farklı bir yol izlemiştir. İslâm piyasaya serbestlik getirmekte ancak bunu manevŧ değerler ve ahlâk yoluyla sınırlandırmaktadır. Yani İslâm'da iktisat, imanla, ahlâkla, manevŧ değerler, helâl-haram dŧŐencesiyle bağlantılıdır ve bu sınırlar dışına ıkamaz¹⁶. Schacht'ın da ifade ettiği gibi İslâm, inanç dini olmaktan çok aksiyon dinidir¹⁷ ve sosyal hayata mŧdahale eder.

İslâm'ın hayata yaklaşımı bŧtŧncŧl ve belli maksatlara yˆnelik bir yaklaŐımdır. Kainatın yaratıcısı, insanı halife kılmıştır. Dolayısıyla tŧm insanlık hilafet misyonunun hakkıyla icrası için çalıŐmak, iktisadi faaliyetlerinde içinde bulunduğu evrendeki her tŧrlŧ tasarruflarını bu çerçeveye oturtmak zorundadır.¹⁸ Tevhid inancı bireye Allah'a ve onun yarattıklarına karşı sorumlu hareket etme bilinci verir.¹⁹ Mŧslŧman bir iktisatçı yaptığı iktisadi faaliyetlerde Cennet nimetlerini ve daha da ˆnemlisi Allah'ın rızasını kaybetme ihtimalini hesaba katarak, haram-helal ˆlŧsŧne azami dikkat gˆstermek zorundadır. Bu yŧzden ‘Ekonomi, uygulamalı ahlaktır’ sˆzŧ çok anlamlıdır. ˆrneėin bir Mŧslŧman karlı bir yatırım dahi olsa Şer'an mŧntefaun bih/kendisinden faydalanılan bir Şey olmadığı için domuz ve uyuŐturucu gibi Şeylerin ticaretini yapamaz. ŧnkŧ inancı ona, bunun için izin vermemektedir.²⁰ Hatta dinin yasakladığı Şeyleri gayri Mŧslimlere de satamaz. Aynı Şekilde eğer yapacağı iktisadŧ faaliyet hakkında herhangi bir yasaklama olmadığı gibi caiz

14 Bkz. ˆli İmrân, 3/191; A'raf, 7/176; Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/ 11, 44; Câsiye, 45/13.

15 Aclŧnŧ, İsmail b. Muhammed, *KeŐfŧ'l-Hafâ ve Mŧzili'l-İlbâs Ammâ İŐtehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1997, I, 323, H.No: 1157. Bu hadisin sıhhat ve kaynak değeri konusunda etraflı bir değerlendirme için bk. Mehmet ˆzşenel, “Hikmet Hadisi Őzerine Bir İnceleme” *Divan İlmŧ AraŐtırmalar*, 1996/2, s.201-2006.

16 Karadâvi, Yusuf, *I. Uluslararası İslâm Ticâret Hukukununun Gŧnŧmŧzdeki Meseleleri Kongresi*, s.26-27; Kallek, s.201; Mutahhari, Murtaza, *İslâmî İktisadın Felsefesi*, (ev. Kenan amurcu), İstanbul, 1997, s.177-178.

17 Muhammed Halid Mes'ud, *İslâm Hukuk Teorisi*, (ev. Muharrem Kılıç), İstanbul, 1997, s. 20.

18 Kallek, s.19; Aynı mlf. “Hilafet ve İktisat –Usul Őzerine”-, *Divân İlmŧ AraŐtırmalar*, İst, 1996/2, s. 96.

19 Esen, Adem, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Őcret*, TDV, Ankara 1995, s. 14.

20 eker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1999, s. 68; Songŧr, s.260.

olduğuna dair bir hüküm de yaksa, bu durumda İslâm'ın koymuş olduğu “eşyada asıl olan ibâhadır”²¹ kaidesi gereği hareket eder. Ayrıca mübah olduğunu gösteren bir delile ihtiyaç da yoktur²². Yani dinin özünde olmayan yeni yeni yasaklar icat ederek dünyayı zindana çevirmek de yanlış kabul edilmiştir. Çünkü İslâm denge dinidir²³.

Müslüman fert, insan için yaratılan nimetlerden meşruiyet zemini dairesinde nasiplenmek üzere azami gayret göstermeye teşvik edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de, dünya nimetlerinden en iyi şekilde faydalanabilmemiz, iyi bir iktisadi hayata sahip olabilmemiz için, bizden önceki ümmetlere emredildiği gibi bize de tabi olduğumuz kitabı tatbik etmemiz emredilmiştir. Âyet-i kerîmeler'de şöyle buyurulmaktadır: “Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden hem ayaklarının altlarından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı-mutedil) bir zümre vardır; fakat onların çoğunun yaptıkları ne kötüdür.”²⁴ “O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inanmış ve bize karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını verirdik. Ama yalanladılar; bu yüzden onları, yaptıklarına karşılık yakalayırız”²⁵.

2. İslâm'da İktisadî Faaliyetler Birer İbadet Niteliğindedir

İslâm, bir müslümanın yaptığı bütün fiillerin İslâm'ın gösterdiği ölçülerde yapılması durumunda ibadet niteliği kazanacağını haber verir²⁶. Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber (sav)'in şöyle dediğini rivayet eder. “Ameller niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur...”²⁷

Ayrıca Sad b. Ebî Vakkas, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir: “Allah rızasını gözeterek infak ettiğin her nafaka (sadaka), hatta hanımının ağzına koyduğun lokma için dahi mükafatlandırılacaksın.”²⁸

21 Bilmen, Ö.Nasûhî, *Hukuki İslâmîyye ve Istılahati Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, ts., I, 298,

22 Songür, s. 260; Mısıri, s.260.

23 Kallek, s. 38. Bkz. Mâide, 5/87.

24 Mâide, 5/65-66.

25 A'raf, 7/96.

26 Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât fi Usûli-Ş-Şeri'a*, Beyrut, 1997, I, 172.

27 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul,1992, Vahyin Başlangıcı, I, Nikâh, 5; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccac en-Neysâburî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul. 1992, İmârât, 155; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, es-Sünen, İstanbul, 1992, Talak, 11; Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, es-Sünen, İstanbul, 1992, Cihad, 16; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, es-Sünen, İstanbul, 1992, Zühd, 26; İbn Hanbel, Ahmed el-Müsned, İstanbul, 1992, I, 25.

28 Buhârî, İman,41, Cenaze, 37, Meğazi, 77; Ebû Davud, Vasâyâ, 2; Tirmizî, Vasâyâ, 1; Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, Sünen, İstanbul, 1992, Vasâyâ, 7.

Alıntıladığınız bu hadisler ve benzerlerini dikkatlice incelediğimizde, hiçbir müslüman iktisatçının bu çerçeve ve kurallar dışına çıkmayacağı görülmektedir. Bugünkü beşerî iktisat sistemlerinde böyle bir faydalandırma söz konusu olamaz, zaten onlar dinlerden tecrit edilmiş ekonomik sistemlerdir²⁹.

İslâm dini insanın dünyevî ve ekonomik faaliyetlerini engelleyip veya dünyaya sırt çevirip sadece âhirete yöneltme (müfrit sûfilik) gibi bir eğilim içinde değildir. Aksine insan tabiatını çok iyi tahlil ederek, insanın bu tür dünyevî faaliyetlerine de ibadet sevabı vaderek insanı kadın-erkek ayırımı yapmaksızın çalışmaya teşvik etmiştir³⁰. Kadın erkek ayırımı yapmaksızın diyoruz çünkü kadının da erkek gibi zekat verme, kurban kesme gibi mali ibadetleri yerine getirebilmesi için gelirinin belli bir düzeyin üzerinde olması gerekir. Hz. Peygamber döneminde Medine Pazarında bizzat Peygamber tarafından görevlendirilen kadınlar –ki Semra binti Nüheyk bunlardandır– bugünkü manada zabıta görevini üstlenmişler, ürettikleri malları getirip pazarda satışa sunmuşlardır³¹. İnsanın bu dünya için de gerektiği kadar çalışmasının önemini, tarihin en varlıklı kişilerinden birisi olarak bilinen Karun'a karşı inananların söylediği şu sözler bize bildirilmiştir: “*Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurduunu gözet; dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah bozguncuları sevmez*”³².

3. İslâm İktisadının Gayesi: Allah'ın Rızasını Elde Etmek ve İnsanlığın Yararını Gözetmektir

İslâm iktisadının esas gayesi, Allah'ın rızasının kazanılacağı bir dünya inşa ve imar etmektir. İslâm iktisadı diğer iktisat sistemlerinin yaptığı gibi bu dünyanın imarını amaç değil, onu yüce hedeflere ulaşmada bir araç olarak değerlendirir. Çünkü bu dünya gerçek ve sonsuz yurt olan ahiret için sadece bir basamaktır. Dolayısıyla sadece maddi refahın hedeflenmesi ile, daha yüce, şerefli ve sonsuz bir hayat için bir araç olması arasında çok büyük fark vardır³³.

İslâm'da üretimin hedefi, insanlığın yararına olan şeylerin artırılmasıdır. Kur'ân'da “... *O sizi yerden (topraktan) yarattı. Ve orada sizi yaşattı...*”³⁴ buyuruluyor. Bu âyette geçen “*vestâmerakum: Ve sizi orada yaşattı*” ifadesini Cessâs (370/980), “Allah, size kendisine

29 Songür, s.262.

30 Kallek, s.24-25; Sorgür, s.262. Bkz. Nisâ, 4/19.

31 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 959-960; Kallek, s.183-184.

32 Kasas, 28/77.

33 Sorgür, s.263; Mutahharî, s.12-13.

34 Hüd, 11/61.

ihtiyaç duyduğunuz şeyler doğrultusunda yeryüzünü imar etmenizi emretti”³⁵ şeklinde yorumlamıştır.

İslâm iktisadı “ahlâkîdir” ve nasıl davranıldığını değil, nasıl davranılacağını gösteren doktriner bir özelliğe sahiptir.³⁶

İslâm iktisadında insan bedenine, aklına ve ruhuna zarar veren şeylerin üretimine –gelir getirirse de - müsaade edilmemektedir. Oysa kapitalizmin hakim olduğu batı medeniyetinde insanlık için faydalı, faydasız, zararlı ve öldürücü her şeyin üretimi mubah görülmüştür. Bu durumu Roger Garudy, “İslâm ve Batı Krizi” adlı eserinde şöyle ifade eder: “Batının, bir başkasının ortak olmadığı beş asırlık hakimiyetinden sonra bugün envanterini şu üç rakamla özetlemek mümkündür: 1982 yılında yaklaşık 600 milyar dolar, silahlanma amacı ile harcanmıştır. Bununla yerküresi gezegeninde oturan her bireyin başına dört ton bomba koymuş oluyor. Kaynak dağılımını, üçüncü dünyada yılda 50 milyon insanın açlık ve kötü beslenme sonucu ölmesine yol açacak şekilde geliştirmektedir...”³⁷.

4. İslâm İktisadında Dünyevî Sorumlulukla Birlikte Uhrevî Sorumluluk da Öngörülmüştür

Toplumsal hayatta düzen ve istikrarı sağlamak için sadece hukuk kuralları yeterli değildir. Çünkü insanın dış dünyasından ayrı bir de iç dünyası vardır ve onu yönlendiren de çoğu kere bu iç dünyasıdır. Bu sebeple insanın doğru istikamette olmasını sağlayabilmek için öncelikle bu iç dünyasında etkin olmak gerekir. Kişilerin fiil ve hareketlerini düzenleyen hükümlerin nüfuzundan her gün çeşitli hilelerle sıyrılabilen pek çok insanın bulunduğu bir gerçektir. Amerikalı bir Sosyolog, A.B.D.’de çok suç işlenmesinin ve kanunların ihlal edilmesinin sebebini “kanunların her şeye muktedir oldukları” hususundaki zihniyete ve bu anlayışın doğurduğu kanun bolluğuna bağlamaktadır. İşte bu noktada devreye girerek din insanın iç dünyasında etkisini göstererek âmir hükümlerin ihlaline mani olabilir. Zira din, aynı zamanda ahlâkî bir müessese olarak da insanlara yön veren en mükemmel kanunlar ve en sıkı nizamlardan daha kuvvetli bir şekilde kişiyi içten kuşatan, kucaklayan ve yönlendiren bir disiplindir. Bu sebeple din duygusunun zayıflığı ve kuvvetliliği ile ahlâkî ve hukukî suçların artıp azalması arasında önemli bir bağlantı vardır. Dine dayalı ahlâk, hukukun yanında hatta ondan daha etkili olarak suçlarla mücadelede önemli bir yere sahiptir³⁸.

İslâm iktisat sisteminin diğer sistemlerden en farklı yanlarından biri onun, başka sistemlerin hiç göz önüne almadığı **uhrevî sorumluluk** boyutudur. İnsanın insanla,

35 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Abkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1993, III,242.

36 Esen, *İslam'da Ücret*, s. 15.

37 Mısıri, s. 112-113.

38 Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul, 1997, s.254-255.

toplumla ve eşya ile kurduğu ilişkiler ağına bir de Allah ile ilişkileri eklenir. İslâm'da kötü davranışlara karşılık biri dünyevî, diğeri uhrevî olmak üzere iki ceza belirlenmiştir. Alenen işlenen ve ispatlanan suçların cezası dünyevîdir. İşlenen fiil din açısından suç olmasına rağmen delillerle ispatı mümkün olamıyorsa bu durumda fail uhrevî ceza ile muhatap kılınmıştır³⁹. Bunun içindir ki İslâm kendi mensuplarının akıllarına ölümden sonra dirilmeyi, ahirette hesap ve kitabı, amellere göre mükâfat veya ceza gibi mefhumlarını yerleştirmiştir⁴⁰. Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “Her nerede olursanız Allah sizinle beraberdir”⁴¹, “Her kim zerre kadar hayır işlerse onun karşılığını görecektir, her kim de zerre kadar kötülük işlerse onun karşılığını görecektir.”⁴² İşte bu sebeple mü'min, kanuna aykırı hareket etme fırsatı varken, dünyevi yönden cezasız kalacağını bilse de sorumluluklarını yerine getirir, suç işlemekten kaçınır⁴³. Beşerî hukuklarda sadece dünyevi ceza tehdidi mevcut olup uhrevî ceza söz konusu edilmediği için insanları suç işlemekten sakındıran böyle bir yaptırımdan mahrumdurlar.

İslâm kendi sistemi içinde ibadet, ahlak, aile hayatı, hesaba çekilme şuuru ile terbiye edilmiş bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır⁴⁴. Bunu yaparken âhîret korkusu ve inancı zayıf kimseleri suçtan vazgeçirmek için etkili bir ceza sistemi ortaya koyarak onun caydırıcılığından da yararlanmaktadır.

İslâm iktisat prensiplerinin uygulandığı, İslâm ahlakının egemen olduğu müslüman toplumlarda yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı ticari hayatta hile olmaz, insanlar birbirini aldatmazlar, çünkü mevcut cezâî müeyyidelerin ötesinde, müslüman satıcı veya müşteri Allah'ın “Ölçü ve tartıda bile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yaparlar. Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman (ölçü ve tartıyı) eksik yaparlar”⁴⁵, “Nerede olursa olsun O sizinle beraberdir”⁴⁶ âyetlerini; öte yandan Hz. Peygamber'in “Bir kimse sattığı kusurlu malın kusurunu gizlerse, Allah'ın azabı ve meleklerin laneti o kimsenin üzerine yağmaya devam eder”⁴⁷ buyurduğunu dikkate alır.

39 Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ukûbe*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts., s.19-20; Uzunpostalcı, Mustafa, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, Konya, 1987, I,124.

40 Bkz. Nisa, 4/123; İsrâ, 17/13; Kehf,18/49.

41 Hadid, 57/4.

42 Zilzâl, 99/7-8.

43 Hamidullah, Muhammed, *İslâma Giriş*, (çev. Celal Aydın), Ankara, 1996, s.161-162; Zühaylî, Muhammed, *en-Nazariyyâtü'l-Fıkhiyye*, Dınişk, 1993, s. 22.

44 Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5651-5652; Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s.25-27.

45 Mutaffifin, 82/1-3.

46 Hadid, 52/4.

47 İbn Mâce, Ticaret, 45.

Müslüman tüccar, “Doğru sözlü, her konuda kendisine güvenilen bir tüccar ahirette Peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraber haşrolacaktır”⁴⁸ müjdesine nail olmak ister. Yine Hz. Peygamber “(İyi bir) müslüman, diğer müslümanların kendisinin elinden ve dilenden güvende olduğu kimsedir”⁴⁹ buyurmaktadır. Bu hadise göre bir müslüman, diğer müslümanlar tarafından güvenilir bir kimse olarak görülüyor, kendisiyle alış veriş yaparken sürekli ‘acaba beni aldatır mı?’ endişesi taşıyorsa, bu kimse hadiste anlatılan özelliklerde güvenilir, erdemli bir mü’min olamamış demektir.

Hiz. Peygamber ﷺ “Allah Teâlâ kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve kendilerini temiz çıkarmaz; onlar için acıklı azâb vardır, buyurduğu hadisin ikinci maddesi بِاللَّهِ لَأُحَدِّثَهَا ، فَخَلَفَ بِلَاغٍ بَعْدَ الْعَصْرِ ، فَخَلَفَ بِاللَّهِ لَأُحَدِّثَهَا : Diğeri, ticaret malını ikindiden sonra satarken, onu şu kadar fiyata aldım diye yemin eden, gerçek hiç de öyle olmadığı halde müşteri kendine inanan kimse.⁵⁰

İkincisi, âhireti kazanacağı yerde, dünya malı kazanacağım diye insanları aldatmaktan çekinmeyen kimsedir. Bu adam ikindiden sonra, yani akşamın yaklaştığı, pazarın bitmek üzere olduğu, dolayısıyla herkesin bir an önce ihtiyacını temin etmeye çalıştığı bir saatte, bu malı şu kadar fiyata aldım veya ona şu kadar para verdiler de satmadım diye yeminler ederek malına müşteri çekmeye çalışan, gerçek hiç de öyle olmadığı halde müşteriyi aldatmaya gayret eden ve neticede saf insanları kendisine inandıran kötü bir tüccardır.

5. İslâm İktisadında Karma Mülkiyet Anlayışı Esas Alınmıştır

İslâm karma mülkiyet sistemini ilke olarak kabul etmektedir. İslâm’da hem ferdî mülkiyet hem de kamu mülkiyeti kabul edilmiştir. İslâm, ne kapitalist ekonomilerde olduğu gibi ferdî mülkiyeti esas alarak ferde sınırsız bir özgürlük tanımış, ne de kapitalizme bir reaksiyon olarak ortaya çıkan -ve ilk defa 1917’de Rusya’da uygulamaya konulan- sosyalist ekonomilerde olduğu gibi ferdî mülkiyeti inkâr ederek yalnızca kamu mülkiyetini esas almıştır.⁵¹

Bu iki tür mülkiyetten birini kabul ederek, diğerini inkâr etmek mümkün değildir. Bugün, dünyada kapitalist ekonominin uygulandığı ülkelerde dahi kamu mülkiyetine çokça rastlanmaktadır. Bunun karşısında sosyalist ekonominin uygulandığı bir ülke olan Çin’de de artık ferdî mülkiyeti tanıma yoluna gidildiği görülmektedir⁵².

48 Tirmizî, Büyü’, 4.

49 Buhârî, İman, 4,5, Rikâk, 26; Müslim, İman, 64,65; Ebû Dâvûd, Cihad, 2; Tirmizî, İman, 12.

50 Buhârî, Müsâkât 10, Şehâdât 22, Ahkâm 48, Tevhîd 24; Müslim, İmân 171-173. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Büyü’ 60; Tirmizî, Siyer 35; Nesâî, Büyü’ 6; İbni Mâce, Ticârât 30, Cihâd 42

51 Sadr, Muhammed, *İslâm Ekonomi Doktrini*, (trc. M. Keskin-S. Ergün), Hicret Yayınları, 1978, s. 245, 291-293; Misrî, s. 56; Demirci, Rasih, *Ekonominin Temelleri*, Ankara, 1996, s. 53-53; Dinler, s.33-36; Özelmek Ekrem, *İktisada Giriş*, b.y, ts, s.50-51; Mutahhari, s.46-47, 191,192; Karadâvî, Yusuf, *İslâm Hukuku*, (çev. Y.İşicık-A. Yaman) İst. 1997, s.38-39.

52 Sorgür, s.265. Diğer örnekler için bkz. Özelmek, s.74.

İslâm ekonomisinde temel espri, ferdin meşrû yollardan elde etmesi şartıyla istediği kadar mal-mülk edinebilmesidir. Hz. Peygamber bir Amr b. El-As'a (43/664) hitaben “İyi bir kimsenin elinde iyiye kullanılan mal ne güzeldir”⁵³ buyurmuştur. İslâm, zenginliğe değil, onun kötü ve kötüye kullanılmasına ve zenginliklerine güvenerek Hak'dan yüz çevirenlere karşı çıkmıştır. Müslüman zengin olur ama tamahkâr olmaz. Müslüman zengin olur ama malcı olmaz. Müslüman zengin olur ama çalıştırdığı işçisinin hakkını alınının teri kurumadan verir. Yani müslüman zengin olur ama kapitalist olmaz. Çünkü Kur'ân'da servet, imtihan vesilesi (fitne) olarak⁵⁴ isimlendirildiği gibi tam bir açıklıkla “hayır”⁵⁵ olarak da ifade edilmiştir. Servet insanın maddî ve manevî alanlarda sorumluluğunu gerçekleştirmek için kullandığı araçtır.⁵⁶ Yani İslâm'da fert, servetini diğer insanları sömürerek elde edemeyeceği gibi bu serveti toplum üzerinde sulfa kurmak için de kullanamaz. Bu sebeptendir ki, Kur'ân'da, karaborsacılığın, mali ve iktisadî zulmün örneği, tamamen dünyevileşmiş bir zengin tipi olarak Kârûn'dan bahsedilmektedir⁵⁷. Kur'ân'da “mallarınız”, “yetimin malı”, “evleriniz”⁵⁸ gibi lafızlara, zekât ve sadakayı ilgilendiren ayetlere, devamlılığı hukuk ile garanti altına alınmış olan miras hukukuna bakıldığı zaman İslâm'ın özel mülkiyeti benimsediği anlaşılır. Nebevî sünnette de bu hususu anlatan birçok hadis vardır⁵⁹. Öte yandan İslâm iktisadî gerektiğinde kamu mülkiyetini de tanımıştır. Örneğin Hz. Ömer, Mekke'de Safvan b. Ümeyye'ye ait bir evi dört bin (veya dört yüz dirheme) satın alıp hapishaneye çevirerek kamulaştırmaya gitmiştir⁶⁰. Ayrıca Hz. Peygamber, Hayber Yahûdilerinin topraklarına sahip olduğunda, bu toprakları ganimet olarak dağıtmak yerine, ürünün yarısını devlete ödemeleri şartıyla arazilerin ekimini Yahûdilere bırakmıştır⁶¹.

Kur'ân'da ve hadislerde kâinattaki her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunun altı çizilir. Örneğin “Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin mülkiyeti Allah'ındır. Yerde ve gökte ne varsa hepsi O'nundur”⁶² buyurulmaktadır. İnsan, yeryüzünde bu kaynakların asıl sahibi değildir. Sadece asıl sahibinin belirlediği sınırlar çerçevesinde tasarrufta bulunma

53 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Riyad, ts., IV, 467; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 202.

54 Bkz. Enfal, 8/28; Teğâbün, 64/15. Yazır, IV,2391, VII, 5037.

55 Bakara, 2/180.

56 Esen, Adem, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret*, TDV, Ankara 1995, s. 11.

57 Kasas, 28/76-78. Yazır, V, 3755; Güler, İlhami, “Dünyanın Başına Gelen 'Derin Sapkınlık' Dünyevileşme”, *İslâmiyât*, c.4, sayı, 3, Ankara, 2001, s.44.

58 İlgili kavramlar için bkz. Nisâ, 4/2,5, 9, 29; Nûr, 24/61 ; Saf, 61/11; Teğâbün, 64/15.

59 Bkz. Buhârî, Hac,132; Müslim, Hac, 147; İbn Mâce, Menâsik, 76.

60 Kal'acı, Muhammed Ravvas, *Mevsûatü Fıkh-ı Ömer İbnu'l-Hattâb*, b.y. 1981, s. 334-335; Bardakoğlu, Ali, “Ceza”, DİA, İstanbul, 1993, VII, 474. Diğer örnekler için bkz. Mâverdi, Ali b. Muhammed b.Habib, *el-Abkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetü'd-Diniyye*, Beyrut, 1994, s. 299-300; Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara, 1988, s.202 vd.

61 İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1997, III, 375-376. Diğer örnekler için bkz. Kallek, Yönetim Piyasa İlişkisi, s.136.

62 Mâide, 5/120. Diğer ayetler için bkz. Bakara, 2/255; En'âm, 6/12 ; Tâhâ, 20/ 6; Hadid, 57/10.

yetkisi olan bir emanetçidir⁶³. Çünkü Allah'ın mülkünden kendisine bahşedilen de, diğer insanların hakları da söz konusu olduğu için, kendi özel mülkü de olsa kulların tasarruf yetkisi ilahî emirlerle sınırlıdır⁶⁴.

Mülkiyetin genel ve mutlak anlamda Allah'a ait olması, insanın özel mülk edinmesine engel değildir. Mülkiyet ve mülk edinebilmek, aynı zamanda insan olmanın bir özelliğidir. İslâm insanın edindiği özel mülkiyeti her türlü tecavüzdten korumak için gerekli tedbirleri almıştır. Bu sebeplerdir ki, hırsızlık, rüşvet, gasp ve faiz almak gibi fiiller yasaklanmış ve faillerine ceza öngörülmüştür⁶⁵. Hz. Peygamber bu konu ile ilgili olarak “*müslümanın müslümana kanı, malı, ırzı haramdır*”⁶⁶ buyurmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, özel mülkiyet uğuruna kamu mülkiyetinden veya kamu mülkiyetini koruma adına özel mülkiyetten tamamen vazgeçmek toplumda istibdad ve esarete veya anarşiye neden olabilir. Bu itibarla her iki mülkiyet anlayışına da makul ölçülerde yer verilmelidir.

6. İslâm İktisadî Gelir Dağılımı ve Sosyal Adâlet İlkesine Büyük Önem Verir

Müslüman'ın kazancı şansa ve tesadüfe bağlı olmayıp, çabasının ve alın terinin ürünü olmalıdır, nitekim bir âyette, “*İnsanın yararına olan, yalnızca kendi öz gayretinin sonucudur*”⁶⁷ buyurulmaktadır. Daha da önemlisi, başkalarının mallarını meşru olmayan yollarla almak ve yemek haram kılınmıştır. Ayette⁶⁸ meşru yollarla yapılmadıktan sonra, kumarda olduğu gibi, tarafların görünen rızaları, kumarla elde edilen malı helal hale getirmez. Aslında kaybeden taraf, verdiği rızayı görünse bile, içinden razı olması pek mümkün değildir. Piyango çeşitlerinin tamamında bunları oynayanlardan %1'inin zenginleştirilmesi için %99'u bilinçli olarak fakirleştirilmektedir. Öte yandan kumar, diğer birçok eğlence ve aldatmaca çeşidi gibi, iktisadî gelişimini tamamlayamamış ülkelerde, işsizliğin, fakirliğin, sınıflar arası dengesizliğin büyük çapta olduğu toplumlarda ve kesimlerde adeta bir *umut sömürüsü* olarak salgın bir hastalık halini almakta, hem de hak etmeden, emek vermeden ve alın teri dökmeden zengin olan bir kaç problemlili kişi daha topluma eklenmektedir.⁶⁹

63 Hayrâbâtî, Muhammed Ebu'l-Leys, *Usesü'n-Nizâmi'l-Mâli ve'l-İktisâdî fi'l-Kur'an*, Mekke, 1991, s. 43-44. Ayrıca bkz. Kallek, s.19, 105.

64 Mısıri, s.61; Kutup, Seyyid, *el-Adâletü'l-İctimâiyye fi'l-İslâm*, Dâru İhyai Kütübî'l-Arabiyye, 1958, s.105-106; Kardâvî, s.39.

65 Karaman, Hayrettin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1986, I, 115, 125-127; Kardâvî, s.39; Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 2001, s.167.

66 İbn Mâce, Fiten, 2; İbn Hanbel, III, 491.

67 Necm, 53/39.

68 Nisa, 4/29.

69 Apaydın, Yunus, “Kumar”, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 82; Hamidullah, *İslâma*

İslâm'da temel üretim faktörü olarak “emek” kabul edildiğinden, sermayenin risk ve zarara katlanmadan tek başına kazanç aracı olması önlenmiştir. Bu gibi sebeple yasaklanan haksız kazançların başında faiz gelmektedir. Faiz milli gelirin adil bir şekilde dağılımına engel olup, kalkınmayı teşvikten ziyade frenler ve ekonominin tabii akışına engel olur. Kur'an'ın⁷⁰ ifadesiyle faiz, ya zulmetmeye ya da zulme uğramaya sebeptir. Faizin revaçta olduğu bir toplumda hiç bir emek ve risk üstlenmeksizin başkalarının sırtından geçinen /parazit hayat süren kitleler olacaktır. Çünkü faiz, üretimin her aşamasında maliyete eklendiği için sonuçta faiz yükü toplumun her kesimine ödetilmektedir. Maliyet unsuru olan faiz fiyatlara yansiyarak enflasyona sebep olur.⁷¹ Faiz, gelir dağılımındaki adaletin bozulmasına, toplum katmanları arasında huzursuzluğun baş göstermesine, düşmanlıkların artmasına, çatışmaların çoğalmasına böylece iç barışın bozulmasına zemin hazırlar.⁷²

Nihai amacı kendi vatandaşlarının refah ve mutluluğunu sağlamak olan devletin başlıca görevi, ülkenin gelir kaynaklarından toplumun her kesiminin adaletli şekilde yararlanmasını sağlamaktır. İslâm ve bu bütünün bir parçası olan İslâm ekonomisi sosyal adalet ilkesini, kendisinin tatbik edildiği her toprak parçasında hayata geçirmiş, fertler arasındaki gelir dağılım dengesini gözetmiş, servetin belli ellerde toplanıp diğer insanların adeta bunların kölesi haline gelmesini engellemiş⁷³, devlet olarak halkına belli bir yaşam düzeyi ve iş garantisi vermiştir. Bu konu ile ilgili bir âyeti kerimede şöyle buyurulmaktadır: “Allah'ın o kent halkından, elçisine verdiği ganimetler, Allah'a, elçiye,(ona) akraba olanlara, yetimlere, yoksullara (yolda kalan) yolcuya aittir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın.”⁷⁴ İslâm ekonomisinin tatbik edildiği bir toplumda, şartlara göre, devlet işsizlere iş bulma, kimsesizlere de geçim garantisi verme zorundadır⁷⁵.

İnsan tecrübesi şunu göstermiştir ki, mülkiyetin büyük ölçüde tek elde toplanması, dünyadaki iktisadi faaliyetlerde daima aşırılığa ve baskıya yol açmıştır. Bu, sadece insanlık düzeninin dengesini bozmakla kalmamış, aynı zamanda bir kısım insanların diğerlerine karşı haksız muamelelerine ve saldırganlıklarına sebebiyet vermiştir.

Zenginler servet elde etmek için adil olmayan yolları kullandıkları, fakir ve zayıfları istismar edip ezdikleri ve servetlerini israf içinde harcayıp lükse daldıkları zaman, servetin

Giriş, s. 190. Ayrıca İstanbul Ticaret Odası (İTO) yaptırdığı bir çalışmada, son 27 yılın yılbaşı Milli Piyango büyük ikramiyesini kazananların akıbetini araştırmış ve ortaya hepsi açısından ilginç hazin hikayeler kaldığı görülmüştür. Bk. <http://www.gazetelertr.com/buyuk-ikramiye-kazananlarin-sonlari.html>.

70 Bkz. Bakara, 2/279.

71 Özsoy İsmail, *Faiz ve Problemleri*, İzmir, 1994, s.52-55.

72 Bayındır, Servet, “Banka Mevduat Hesaplarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, Marife, yı: 5 sayı:2 2005, s.19

73 Haşr, 59/7.

74 Haşr, 59/7.

75 Songür, s.266.

âdil olmayan dağılımı toplumda hayatın dengesini bozmaktadır. Zengin daha zengin, fakir daha fakir olmaktadır. Bir tarafta lüks ve sefahate milyarlar harcayan zenginler, diğer tarafta temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan sefaletle mahkûm edilmiş kitleler...⁷⁶ Sonuçta bir ülkede gelir dağılımında önemli boyutlara varan eşitsizlik sosyal huzursuzluklara neden olur. Böyle bir ülkede hırsızlık, ahlaksızlık, suçluluk oranı artacak ve toplu çöküş kaçınılmaz olacaktır⁷⁷

Bugün ekonomik alanda dünyada “Kârun” tipi insanlar egemen hale gelmiştir. 350 kişi, dünyadaki iki buçuk milyar insanınkine denk bir gelire sahip, en zengin üç kişinin sahip olduğu servet kırk sekiz ülkenin gayri safi milli hasılasına eşittir. Batı son üç yüzyılda dünyanın büyük bir bölümünü kolonileştirdi, iliklerine kadar sömürdü. Bugünkü Kuzey-Güney dengesizliği bu sömürünün bir parçasıdır. BM rakamlarına göre, dünyada 600 milyon çocuk günde bir dolarla yaşarken; yılda 780 milyar dolar askeri harcamalara, 400 milyar dolar uyuşturucuya, sadece Avrupa’da 105 milyar dolar alkollü içkilere ayrılıyor⁷⁸.

Bu da gösteriyor ki, dünyada bir yandan silahlara aklın sınırını aşan miktarlarda para harcanırken, uzay ve teknoloji çağında gözler uzayın derinliklerine daldırılırken, öte yanda yeryüzünde açlıktan, evsizlikten ölenlerin sayısı da hızla artmaktadır. Bir yandan temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesinin çok üstüne çıkanlar, öte yandan insanca yaşamının temel koşullarını bile yerine getiremeyenler karşılıklı olarak çoğalmaktadır.⁷⁹ Hz. Ali (r.a)’nin, “*Fakir, ancak zengininin israfı nispetinde aç kalır*” sözü de bu gerçeği ortaya koymaktadır. İsrâf ve cimrilik doğrudan ve dangeden sapma durumu olarak insanlığın mutluluğu önünde en büyük engellerdendir.

İnsan yaratılışı itibarıyla eğitilebilen bir varlıktır. Bu sebeple ahlakı da tümünden yok edilemese de değiştirilebilir⁸⁰ İslâm’ın israf ve cimriliği tedavi edici tedbirlerinden bir kısmı şunlardır:

İsrâf aslında fitratın çizgisinden sapmaktır. Kur’ân, insandan üretim ve tüketim sürecine katılımını ister.⁸¹ Bu üretim ve tüketim sürecinde ne kendisine ne de çevresine zulmetmemesini ister.⁸² Kur’ân israf ve cimrilik arası *itidal* yolundan hareketi ister.⁸³

76 Hz. Ali (r.a)’nin, “*Fakir, ancak zengininin israfı nisbetinde aç kalır*” sözü de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bkz. Sadr, s. 338.

77 Bkz. İsrâ, 17/16.

78 Güler, s.53-54.

79 Saruhan, Müfit Selim, “İslâm Ahlâkında İsrâf ve Cimriliğin Tedavisi”, *İslam Araştırmaları*, c. 16, sy. 4, 2003, s. 640.

80 Ahmet Hamdi Akseki, “Tebdil-i ahlak mümkündür, izale-i ahlak gayr-i mümkündür” der. *Ahlâk Ders Notları*, İstanbul 1968, s. 20.

81 Bakara 2/29; A’raf 7/10.

82 Bakara 2/188, 283; Âl-i İmrân 3/161.

83 Bakara 2/219, 273; Haşr 59/7-8.

Kitap ve Sünnette sosyal adâleti sağlayacak prensiplere yer verilmiştir. Örneğin “*komşusu açken tok yatan bizden değildir*”⁸⁴ hadisi sosyal yardımlaşma konusunda önemli bir prensibi ortaya koymaktadır. Yine Kur’ân’da fakirleri, miskinleri gözetmeyle ilgili birçok âyet bulunmaktadır.⁸⁵

İslâm’da sosyal adalet ilkesinin temel kaynağı, zekat, fitır sadakası, vakıf gibi müesseselerdir. Bu müesseseler sayesinde hiçbir fakir zengine haset etmeyecek, düşmanlık, yerini kardeşlik ve dostluklara bırakacaktır. İslâm’da insanlara sık sık ölüm hatırlatılmakla kişiyi mala karşı hırs ve tamahtan kurtarma amaçlanmış, cömertlik ve paylaşımın açtığı huzur dile getirilmiştir. Malını kaybeden cimri, hem malını hem de çevresindeki dostlarını kaybeder. Allah ve toplum rızası için sahip olduğu imkânları paylaşan insan hem Allah’ın hem insanların sevgisini kazanır.⁸⁶

Hz. Peygamber (sav)’in Medine’ye hicret ettiğinde ensar ile muhâcir arasında gerçekleştirdiği muâhât/kardeşlik akdi de böyle bir uygulamanın dikkat çeken örneklerindedir. Bu sayede ensar, evsiz barsız ve işsiz kalan muhâcirlerle her şeyini paylaşarak mükemmel bir dayanışma örneği sergilemişlerdir.⁸⁷

7. İslam İktisadında Toplum Bireyleri Arasındaki Sevgi ve Güven Duygusunu Korumaya Yönelik Tedbirler Alınmıştır

İslam ticaret anlayışında esas olan hususlardan birisi de tarafların zarara girmemesi ve aralarında her hangi bir nizam çıkmamasıdır. Müslümanlar arasındaki kardeşlik duygularını zedeleyecek, aralarında kin ve düşmanlığın oluşmasına sebep olacak her şey yasaklanmıştır. Bu sebeptendir ki, alışverişte hile, karaborsacılık, ekonomik sıkıntıdan dolayı aslında ihtiyacı olan bir malını satmak zorunda kalan bir kimsenin malının yok pahasına/değerinin altında bir fiyatla satın alınması yasaklanmıştır. Bu arada yaptığı alışverişte kendisinin zarar ettiğini düşünen ve bu sebeple alışverişi bozmak isteyen kimseye, karşı tarafın anlayış göstermesini ve fedakârlıkta bulunarak bu teklifi kabul etmesini Hz. Peygamber, “*Kim bir müslümanın (zarar görmesin diye alış-verişini) ikâle ederse (cayarsa) Allah da onun hatasını affeder*”⁸⁸ sözleri ile teşvik etmiştir.⁸⁹

84 Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiu’s-Sağîr min Ehâdisi’l-Beşîr en-Nezîr*, Dımaşk, 1996, II, 389, H. no: 7609.

85 Bu konuyla ilgili âyetler için bkz. Mâide, 5/89 ; Hacc, 22/28, 36; İnsan, 76/8; Beled, 90 /14.

86 “... mal toplayıp onu sayıp duranın ... vay haline” Hümeze, 104/1; “...Altın ve gümüşü yığıp ta onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici azabı müjdele” Tevbe 9/34.

87 Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, I, 261.

88 Ebû Dâvûd, Buyû’, 52; İbn Mâce, Ticarat, 26.

89 Çeker, s. 78.

İslâm iktisat hayatında işverenle işçi birbirinin rakibi değil kardeşidir.

İslâm ihtiyaç sahibi kimselere her hangi bir karşılık beklemezsizin borç vermeyi “Allah’a güzel bir şekilde borç vermek” olarak isimlendirmiştir⁹⁰. Hatta “Hangi müslüman diğer bir müslümana iki kez borç verirse, bunu bir kez ona tasadduk etmiş gibi olur”⁹¹ buyurularak böyle kimseler, karşılığını Allah katında kat kat alacaklarını ifade ile teşvik edilirken; borç isteyenin de bunu ödemek niyetiyle istemesinin önemine dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber, ödeme niyeti taşımaksızın borçlanan kişinin hırsızdan farksız olduğunu belirtmiştir.⁹² Ödeme imkânı olduğu halde borcunu ödememesi veya ödemeyi geciktirmesi Hz. Peygamber tarafından zulüm olarak nitelendirilmiş⁹³ ve borcunu ödmeden ölen bir kimsenin cenaze namazını kıldırmak istememiş, sonuçta sahâbeden *Ebû Katâde*’nin bu borcu ödemesi üzerine namazı kıldırmıştır.⁹⁴

Hz. Peygamber’in hedefi Yüce İslâm’ı tebliğ ile insanlığın iki cihanda mutluluğa ermesini sağlamaktır. Hz. Peygamber, her gruptan ve meslekten insana örnek olacak bir hayat yaşamıştır. O, öyle ideal bir hayat ve yönetim anlayışı sergiledi ki yaşadığı asra “*Asr-ı Saâdet*” denilmiştir.

“Muhammed’in Hayatı” isimli eserinde Muir, Hz. Peygamber’i şu cümlelerle anlatmaktadır: “Tarih, Muhammed (a.s.) çapında kısa bir süre içerisinde ruhları uyarıcı, ahlaki ihya eden ve faziletin şanını yücelten hiçbir ıslahatçıya şahit olmamıştır”⁹⁵.

Sonuç olarak, İslâm’da iktisadi hayatı şekillendirmeye yönelik esaslar hem Mekke hem de Medine döneminde âyet ve hadislerle ortaya konulmuştur. İslâm’da iktisadi hayatı, hayatın her yönünü kuşatan prensipleri çerçevesinde ele almak ve değerlendirmek durumundayız. İktisadi, inanç ve ahlaktan bağımsız değerlendiremeyiz. İslâm’da, üretim, tüketim ve mübadele alanlarında insanlık için yararlı, İslâmî değerlerle sınırlı bir iktisadi özgürlük benimsenmiştir. O, bu yönüyle diğer kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemlerden ayrılmaktadır. Diğer iktisadi sistemler dinden bağımsız olarak ortaya çıkıp şekillendiklerinden onlarda helal-haram gibi kavramlara yer olmadığı için, getirisi olan her şeyin üretimine imkan tanınmaktadır. Oysa İslam iktisadında sadece fayda ve getirisi değil aynı zamanda helal-haram kriteri de dikkate alınmak zorundadır. Bu sebeple İslam iktisadında insanın, bedenine, aklına ve ruhuna zarar veren şeylerin üretimine müsaade edilmemektedir.

90 Bkz. Mâide, 5/12; Hadid, 57/11, 18 ; Müzzemmil, 73/20.

91 İbn Mâce, Sadakât 19.

92 Bkz. İbn Mâce, Sadakât, 11.

93 Buhârî, İstikrâz, 12; Ebû Dâvûd, Buyu’, 10.

94 Bkz. Buhârî, Havâle, 3.

95 Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 263.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1997.
- Apaydın, Yunus, *"Kumar", İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*
- Arslan, Hüseyin, *İslâm'da Tüketici Hakları*, Ankara, 1994.
- Bayındır, Servet, *"Banka Mevduat Hesaplarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi"*, Marife, yıl: 5 sayı:2 2005.
- Bilmen, Ö.Nasûhî, *Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, ts,
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahib*, İstanbul, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Abkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, 1993.
- Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1999.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, İstanbul, 1992.
- Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara, 1988.
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ukûbe*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebu'l-Hüseyin b. Haccac en-Neysâburî, *el-Câmiu's-Sahib*, İstanbul. 1992.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.
- Esen, Adem, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret*, TDV, Ankara 1995.
- Esen, Adem, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret*, TDV, Ankara 1995
- Güler, İlhami, *"Dünyanın Başına Gelen 'Derin Sapkınlık' Dünyevileşme"*, İslâmiyât, c.4, sayı, 3, Ankara, 2001,
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ) İstanbul, 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâma Giriş*, (çev. Celal Aydın), Ankara, 1996.
- Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, İstanbul, ts.
- Hayrâbâtî, Muhammed Ebu'l-Leys, *Usesü'n-Nizâmî'l-Mâli ve'l-İktisâdî fi'l-Kur'an*, Mekke, 1991.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1997.
- Kallek Songür Haluk, *"Hz. Peygamber ve İslâm İktisadının Esasları"* I. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 1998.
- Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul, 1997.
- Kallek, Karadâvî, Yusuf, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya.
- Karadâvî, Yusuf, *I. Uluslararası İslâm Ticâret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*.
- Karadâvî, Yusuf, *İslâm Hukuku*, (çev. Y.İşıcık-A.Yaman) İst. 1997.

- Karaman, Hayrettin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1986
- Kardâvî, s.39; Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 2001.
- Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Hakkın Köriye Kullanılması*, İstanbul.
- Kutup, Seyyid, *el-Adâletü'l-İctimâiyye fi'l-İslâm*, Dâru İhyai Kütübî'l-Arabiyye, 1958.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b.Habib, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetü'd-Diniyye*, Beyrut, 1994.
- Mısrî, Refik Yunus, *İslâm İktisat Metodolojisi*, (çev. Hüseyin Arslan), Birleşik Yayıncılık, ts.
- Muhammed Halid Mes'ûd, *İslâm Hukuk Teorisi*, (çev. Muharrem Kılıç), İstanbul, 1997.
- Mutahhari, Murtaza, *İslâmî İktisadın Felsefesi*, (çev. Kenan Çamurcu), İstanbul.
- Özsoy İsmail, *Faiz ve Problemleri*, İzmir, 1994.
- Saruhan, Müfit Selim, "İslâm Ahlâkında İsrâf ve Cimriliğin Tedavisi", *İslam Araştırmaları*, c. 16, sy. 4, 2003.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiu's-Sağîr min Ehâdisi'l-Beşîr en-Nezâr*, Dımaşk, 1996.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*, Beyrut, 1997.
- Uzunpostalcı, Mustafa, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, Konya, 1987.
- Vahyin Başlangıcı.
- Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts.
- Yeniçeri, Celâl, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980.
- Zühaylî, Muhammed, *en-Nazariyyâtü'l-Fıkhiyye*, Dımaşk, 1993.

***“Andolsun ki Allah’ın Resûlü’nde sizin için,
Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar
ve Allah’ı çok zikredenler için en güzel
bir örnek vardır.”***

(Ahzâb, 33/21)

HZ. PEYGAMBER'İN TİCARET AHLÂKI VE MERHAMET

Ahmet İNANIR*

Giriş

İnsanoğlu varlığını devam ettirebilmek için çeşitli mal ve hizmetlere muhtaçtır. Bu özelliği onun cemiyet hâlinde yaşamasını da zorunlu kılar. Bu ihtiyaç, kişinin dîni ve ahlâkî ilkelerden uzaklaştığında zamanla onlara karşı tutku derecesine varan bağlılığa dönüşür.¹ İç dünyasındaki veya dış dünyadan gelen çeşitli etkilerle insanın her şeyiyle mal ve mülk edinmeye meylenmesi veya onu her şey haline dönüştürmesi beraberinde hırs, ihtiras, hased ve cimrilik gibi fertleri ve cemiyetleri mahvedecek bir kavga ve çatışmanın içine düşürmekte, vicdanının ve ruhunun çizgisini zaman zaman unutturmaktadır. Sahip oldukları büyük zenginliklerini, infak, zekat vb. ile fakir, kimsesiz, dul, yetim ve muhtaçları gözetecekleri yerde, onların haklarını gasp edenler maalesef tarih boyunca hiç eksik olmamıştır. Aslında tarih Âdemoğlunun ticarete yaptığı hadsiz hile ve düzenbazlıklarla doludur. Hatta sırf bu yüzden nice kavimler helak olmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Şuayb (a.s.)'in kavmi olan Medyen ve Eyke halklarının helâkinin, ticaret ahlâklarının bozulmuş olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.² Fakat bu durum bazı bâtil din ve düşünce akımlarında olduğu gibi dünya ve nimetlerini değersizleştirip onlardan el etek çekmeyi iyi bir mümin olmanın ön şartı değildir.

Sonsuz rahmet ve merhamet sahibi Yüce Allah göndermiş olduğu Peygamberler vâsıtasıyla başta tevhid ve ibadet gibi konular olmak üzere helal rızık, mal ve mülk edinme ve harcama konusunda da nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda insanları aydınlatmaktadır. Peygamber Efendimiz (sav) de bu çerçevede bütün insanlığın selâmetine vesile olacak örnek bir uygulama ortaya koymuştur. Hz. Muhammed (sav) amcasının ticarî işleri nedeniyle çocukluğundan itibaren âdeta iş hayatının içinde büyümüş, gençlik yıllarında da Hz. Hatice (r.a.)'in ticarî işlerini yönetmiş bir elçidir. Dolayısıyla İslam öncesi Arap toplumunda güç ve kuvvet sahibi muhteris zorbaların insanların malları ellerinden almak için yaptıkları zulüm ve haksızlıkları yakından görme fırsatı bulmuştur. Daha gençlik

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.

1 Âdiyât, 100/8.

2 Hûd, 11/ 84-86.

yıllarında bu tür haksızlıklara karşı koymak ve haksızlığa uğrayanların haklarını savunmak ve almak için *Hilfû'l-fudûl* (erdemliler ve merhametliler) topluluğuna üye olmuştur.³

Hz. Muhammed (sav) kendisine vahiy gelip peygamber olduğunda ise Cenâb-ı Hakk'ın ticaretle ilgili emir ve yasaklarını tebliğ etmiştir. Kısaca sömürü ve adaletsizliğin yerine, karşılıklı rızaya dayalı adalet ve hakkaniyet ölçülerini getirmiştir. Nitekim Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtilla (doğru olmayan yollarla, haksız yere) yemeyin, kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka...*"⁴ buyurmaktadır. Böylece zorbalığın karşılıklı rıza olmadan bir kimsenin mal ve mülkünü elinden alması yasaklanmıştır. Kısaca üretimden tüketime Müslüman bir kimsenin taraf olduğu her türlü iktisâdî faaliyetin helal rızka dönüşebilmesi için dini ve ahlâkî değerlere bağlı olması gerekir.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav) iş ve ticaretin birey ve toplum açısından önemini ifade etmek üzere "*Ailesinin geçimini temin etmek ve yoksullara yardımda bulunmak amacıyla çalışan kimse, Allah yolunda savaşan veya geceleri ibadet edip, gündüzleri oruç tutan gibidir*"⁵ buyurmuştur. Yine bir gün Hz. Peygamber (sav), arkadaşlarıyla beraber otururken, yanlarından çalışmaya giden güçlü ve kuvvetli bir genç geçerken ashâb-ı kiram, "*Yazık bu gence, keşke bu gücü ve kuvvetiyle Allah yolunda cihad etseydi*" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): "*Hayır böyle söylemeyin! Şayet bu genç, insanlara muhtaç olmamak, dilenmemek için çalışıyorsa Allah yolundadır. Eğer ihtiyar ana babası için veya çocukları için çalışıyorsa, yine Allah yolundadır*" buyurdular.⁶ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Peygamberimiz çalışmayı Allah'a ibadetle eşdeğerde tutmuştur.

İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnette akit, ücret, alış-veriş, faiz ve gelir dağılımıyla ilgili temel ilkeler yanında hırsızlık, tartıda hile yapmak, insanı kandırmak (gabn) ve özürsüz malı sağlam gibi göstermek sûretiyle satılmasını yasaklayan pek çok ilke bulunmaktadır.

Resûlüllah (sav): "*Üç kişi vardır ki, kıyâmet günü Allâh onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap da vardır.*" ifadelerini üç defa tekrarladığını işiten Ebû Zerr (r.a.) "*Adları batsın, umduklarına ermesinler ve hüsrâna uğrasınlar, kimlerdir onlar yâ Rasûlallah!*" diye sordu. Resûlüllah (sav): "*Elbisesini (kibir ve gururundan dolayı kurula kurula) sürüyen, verdiği başa kakan ve yalan yeminle malını pazarlayan!*" buyurdu.⁷

3 Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, (Ali b. el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî), Kitabu'l-Eğânî, 3. Baskı, Daru's-Sekâfe, Beyrut, 1962-1964, XVII, 210 –211.

4 Nisâ, 4/29.

5 Buharî, Nafakâ, 1.

6 Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, tsz., II, 63.

7 Müslim, İmân, 171.

Diğer taraftan sözün senet olarak kabul edildiği bir toplumda çıkacak muhtemel anlaşmazlıkların önüne geçmek amacıyla bazı vadeli sözleşmelerin yazılmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Yüce Allah “...*Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız...*”⁸ buyurmaktadır.

Bu bağlamda ölçü ve tartının tam ve adaletle yapılmasını emreden birçok âyet nâzil olmuştur: “*Tartmayı doğru ve adaletle yapın, terazide (mizanda) haksızlık ve eksiklik yapmayın.*”⁹ Bir başka âyette; “*Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde harcayabilirsiniz). Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklifetmeyiz. Söylediğiniz zaman da, yakınınız da olsa âdil olun ve Allah’a verdiğiniz sözü tutun...*”¹⁰

Peygamberimiz ticaret alanında kargaşaya meydan vermemek amacıyla tedricî bir yöntemle, ticârî ilişkilerin daha sağlıklı yürüyebilmesi ve oluşabilecek mağduriyetlerin telafisini sağlamaya yönelik olarak koruyucu, önleyici ve denetleyici diye bilinen büyük bir kısmı hukûkî, bir kısmı da bunları tamamlayıcı ve destekleyici özelliklerde ahlâkî tedbirler öngörmüştür.¹¹ Bu bağlamda Câhiliye dönemi Arapları arasında mevcut bazı alış-verişleri, -satılacak şeye elbisesini atma (beyu’l-münâbeze), el ile dokunma (beyu’l-mülânese) ve çakıl taşı atma (beyu’l-hasât)- gibi sembolik şekli hareketlerle yapılan adalet ve hakkaniyet ölçülerine uymayan bazı akidleri ilgâ etmiş, bazılarını ıslah ederek onaylamış, bazılarını da olduğu gibi kabul etmiştir.¹²

Kısaca inananlara üsve-i hasene olarak gönderilen Peygamber Efendimiz (sav), ticâretin temelini doğruluk ve dürüstlük üzerine inşâ etmiş, borç ve alacak ilişkilerinde de merhamet ve hakkaniyeti esas almıştır. Şimdi onun iş ve ticaret hayatıyla ilgili bazı kesitlere yer verilecektir:

1. Hz. Muhammed (sav) Yaptığı Ticarî Sözleşmeye Bağlıydı

Kur’an-ı Kerim’de müminlerin özellikleri bahsedilirken “*Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler.*”¹³ Bir diğer ayette ise şöyle buyrulmaktadır. “...*verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz veren kimse verdiği sözden sorumludur.*”¹⁴ “*Ey iman*

8 Bakara, 2/282.

9 Rahman, 55/7-9.

10 En’âm, 6/152.

11 İlgili tedbirlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* [www.dinbilimleri.com], 2005, Cilt: V, Sayı: 1, s. 214-226.

12 Buhârî, *Büyü’* 62-63, *Müslim, Büyü’*, 1.

13 Müminun, 23/8

14 İsra, 17/34

edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz."¹⁵ buyurulmaktadır. Peygamberimizin müşrik Arapların dahi hayran kaldığı en bâriz özelliği "*emin*" olmasıdır. Bu sebeple ona güvenilir Muhammed "*Muhammedül-Emin*" derlerdi. Güvenilir olmak aynı zamanda verdiği sözde durmayı gerektirir. Sırf bu özelliği nedeniyle Hz. Hatice (r.a.) annemiz kendisine hayran kalmış ve evlilik teklif etmişti. Cibril kendisine vahiy getirip Peygamber olduğunda da kendisini tanıyanlar ilk Müslümanlar arasında yerlerini aldılar. Nitekim Allah Rasûlü verdiği sözün gereğini yerine getirmemeyi münafıkların bir özelliği olarak zikretmektedir.

Yaptığımız sözleşmelerin gereğinin yerine getirilmesi önemlidir. Fakat ondan daha da önemli olan ise tam vaktinde yerine getirilmesidir. Özellikle herkesin birbirine bağlı olarak ödeme yaptığı günümüz şartları dikkate alındığında bir kişinin verdiği sözde durmaması yani vazifesini ihmal etmesi diğer bütün paydaşları da sıkıntıya sokmaktadır. Bu sebeple "*falan tarihte ödeyeceğim*" diye veresiye aldığımız ürünlerin bedelini zamanında ödemeye dikkat etmeliyiz. Nitekim Peygamberimiz (sav) Şöyle buyurmaktadır: "*Ödemeye gücü yeten kimsenin borcunu ödemeyi ertelemesi zulümdür. Sizin biriniz hali vakti yerinde olan birine havâle edildiğinde, bu havâleyi kabullenip o kişiye müracaat etsin.*"¹⁶

Zulüm ise Allah ve Rasûlü'nün düşman olduğu şeydir. Eğer borçlu olağanüstü nedenlerle ödeyemeyecek bir durumda ise satıcı müsâmahalı davranmalıdır. Nitekim Peygamberimiz: "*Allah, satıştaki müsâmahayı, satın alıştaki müsâmahayı, ödemedeki müsâmahayı sever*" buyurmaktadır.¹⁷ Ancak bu beklenmedik yeni durumu satıcıya bildirmekte her zaman fayda vardır.

2. Hz. Muhammed (sav) Ticarete Aldatmazdı

Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicretinin daha ilk yıllarında Yahûdilerin pazarları dışında yeni bir pazar kurduğu ve burada yapılan iş ve işlemi de yakından takip ettiği bilinmektedir. Nitekim Rasûlullâh (sav) Medine'de tesis ettiği Müslüman pazarını denetlerken buğday satan bir adama rastladı:

Satıcıya: "*Nasıl satıyorsun?*" diye sordu.

Adam da kendince bir şeyler anlatıyordu ki bu esnada Rasûlullâh (sav): "*Elini içinde buğday bulunan kaba daldırdı ve buğdayın ıslak olduğunu gördü. Bunun üzerine "İnsanların görmesi için ıslak olanı üst tarafına koysaydın daha iyi olurdu. Aldatan bizden değildir"*¹⁸ buyurdular. Rahmet Peygamberi tüketicinin aldatulmasını yasaklamış, bu şekilde iş yapanların üstün nitelikli imana sahip olamadıklarını ifade etmiştir.

15 Al-i İmran, 5/1

16 Buhârî, Havâlât 1, 2, İstikrâz 12. Ayrıca bk. Müslim, Müsâkât 33; Ebû Dâvûd, Büyü' 10; Tirmizî, Büyü' 68; Nesâî, Büyü' 100, 101.

17 Tirmizî, Büyü' 75.

18 Müslim, İman, 164

Sevgili Peygamberimiz kusurlu mal satanları şöyle uyarmaktadır. “Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Kusurlu bir malı din kardeşine satan hiçbir Müslüman’a satış helal olmaz. Meğer ki malının ayıbını açıklaya.”¹⁹ “Kusurunu söylemeden bir malı satan kimse, daima Allah’ın gazabı altındadır ve meleklar o adamın Allah’ın rahmetinden uzak kalmasını dilerler”²⁰ buyurdular.

Kısaca ifade edecek olursak Peygamber Efendimiz (sav) en önemli helal rızık kapısı olarak değerlendirdiği ticareti, inanç dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak önemseydiği ortadadır.²¹ Peygamberini örnek alan Müslüman bir tâcirin sattığı malda kusur olduğu halde satarken bu kusuru gizlemesi, sonra da satılan mal geri alınmaz diyerek geri almaması kabul edilemez. Böyle bir ticaretin nihayetinde kâr etmesi de düşünülemez. Nitekim Peygamberimiz (sav) “Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tâcir, nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir.”²² “Tüccârlar kıyâmet günü fâcirler olacaklardır. Ancak dürüst ve doğrulukla iş yapan tâcirler müstesnâ...”²³ buyurdular.

Dünyayı âhiretin tarlası olarak düşündüğümüzde nihayetinde Allah’ın huzuruna fâcir veya tâcir olarak çıkmak bizim elimizdedir.

3. Hz. Muhammed (sav) Bir Malın Piyasa Değerinin Oluşmasına Önem Verirdi

Peygamber Efendimiz (sav) bir malın bedelinin spekülasyondan uzak gerçek piyasa şartlarında oluşmasına önem vermektedir. Müşterileri rekabete sokarak malın fiyatını sun ’i olarak yükseltmek sûretiyle piyasa değerinin üzerinde satılmasını da hoş görmemektedir. Nitekim “Müşteri kızdırtmayın. Bir kimse kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın. Din kardeşinin dünürlüğü üzerine dünür göndermesin”²⁴ buyurdular.

Din kardeşinin satışı üzerine satış yapmak bu hadisle yasaklanmıştır. Satıcı ile müşteri bir malın bedeli üzerinde anlaştıktan sonra, üçüncü bir kimsenin araya girerek “ben bu malın aynısını veya benzerini sana daha ucuza vereceğim veya senden daha yüksek fiyata satın alacağım” gibi sözlerle araya girmesi yasaktır. Zira bu durum insanlar arasında güven duygusunun zarar görmesine ve toplumda huzursuzluk çıkmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla bizler her türlü yanlış anlama ve düşmanlıklara sevk edici bu fiillerden kaçınmalıyız.

19 İbn. Mace , *Büyü* 34

20 İbn. Mace, *Büyü* 45

21 M. J. Kister, “Peygamber’in Pazarı”, Çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, Sayı: VI/II, ss. 25-29.

22 Tirmizî, *Büyü* 4

23 Tirmizî, *Büyü* 4; İbn Mace, *Ticârât* 3.

24 Buhârî, *Büyü* 64, 70; Müslim, *Nikâh* 51-56, *Büyü* ‘11, 12; Nesâî, *Büyü* ‘16.

Medine pazarına hem iç üretim hem de dış piyasadan ithal edilen birtakım ticaret mallarının getirildiği bilinmektedir. Civar köy ve kasabalardaki köylüler mallarını Medine çarşısına getiriyorlardı. Bazı simsarların çarşı-pazara getirilecek malları malın pazarı oluşmadan yolda karşılamak sûretiyle ucuza almalarını Peygamber Efendimiz (sav) yasaklamıştır. Çünkü tarlada 50 kuruş pazarda 5 Lira şeklinde günümüzde de şikâyet konusu olan üretici ve nihâî tüketicinin zarar göreceği sadece aradaki komisyoncuların kazanacağı bir sistemi meşru görmemektedir. Rahmet Peygamberi Efendimiz (sav) “Pazarcuların yolda karşılanmasını, şehirlinin köylünün malını satmasını nehyetmiştir”²⁵

Kısaca malının değerini bilmeyen bir satıcının bilgisizliğini istismar etmek gabn (kandırma) kapsamında değerlendirilen ahlaki olmayan bir tutumdur. Hz. Muhammed (sav)’i örnek alan kimseler bu hususta son derecede titiz ve hassas olmalı haksız kazanç peşinde koşmamalıdır.

4. Hz. Muhammed (sav) Girişimciydi ve İnsanlara Girişimciliği Öğretirdi

Hz. Muhammed (sav) yardım severdi kendisinden yardım isteyen kimselere yardım ederdi. Fakat ihtiyaç sahibi kimselerin haline göre onları sadakayla geçinen kimseler olmasını hoş görmez, sürekli geçimlerini sağlayacak iş yolları öğretirdi. Meşhur ifadeyle balık vermektен ziyade balık tutmayı öğretirdi. Nitekim bir gün Hz. Muhammed (sav)’in yanına bir adam gelmiş ve ondan yiyecek bazı şeyler istemişti.

Hz. Peygamber: “*Senin evinde hiç eşya yok mu?*” diye sorar. Adam, “*var*” der. “*Bir kısmıyla örtündüğümüz, bir kısmını yere serdiğimiz bir çul, bir de su kabımız var*”. Peygamber efendimiz, adama: “*Onları bana getir!*” der. Adam onları getirince Hz. Peygamber etrafındakilere dönerek: “*Bu çul ile su kabını kim satın almak ister?*” diye sorar. Biri bir dirhem vereceğini söyler. Hz. Peygamber, “*Artıran yok mu?*” diye birkaç defa seslenir ve iki dirhem teklif edene satar. Parayı fakir sahabeye verdikten sonra, “*Bir lirasıyla ailene yiyecek al, ötekiyle de bir balta satın al bana getir!*” buyurur. Adamın getirdiği baltaya, Efendimiz kendi eliyle bir sap takar ve şöyle buyurur: “*Haydi şimdi git; bununla odun kes ve sat. On beş gün çalış; ondan sonra yanına gel!*”. On beş gün sonra Peygamberimizin yanına gelen adam, on dirhem kazanmış, bu parayla kendine ve ailesine elbise ve yiyecek almış olur. Bu hale çok sevinen Efendimiz, adama şunları söyler: “*Dilenciliğin kıyamet günü yüzünde bir leke gibi görünmesinden böylesi senin için daha iyidir.*”²⁶

25 Müslim, *Büyü'* 11, 12.

26 Ebu Davud, *Zekât* 26; İbni Mace, *Ticârat* 25.

Ayrıca Peygamberimiz alın teri göz nuru el emeğine büyük önem vermiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Hiç kimse el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir*”²⁷ Müslüman bir kimsenin başkalarının sırtından beslenen bir kimse olmasını hoş görmemiştir.

Peygamberimizin Câbir b. Abdullah (r.a.)’la (ö. 74/693) yaptığı şu alış-veriş, ticaretin de bir merhaleden sonra hırslarımıza gem vurmak olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Câbir b. Abdullah Mekke’nin fethinden dönerken Resûlullah’ın, Câbir’in yanına gelerek deveye bir kamış vurup onu hareketlendirdiği ve ardından da Hz. Peygamber’in “*onu bana sat*” buyurması, Câbir’in de “hayır” karşılığı vermesi üzerine Hz. Peygamber’in deveyi satın almakta ısrar ederek Câbir’den, devesini kendisine satmasını ister. Câbir, onu -devesini kastediyor- Resûlullah (s.a.v.)’a sattım, fakat ailemin yanına varıncaya kadar (Medine’ye) üzerine yük yüklemeyi şart koştum. Resûlullah (s.a) Medine’ye gelince; “Deveni alıp götürmek için mi akid yaptığımı zannediyorsun? Deveni de, parasını da al, onların ikisi de senin” buyurdu.²⁸

Öyleyse Müslüman bir başkasına muhtaç olmamak için çalışıp çabalayacak, alan el değil veren el olmanın yollarını arayacak aynı zamanda muhtaç kardeşine de iş alanı açarak geçimini sağlamasına yardımcı olacaktır.

5. Hz. Muhammed (sav) Karaborsacılığa Karşıydı

Peygamberimizin ticarete getirdiği ilkelerden birisi de ihtikâr/iddihâr/karaborsacılık veya spekülasyon yasağıdır. Karaborsacılık insanların ihtiyaç duyduğu malları zamanında piyasaya sürmeyip depolarda stok yaparak gerçek değerinden daha yüksek bir fiyatla satmak suretiyle aşırı kazanç sağlamak amacıyla yapılan ahlakî olmayan bir işlemdir. Günümüzde zaman zaman bazı ürünlerde meydana gelen fiyat artışlarında yüksek kâr peşinde koşan stokçuların hiç şüphesiz önemli bir rolü vardır.

Konu ile ilgili olarak peygamberimiz “*Malı piyasaya sürüp satan kazanır, saklayıp stok eden ise lanetlenir.*”²⁹ “*Kim fiyatların yükselmesini ümit ederek Müslümanlara ihtikâr yaparsa hata etmiştir*”³⁰ buyurdular.

Öyleyse ticarete haksız kazanca sebep olacak iş ve eylemlerden kaçınmalıyız. Nihayetinde tüketicinin zarar göreceği her türlü eylemin kul hakkı kapsamına girdiği unutulmamalıdır.

27 Buhârî, *Büyü*’ 15.

28 Buhârî, *Şurû*t 4; Müslim, *Müsâkât* 109.

29 İbn Mace, *Ticaret*, 6, 12.

30 Müslim, *Musakat* 130, 139; Ebu Davud, *Büyü* 47.

6. Hz. Muhammed (sav) Ne Cimri Ne de Savurgandı

Cimrilik, Allah'ın insana verdiği malı biriktirip, Allah'ın emrettiği yerlere harcamamak anlamına gelir. Kur'an'da cimrilik ve savurganlıkla ilgili birçok âyet vardır: "... *ve servet biriktirip onu saymayı âdet edinenlere yazıklar olsun.*"³¹ "*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele.*"³² "*Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir.*"³³ "*Nefisler cimriliğe eğilimli yaratılmıştır.*"³⁴ "*Şeytan, fakirlikle korkutarak insanı cimriliğe iter. Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, (fakir olursunuz diyerek sadaka vermenize engel olur.) sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lütuf vaad eder. Allah'ın ihsanı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir.*"³⁵ "*De ki, Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederiniz. Hakikaten insan çok cimridir.*"³⁶ "*Onlar ki harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik ederler; (harcamaları) bu ikisinin arasında dengeli olur.*"³⁷ "*Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açp tutumsuz olma. Yoksa pişman olur açta kalırsın.*"³⁸

Bu âyetlerden insanın öteden beri mala karşı düşkün olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşkünlük bazen bireysel ve toplumsal vazifeleri ihmal derecesine ulaşarak cimriliğe bazen de bunun tam tersi başkalarına muhtaç olacak kadar savurganlığa dönüşebilir. Peygamberimiz (sav) insanın savurganlık ve cimrilik duygusundan kurtulmasını ve bunun yerine cömertlik duygusunu geliştirerek iyilikte bulunmasını her vesile ile öğütlemektedir. Nitekim bir hadiste "*Cimri kişi Allah'a uzak, Cennet'e uzak, insanlara uzak ve Cehennem ateşine yakındır*"³⁹ buyurdular.

Öyleyse Müslüman bir kimse ne cimri ne de savurgan olmalıdır. Sahip olduğu mallardan kaynaklanan zekât ve sadaka gibi sorumluluklarını yerine getirmeli iş ve istihdamı artırıcı faaliyetler içinde olmalıdır. Allah'ın verdiği nimetleri Allah'ın emrettiği yerlere sarf etmek savurganlık değil bilakis vazifedir. Gerekli yerlere sarf etmemek ise cimriliktir. Nitekim Yüce Allah, "*Sevdiğiniz mallarınızdan Allah yolunda harcamadıkça, fazilet mertebesine ulaşamazsınız. Bununla beraber her ne infak ederseniz, Allah mutlaka onu bilir.*"⁴⁰ buyurmaktadır. Peygamberimizde "*Altın ve gümüş paranın, kibir ve gurur taşıyan*

31 Hümeze, 104/1-2.

32 Tevbe, 9/34.

33 Meâric, 70/19-21

34 Nisa, 4/128

35 Bakara, 2/268

36 İsrâ, 17/100

37 Furkan, 25/67.

38 İsrâ, 17/29

39 Tirmizî, *Birr* 40

40 Âl-i İmran, 3/92

elbisenin kulu olan helak olsun!.. Çıkar düşkününü (muhteris) kişiye (dilediği) verilirse memnun olur, verilmez ise razı olmaz (ilâhî taksim ve takdire isyan eder).⁴¹

Sonuç

Peygamber Efendimiz mal, mülk edinme ve harcama konusunda da bize örnektir. Bu itibarla peygamberi örnek alan kimseler, malı meşrû yollardan kazanmak ve meşrû yerlere sarf etmekle mükelleftir. Hiçbir meşruyet kaygısı olmadan sadece kazanmak üzere kurulu kapitalist yaklaşımın insanlığının daha fazla tahammül edebilmesi zor görünmektedir. Zira gelir dağılımındaki adaletsizlik dayanılmaz boyutlara ulaşmış, aşırı üretim ve tüketim nihayetinde dünyanın dengesini bozacak noktaya yaklaşmıştır. Bu yüzden gelecekle ilgili öngörü sahipleri bu gidişattan endişe etmekte ve acil çözüm aramaktadır. Bu bağlamda Peygamberimizin âlemlere rahmet olarak gönderilmesini sırrı daha iyi anlaşılmaktadır. O diğer alanlarda olduğu gibi ticaret alanında da dünya ve ahiret dengesini gözeten ilkeler getirmiştir.

Peygamberimiz ticârî ilişkilerin serbest piyasa şartlarında oluşmasına büyük önem vermiştir. Nihayetinde tüketicinin zarar göreceği her türlü haksız kazanç yollarını üretimden pazarlamasına kadar koruyucu, önleyici ve denetleyici diye bilinen büyük bir kısmı hukûkî, bir kısmı da bunları tamamlayıcı ve destekleyici özelliklerde ahlâkî tedbirlerle mücadele etmiş ve bize de yol göstermiştir. Medine pazarı İslâmî ilke ve değerlerin ilk yaşantıya dönüştüğü yerdir.

Peygamberimizin iş ve ticaret ahlakının esasını çalışkanlık, girişimcilik, adalet, hakkaniyet, doğruluk, dürüstlük ve hesap verebilirlik oluşturmaktadır. Kısaca Peygambere uymak dünyâ ticâretini devâm ettirirken daha büyük olan âhiret kazancını ihmâl etmemektir. Cenâb-ı Hakk müminleri tanımlarken “*Onlar, ne ticâret ne de alış-verişin, kendilerini zikrullahtan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı kimselerdir. Onlar, kalblerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.*”⁴² Bu şekilde ticâret ehli olanlar, aslâ zarara uğramayan bir kazanç içinde olacaktır. Nitekim gerçek ticâreti, Allah Teâlâ şöyle ifâde buyurur: “*Allâh’ın kitâbını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allâh için) gizli ve âşikâr sarfedenler, aslâ zarâra uğramayacak bir kazanç (ticârtten len-tebûr) umabilirler.*” “*Çünkü Allâh, onların mükâfatlarını tam öder ve lutfundan onlara fazlasını verir. Şüphesiz O, çok bağışlayan, şükürün karşılığını bol bol verendir.*”⁴³

Peygamberimizin iş ve ticaret ahlâkî aslında Kur’ân ahlâkıdır. Başta Müslümanlar olmak üzere bütün insanlık maddî ve manevî kurutulduğu için İslâm’ın herkesi kucaklayan rahmet ve merhamet dolu havasına muhtaçtır.

41 Buhârî, *Rikak*10; Cihad 70; İbn Mâce, *Zühd* 8.

42 Nûr,24/ 37

43 Fâtır, 35/29-30.

KAYNAKÇA

- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, (Alî b. el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî), *Kitabu'l-Eğânî*, I-XXV, (3. Baskı), Daru's-Sekâfe, Beyrut, 1962-1964.
- Gazzâlî, Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, tsz.
- Topal, Şevket, "İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* [www.dinbilimleri.com], 2005, Cilt: V, Sayı: 1, ss. 211-228.
- Kister, M. J., "Peygamber'in Pazarı", Çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, Sayı: VI/II, ss. 25-29.

“(Resûlüm!) Dekî:

***Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki
Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.
Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”***

(Âl-i İmran, 3/31)

HZ. PEYGAMBER'İN, TOPLUMUNA İLK DAVET MESAJI: TEVHİD

Murat AKIN*

Giriş

Hiz. Peygamberin davette kullandığı her bir mesaj, ayrı ayrı incelenip bir araştırma konusu olabilecek kadar geniştir. Bu çalışmada ana hatlarıyla Resûlüllah'ın davetinde kullandığı ilk mesajı olan tevhidî incelemeye çalışacağız.

Allah, her toplumu uyarmak için peygamberler göndermiştir.¹ Bu peygamberlerin birçok ortak yönleri olmakla beraber, davetlerinde kullandıkları ilk mesajın tevhid olması dikkatleri çekmektedir. Bunu, cenâb-ı hak, “Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: “Benden başka İlah yoktur; şu halde bana kulluk edin” diye vahyetmiş olmayalım.”² şeklinde bildirmektedir.

Kur'an'da bazı peygamberlerin ilk uygulamalarının Allah'ın birliğine davet olduğunu şu ayetlerde gayet net görmekteyiz: “Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik de dedi ki: Ey kavimim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.”³ “Ad kavmine de kardeşleri Hüd'u (gönderdik). O (kavmine) dedi ki: Ey kavimim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.”⁴ “Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik). Dedi ki: Ey kavimim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.”⁵ “Medyen (oğullarına) da kardeşleri Şuayb'i (peygamber olarak gönderdik). Dedi ki: Ey kavimim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.”⁶

Buradan şunu anlamamız mümkündür: ilk Peygamber Hiz. Âdem (a.s) ile son peygamber Hiz. Muhammed (s.a.s)'in anlattığı akaid esasları aynı olup değişmemiştir. Bu itikadî esaslar da dinin temel sabitelerini belirlemektedir. Bu sabitelerin ilki ve en önemlisi ise şüphesiz tevhid inancıdır. Tevhid olmadan yapılan diğer iyiliklerin fayda vermeyeceği

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

1 Fâtur, 35/24

2 Enbiya, 21/25

3 Araf, 7/59

4 Araf, 7/65

5 Araf, 7/73; Hud, 11/61

6 Araf, 7/85; Hud, 11/84.

ise yine Kur'an'da şöyle bildirilmektedir: *“Eğer onlar Allah'a ortak koşarsalardı yapmaktaki oldukları amelleri boşa giderdi.”*⁷

Bütün peygamberlerin tebliğlerinde ilk sırayı alan tevhid ilkesinin iki boyutunun olduğunu görmekteyiz. Birincisi itikadi olarak insanları, bir olan Allah'a çağırarak; diğeri ise bunun sosyal hayata birlik ilkesi olarak yansıtılmasını sağlamaktır. Şimdi sırasıyla bunları inceleyelim.

1. İnançta Tevhid

Bütün ilâhî dinler, her şeyden önce tevhîd prensibine, inanılması gerektiği üzerinde durup, diğer iman esaslarını da buna dayandırır. Bu bakımdan, tevhid, akâid dediğimiz inanç esaslarının temelini teşkil eder. Müslüman olabilmek için, önce sağlam ve samimi bir tevhid inancına sahip olmak gerekmektedir.

Birlik ve birlemek anlamlarına gelen Tevhid, Allah'ın varlığını, birliğini, tüm yetkin nitelikleri kendisinde toplandığını (kemal sıfatlarla muttasıf), eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmaktır (eksik sıfatlardan münezze). Bu, özülü biçimde *“Lâ İlâhe İllallah Muhammedür-resûlüllah”* (Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed (s.a.s) onun resulüdür) cümlesiyle ifade edilir. Bu cümleye tevhid kelimesi (kelime-i tevhid) denir. İşte Peygamberimizin de davetteki ilk mesajı olan *“Lâ ilâhe illallah”* (Allah'tan başka ilâh yoktur) cümlesi, hem reddi ve hem de tasdiki/isbatı içermektedir. Lâ ilâhe derken, bütün sahte ilâhları reddediyoruz. Buradaki olumsuzluk anlamı veren lafzın belirsiz olması, anlamın genel olduğuna işaret olarak değerlendirilir. Dolayısıyla kelime-i tevhidin ilk kısmı, Allah'ın dışında ibadet için yönelme ihtimali olan tüm şeyleri reddediyor, sonra da istisna edatıyla sadece bir olan Allah'ın varlığını tasdik ve ispat ederek hayatımızda yegâne hüküm sahibinin Allah olduğunu beyan ediyoruz. Böylelikle özellikle ibadet maksatlı yapılan her hususun yalnız Allah için olduğu ve ilah olarak yalnız O'nun var olduğu da kelime-i tevhidin ikinci kısmında vurgulanıyor. Kelime-i tevhidin üçüncü kısmı olan *“Muhammedür-resulellah”* (Muhammed (s.a.s) Allah'ın resulüdür) da tevhid içerisinde değerlendirilmelidir. Zira ayet-i kerimede Allah şöyle buyurmaktadır: *“De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır, iman edin ve O'na uygun ki doğru yolu bulasınız.”*⁸

7 Enam, 6/88; Zümer, 39/65; Ayrıca Bkz.: *“Gerçekten, inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden -fidye olarak dünya dolusu altın verecek olsa dahi- kabul edilmeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.”* (Âli İmran, 3/91)

8 Araf, 7/158.

Tevhidin en yalın haliyle Kur'an-ı Kerim'de İhlas suresinde anlatıldığını görmekteyiz: “De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.”⁹

Bu tevhid cümlesi öyle bir terkiptir ki kendisiyle İslam'a girilir ve yine kendisiyle kulluk makamları elde edilir. Bundan dolayı Kelâm âlimleri diğer inanç prensiplerinin de dayanağı olduğu için bu cümleye, “aslü'l-usûl” diğer bir ifadeyle “asılların aslı” demişlerdir.¹⁰ Bu sözle beraber kalplerde olma ihtimali olan şirk, küfür ve nifak gibi kötü hasletler giderilir. Biz buna “tah'liye” yani kirlerin giderilmesi diyebiliriz. Daha sonra ise “tahliye” yani giden kirlerin yerine süslemenin yapılması gelir. Böylelikle gönül dünyasında saf/ berrak bir iman oluşmaya başlamış olur. İmam-ı Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin bazı ayetlerde geçen *tezkiye* (arınma) işini, tevhide zedeleyici durumlardan temizleme olarak ifade etmesi de buna işaret etmektedir.¹¹

Hz. Peygamberin gönderildiği toplumda, İslam'ın emrettiği şekilde olmasa da bir inanç hayatı vardı. “*Andolsun ki onlara: “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?” diye sorsan, mutlaka, “Allah” derler. O halde nasıl (haktan) çevrilip döndürülüyorlar?*”¹² âyeti de buna işaret etmektedir. İslam'dan önceki ilahi mesajlarda tahrifte bulunan bu toplumu Hz. Peygamber yeniden tevhid inancına çağıracaktır.

O dönem toplumdaki tevhide aykırı olan hususlara peygamberin müdahalesi nasıl olmuştur, bazı örneklerle ele almaya çalışalım. Cahiliye olarak isimlendirilen bu toplumun ilk sapmalarının Allah inancında olduğunu görmekteyiz. Bu toplum, bir yaratıcıya inandıklarını belirtmekle beraber, ağaçlara, taşlara, putlara ve cinlere hatta melekeler tapıyorlardı. Bu putlar veya inandıkları diğer varlıklar onlar için en az Allah kadar kutsaldı. Çünkü onlar bunların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarına inanıyorlardı.¹³ Mesela umre dönemlerinde getirdikleri telbiyelerinde; “*Buyur Allah'im buyur, buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da Senin hükümündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.*”¹⁴ Derlermiş. Fakat Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette Peygamberin bunu şöyle değiştirdiğini görmekteyiz: “*Ya Rab! Davetine tekrar tekrar icâbet ediyorum. Her emrini yerine getirmeye hazırım. Senin saltanatında hiçbir ortağın yoktur. Hamd Senin'dir, mülk Senin'dir. Bütün bunlarda hiç ortağın yoktur.*”¹⁵

9 İhlas, 112/1-4.

10 Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, C. XXII, s. 214.

11 Ebû Hâmid Muhammed Gazzali, *el-Erbain fi Usûli'd-Dîn*, Beyrut, 1988, s.78.

12 el-Ankebut, 29/61; Benzer ayetler için bkz.: Zümer, 43/87.

13 Zümer, 39/3

14 İbn el-Kelbi, *Putlar Kitabı* (Kitabu'l-Esnâm), Çev. Beyza Düşüngen, Ankara, 1969, 27.

15 Ebu'l-Hüseyn b. Haccac el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, İstanbul, tsz., Hac, 19.

Peygamber, Allah inancında dalalette olan toplumu tevhide çağırırken, müşrikler ve özellikle de önde gelenleri Peygamberi bu davasından vazgeçirmek için her türlü yolu deniyorlardı. O'na bazı tekliflerle gelen Mekke müşrikleri; “Ey Muhammed! gel biz senin dinine uyalım, sen de bizim dinimize uy. Bir sene sen bizim ilahlarımıza tap, bir sene de biz senin ilahlarına tapalım. Eğer senin getirdiklerin bizimkilerden daha hayırlıysa, biz sana katılır ondan nasiplenmiş oluruz.” diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak kafirûn süresini indirerek onlara ve onların nezdinde bu teklifle gelen tüm kâfirlere şu cevabın verilmesini emretti: “*Ey Muhammed! De ki: Ey kâfirler! “Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”*”¹⁶ Peygamberi tevhid mücadelesinden vazgeçirmek için amcası Ebû Talib'i devreye sokmuşlardı. Ancak peygamberimizin amcasına verdiği tarihi cevap da şöyleydi: “*Ey amca! Allah'a yemin ederim ki güneşi sağ elime ayı da sol elime verseler yine de bu davadan vazgeçmem. Ya Allah bu dini hâkim kılar, ya da ben bu yolda yok olur giderim!*”¹⁷

Bir toplumda yanlış inançların birden çıkarılıp atılması zordur. Zira Peygamberden sonra da bazen bu tür yanlışlıkların yapıldığını ve bunlara sahabenin müdahale ettiğini görmekteyiz. Tarık b. Abdurrahman (ö.129/746) hacca giderken şöyle bir olay yaşadığını anlatıyor. “İnsanların bir yerde namaz kıldıklarını gördüm. Burası ne mescidir? diye sorunca, Resulullah'ın biat aldığı “*Şecere Mescididir*” dediler.”¹⁸ Zamanla Müslümanlar burayı bir ziyaretgâh haline dönüştürürler. Öyle bir hal alır ki orada namaz kılmanın büyük sevaba nail olacağı düşüncesi oluşmaya başlar. Bununla da kalınmayıp, “*Hudeybiye ağacı*” hacılar tarafından düzenli bir şekilde ziyaret edilmeye başlanır.¹⁹ Ziyaret, asıl amacından sapıp, itikadi bir konuma büründürülünce bu ağaç Hz. Ömer (r.a) tarafından kökünden kestirilip atılır.²⁰ Bu davranışıyla Hz. Ömer bidat ve hurafeye karşı İslam'ın tevhid yönünü öne çıkararak Hz Muhammed'in yolunda yürüdüğü göstermiştir.

Bu başlığı Hz. Peygamber'in tevhidin inanç yönüyle alakalı vermiş olduğu bir müjdeyle tamamlayalım: “*Kim kalbiyle tasdik ederek Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehadet ederse, Allah ona cehennemi haram kılar.*”²¹

16 Kâfirûn, 109/1-3.

17 İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, Halebi, 1955, I, 265

18 İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri fi Şerhi Sahibi'l-İmâm el-Buhâri*, Mısır, 1319, VII, 361; Muhammed Gazali, *Fıkhu's-Sire*, Beyrut, 1965, s.354.

19 İbn el-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s.74.

20 Gazali, *a.g.e.*, s. 354; Benzer örneklere bkz.: Ramazan Altıntaş, “Hz. Peygamberin İtikadi Sapmaları Düzeltmesi”, *CÜİFD*, 1998, sayı: 2, s. 251-262.

21 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhâri, *el-Câmi'ü's-sahîb*, İstanbul, tsz., İlim, 49, Salat, 46.

2. Sosyal Hayatta Tevhid

Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah inancında tevhidi gönüllere yerleştirirken, insanlar arasında da vahdeti/birliği ve beraberliği hedeflemekteydi. Resûlüllah'ın sosyal hayatta vahdeti oluşturmak için, davette çeşitli yollar izlediğini görmekteyiz. Öncelikle kendisinin de müminlerin de aynı ümmet olduklarını Kur'an'da ifade eden rabbimizin hitabını onlara söylüyordu: *"Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir..."*²²

Kur'an, İslam'dan önceki dönemi "cahiliye" olarak isimlendirmektedir.²³ Bu dönemdeki insanların zihin ve gönül dünyalarındaki kirlerin giderilmesinin, Tevhid yoluyla yapılması gereken ilk iş olduğunu bilen Peygamberimiz bunu incelemiştir. Dolayısıyla ilk önce insanları putperestlikten vazgeçirip Allah'a inanmaya davet etmiştir. Çünkü o biliyordu ki; Allah'ın birliğini kabul eden toplumda birlik ve beraberlik kendiliğinden oluşur. Nihayetinde öyle de olmuş, tevhid inancı Allah Resûlü ile beraber toplumda birlikte yaşama ahlakını oluşturmuştur.

Kur'an'da bazı ayetlerde peygamberin beşeri yönünün ve tevhid vurgusunun beraber zikrolunması dikkat çekicidir. *"... De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim."*²⁴ *"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlah'ınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*²⁵ Tüm bu ayetler, cahiliyedeki yanlış inançları yok ederken, peygamberin de nihayetinde bir beşer olduğunu diğer bir ifadeyle onlarla bir olduğunu ifade ediyordu. Böylelikle farklı renk ve ırklardan olan insanları tek çatı altında topluyordu. Kesretten vahdete doğru bir kanat açmış oluyordu.

Hz. Peygamber tevhid ile beraber bir vahdet medeniyeti oluşturmaya çalışırken; kendisinin de onlar gibi bir beşer olduğuna yapmış olduğu vurgular toplumda karşılık buluyordu. O, halkından ayrı olmadığını; onları ötekileştirmeden, içlerinde yaşayarak gösteriyordu. Peygamber olduktan sonra da tevazuyu elden bırakmadan devam ederek bunu göstermişti. Bir gün kelime-i şehadeti öğrettiği bir şahıs, "şehadet ederim ki Muhammed onun resûlü ve kuludur" deyince, Hz. Peygamber, "ben resûl olmadan önce kul idim, "şehadet ederim ki Muhammed onun kulu ve resûlüdür." de! buyurmuştur.²⁶ Yine Mekke fethinin gerçekleştiği günlerde huzuruna gelip titreyerek konuşan şahsa; "kendine gel! ben bir kral değilim, sadece kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum." demişti.²⁷

22 Enbiya, 21/92

23 Bkz.: "Yoksa onlar (İslâm öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümlerini Allah'tan daha güzel kim vardır?" Maide, 5/50.

24 İsra, 17/93

25 Kehf, 18/110

26 Ed.: Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslam VI*, DİB Yay., Ankara 2014, s. 277

27 Ed.: Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslam III*, s. 331

Toplumuna bu derece içlerinden biri olduğunu hissettiren bir peygamber, aslında tevhidi onların gönüllerine yerleştiriyordu. Hz. Peygamber'in vahdet mücadelesini; ötekileştirmeye karşı duruşunda da kızlara ve kadınlara karşı yapılan yanlışlara karşı duruşun da rahatlıkla görmekteyiz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi cahiliye toplumunda nasıl Allah inancı noktasında bir tevhid yoktuysa, aynı şekilde toplumu bir arada tutabilecek birlik ve beraberlik ruhu da yoktu. Toplumda ötekini düşünme olmadığı gibi toplumu içten içe yıkan "ben'lik" duygusu yaygındı. Değil kardeşin haliyle dertlenmek, aksine kişi derdiyle baş başa bırakılıp ölüme terk edilirdi. Bu dönemde "it'ifad" denilen bir intihar şekline bahsedilir. Yiyeceği olmayan kişi başkalarından da yardım ümidi kesilince çöle çadırını kurar ve insanların görmediği bir yerde ecelini bekler nihayetinde ölürdü.²⁸

İnsanların ölüme terk edildiği böyle bir ortamda kişiye "ben" yerine "biz" bilincini yerleştiren Hz. Peygamber, "Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediği şeyi, din kardeşi için de arzu edip istemedikçe, gerçek anlamda iman etmiş olmaz."²⁹ diyerek gönüllere vahdet duygusunu nakşediyordu.

Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirilen kitapta bencilliğin, kabileciliğin, parçalanmışlığın terk edilip yerine kardeşliğin, birlik ve beraberlik ruhunun kökleşip içselleştirilmesi gerektiğini şu çağlar üstü hitapta bulmaktayız: "Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişileridiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız."³⁰ Birlik ve beraberlik sağlanmayıp ihtiraslar ve ayrılıklar çoğaldığında ise gücümüzün azalıp zayıf düşeceğimizi de şu ayette görmekteyiz: "Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."³¹

Hz. Muhammed (s.a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret ederken, Medine'ye hem tevhidi hem de vahdeti beraber taşıyordu. Öncelikle Medine'de bulunan Evs ve Hazreç kabileleri arasında yüzyıllardır devam eden kabile savaşlarının durdurulması ve Mekke'den Medine'ye hicret eden Muhacirler ile Medine'nin yerlileri arasında kardeşlik akdinin yapılmış olması son derece önemli hususlardır. Tarihte benzerine rastlanmayan bu geleneğe

28 Hz. Peygamberin büyük dedesi Haşim'in bu uygulamayı ortadan kaldırmak için "ilaf" denilen bir dayanışma faaliyeti içerisine girdiği de belirtilir. (Mustafa Çağrırcı, "Ben'likten biz'e", Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet, DİB Yay., Ankara 2016, s. 83.)

29 Buhâri, İman, 7; Müslim, İman, 71-72.

30 Âli İmran, 3/103.

31 Enfâl, 8/46.

“kardeşlik aktı” (muâhât) adı verilmiştir. Bu akitle beraber 80 ile 186 arasında rakamların belirtildiği aileler birbirleriyle kardeş olmuşlardı.³² Bu akitle Ensar ve Muhacir kardeş olmuş birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamada gönül kapılarını sonuna kadar açmışlardı. Muhacir ve Ensar, maddi ve manevi nimetlerini birlikte paylaşarak birlik ve beraberliğin zirvesine ulaşmışlardı. Artık gönüllerdeki tevhid soyal hayattaki vahdete sebep olmuştu.

Mesela Hz. Ömer, kendisiyle kardeş olan Medine’li sahabi ile aralarında zamanlarını bile paylaştıklarını bildirmektedir. Bir gün hurma bahçesinde birisi çalışırken diğeri Resulullah’ın yanında bulunup, o gün inen ayet ve hadisleri dinler, ertesi gün diğeri Resulullah’ın yanına gelir, önceki gün Resulullah’ın yanında olan hurma bahçelerine çalışmaya giderdi. Buhari bunu ilimde nöbetleşme olarak ifade edip eserine almıştır.³³

Ensar ile Muhacir arasındaki kardeşlik akdi, Medine’de Müslüman toplumunun birlik ve bütünlüğünü sağlarken, diğer yanda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında da bir iletişim gerekmekteydi. Rasulullah nüfus sayımı yaptırıp³⁴ ne kadar Müslümanın olduğunu tespit ederken, şehirde Yahudi ve Hristiyan bir nüfusun olduğu hakikatini de göz ardı etmiyordu. Allah rasulü onlarla aynı ortamda bulduklarından, birlikte uyduklarında topluma/şehre huzurun getirilebileceği bir anlaşma yapmıştı. Neticede devletin yazılı bir anayasası ortaya çıktı. “Medine vesikası” diye de adlandırılan bu anayasa, dünyanın ilk yazılı anayasası olma özelliğini taşıyordu.³⁵ Böylelikle Hz. Muhammed (s.a.s), dini çoğulculuk, birlik ve beraberliği halkın arasında yerleştiriyordu.

Tevhid inancı ile beraber toplumda vahdetin yani birlikte yaşamın nasıl oluştuğunu Ca’fer b. Eb Talib’in Habeşistan Kralı Necaşi’ye hitaben yaptığı şu konuşmasında da gayet net görebilmekteyiz:

“Ey kral, biz putlara tapan, ölü eti yiyen, her türlü fuhşiyatı yapan, akraba ilişkilerini koparan, komşuya kötü davranan cahil bir toplum idik. Bizde güçlü olan zayıf olanı yerd. İşte Allah, bizim içimizden nesebini, doğruluğunu, güvenilirliğini bildiğiniz bir insan gönderinceye kadar bizler bu haldeydik. Gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s.) bizi Allah’ı birleme ve ona kulluk etmeye, ondan gayri babalarımızın taptığı taş ve putları terk etmeye çağırdı. Bize doğru söylemeyi, emaneti yerine getirmeyi, akrabalarla ilişkileri devam ettirmeyi iyi komşuluğu, haramlardan ve kan dökmeden el çekmeyi emretti. Bizi fuhşiyattan yalan sözlere şahitlikten, yetim malı yemekten, iffetli hanımlara iftira etmekten menetti. Bize yalnızca Allah’a kulluk etmemizi ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emretti. Namazı zekatı ve orucu emretti... Ca’fer sözlerini şöyle tamamladı; biz de onu derhal tasdik ettik, ona inandık, Allah’tan getirdiğine uyduk, yalnızca Allah’a kulluk ettik

32 M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, C. I, s. 110

33 Buharî, “Kitabü’l-İlim”, 27

34 Buharî, Kitabü’l-cihad, 181

35 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Ter. Salih Tuğ, İstanbul 1991, C. I, s. 202

ve ona hiçbir şeyi ortak koşmadık. Onun bize haram kıldığını haram, helal kıldığını da helal kıldık.”³⁶

İşte Allah Rasûlü tevhidi ashabın gönlüne yerleştirirken; tevhidin yalnız inanç boyutu olan bir mesele değil aynı zamanda, fiiliyata dönüşmüş yönünün ve pratik hayatta da karşılığının olduğunu göstermiş oluyordu. Böylelikle Allah Resûlü insanların gönlünde tevhidi toplumda da vahdeti meydana getiriyordu. Ümmetini tevhidi bozacak her türlü davranışlara karşı uyarıyordu. Çoğulcu ve hoşgörüye dayalı bir modelin günümüz insanının da en çok ihtiyaç duyduğu bir uygulama olduğu görülmektedir.

Sonuç

Son tahlilde tevhid, dengeli bir toplumun hem inanç hem de sosyal boyutunda son derece önem taşımaktadır. Tevhidin zıddı olan ikilem ve tefrika insanı dolayısıyla toplumu parçalanmaya, nihayetinde yok olmaya sürüklemektedir. Diğer bir ifade ile manen parçalanma olan şirk, insanı hem Allah'a hem de topluma uzaklaştırmaktadır.

Tevhid, teolojik bir prensip olmakla beraber sosyal hayatı düzenleyen ahlaki bir ilkedir.

Tevhid, Allah'ın varlığına ve birliğine imanı getirirken, Allah'ın yarattığı insanlara da sevgi, saygı ve merhametle bakmayı getirir.

Tevhid, ırklar, soylar, kabileler ve cinsiyetler arasındaki tüm katmanları kaldırıp takva düsturu ile ilişkilerin düzeltildiği bir müessesedir.

Tevhid, insanın özüdür, zira insan nefis ve ruhun vahdetinden oluşmaktadır.

Tevhid, İslam'ın ana ilkesi Resûlüllah'ın gönderiliş gayesidir.

Tevhid, içerisinde barışı, güveni, ruhi birlik ve ahengi taşıyan bir iksirdir.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Ramazan, “Hz. Peygamberin İtikadi Sapmaları Düzeltmesi” *CÜİFD*, 1998, sayı: 2, s. 251-262.

Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahih*, İstanbul, ts.

Çağrı, Mustafa, “Ben'likten biz'e”, *H. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yay. Ankara 2016.

Gazzali, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Erbâin fî Usûli'd-Din*, Beyrut, 1988.

Gazali, Muhammed, *Fıkhu's-Sire*, Beyrut, 1965.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Ter. Salih Tuğ, İstanbul 1991

36 Ed.: Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslam I*, s. 633

İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı* (Kitabu'l-Esnâm), Çev. Beyza Düşüngen, Ankara, 1969.

İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Halebî, 1955.

İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri fî Şerhi Sahibi'l-İmâm el-Buhâri*, Mısır, 1319.

Köksal, M. Asım *İslam Tarihi*, İstanbul 1987

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'û's-sabîh*, İstanbul, ts.

Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, C. XXII, s. 214.

Özafşar, Mehmet Emin vd., *Hadislerle İslam VI*, DİB Yay., Ankara 2014.

*"O (Peygamber) ki onlara iyiliği emreder,
onları kötölükten meneder.*

*Onlara temiz ve güzel şeyleri helâl, pis ve çirkin
şeyleri de haram kılar; üzerlerindeki ağır yükleri
ve kendilerini bağlayan bağları kaldırır.*

*O Peygambere iman edip ona saygı gösterenler,
ona yardım edenler ve ona indirilen nûra tâbi
olanlar, işte kurtuluşa erenler onlardır."*

(A'raf, 7/157)

HZ. PEYGAMBER'İN ŞEFKAT VE MERHAMET MERKEZLİ AHLÂKI

Mustafa CANLI*

Giriş

Bugün bütün bir kâinât merhamete muhtaç. Maddî ve mânevî olarak sömürülen, zulüm ve işkence gören, gönlü kırılan insan; evde, sokakta, işte, kısacası hayatın her alanında merhamete muhtaç. Her türlü kötü davranışlara maruz kalan “*Ne de olsa hayvan.*” denilerek horlanan, acımasız davranışlara maruz kalan o güzelim hayvanlar merhamete muhtaç. Şefkat ve merhametten yoksun insan tarafından günden güne tüketilen, eritilen, ekolojik dengesi bozulan bütün bir yeryüzü merhamete muhtaç. Kısacası bütün bir kâinât, kaynağı Yüce Allah olan ve âlemlere rahmete vesile olsun diye gönderilen nebevî bir merhamete muhtaç.

Yaratılmışların en şerefli insan, insanların da en seçkin olanları peygamberlerdir. Peygamberler yüce Allah tarafından peygamber olarak seçilmiş insanlardır. Allah tarafından seçilmiş olma vasıflarından dolayı Peygamberler, her ne kadar diğer insanlara göre farklı özelliklere sahip olsalar da, insan nevinden olmaları hasebiyle aynı zamanda insanlar için *örnek olmal/örnek alınma* özelliğine de sahiptirler. Peygamberlerin insan cinsinden seçilmiş olması, onların insanlar tarafından örnek alınmasını kolaylaştıran ve makûlleştiren en önemli unsurdur. Zira Allah tarafından bir melek, peygamber olarak gönderilmiş olsaydı, insanlardan farklı yaratılış, özellik ve kapasiteye sahip olan meleğin hangi yönünü insanlar örnek olarak alabileceklerdi. Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerim’de melek eğer bir peygamber olarak gönderilseydi yine insan sûretinde olacağını bildirilmektedir.¹ Yine bir başka ayet-i kerimede; “*Andolsun, içinizden (فيكم) size öyle bir Peygamber geldi ki...*”² denilerek, peygamberlerin insanların arasından seçildiklerine vurgu yapılmıştır. Peygamberlerin insanlar arasından seçilmelerinin en önemli sebeplerinden birisi, onların örnek alınan insanlar olmalarıdır ki bu durum, peygamberlerin örnek alınma özelliğinin mantıklı bir gerekçesi olup aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’ın insanlara büyük bir lütfudur.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-posta: canli20@hotmail.com

1 “Eğer onu (Peygamberi) bir melek kılsaydık yine onu bir adam (suretinde) yapardık ve onları yine içinde buldukları karmaşaya düşürmüş olurduk.” En’âm 6/9.

2 Tevbe, 9/128

Yüce Allah'ın insanoğluna göndermiş olduğu en son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.), kendinden sonra başka bir peygamber gelmeyeceğinden dolayı bütün insanlık için örnek olma özelliğine sahiptir. Onun örnek olma vasfı, ayet-i kerimde şöyle dile getirilmektedir: “Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”³

Hz. Peygamber'in en önemli örneklik alanlarından biri, onun güzel ahlâkıdır. Şefkat ve merhamet de onun güzel ahlâkının en önemli esaslarından biridir. Dolayısıyla o, şefkat ve merhamet ahlâkı açısından da insanlara en güzel örnektir.

Câhiliye toplumunun gaddar, acımasız, katı ve karanlık yapısına iksir olabilecek en önemli ilaç belki *merhamet ilacı* idi. Zira bu karanlık dönemde Şair M. Akif Ersoy'un;

İnsanlık yırtıcılıkta canavarları geçmiştir,

Bir insan dışsıza onu kardeşleri yemektir.

didelerinde tasvir edildiği gibi merhametsizlik, gaddarlık, haksızlık kol geziyordu. İşte bu karanlık ortamda Hz. Muhammed (s.a.v.) bir merhamet güneşi gibi parladı ve kâinâtı merhametle tanıştırdı. Cenâb-ı Hakk, ayet-i kerimde bu durumu şöyle ifade buyurmaktadır: “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”⁴ Buna göre İslâm dini aynı zamanda merhamet dinidir.

Bu bakımdan onun güzel ahlâkının merkezini oluşturan şefkat ve merhamet ahlâkı, örnekleriyle ve boyutlarıyla ele alınmaya değer bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

A. ŞEFKAT VE MERHAMET KAVRAMLARI

İnsanoğlu, iman, şükür, tevekkül gibi iyi ve güzel hasletler; şirk, zulüm, isyân gibi kötü ve çirkin hasletler ile donatılmıştır. Bu noktada insana, dünya imtihanının bir gereği olarak Yüce Allah tarafından *irâde* verilmiş, iki yoldan birini tercih etmesi istenmiştir. İnsan da iradesini kullanarak, iyi veya kötü, bir tercihte bulunduğu dünya hayatının sonunda bu tercihinin neticesi ile karşılaşmak durumunda kalacaktır. İyiyi tercih ettiğinde cennete; kötülüğü tercih ettiğinde de cehenneme girecektir.

İşte kişiyi cennete dâhil eden güzel hasletlerden biri de *şefkat* ve *merhamettir*.

1. Şefkat ve Merhamet Kavramlarının Anlam Dünyası

Sözlükte “acımak, şefkat göstermek” anlamında masdar, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamında isim olarak kullanılan merhamet

3 Ahzâb, 33/21.

4 Enbiyâ, 21/107.

ve aynı mânadaki rahmet kelimelerinin, öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanını ifade ettiği, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevkeden acıma duygusunu belirttiği ifade edilmektedir. Bunun yanında İslâmî kaynaklarda merhamet kavramının genellikle rahmet kelimesiyle ifade edildiği, ancak Türkçe'de merhamet kavramının hem Allah'a hem insanlara, rahmet kavramının ise özellikle Allah'a nisbet edilerek kullanıldığına vurgu yapılmaktadır.⁵

Şefkat ve merhamet kavramları, neredeyse birbirlerinin yerine kullanılan birbirine yakın kavramlar olup; esirgemek, acımak, insafı davranmak, kalp inceliği ve gönül yumuşaklığına sahip olmak gibi anlamları içinde barındırmaktadır.

Bu bakımdan bu iki kavram, birbirine yakın mânaları ifade etmek üzere genelde beraber kullanılmaktadır. Şefkat ve merhamet kavramlarının, âyet ve hadislerin ışığında yapılan İslâm tariflerinde; "İslâm, Allah'ın emrini tazim; yâni O'na kul olmak, O'nun yaratıklarına şefkat ve merhamet etmektir." şeklinde özel bir biçimde yerini aldığı ifade edilmektedir.⁶

Her kavramın bir *anlam dünyası* vardır. Kavramlar kavram haritası diyebileceğimiz bu anlam dünyasıyla birlikte daha iyi anlaşılır hâle gelir. Şefkat ve merhamet anlamında kullanılan kavramlardan biri yine aynı kök mânadan gelen *terâhüm* kelimesidir ki, müminlerin birbirlerine karşı merhametli olmaları anlamına gelmektedir.

Bir diğer kavram, *teâtuf* kavramıdır. Bu kelime, bir hadis-i şerifte terâhüm kelimesi ile birlikte *merhamet ve şefkat göstermek* anlamında kullanılmıştır.⁷ Şefkat ve merhamet kavramlarını ifade eden bir diğer kelime *rafet* kavramıdır ki âyet-i kerimede Cenâb-ı Hakk'ın bir sıfatı olarak Rahîm sıfatı ile birlikte kullanılmıştır.⁸

Bu kelimelerin yanında şefkat ve merhamet kavramlarına yakın mânalı olan ve bu kavramların anlam dünyasına giren bazı kavramlar vardır. Bunlar aynı zamanda merhametin tezâhür şekilleridir. Şüphesiz bu kavramların başında *iman* kavramı gelmektedir. İman kavramı, iyi hasletlerin en başında yer alan bir kavram olup iyi hasletlerden biri olan merhametin de en merkezinde olan kavramdır. Buna göre bir gönülde iman varsa merhamet de vardır. Bunun aksine merhamet yoksa orada *gerçek anlamda* bir imandan bahsedilmesi mümkün değil gibidir. Bu bakımdan merhamet ile iman arasında kuvvetli

5 Çağrı, Mustafa, "Merhamet", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 184-185.

6 Yılmaz, H. Kâmil, "Şefkat ve Merhamet Peygamberi", *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011, s. 20.

7 "Mü'minler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede (تراحهم و تعاطفهم)، tıpkı bir organ rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer." Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, Sahihu Müslim, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, Birr, 28.

8 *Tevbe*, 9/128. (رؤف رحيم)

bir bağ vardır. Allah'a imanı olan bir kimse merhametli olur. İman, merhameti ilzam eder. Merhametsizlikle iman yan yana duramaz.

Şefkat ve merhamet kavramlarının anlam dünyasına giren kavramlardan biri de *afv/affetmek* kavramıdır. Bunun yanında; *bağışlamak (mağfret)*, *yumuşak huyluluk (Rıfk)*, *müsâmahal/hoşgörü*, *kolaylık* gibi kelime ve kavramlardan bahsedebiliriz.

Merhamet anlamı ifade eden ve merhametin tezahürlerinden biri de alçakgönüllülük ahlâkıdır. Cenâb-ı Allah bir âyet-i kerimede şöyle buyurur: "Onları (Anne babanı) esirgeyerek alçak gönüllülükle üzerlerine kanat ger ve 'Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!' diyerek dua et."

Buna göre Yüce Allah, kişinin anne babasına karşı alçakgönüllülük ile hareket ederek merhametle davranmasını emretmektedir ki burada alçakgönüllü olmak, merhametli olmanın neticelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gözyaşı da merhametin bir tezâhürü olarak şefkat ve merhamet kavramlarıyla alakalı bir kelimedir. İnsan yüreğindeki merhametin bir neticesi olarak gözlerinden yaş akıtır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.), oğlu İbrâhim vefat ettiğinde gözlerinden yaşlar akmış, sahâbe de bunu sorduklarında şöyle buyurmuştur: "*Gözden yaş gelir gönül hüznülenir.*"¹⁰

Kavramlar *zıt anlamlı kelimeler* ile daha iyi anlaşılırlar. Hatta kavramlar zıtlarıyla kâimdir, denebilir. Yâni üzerinde durulan asıl kavrama zıt mânalı olan kavramlar üzerinde durularak, bir başka deyişle ne olmadığı ortaya konarak, asıl kavramın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmış olur. Şefkat ve merhamet kavramlarının zıt mânalı kelimelerinden bazıları şunlardır: Acımasızlık, gaddarlık, kabalık, kibir.¹¹

Merhametin hem merhamet gösteren üzerinde hem de merhamet gören üzerinde tezâhürleri vardır. Merhametin dildeki tezâhürü, kalp kırıcı olmayan, yumuşak ve tatlı sözler; gönüldeki tezâhürleri ise; sevgi, saygı, acıma duygusu, gönül kırmama gayreti, kısacası merhamet duygusudur.

2. Şefkat ve Merhametin Kaynağı

İzutsu, Allah'ın, kendisini sınırsız ihsan sahibi, ölçsüz merhamet sahibi, keremi sonsuz, bağışlayıcı ve affedicî bir tanrı olarak bildirdiğini ifade ederek, Allah'ın bu yanının, Kur'ân'da; nimet, fadl, rahmet, mağfret ve benzeri anahtar kelimelerle belirtildiğini nakleder.¹²

9 İsrâ, 17/24

10 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul 1981, Cenâiz, 44.

11 Kibir de bir merhametsizliktir, haksızlıktır, zulümdür. Zira âlemlerin Rabbi olan Allah'ın gücü ve kudreti yanında başka güçlerden bahsetmek, en başta O'na karşı yapılmış bir haksızlıktır, acımasızlıktır ve merhametsizliktir.

12 Izutsu, Toshihiko, *Ku'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara trs, s. 218-219.

İnsan, yeryüzünde Allah'ın halîfesidir. Allah'ın halîfesi olma, bir takım sorumlulukları beraberinde getirdiği gibi, Allah'ın isim ve sıfatlarının insan üzerinde tecellî etmesi anlamına da gelmektedir. Yüce Allah'ın yeryüzüne rahmet tecellîsi yönüyle en önemli isimleri *Rahmân* ve *Rahîm* ism-i şerifleridir. Şefkat ve merhamet de *Bismillâhirrahmânirrahîm* ifadesinde yerini bulan Cenâb-ı Hakk'ın bu ism-i şeriflerinin bir tecellîsidir.¹³ Bu anlamda *şefkat ve merhametin kaynağı Yüce Allah'tır*. Nitekim Ebû Hureyre -radıyallâhu anh-'in rivâyet ettiği şu hadis-i şerifte, bu durum açık bir şekilde dile getirilmektedir: “*Allah rahmeti yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını yanında tuttu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça (rahmet) sayesinde bütün mahlûklar birbirlerine merhametli davranırlar. Hatta kısrak, (yavrusunu emzirirken) basıp da ona zarar verme korkusuyla ayağını (bu rahmetin eseriyle) kaldırır.*”¹⁴

Yine bir âyet-i kerimde Allah Teâlâ, “...*Rabbimiz merhamet etmeyi kendisine yazdı.*”¹⁵ buyurarak zat-ı ulûhiyyesinin şanına muvafık olarak merhameti şiar edinmiş olduğunu, “*Rahmetim gazabımı geçti.*”¹⁶ buyurarak da merhametinin celâlinden önce geldiğini vurgulamaktadır. Böylece “Yüce Rabbimiz, zatına ilke edindiği bu rahmet ile yarattığı tüm canlılara acır, şefkatle muamele eder ve nimetler vererek ihsanda bulunur.”¹⁷

Öyle ki O'nun rahmeti, bütün varlıkları kuşatmıştır¹⁸, Hz. Peygamber'in ifadesiyle Allah'ın kullarına olan rahmeti, bir annenin çocuğuna olan şefkat ve merhametinden daha fazladır.¹⁹

Merhamet duygusu, Yüce Allah'ın insanın kalbine yerleştirdiği bir duygudur. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: “*Bu, Allah'ın kullarının kalplerine yerleştirdiği merhamettir ve Allah, ancak merhametli kullarına rahmet eder.*”²⁰

Cenâb-ı hakk, öyle engin merhamet sahibidir ki O'nun rahmetinden ümit kesilmez. Nitekim merhametlilerin en merhametlisi olan Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”²¹

13 Şefkat, *Raiûf* isminin bir tecellîsi, merhamet de *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinin bir tecellîsidir.

14 Buhârî, Edeb, 19.

15 En'âm, 6/54.

16 Buhârî, Tevhîd, 22.

17 Hadislerle İslâm, “Merhamet Varlığın İllâhî Mayası”, DİB Yayınları, I-VII, Ankara 2013, III, 89.

18 A'râf, 7/156. (...*ورحمي وسعت كل شيء...*)

19 Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Tevbe, 22. Söz konusu rivâyete göre, bir gazve sonrası esir alınan insanlar arasında yer alan bir anne büyük bir telaş içinde esirler arasında çocuğunu arıyordu. En sonunda yavrusunu bulan anne onu alıp bağrına bastıktan sonra emzirmeye başladı. Bu durumu gören Allah Rasûlü (s.a.v.) yanındakilere şöyle seslendi: “Bu kadının çocuğunu ateşe atacağına inanır mısınız?” Onlar da, “*Hayır.*” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Bilin ki, Allah'ın kullarına olan rahmeti, bu kadının çocuğuna olan şefkat ve merhametinden çok daha fazladır.*”

20 Müslim, Cenâiz, 11; Buhârî, Merdâ, 9.

21 Zümer, 39/53.

Tabi ki Allah'ın engin merhamete sâhip olması, hiçbir zaman insanları “*Nasıl olsa Allah'ın merhameti genişdir.*” diyerek günah işlemeye sevk etmemelidir.

B. HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)'İN ŞEFKAT VE MERHAMETİ

İslâm dininde güzel ahlâka büyük bir anlam yüklenmiştir. Güzel ahlâk, hadis-i şeriflerde *iyilik*²² ve *cennete götüren husus*²³ olarak tavsîf edilmiştir. Her yönüyle zirve bir şahsiyet olan Hz. Muhammed (s.a.v.), güzel ahlâk açısından da insanlığın zirvesinde haklı yerini almış, Yüce Allah, “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”²⁴ buyurarak onun güzel ahlâkını övmüştür.

Onun ahlâkının yüceliği, ahlâkının Kur'ân'a dayanmasından kaynaklanıyordu. Nitekim meşhur rivâyete göre tâbiûndan bazıları, Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in ahlâkından sorulmuşlar, o da; “*Onun ahlâkı Kur'ân idi.*” cevabını vermişti.²⁵ Dolayısıyla onun ahlâkı Kur'ân ahlâkı idi. O, gerek sözleriyle gerekse davranışlarıyla hem Kur'ân'ı açıklıyor hem de hayata yansıtıyordu.

İşte Yüce Allah'ın insana lütfettiği bu ahlâk esaslarından biri; şefkat ve merhamettir. Ahlâkı Kur'ân'a dayanan Peygamber Efendimiz'in sahip olduğu en önemli ahlâk esaslardan biri de, şefkat ve merhamet ahlâkıdır. Hatta diyebiliriz ki *şefkat ve merhamet, onun güzel ahlâkının merkezini oluşturmaktaydı.*

1. Âlemlere Rahmet Olarak Gönderilmesi

Cenâb-ı Hakk'ın yüz parçaya ayırdığı merhametin yüzde biri olan merhamet, yeryüzünde yaşayan varlıklar içerisinde en çok peygamberler üzerinde vukû bulmuştur. Bir başka deyişle merhamet tezâhürlerinin insan cinsinden ilk görüldüğü kişiler peygamberler olmuştur. Zira peygamberler her yönden olduğu gibi merhamet bakımından da insanlara örnek olmuşlardır.

Peygamberler arasında şefkat ve merhamet ahlâkının en belirgin bir şekilde tezâhür ettiği peygamber de, Hâtemu'l-Enbiyâ olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Bu durumda ümmet-i Muhammed açısından düşünüldüğünde; Yüce Allah'tan Hz. Peygamber'e, ondan da insana hatta bütün bir kâinâta bir merhamet akışı söz konusudur.

Tam bu noktada onun merhamet tarafına vurgu yapan, “*Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”²⁶ âyet-i kerimesi, bu durumu açık bir şekilde ortaya koyan bir

22 Hz. Peygamber'e “İyilik nedir?” diye sorulduğunda, “*Güzel ahlâktır.*” şeklinde cevap vermiştir. Müslim, Birr, 14.

23 Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, es-*Sünen*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Birr, 62.

24 Kalem, 68/4.

25 Müslim, Müsâfirîn, 139; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, es-*Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, Tatavvü', 26.

26 Enbiyâ, 21/107.

ayettir. Buna göre o, insanlar âlemi için hayvanlar âlemi, cinler âlemi için, dağlar taşlar için rahmettir, rahmete vesiledir.

Şefkat ve merhamet, Hz. Peygamber'in Kur'ân'da da övülen güzel ahlâkının merkezini teşkil ediyordu. Nitekim bir sözünde Hz. Peygamber, bu durumu şöyle dile getirir: “*Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im. Ve ben rahmet peygamberiyim.*”²⁷ Bir başka sözünde de “*Ben lanetçi olarak gönderilmedim. Ben ancak rahmet olarak gönderildim.*” buyurmuştur.²⁸ Yine bir defasında onca işkenceye maruz kalmasına dayanamayan ashâbının “*Yâ Resûlallah! Müşriklere beddua ediniz!*” talebine şu rahmânî sözlerle karşılık vermişti: “*Ben lanetçi olarak değil, rahmet olarak gönderildim.*”²⁹

Hz. Peygamber'in şefkat ve merhameti, cihânşümûl bir merhametti. Bir gün Allah Rasûlü (s.a.v.), “*Nefsîm kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, birbirinize merhamet etmediğiniz müddetçe cennete giremezsiniz.*” buyurdu. Ashâb-ı kiram dediler ki; “*Yâ Rasûlallah! Hepimiz merhametliyiz.*” Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: “*Benim kastettiğim merhamet, sizin anladığınız şekilde yalnızca birbirinize olan merhametiniz değil, bilâkis bütün yaratıklara şâmil olan merhamettir.*”³⁰

Evet, o bir rahmet peygamberi olarak, Yüce Allah tarafından bir merhamet eğitiminden geçmiş, sonra merhameti kendi yaşamış ve en sonunda ashâbını merhamet eğitimine tâbi tutmuştur.

2. Hz. Peygamber'in Şefkat ve Merhamet Tezâhürleri

Hz. Peygamber, hayatın her alanında güzel ahlâkını yansıtıyor, insanları nebevî terbiyeye tâbi tutuyordu. Onun güzel ahlâk esaslarından insanda tezâhürü görülen en belirgin ahlâkı, şefkat ve merhamet ahlâkı idi. Hz. Peygamber, etrafındaki bütün çevresine şefkat ve merhametle muamelede bulunuyor, aynı zamanda Kur'ân ahlâkını yansıtıyordu.

a. Ümmetine Olan Şefkat ve Merhameti

Hz. Peygamber'in şefkat ve merhamet vasfının en çok tezâhür ettiği alan ümmetiydi. Şu âyet-i kerime onun bu belirgin vasfını ifade etmesi bakımından önemlidir: “*Yemin olsun ki size, kendi içinizden, oldukça izzetli bir rasûl geldi, sizin sıkılmanız onun gücüne gider, size çok düşkündür. Müminlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.*”³¹

Onun ümmetine olan şefkat ve merhamet tezâhürlerini maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz:

27 Müslim, Fedâil, 126; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, V, 405.

28 Müslim, *Birr*, 87.

29 Müslim, *Birr*, 87.

30 Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Beyrût 1411/1990, IV, 185.

31 Tevbe, 9/128.

- *Ümmetine düşkün bir peygamber.* Bir ayet-i kerimede Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'i *müminlere düşkün, Őekfatlı ve merhametli, müminlerin sıkıntıya düşmesi kendisine ağır gelen* bir peygamber olarak tavsif etmektedir.³² "Allah Teâlâ bu âyette kendi isimlerinden olan "*raûf=Őekfatlı ve rahîm=pek merhametli* sıfatlarını Peygamberimize de vermiştir ki, önceki peygamberlerden hiçbiri bu sıfatların ikisine birden mazhar olamamıştır."³³ Yine bir sözünde, "*Hiç Şüphesiz ben size bir babanın evladına olan durumu gibiyim.*"³⁴ buyurarak, ümmetine olan düşkünlüğünü ifade etmiş bulunmaktadır.

Hız. Peygamber'in, bazı ibadetleri teklif etmeyi düşündüğü hâlde, ümmetine olan düşkünlüğünün bir tezahürü olarak ümmetine zor gelmesinden endişe ettiğinden dolayı bundan vaz geçtiği görülmektedir. Nitekim bir sözünde o Şöyle buyurmaktadır: "*Ümmetime zor geleceğinden endişe etmeseydim, onlara her abdest alırken misvâk kullanmalarını emrederdim.*"³⁵

- *Ümmetinin üzülmelerini istemiyor.* Âyet-i kerimeden çıkarılabilecek sonuçlardan biri de Hz. Peygamber'in ümmetinin üzülmelerini istemiyor olduğudur.
- *Ümmeti hakkında endişe duyan bir peygamber.* Allah Rasûlü (s.a.v.), gelecekte başlarına gelebilecek tehlikeler konusunda ümmeti hakkında endişe etmiştir.
- *Ümmetinin cehenneme girmesini istemiyor.* Ebu Hüreyre (r.a.)'den rivâyet edilen bir hadis-i Şerifte Hz. Peygamber Şöyle buyurmuştur: "*Benim misâlimle sizin misâliniz, Şu temsile benzer: Bir adam var ateş yakmış. Ateş etrafı aydınlatınca, pervaneler (gece kelekeleri) ve aydınlığı seven bir kısım hayvanlar bu ateşe kendilerini atmaya başlarlar. Adamcağız onları kurtarmaya (mâni olmaya) çalışır. Ancak hayvanlar galebe çalarak çoklukla ateşe atılırlar. Ben (tıpkı o adam gibi) ateşe düşmememiz için belinizden yakalıyorum, ancak siz ateşe ateşe koşuyorsunuz*"³⁶

b. Affetmesi

Hız. Peygamber'in Őekfat ve merhametinin tezahürlerinden biri de affetmesidir. Bir rivâyete göre Ebû Abdullah el-Cedelî, Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in ahlâkını sormuş o da Şöyle cevap vermiştir. "*O, kötü ve çirkin ağızlı değildi. Çarşı pazarda bağıırıp çağırmaz,*

32 Tevbe, 9/128. "*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok Őekfatlıdır, merhametlidir.*"

33 Özek, Ali vd., Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Ankara 1993, s. 206. (Tevbe sûresinin 128. Âyetinin açıklaması)

34 Ebû Dâvûd, Tahâret, 4; Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenül-Kübrâ*, I-X, Haydarâbâd h. 1344, I, 91.

35 Müslim, Tahâret, 42.

36 Buhârî, Rikâk, 26; Müslim, Fezâil, 17.

*kötülüğe kötülükle karşılıkvermezdi; bilakis bağışlar ve hoşgörürdü.*³⁷ Yine Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, bir adam Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek, "Ey Allah'ın Rasûlü! Hizmetçiyi (işlediği bir hatadan dolayı) kaç kez affedeyim?" diye sorduğunda Hz. Peygamber, "*Her gün yetmiş kere.*" buyurmuştur.³⁸ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, merhametinin bir tezâhürü olarak sahâbesine affedici olmayı tavsiye etmiş, bir sözünde de "*Allah, affeden bir kulunun ancak şerefini artırır.*"³⁹ buyurarak, onları affetme ahlâkına sâhip olmaları konusunda teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber'in affediciliği o boyuttadır ki affedici ahlâkının bir neticesi olarak çok sevdiği amcası Hz. Hamza'yı öldüren Vahşi'yi bile affetmiştir.⁴⁰ Rahmeten li'l-âlemîn olan Hz. Muhammed (s.a.v.), kendilerini İslâm'a davet için gittiği Tâifliler tarafından taşlanması sonucu ayaklarından kanlar akmış, bir ağacın dibine çekilip ellerini göğe kaldırarak Rabbine şöyle niyâz etmişti: "*Allah'ım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar.*"⁴¹

Onun affetme ahlâkından müşrikler de nasibini almış, kendisine onca zulüm ve işkenceyi revâ gören insanları affetmiştir. Mekke'nin fethedildiği gün Allah Resûlü (s.a.v.), devesi Kusvâ'nın üzerinde neredeyse başı eğerin kaşına değecek durumda iken ve mütevâzî bir şekilde Mekke'ye girerken "*Bugün merhamet ve acıma günüdür. Bugün Kâbe'ye ve Mekke'ye saygının zirveye çıkacağı gündür.*" demiştir. Mekke'li müşriklerin endişeli bekleyişlerini gördüğünde rahmet Peygamberi, tabir caiz ise onların yüreğine su serpen şu rahmet yüklü sözlerini söylemiştir: "*Benimle sizin durumunuz, Hz. Yusuf ile kardeşlerinin durumu gibidir. O kardeşlerine nasıl; Bugün size herhangi bir kınama yok. Allah sizi bağışlasın. Zira O, merhametlilerin en merhametlisidir.*' dedi ise ben de size aynı şeyi söylüyorum. *Gidin serbestsiniz.*"⁴²

c. Hoşgörü ve Müsâmahası

Hoşgörü ve müsâmaha da merhametin bir tezahürüdür. Merhamet ahlâkının bir neticesi olarak Hz. Peygamber, herkese karşı hoşgörü ve müsâmaha göstermiş ve bu ahlâkının semeresi olarak insanların kalpleri İslâm'a ısınmıştır.

Hz. Âişe, Peygamber Efendimiz'in bağışlayıcı ve hoşgörülü olduğunu söylemektedir.⁴³ O, hayatın her alanında hoşgörü ve müsâmaha sahibiydi. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: "*Allah, satışın, alışın ve borç ödemenin müsâmahalı olanını sever*"⁴⁴

37 Tirmizî, Birr, 69.

38 Tirmizî, Birr, 31; Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.

39 Müslim, Birr, 69.

40 Buhârî, Meğâzî, 24.

41 Buhârî, Enbiyâ, 54.

42 Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.

43 Tirmizî, Birr, 69.

44 Tirmizî, Büyü', 75.

Yine o, bir sözünde müsâmahanın İslâm dininin bir vasfı olduğunu ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur: “*Ben Yahudilik ve Hıristiyanlık'la değil, müsâmahakâr Hanîf diniyle gönderildim.*”⁴⁵

Onun için onun hoşgörü ve müsâmahası sadece Müslümanlara değil, bütün insanları kucaklayacak genişlikteydi. Bu cümleden olmak üzere o, hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelen Necrân Hıristiyanlarının temsilcilerinin Mescid-i Nebevî'de ibadet yapmalarına müsaade etmişti.⁴⁶

Hz. Peygamber'e göre hoşgörü ve müsâmahâ, Cenab-ı Hakk'ın kullarına lütfettiği bir rızıktır. Nitekim bir hadiste şöyle buyurmuştur: “*Allah bir kavmin (milletin) devamını ya da gelişmesini dilerse, onları hoşgörü ve iffetle rızıklandırır.*”⁴⁷

Bu bakımdan merhamet dinine müntesip olan bir mümin, “*Yaradılanı hoş gör Yaradandan ötürü*” düstûruyla hareket ederek, Allah'ın yarattığı bütün mahlûkata karşı şefkat ve merhamet göstermelidir.

Burada şu hususu da hatırlatalım ki Hz. Peygamber'in hoşgörü ve müsâmahası asla suçluyu görmezlikten gelme veya haksızlıklara karşı sessiz kalmak anlamı taşıymıyordu. Zira böyle bir durum, toplumsal felakete dönüştürebilecek bir durumdur. Nitekim o, Mahzûmoğulları'nın ileri gelenlerinden Fâtıma adlı bir kadının hırsızlık cezasını, araya onca hatırlı insan girmesine rağmen affetmemiştir.⁴⁸

d. Kolaylaştırması

Merhametin tezahürlerinden biri de kolaylaştırmaktır. Hz. Peygamber, ashâbına “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız!*”⁴⁹ buyurmuş, böylece onlara insanlara karşı merhametli olmaları konusunda bir tavsiyede bulunmuştur. Zira kolaylık sağlamak merhamettir; zorluk çıkarmak da zorbalık ve gaddarlıktır.

Hz. Peygamber bir sözünde şöyle buyurmaktadır: “*Satışında, satın alışında, borcunu ödeyişinde cömert ve kolaylaştırıcı davranan kimseye Allah rahmetini bol kılsın*”⁵⁰

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: “*Allah, sizden önce yaşamış olan bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satın alırken kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterirdi.*”⁵¹

45 Ahmed b. Hanbel, V, 266.

46 İbn Sâd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrût 1405/1985, I, 357.

47 Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şâmiyyin*, Beyrût 1405/1984, I, 34.

48 Buhârî, Enbiyâ, 54.

49 Buhârî, Edeb, 80.

50 Buhârî, Büyü', 16; Tirmizî, Büyü', 75.

51 Tirmizî, Büyü', 75.

Yüce Allah, Bakara sûresinin 185. Âyetinde “...Allah, sizin için kolaylık istiyor, zorluk istemiyor...” buyurarak, kolaylaştırmanın yolunu açmıştır.

Hz. Peygamber, ümmetine kolaylaştırma konusunda da rehber olmuş, meselâ yolculuğa çıktığında kimi zaman oruç tutmuş, kimi zaman da tutmamıştı.⁵² Yine bazen cemaatin durumunu gözetererek namazı kısa tutardı.⁵³

e. Yumuşak Huyluluğu (Rıfk)

Merhametin en önemli tezahürlerinden biri yumuşak huyluluktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: “*O vakit Allah’tan gelen bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etraftından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.*”⁵⁴

Demek ki rahmet duygusu Allah’tan gelen bir duygu olup, *yumuşak huyluluk* da bu rahmetin bir tezahürüdür. Bir gün öfkelenen eşi Hz. Âişe’ye şu merhamet cümlelerini sıralamıştı: “*Sâkin ol ey Âişe! Kibar ve nazik olmalı, kaba davranmaktan ve çirkin konuşmaktan da sakınmalısın.*”⁵⁵ Bir sözünde de mümini bal arısına benzeterek şöyle buyurmuştur: “*Mümin bal arısı gibidir. Temiz olanı yer, temiz olanı (balı) üretir, bir çiçeğe konduğunda onu kırıp bozamaz.*”⁵⁶

Kendisi zarîf ve yumuşak huylu olan Allah Rasûlü (s.a.v.), yumuşak huyluluğun yapılan işe güzellik katacağını, kabalığın ise işi kusurlu ve eksik bırakacağını belirtmiş⁵⁷, bir sözünde de yumuşak huyluluktan mahrum olanın hayırdan da mahrum olduğunu dile getirmiştir.⁵⁸ Bir başka sözünde de kabalık ve insanları incitmenin cehennemlik bir iş olduğunu söylemiştir.⁵⁹

f. Merhametin Bir Tezâhürü Olarak Hz. Peygamber’in Gözyaşı

Yine gözyaşı da merhametin bir tezâhürüdür. Bir gün Peygamber Efendimiz (s.a.v.), can çekişmekte olan torununu şefkat ve merhametle kucağına almış ve gözyaşı dökmeye başlamıştı. Yanındakiler “*Bu (gözyaşı) da nedir yâ Resûlallah?*” diye meraklarını

52 Buhârî, Savm, 38.

53 Buhârî, Ezân, 64. Bir başka hadis-işerifte şöyle buyurulmaktadır: “*Ben bazen uzatmak niyetiyle namaza başlarım. Fakat bir çocuğun ağlayışını duyar ve annesinin ona düşkünlüğünü bildiğim için namazı kısa tutarım.*” Müslim, Salât, 192.

54 Âl-i İmrân, 3/159.

55 Buhârî, Edeb, 38.

56 Ahmed b. Hanbel, II, 199.

57 Müslim, Birr, 78.

58 Müslim, Birr, 74.

59 Tirmizî, Birr, 65.

gizleyemediler. Bunun üzerine rahmeten li'l-âlemin Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem-; şöyle buyurdu: “*Bu gözyaşı, Allah'ın dilediği kullarının kalplerine yerleştirdiği bir rahmettir. Allah, kullarından sadece merhametli olanlara merhamet eder.*”⁶⁰

g. Alçakgönüllülüğü

Şefkat ve merhametin en önemli tezahürlerinden biri de alçakgönüllülük ahlakına sahip olmaktır. Hz. Peygamber, binlerce kişilik ordusuyla birlikte Mekke'ye girerken tevâzu içerisinde başını önüne eğerek girmişti.⁶¹ Mekke halkı Safa tepesinde bulunan Allah Rasûlü'ne gelip Müslüman olduklarını ikrar ediyorlardı. İçlerinden biri vardı ki Allah Rasûlü'nün yanına gelip konuşmaya başlayınca titremeye başladı. Rahmet peygamberi bu duruma vâkıf olup onu rahatlatmak şu cümleleri söyledi: “*Sâkin ol! Ben bir kral değilim, (Güneşte) kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.*”⁶²

Âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak, şöyle buyurur: “*Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevâzu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, 'selâm' der (geçer)ler.*”⁶³

Buna göre alçakgönüllülük, müminde bulunması gereken bir haslettir. Bunun yanında Hz. Peygamber, “*Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah ancak yükseltir.*”⁶⁴ buyurarak, alçakgönüllü olan bir müminin Allah katında derecesinin yükseleceği müjdesini vermiştir.

h. Yetime Şefkat ve Merhameti

Hız. Peygamber'in şefkat ve merhametinin tezahürlerinden biri de yetim ve öksüzlere karşı daha hassas olmasıdır. Onun babası savaşlarda şehid düşen yetim çocuklarla özel ilgilenmesi, yetimleri yedirip içirmesi, yetimleri giyindirmesi gibi hususlar hep o rahmet peygamberinin şefkat ve merhamet tezahürleri olarak karşımızda durmaktadır.

Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.v.), orta parmağı ile başparmağını yan yana getirip şöyle buyurdu: “*Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyleyiz*”⁶⁵

Hız. Peygamber, ömrü boyunca “*Öyleyse sakın yetimi ezme!*” âyet-i kerimesinin⁶⁶ fehvâsınca hareket etmiş, hem yetimi ezmemiş, hem de onu ezdirmemiştir.

i. Hayvanlara Karşı Şefkat ve Merhameti

Cenâb-ı Hak, bütün evreni insanın hizmetine sunmuştur. Bu mânâda hayvanlar

60 Buhâri, Merdâ, 9.

61 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik ez-Zühli, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, I-IV, (thk. Cûde Muhammed Cûde, Kâhire 1427/2006, V, 63.

62 İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, İstanbul 1982, Er'ime, 30.

63 Furkân, 25/63.

64 Müslim, Birr, 69.

65 Buhâri, Edeb, 24; Tirmizî, Birr, 14; Ebû Dâvûd, Edeb, 131.

66 Duhâ, 93/9.

da insanın hizmetine sunulan varlıklardır. Bu bakımdan insan, hayvanlara merhametle yaklaşmalı, merhametle onlara muamele etmelidir. Bir başka deyişle hayvanlar da merhamete muhtaçtır. İşte merhamet peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şefkat ve merhamet ikliminden hayvanlar da nasibini almıştır. Hadis-i şeriflerde konuyla alakalı birçok rivâyet vardır. İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyet edildiğine göre bir kurban günü Peygamber Efendimiz, ayağını koyunun böğrüne basıp bıçağını bilemekte olan bir adamın yanından geçiyordu. Onu bu halde gören rahmet Peygamberi -sallâllâhu aleyhi ve sellem-; şöyle seslendi: “*Bıçağını daha önce bileseydin olmaz mıydı? Yoksa bu hayvanı iki kez mi öldürmek istiyorsun?*”⁶⁷ Yine onun hayvanlara olan merhametini gösteren sözlerinden biri şöyledir: “*Allah her şeye karşı iyi muameleyi yazmıştır. Bu sebeple öldürdüğünüz zaman güzellekle öldürün! Keseceğiniz vakit güzel kesin! Her hangi biriniz hayvan keseceği vakit bıçağını bilesin ve güzel keserek kestiği hayvanı rahatlatın!*”⁶⁸

Bir seferinde Allah Rasûlü (s.a.v.), ensârdan birinin bahçesine girdiğinde, oradaki bir deve onu görünce inlemeye başlamış ve gözlerinden yaşlar akıtmıştı. Hz. Peygamber, devenin başını okşamaya başlayınca hayvan sakinleşmişti. Sonra devenin sâhibine şu rahmet dolu sözleri söylemişti: “*Allah'ın sana verdiği bu deve hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Deve bana şikayette bulundu. O bana senin kendisini aç bıraktığını ve fazla çalıştırarak yorduğunu şikâyet etti.*”⁶⁹

Yine bir gün Hz. Peygamber, susuzluktan toprağı yalayan bir köpeğe karşı merhametli davranarak su içiren bir adamın bu davranışından hoşnud olan Rahmeti sonsuz olan Yüce Allah'ın onu bağışladığını söylemişti. Ashâb-ı kiramdam bazıları, “Hayvanları sulayınca da sevaba erişir miyiz? diye sordular. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v.), “*Elbette, her hayat sâhibini sulama karşılığında size ecir vardır.*” buyurdu.⁷⁰

Hz. Peygamber bir defasında bindiği deveye sert davranan Hz. Âişe'ye, “*Aişe! Hayvana yumuak davran!*” şeklinde uyarıyordu.⁷¹

Netice olarak Hz. Peygamber'in o merhamet yüklü söz ve davranışlarından hayvanlar da nasibini almıştır.

3. Merhamete Mazhar Olmak için Merhamet Etmek Gerek

İnsanoğlu, Yüce Allah'ın merhametine muhtaçtır. Allah Teâlâ'nın merhametine mazhar olmak için de yaratılanlara merhamet etmek gerekmektedir. Nitekim bir hadis-i

67 Heysemî, Nûraddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid*, I-X, Kahire 1408/1988, IV, 33.

68 Ahmed b. Hanbel, 4/123.

69 Müslim, Selâm, 153.

70 Buhârî, Mezâlim, 23; Müslim, Selâm, 153.

71 Müsli, Birr, 79.

şerifte şöyle buyurulmaktadır: “*Merhametliler (var ya!)...Rahmân işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.*”⁷²

Yine bir hadis-i şeriflerde geçen “*Allah, kullarından sadece merhametli olanlara merhamet eder.*”⁷³, “*İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.*”⁷⁴, “*Yalnızca şakî (bedbaht) olan kimse merhametten yoksun bırakılır.*”⁷⁵ ifadelerinin geçmiş olması, merhamete mazhar olmanın, merhamet etmekten geçtiğini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber'in, “*Hoş gör ki, hoş görülesin.*”⁷⁶ sözü de merhamet ve hoşgörüyü mazhar olmak için hoşgörülü olmak gerektiğini ifade etmektedir.

Bu bakımdan mümin, eğer Allah'ın merhametini talep ediyorsa önce kendisi yaratılmışlara şefkat ve merhametle muamele edecek, sonra Allah'ın merhametini bekleyecektir.

Sonuç

Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve en güzel ahlâka sahip olan Hz. Peygamber (s.a.v.), engin bir şefkat ve merhamet ahlâkına sahiptir. Onun şefkat ve merhameti, cihanşümul bir şefkat ve merhamet idi. Yani sadece insana, kendi yakınlarına değil canlı cansız bütün varlıklara şefkat ve merhamet nazarıyla bakıyordu. Savaşta bile Hz. Peygamber'in şefkat ve merhamet davranışlarını görüyoruz. Zira o, savaşmaya giden ashâbına; savaşa karışmamış çocuklara, kadınlara, yaşlı insanlara ve din adamlarına dokunulmamasını sıkı sıkı tenbih etmiştir.

Böylece rahmet Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), şefkat ve merhameti hayatın her alanına yaymak istemekte, bir yandan müminlerin birbirlerine karşı merhametle davranmalarını tavsiye ederken, bir yandan da farklı vesileler ile merhameti celb etmenin yollarını ümmetine göstermekteydi.

Hz. Peygamber'in güzel ahlâk esaslarının her biri, aynı zamanda mümin olarak dünya ve ahiretimizi inşa etmek için uymamız gereken birer sünnettir. Bu bağlamda onun şefkat ve merhamet ahlâkını yaşamak, bireysel ve toplumsal etkileri zâhir olan en önemli sünnetlerden biridir.

Son olarak şunu söyleyelim ki, merhametten yoksun günümüz insanının, aynı zamanda imanıyla da ilgisi olan Hz. Peygamber'in şefkat ve merhamet ahlâkıyla ahlâklanmaya ihtiyacı vardır.

72 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.

73 Buhâri, Merdâ, 9.

74 Buhâri, Tevhîd, 2.

75 Tirmizî, Birr, 16.

76 Ahmed b. Hanbel, I, 249.

KAYNAKÇA

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Haydarâbâd h. 1344, I, 91.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sabihu'l-Buhârî*, İstanbul 1981.
- Çağrı, Mustafa, “Merhamet”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 184-185.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982
- Hadislerle İslâm, “Merhamet Varlığın İlahî Mayası”, DİB Yayınları, I-VII, Ankara 2013, III, 89.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Beyrût 1411/1990.
- Heysemî, Nûreddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid*, I-X, Kahire 1408/1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik ez-Zühli, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, I-IV, (thk. Cûde Muhammed Cûde, Kâhîre 1427/2006
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul 1982.
- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrût 1405/1985.
- Izutsu, Toshihiko, *Ku'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc, *Sabihu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Özek, Ali vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 1993.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, Beyrût 1405/1984.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul,1981.
- Yılmaz, H. Kâmil, “Şefkat ve Merhamet Peygamberi”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yayınları, Ankara 2011

"Ey iman edenler!

Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Şâyet bir hususta ihtilafa düşerseniz, Allah'a ve âhîret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allâh'a ve Resûlüne havâle edin. Bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."

(Nisâ, 4/59)

HZ. PEYGAMBER VE DOĞA SEVGİSİ

Bahattin TURGUT*

Giriş

Yüce Allah insanlığın atası Hz. Âdem'i topraktan yarattı ve onu en güzel bir ortama; cennete yerleştirdi.¹ Bu, Allah tarafından cennetin, insana ideal bir çevre modeli olarak sunulduğu anlamına gelir. Bu sebeple insanoğlu dünyaya gönderilişinden bu yana tüm çabalarını en ideal hayat modeli olarak gösterilen cennete ulaşmak için harcamaktadır. Hatta insan, sadece cennete ulaşmak için çalışmakla yetinmeyip dünyayı da cennete dönüştürmek için gece -gündüz demeden çabalamaktadır.

İnsan bir bakıma bilinçli kullandığında kendisini kuşatan bu dünyayı da cennete dönüştürebilir. Doğal yaşam alanı olan çevrenin yaratılmasında insanın hiçbir katkısı olmasa da onu korumak ve daha güzel hale getirmek insanın elindedir. Zira toprağı tezyin eden yeşil alanlar, bitkiler, sebzeler, meyveler ve ormanlar; güzel namına ne varsa menşe itibarıyla Allah tarafından insana hizmet için yaratılmış ve insan tarafından korunması istenmiştir. Mesela yaşamı boyunca insana en sadık dost olan toprakla beraber suyun mevcudiyeti toprağın üretken olmasını, yaşam alanının anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Havanın tertemiz oluşu ve safiyetinin muhafazası sağlıklı ve mutlu bir yaşamın vazgeçilmezidir. Bunların aksine kirli bir hava, safiyetini yitirmiş bir su, çorak veya çöl bir arazi yaşam için olumsuz etkenlerdir.

İnsanlığı dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmeyi amaçlayan yüce dinimiz İslam, insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutlu bir hayat sürmesini hedeflemektedir. Dolayısıyla yüce Allah'ın insanlığın hizmetine sunduğu doğanın yaratılış amacına uygun olarak korunup muhafaza edilmesi ve yerine göre istihdamı her insanın görevidir. Bununla birlikte doğasını koruma ve çevresini güzelleştirme konusunda bilinçsiz insanların kasıtlı veya kasıtsız olarak doğaya zarar verdiğini müşahade ediyoruz. Hâlbuki kişisel menfaatler sebebiyle toplumun ortak değeri olan çevrenin tahrip edilmesi, doğal yaşam alanlarının yok edilmesi insanlık için bir felakettir. Bu felaketin bir sonucu olarak, doğamızın yeşilliklerden, ormanlardan mahrum bırakılması, suyun ve havanın kirletilmesi, doğaya renk katan kuş türlerinin, doğal dengenin korunmasına katkı sağlayan canlıların insanlar tarafından yok edilmesi dünyanın dengesinin bozulmasına sebebiyet vermektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

1 Bakara, 2/35.

Bütün bu gerçeklerden hareketle biz bu yazımızda çevremizin korunması konusunda Hz. Peygamber'in aldığı tedbirlerden, gerçekleştirdiği uygulamalardan ve yaptığı uyarılardan, kısacası sünnetinden yola çıkarak onun doğa sevgisini kaleme alarak dersler çıkarmak ve günümüz insanına bir takım mesajlar vermek istiyoruz.

1. Hz. Peygamber'in Doğal Yaşama Karşı Sevgisi

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatında doğal yaşam alanı olarak iki şehir başta gelir. Bunlar Mekke ve Medine'dir. Bununla birlikte bu şehirlerin maddi ve manevî yapılarıyla yeniden donanımlarının sağlanması Rahmet Peygamberinin eliyle gerçekleşecektir. Bu iki şehir bitki örtüsüyle, hayvanlarıyla, suyuyla, toprağıyla, havasıyla Hz. Peygamber'in çevresini oluşturmaktadır. Hayatını da bu iki şehre odaklı yaşayacaktır. Sevgisinde, özleminde, hasretinde ve dualarında daima bu iki şehir var olacaktır.

Gözlerini şehirlerin anası Mekke'de Kâbe'nin civarında hayata açan Hz. Muhammed (s.a.v), bebekliğini Mekke'ye uzak olmayan Taif'te geçirse de² Mekke onun hayatında bir iltir ve ilk kalacaktır. Aslında Mekke ve Kâbe'nin ilk oluşu sadece onun hayatına mahsus değildi. İnsanlığın atası Hz. Adem de dünyadaki hayatına buradan başlamıştı. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail dinlerinin temelini burada atmışlardı. Hz. İbrahim'in duasının tecelli noktası olan Mekke zamanla tüm insanlık için bir çekim merkezi haline gelecektir. Bir bakıma Hacer'e, İbrahim'e, İsmail'e yurt olan bu kutlu belde Kutlu Nebi'ye de ilk yaşam alanı olmuştu. İlahî takdir böyle buyurmuştu. Hz. İbrahim'den nesiller sonra onun soyundan gelen Hz. Muhammed (s.a.v.), her bir köşesine gizli bir mananın sindiği bu şehrin dağıyla, taşıyla bile söyleyecektir.³

Zamanla putların ve putperestlerin istilasına uğrasa da Mekke, Hz. Muhammed'in gelişiyile artık tevhide merkez olmaya hazırlanmaktadır. Hz. Peygamber, çaresizlikten Mekke'den ayrılıp Medine'ye hicret etse de Mekke'ye olan özlem ve hasreti hiç bitmeyecektir. O, Mekke ile ilgili olarak: "*Ey Mekke! Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden (zorla) çıkarılmış olmasaydım seni asla terk etmezdim.*" diyerek Mekke'ye olan sevgisini dile getirecektir. Mekke'ye olan hasret Mekke'nin fethedildiği gün bitecektir.

Allah'ın resûlü fetih günü ilk iş olarak Kâbe'nin çevresini putlardan temizleyip tevhide kazandırmıştır. Hz. Peygamber, sadece çevresini maddi boyutlarıyla temize çıkarmakla yetinmiyor, özellikle de insanın maneviyatını tahrip eden, küfre alamet olan unsurlardan temizlemeyi esas alıyordu. İşte bunun içindir ki kuruluşundan bu yana tevhidin merkezi olan ve nice peygamberlerin yaşam alanı olan Mekke, Hz. Muhammed (s.a.v) için de özel

2 İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyeri Ebû Muhammed, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1990, I, 298.

3 Buhârî, Zekât, 54.

bir öneme sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in Kâbe'yi öncelikle putlardan temizlemesi, Müslümanların yaşam alanlarında tevhid inancına aykırı görünen figürleri ortadan kaldırmanın gerekliliğinin göstergesidir.

Allah'ın resûlü, Mekke'de gözlerini dünyaya açsa da Tevhid'in düşmanlarının ona orada rahat yüzü göstermediklerini biliyoruz. İnsanlığın ilk beşiği olan bu şehirden ayrılmak zorunda bırakılan Peygamber, yeni yurt edindiği yeni şehri, ismine varıncaya kadar yeniden bir düzenlemeye tabi tutuyordu. Hz. Peygamber, "kınamak, zarar vermek, karıştırmak, kötülecek, bozmak" gibi anlamlara gelen "Yesrib" adını değiştirip, medenî bir toplumu ifade eden "Medine" ismini koydu. Bu şehir ile ilgili Hz. Peygamber: "*Bana diğer şehirleri silip süpürecek olan bir şehre hicret emri verildi. Oraya Yesrib diyorlar, hâlbuki o Medine'dir. Demirci köprüğünün, demirin kirini attığı gibi bu şehir de kötülerini bir bir dışarıya atar.*"⁴ buyurarak yaşayacağı şehrin adını değiştirmiştir. Bundan da gerek yaşadığımız şehrin, gerekse yaşam alanlarımızın isimlerinin anlamlı olmasının gereği ortaya çıkmaktadır.

Şehir, bir insanın bedenine benzer. İnsanın en önemli organı olan kalbi iyi olmazsa insanın bedeni de iyi olamaz. Peygamber şehrinin de öncelikle kalbinin iyileştirilmesi gerekmektedir. İşte bunu en iyi keşfeden Allah resûlü Hz. Muhammed (s.a.v), ilk iş olarak kendi evini değil şehrin kalbi olan camiye, yani Mescid-i Nebi'yi bina etti. Cami, o günden bu zamana kadar İslam şehirlerinin kalbi olmaya devam etmektedir. Hatta bir beldenin İslam beldesi olduğunun da en iyi göstergesidir cami.

Cami ile başlayan doğal yaşam alanının oluşturulması, Hz. Peygamberin evinin yanı sıra Müslümanlara ait hanelerin belli bir simetri ile yapılmasıyla İslam şehri teşekkül ediyordu. Medine şehrini cami merkezli geliştiren Allah'ın resûlü, şehrin rastgele gelişmesine müsaade etmeyip belli bir iskân siyaseti çerçevesinde gelişmesini sağladı. Ensar'dan Benî Selime kabilesi şehrin varoşlarından Peygamber Mescidi'nin yanına taşınmak istediler. Hz. Peygamber, Medine'nin bir tarafının tenhalaşmasını, bir yerde nüfus yoğunlaşırken diğer bölgelerde nüfusun azalmasını, dolayısıyla şehrin bir noktaya yığılmasını istemiyordu. Bu yüzden "sizler ayak izlerinizin sevabını dikkate almıyor musunuz? buyurarak Selimeoğullarının isteğini geri çevirdi.⁵ Bu olayın ardından: "biz onların ayak izlerini kaydediyoruz."⁶ ayeti nazil oldu. Onlar da bu taleplerinden vazgeçerek yaşadıkları mahallelerini Allah resûlünün ortaya koyduğu ölçüler çerçevesinde geliştirmeye çalıştılar.

4 Ahmed, *el-Müsned*, II, 248.

5 Buharî, *Ezan*, 33.

6 Yasin, 36/12.

Allah'ın resûlü, ismini değiştirmekle ve camisini merkezine yerleştirmekle yaşamaya başladığı bu yeni şehri medeniyetin merkezi haline getirmek için çalışmalara başlamıştı. Kendisi ve ashabı için burada kötü unsurların kendiliğinden ayıklandığı, ahlak temeline dayalı bir şehir kültürü inşa etmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber, Medine'yi ahlakilik ve iman vasıflarının tecelli odağı yapıyor, doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi Medine'ye bırakıyordu. Onun eliyle Medine'de böyle bir bilinç, böyle bir bellek oluşturulmuştu. Artık Medine, medeniyetin merkezi oluyordu. Medine, Medine-i Münevvere, yani nurlanmış şehir oluyordu.

Ebu Hureyre anlatıyor: Her sene hasat mevsiminde insanlar ilk meyveyi gördüklerinde onu Allah'ın resûlüne getirirlerdi. Allah'ın resûlü onu aldığında: “*Allahım! Bizim meyvelerimizi bereketlendir, bizim Medinemizi bereketlendir, bizim ölçümüze ve tartımıza bereket nasip et.*” diyerek dua ederdi. Sonra bir çocuk çağırır, o meyveyi ona verir. ⁷ Hz. Peygamber'in bu tür davranışları şehre bir kimlik kazandırmış ve şehrin kültürünün inşasında çok etkili olmuştur. Hz. Peygamber, şehrin nimetlerine olduğu kadar mihnet ve sıkıntısına da beraberce katlanması gerektiğini Medinelilere hatırlatırdı. Onlara, Medine'nin çok yakında âlimler yurdu olacağını müjdeleyerek moral verirdi. Nitekim kendisinin bizatihi yetiştirdiği suffe ashabından olan âlimler nice şehirlere ilmî, idarî ve askerî görevleri ifa etmek amacıyla giderek oraların insanlarını aydınlatmışlardır.

İslam çekirdeğinin iki ana unsuru olan Mekke ve Medine'de kurduğu medeniyet ile Peygamber efendimiz, kabile kültürünü yıkarken yerine iman ve ahlak temeline dayalı bir şehir kültürü inşa etmiştir.

Hz. Peygamber, hayatı boyunca yaşadığı çevrenin doğal yapısının korunmasına büyük önem vermiş, çevrenin yeşillendirilmesi ve ağaçlandırılması ile yakından ilgilenmiştir. O, ashabını ve tüm ümmetini doğayı korumaya ve yeşillendirmeye sevk edecek örnek davranışlar sergilemiştir. O, toprağın ekilmesine, ağaçların dikimine, yetiştirilmesine ve korunmasına; suyun muhafaza edilerek israftan kaçınılmasına; havanın safiyetinin korunmasına dair önemli tedbirler almış ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Hz. Peygamber, sadece mevcudu korumaya almakla kalmamış, doğal yaşam alanlarının ağaçlandırılmasına da büyük önem vermiştir. Mesela, Hz. Peygamber, Medine yakınlarında “Zureybût-Tavil” adıyla bilinen alanı ormanlaştırmaya bizatihi çaba göstermiştir. Orayla ilgili olarak: “*Kim buradan bir ağaç keserse onun karşılığı olarak bir ağaç diksin,*” ⁸ buyurarak en azından kesilen ağacın yerine yenisini dikme şartını getirmiş, oranın zaman içinde orman haline gelmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber: “*Bir Müslüman, bir ağaç diker veya ekin eker de ondan bir kuş, insan veya herhangi bir hayvan yerse, bu onun*

7 Malik b. Enes, *el-Muvatta', Câmi'*, 1.

8 Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1958, I, 17.

için sadaka sayılır.”⁹ “Kıyamet koparken elinde hurma fidanı bulunanınız, onu dikmeye gücü yetiyorsa hemen dikiversin”¹⁰ buyurarak doğal yaşam alanını ağaçlandırmanın veya ekin ekmek suretiyle yeşillendirmenin ibadet olduğuna vurgu yapmış ve böyle bir davranışın insana sevap kazandırdığını dile getirmiştir.

Hz. Peygamber’in çevre ile ilgili beyanatlarına baktığımızda, akarsuların, denizlerin kirletilmemesi ve temiz tutulması; suyollarına, nehir kenarlarına, durgun sulara, ağaçların altlarına, yol geçitlerine, insanların gölgelendikleri yerlere abdest bozulmaması; hayvan ağlılarının kuyulardan belli bir mesafede uzak yaptırılması¹¹ gibi konularda uyarılarda bulunduğunu görmekteyiz.

Yüce Allah, Kur’an-i Kerim’de: “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!*”¹² “*Eğer Hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi,*”¹³ buyurarak yerin ve göğün yani hayatı devam ettiren çevre şartlarının, nizam ve dengesinin insanların eliyle bozulabileceğini bildirmektedir. Nitekim Yüce Allah, bu bağlamda, “*İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır,*”¹⁴ buyurmuştur. Bütün bunlar, sorumsuzca davranışlar sergileyerek çevreyi bilinçsizce kullanmanın ve kirletmenin bütün canlılara zarar vereceğini ve sonuçta korkunç felâketlerin ortaya çıkabileceğini bizlere hatırlatmaktadır.

Hz. Peygamber, çevre temizliğine büyük önem vermiştir. Şüphesiz ki, yeryüzünün tümüyle temiz tutulması, bu temizliğin devam ettirilerek kirletilmemesi, özellikle insanların yaşadığı şehirlerin, köylerin, mahallelerin, caddelerin ve sokakların tertemiz olması hem insan sağlığı, hem tertip ve düzen, hem de güzellik ve estetik açısından önem taşımaktadır.

Nitekim Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, “*Evlerinizin önlerini temiz tutunuz.*” buyurmuştur.¹⁵ Bu bağlamda Hz. Peygamber’in anlattığı şu kıssa anlamlıdır: “*Bir adam yol üzerinde dikenli bir dala rastladı: ‘Vallahi, bunu Müslümanlardan uzaklaştırırım da onları rahatsız etmesin!’ dedi. Bu davranışı sebebiyle cennete konuldu.*”¹⁶ Peygamber efendimizin cennet müjdeleyen bu hadisi şerifi, günümüzde genellikle kamu

9 Müslim, Müsâkât, 12.

10 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre el-Cüfeî, *Edebu’l-Müfred*, Kahire 1379, s. 168.

11 Buhârî, Sahih, “Vudû” 68; Müslim, “Tahâret” 95, 96.

12 Araf, 7/56.

13 Mûminûn, 23/71.

14 Rum, 30/41.

15 Tirmizî, Edeb, 41.

16 Müslim, Birr, 128.

hizmeti olarak algılanan ve yaşam alanımızın önemli unsurları olan sokak ve caddelerin temizliği hususuna her ferdin katkı sağlaması gerektiğini göstermektedir.

Bir başka hadisinde de Hz. Peygamber, “*Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır.*”¹⁷ buyurarak, çevrenin tertip ve düzenini sağlamanın sevap kazandıracağını belirtmiştir. Hatta bu konuyu imanla ilişkilendirerek, “*İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illâllâh (Allah’tan başka ilâh yoktur) sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır.*”¹⁸ buyurarak çevre duyarlılığının imanın gereği olduğuna işaret etmiştir. Bütün bu örneklerden çevreyle ilgili yürütülen hizmetlerden dolayı kulun sevap kazanacağı, Allah’ın rahmetinden istifade ederek cenneti kazanabileceği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, temizliğin her türlüsüne önem verdiği gibi ibadet alanı olan mescit ve camilerin temizliğine de ayrı bir önem vermiştir. Nitekim bazen mescit içinde gördüğü pislikleri bizzat temizler,¹⁹ camilerin temizlenmesini ve güzel kokuyla bezenmesini isterdi.²⁰

Hz. Peygamber, tarlaların boş bırakılmayıp ekilmesini tavsiye etmiş, ekmeye imkânı olmayanların ise arazileri boş bırakmayı başkasının ekmesine fırsat tanımamasını tavsiye ederek arazilerin çoraklaşmaya terk edilmemesini tavsiye etmiştir.²¹ Allah’ın resûlü bu tavsiyesiyle dünyanın imar edilerek sonraki nesillere yaşanabilir ve verimli bir çevre bırakılmasını önermektedir. Bu konuda Hz. Peygamber bir hadislerinde: “*Her kim ölü bir toprağı (bakımını sağlayarak) ihya edecek olursa bundan dolayı ecir kazanır. Hayvanlar ondan yararlandıkça kendisine sadaka yazılır.*”²² buyurmak suretiyle Müslümanları toprağı işleyerek korunmasını teşvik etmiştir. Özellikle çarpık kentleşme neticesinde verimli tarım arazilerinin beton yığına dönüştürüldüğü günümüzde, Hz. Peygamber’in bu tavsiyelerine ne kadar çok muhtaç olduğumuz ortadadır.²³

Yaşanabilir bir çevrenin oluşmasında ve insanın hayatında toprak kadar değerli başka bir varlık sudur. Bir bakıma toprak su ile canlanır, onunla daha da bir anlam kazanır. İnsanın gözüne ve gönlüne mutluluk veren yemyeşil bir çevrenin oluşması suyun toprağı düşmesiyle mümkün olur. Hayvanların ve insanların hayatiyetlerini devam ettirmeleri su olmadan mümkün olmaz. Esasen Yüce Allah, bütün canlıları sudan yaratmıştır.²⁴ İnsanı suya bağımlı kılarak yaşatan da elbette ki O’dur. Bunu en iyi idrak eden Peygamber

17 Buhari, Sahih, Cihad, 128.

18 Müslim, İman, 58.

19 Buhari, Salât, 33.

20 Ebû Dâvud, Salât, 13.

21 Müslim, Büyü’, 88.

22 Darimî, Büyü’, 65.

23 Özafşar, Mehmed Emin (ve diğerleri), *Hadislerle İslam*, Ankara, 2014, VII, 375.

24 Nur, 24/45.

efendimiz su nimetine çok değer vermiştir. Ashabına da zaman zaman hatırlatarak suyun Allah'tan gelen bir bereket olduğunu ifade etmiştir.²⁵

Peygamber efendimiz suyun kadrini, kıymetini teslim edercesine dualarında su nimetinden dolayı şükretmeyi ihmal etmemiş bu konuda da bize en güzel örnek olmuştur. Abdest ve gusül gibi temizliğin esası, ibadetin anahtarı olan durumlarda: *"Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden arındığı gibi beni de günahlardan arındır! Allah'ım! Benim günahlarımı su, kar ve dolu ile yıka!"*²⁶ diyerek dua etmiştir. Yemek yerken de su içerken de: *"Bizi suya kandıran Allah'a hamdolsun!"*²⁷ diyerek suyu lütfeden Rabbine şükretmiştir.

Doğal yaşamın aslı unsurlarından biri olan suya karşı insanın pek çok sorumluluğu vardır. Çünkü su hayattır, gelişigüzel harcanabilecek bir ihtiyaç maddesi değildir. Nitekim bir gün Sa'd b. Ebî Vakkâs abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanından geçmiş ve *"Bu israf nedir?"* diye sormuştu. Sa'd, "Abdestte israf olur mu ey Allah'ın resûlü?" deyince Resûlullah (sav), *"Evet, akan bir nehir üzerinde bile olsan (abdestte israf vardır)."* buyurarak²⁸ suyun en kutsal gayelerle bile olsa hoyratça kullanılmasına izin vermemiş ve kendisi de buna dikkat etmiştir.

Hz. Peygamber'in doğal su kaynaklarının korunmasına yönelik kendi zamanındaki tedbirleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde kanalizasyon sularının, tıbbî, kimyasal ve endüstriyel atıkların akarsulara, denizlere ve göllere akıtılmaması gerektiği gayet iyi anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber havanın temizliğine de önem vermiş, meselâ, hicretten sonra Bilâl-i Habeşî'nin ifadesiyle "veba beldesi" olan Medine'nin hastalıklı havasının güzel bir hâle gelmesi için Allah'a dualar etmişti.²⁹ Ayrıca o, insanları rahatsız edecek her türlü kötü kokuya tepki gösterip soğan ve sarımsak yiyenlerin camiye yaklaşmalarını istemişti.³⁰ Sıcaktan dolayı mescitte ağır ter kokularının yükselmesi üzerine sahâbenin cuma namazına yıkanarak gelmelerini istemişti.³¹

Hz. Peygamber'in yaşadığı Mekke'yi ve Medine'yi çok fazla sevdiğini görüyoruz. O, acı-tatlı hatıraları yaşadığı bazı yerleri ise özel bir sevgi ile sevmiştir. Mesela, dışının kırılıp yanağının yaralandığı Uhud savaşında Uhud dağına sığınmış, Uhud dağı da onu bağrına basmıştı. Böylesine bir hatıranın yaşandığı yer olması dolayısıyla Hz. Peygamber Uhud dağı ile ilgili olarak; "Biz, Uhud'u severiz, Uhud da bizi sever" buyurmuştur.³²

25 Buharî, Eşribe, 31.

26 Buharî, Ezan, 89.

27 Buharî, Er'ime, 54.

28 İbn Mâce, Taharet, 48.

29 Buharî, Fedâilü'l-Medine, 12.

30 Buharî, Ezan, 160.

31 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.

32 Buhari, Meğazî, 27.

2. Hız. Peygamber'in Hayvanlara Karşı Sevgisi

Sevgili Peygamberimizin ve onun ahabının hayvan haklarına büyük bir hassasiyetle dikkat ettiklerini müşahede etmekteyiz. Hız. Peygamber, hayvanlarla beraber yolculuğa çıkıldığında onların uygun yerlerde otlatılmasını istemiştir. Yorulduklarında dinlendirilmelerini, binek hayvanlarına haddinden fazla yük vurulmamasını, yiyecek ve içecek bakımından onlara gerekli ihtimamın gösterilmesini, onların mağdur edilmemesini tavsiye etmiştir.³³ Ashaptan Enes b. Malik, bu hususa dikkat çekerek, yolculuk esnasında bir yere konakladıklarında hayvanın yükünü indirmedike namaz kılmadıklarını söylemiştir.³⁴

Her alanda ümmetine en güzel örnek olan Hız. Peygamber, hayvan sevgisi ve hayvan haklarının korunması konusunda da ümmetine örnek olmuştur. Zira o, hayvanlara kaba kuvvet uygulanmasını, fazla yük vurulmasını, a ve susuz bırakılmalarını yasaklamıştır. Hayvanların dvştrlmeleri için kızıştırılmalarını, zevk için avcılık yapılmasını, avcılıkta hayvana eziyet verici aletlerin kullanılmasını menetmiştir. Bir hadislerinde o şöyle buyurmuştur: “*Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse o canlı kıyamet günü dâvasını Allah'a götürür ve “Ey Allah'ım! Falan beni, bir fayda olmaksızın öldürdü,” der.*³⁵

Ebu Hureyre (r.a.): “*Medine'nin hududunu belirleyen iki kara taşlığı arasında geyik görsek rktmezdik*” diyerek ahabın bu hususta Allah reslnden edindiği terbiyeye işaret ediyor. Eb Eyyb el Ensari ise, bir defasında şehirde bir tilkiyi köşeye sıkıştıran çocukları azarlayarak tilkiyi kurtarmıştı. Bu olay bize, Allah resûlünün iskân ve medeniyet projesiyle günden güne gelişen şehir ve çevresinde artık hayvanların rktlmediğini gösteriyor. Bu sayede bir tilki bile Medine şehir merkezine kadar inebiliyordu.

Bunun aksine şehrin dokusu olan hayvan ve bitki örtüsünü şehirden çekip alan, dağından, ovasından ağacını, kurdunu, kuşunu silip süpüren ve toprağı ırılıplak bırakan insanlara ise yaptıklarından dolayı Hız. Peygamber yaptırım uygulanması talimatını vermişti. Bu talimat da: “*Medine'nin hareminded avlananların elbisesine el konulacaktır*”³⁶ şeklindeydi. Hız. Peygamber, doğal yaşam çevresini korumak için aldığı böylesine gerçekçi uygulamalarıyla ne derece çevresiyle barışık bir insan olduğunu da ortaya koyuyordu. Hız. Peygamber, bu uygulamaları ile Medine'yi insanları birleştiren, dünya ve ahiret dengesini kuran ve nihayet her basamağı ile detaya insanlığı ötelere taşıyan ve mnnın nüfuz ettiği temsili bir şehire dnştrmştir.³⁷

33 Eb Davûd, Cihad, 44.

34 Eb Davûd, Cihad, 45.

35 Nesi, Sayd, 34, Dahâyâ, 41; Ahmed, Müsned, III, 166.

36 Eb Davûd, Menâsik, 95,96.

37 zafşar, VII, 353.

Hız. Peygamber, hayvanlardan istifade hususunda merhameti elden bırakmamamız gerektiğine işaret ederek şöyle buyurmaktadır: “*Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah’tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hallerinde bininiz ve onları (yenmeye) elverişli hallerinde yiyiniz.*”³⁸ Bu açıklamasıyla Allah’ın resûlü binek hayvanların takatleri nispetinde binilebileceğini ve eti yenen hayvanların da eziyete maruz bırakılmadan kesilerek yenilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Hız. Peygamber insan hakkında gösterdiği şefkat ve merhametin aynısını hayvanlar için de göstermiş ümmetini de hayvanlara karşı şefkatli ve merhametli olmaya teşvik etmiştir. Mesela bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “*Bir adam yolda yürüyüp giderken susuzluğu arttı. Orada bir kuyu buldu ve hemen o kuyuya inip suyundan içti. Sonra çıktı. Adam orada bir köpekle karşılaştı ki, hayvan susuzluktan dilini çıkarıp soluyor, yaş toprağı yalıyordu. Bu yolcu (kendi kendine): Yemin olsun bana ulaşan susuzluğun benzeri şiddetli bir susuzluk bu hayvana da ulaşmış, dedi (hayvana acıdı). Sonra kuyuya indi de ayakkabısının içine su doldurdu. Sonra kuyudan çıkarmak için ayakkabısını ağızıyla tuttu, onu dışarı çıkarıp köpeğı suladı. Bundan dolayı Allah o kula mükâfât verdi ve onun günahlarını mağfîret eyledi.*” Sahâbiler: “*Yâ Resûlallah! Hayvanları sulamakta bize ecir var mıdır?* dediler. Resûlullah: “(Evet, kendisinde hayât olan) her yaş ciğeri sulamakta ecir vardır” buyurdu.³⁹

Hız. Peygamber yoksul bir adama isteğı üzerine bir süt devesi vermiş ve ona “*Ev halkına söyle, develerinin gıdasını güzel versinler ve onlar tırnaklarını da kessinler de böylece hayvanları sağarken memelerini yaralayıp incitmesinler.*”⁴⁰ diyerek hayvanlar hakkındaki hassasiyetini şefkat ve merhametini ortaya koymuştur. Bir gün (açlıktan) karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı da, “*Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah’tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hallerinde bininiz ve (yenmeye) elverişli hallerinde onları yiyiniz,*” buyurdu.⁴¹

Hayvanların hedef yaparak atış yapılmasını yasaklayarak şöyle buyurmuştur: “İçinde can taşıyan hiçbir şeyi hedef yapmayın!”⁴² Hız. Peygamber bu ifadesiyle hayvanların hedef olarak dikilip atış yapılmasını, organlarının kesilmesini, onlara işkence edilmesini yasaklamıştır. Kediyi çok sevdiği için Hız. Peygamber tarafından kendisine “kedicik babası”⁴³ lakabı verilmiş olan Ebu Hureyre’den gelen bir rivayete göre, Allah resûlü geçmiş ümmetlerden bir kadının bir kediyi aç bırakması yüzünden ölümüne sebep olmasını cehennemlik bir davranış olarak zikretmiştir.⁴⁴

38 Ebu Davud, Cihad, 44.

39 Buhârî, Edeb, 27.

40 Ahmed, Müsned, III, 484.

41 Ebû Dâvûd, Cihad, 44.

42 İbn Mace, Zebaih, 10; Ahmed, Müsned, I, 298.

43 Tirmizi, Menakıb, 46.

44 Müslim, Birr, 135.

Resul-i Ekrem, bir davarı kulağından tutup sürükleyerek götüren bir adama, hayvanın kulağından değil de boynunun kenarından tutmasını emrederek,⁴⁵ hayvana şefkatli davranmasını öğretmiştir.

Hz. Peygamber, bir gün Abdullah b. Ca'fer'i bineğinin terkisine almış gidiyordu. Derken ihtiyaç gidermek için durdu. Ensar'dan birine ait bir hurma bahçesi duvarının arka tarafına geçti. Bahçede bağlı bir devenin bulunduğunu gören Allah Resülü ona doğru yöneldi. Zavallı deve Peygamber Efendimizi görüp inlemeye başladı, gözlerinden yaşlar süzülmekteydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, devenin yanına vardı ve şefkatli elleriyle onun kulaklarını okşamaya başladı. Hayvancağız hemen sakinleşiverdi. Zavallı hayvanın aç bırakıldığını anlayan rahmet Peygamberi, "*Kim bu devenin sahibi? Bu deve kime ait?*" diye seslendi. Ensar'dan bir delikanlı, "*O benimdir, ey Allah'ın resulü*" diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona döndü ve "*Sana verdiği şu deve hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Bu hayvan bana, senin onu hem aç bıraktığını hem de yorduğunu şikâyet etti!*" buyurdu.⁴⁶ Bu devenin lisan-ı hâli, zayıf ve yorgun düşmüş bedeni, insana çok şey anlatıyordu. Kâinata şefkat ve merhamet nazarıyla bakan Resül-i Ekrem de bu dilsiz hayvanın acıklı haline tercüman olmuş, sahibine hayvanların birer emanet olmaları dolayısıyla, onların haklarına riayet edilmesi gerektiğini hatırlatmıştı. Zira hayvanlar, Allah Teâlâ'nın mülkünde olan, O'nun istifade etmeleri için kullarının hizmetine sunduğu ve ancak merhametle muameleyle izin verdiği birer emanetti.⁴⁷

Hz. Peygamber bir defasında bir karınca yuvasının yakılmış olduğunu gördü. Bunun üzerine: "*Kim bu karınca yuvasını yaktı?*" diye sorunca, orada bulunanlardan bir grup: "*Biz yaktık.*" deyince, Allah'ın Resülü: "*Ateşle azap etmek, ancak ateşin Rabbine mahsustur.*"⁴⁸ buyurarak sert bir dille uyarıyordu. Buradan hareketle, anız yakarken börtü böceğin de insafsızca yakılmasının, Hz. Peygamber'in asla tasvip etmeyeceği bir merhametsizlik örneği olduğu söylenebilir.⁴⁹

Rahmet Peygamberi, Allah'ın insanların bir şekilde yararlanmaları için yarattığı hayvanlara merhametle yaklaşılması gerektiğine işaret ederek, onları dövmekten, onlara hakaret etmekten ve onlara sövmekten men etmiştir. Bir defasında O; "*Horoza sövmeyin! Çünkü o, namaz için uyarandır.*"⁵⁰ buyurarak ümmetini hayvanlara sövmekten sakındırmıştır.

45 İbn Mâce, Zebâih, 3.

46 Ebu Davud, Cihad, 44; Özafşar (vd), V, 257.

47 Özafşar (v.d.), V, 257.

48 Ebu Davud, Cihad, 112.

49 Özafşar (v.d.), III, 92.

50 Ebu Davud, Edeb, 105.

İnsanlar için sayısız faydaları olan ve hayatı kolaylaştıran hayvanlar, aynı zamanda estetik bir değer olarak da doğanın bir parçasıdır. Çeşitli güzellikleri barındıran hayvanlar, tabiatın süsüdür ve Allah Teâlâ, kullarının bu güzelliklerin farkına varmalarını, onlar üzerinde tefekkür etmelerini ve bu vesileyle kendisini anmalarını istemektedir.⁵¹

Günümüzde hayvanlara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, yerini âdeta düşmanlığa bırakmıştır. Sevgi ve merhamet yoksulu dünyamızda hayvanların bir kısmı doğal ortamlarının dışında bir süs eşyası gibi kullanılmaktadır. Büyük bir kısmı da nesillerinin tükenmesi ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Pek çok hayvan aç ve susuz bir şekilde yaşamaya çalışmakta, ağır yük taşımaya zorlanmakta, bir eğlence unsuru imiş gibi kullanılarak istismar edilmekte ya da farklı sektörlerde hammadde olarak kullanılmak üzere acımasızca katledilmektedir. Oysa Allah'ın rahmetini kazanmak, O'nun mahlûkatına karşı merhametli davranmakla ilişkilidir. Bu yüzden insan, her canlıya insanî, vicdanî ve ahlâkî muameleyle sorumlu olduğunu bilmek durumundadır. Çünkü kâinata karşı sorumluluk bilinci taşıması gereken insanoğlunun, her davranışının dünyevî ve uhrevî bir karşılığı bulunmaktadır.⁵²

Sonuç

En güzel şekilde yaratılan insanoğlu, hem içinde yaşadığı çevreye karşı hem de Rabbine karşı sorumludur. Sayısız nimetlerle donatılan çevremizi herhangi bir katkıımız olmadan hazır bir şekilde bulduk. Allah, çevreyi ve çevrenin unsurlarını bizim hizmetimize vermiştir. Bir bakıma çevremiz bütün unsurlarıyla bize emanettir ve çevremize karşı sorumlu olduğumuzu Yüce Allah bildirmiştir. İnsan olarak kendi elimizle müdahale edip kirlenmedikçe çevre, kendi sistemi içinde temiz kalacaktır.

Şurası bir gerçektir ki, insanoğlunun çeşitli siyasî, ekonomik ve teknik çabaları sonucunda bugün çevre sorunları olarak adlandırdığımız küresel bir çevre bunalımı ortaya çıkmıştır. Söz konusu bunalım, insanın içinden çıkamadığı devasa boyutlara ulaşmış ve sadece insanı değil her türlü varlığı tehdit eder hâle gelmiştir. Elbette böyle bir krizin temelinde çevreye karşı duyarlılık geliştirilememesi, kısacası emanetin kıymetinin bilinmemesi yatmaktadır.

Doğal yaşam alanı olan çevre, bütün güzelliğiyle Yüce Allah'ın insanlığa ikramıdır. O, insanları içinde yaşadıkları çevreyi, yeryüzünü imar edip güzelleştirmeye teşvik etmektedir.⁵³ Yeryüzünü fesada boğarak tahrip etmekten sakındırmaktadır.⁵⁴

51 Nahl, 16/5-8; Özavşar (v.d.), V, 257.

52 Özavşar, V, 264.

53 Hûd 11/61.

54 Bakara, 2/205.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) (ö. 241/856), *el-Müsned*, Beyrut, 1991.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud, (ö. 279/892), *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut 1958.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. Muğire el-Cûfeî (ö. 256/870), *el-Câmi'ûs-sahih*, Medinetü'l-münevvere, ts.
- _____ *Edebu'l-Müfred*, Kahire 1379.
- Darimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), *Sünenü'd-Darimî*,
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünen-i Ebî Dâvud*, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Hımyerî Ebû Muhammed (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1990.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 275/889), *Sünen-i İbni Mâce*, (nşr. M. Fuat Abdülbâkî), Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1975.
- Malik b. Enes, Ebu Abdillâh Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Ebî Âmir b Amr el-Asbahi el-Medenî, (ö. 179/795), *el-Muvatta'*
- Müslim, el-İmam el-Hâfız Huccetü'l-İslam Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nişaburî (261/875) *el-Cami'ûs-Sahih*,
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, (ö. 303/916), *Sünen-i Nesâî*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut, 1988.
- Özafşar, Mehmed Emin (ve diğeri), *Hadislerle İslam*, Ankara, 2014.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevr (ö. 270/884), *Sünen-i Tirmizî*, (nşr. Muhammed F. Abdülbâkî), Beyrut, ts.

*"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdiği
zaman inanan bir erkekle inanan bir kadına,
o işi kendi tercihlerine göre seçme hakkı yoktur.
Her kim Allah ve resûlü'ne karşı gelirse apaçık bir
sapıklığa düşmüş olur."*

(Ahzâb, 33/36)

HZ. PEYGAMBER'İN HAYVAN SEVGİSİ*

Ali ARSLAN**

Giriş

Günümüzün önemli faaliyet alanları arasında yer alan spor, tarihin her döneminde, insan hayatı ile iç içe olmuştur. Önceleri daha ziyade insanların kendilerini dış tehlikelere karşı koruyabilmek için savunma ve beslenebilmek için yapılan avcılık bünyesinde başlayan faaliyetler çok sonraları, bugün spor dediğimiz aktivitelere dönüşmüştür. Özellikle savaşa hazırlık gibi nedenlerle çeşitli vücut hareketleri yapmak şeklinde uzunca bir müddet devam etmiştir. Spor tarihine bakıldığında güreş, cirit, okçuluk, avcılık, binicilik gibi sporların hemen hepsi, savaşa daha iyi hazırlanma aracı olarak düşünülmüştür.¹ Yani insanların tarih boyunca koşmaları, tırmanmaları, yüzmeleri hep olmuş, fakat bu etkinlikler her zaman spor amacına yönelik ve yarışma biçiminde de olmamıştır.

Hz. Peygamber (sav) zamanında da bu etkinlikler çeşitli biçimlerde yapılmaktaydı. Fakat bugünkü manada bir spordan bahsetmek biraz zordur. Çünkü o devirde insanların hayat tarzı fazladan bir spor yapmayı gerektirmeyecek kadar ağırdı. Çölde, sıcak çöl ikliminde yapılan yolculuklar, ticaret kervanlarıyla yapılan seferler, çobanlık yaparken yürünen uzun mesafeler Arapları, hareketli, güçlüklere karşı dirençli bir hale getirmişti. Aralarında savaş eksik olmayan Arap kabileleri, gençlerini buna hazırlamak zorundaydı. Bunun için savaş oyunları yapma âdeti yaygındı.² Hz. Peygamber gerek savunma, gerekse daha güçlü ve sağlıklı olma amacıyla o günün şartlarında çeşitli spor dallarına müsaade etmiştir. Fakat cahiliye devrinde yapılan bu tür etkinliklere bazı prensipler getirdiğini de görmekteyiz. Sporcuya, rakibine, sporda kullanılan canlı varlıkların hayatlarına kastedilmemesi ve yaralanmalara yol açılmaması bu prensiplerin en önemlilerindedir.

* Bu çalışma 4. Uluslararası 4. Bilim Kültür ve Spor Kongresi "Sınırların ötesi: Uyumlu bir dünya inşası" 22-26 Mayıs, 2015, Ohrid/MAKEDONYA'da bildiri olarak sunulmuş ve International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS) July 2015 : Special Issue 3 ISSN : 2148-1148 Doi : 10.14486/IJSCS310 numarası ile yayınlanmıştır. Ayrıca 2015-YKD-68500357-01 nolu Bap Projesi olarak "Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından desteklenmiştir."

** Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.
e-posta: aarslan611@mynet.com

1 Dever, Ayhan, Spor Sosyolojisi Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Spor ve Toplum, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2010, s. 50-55.

2 Akyüz, Vecdi (editör), Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, Ensar Neşriyat, 2. baskı, İstanbul, 2007, c. 4, s. 374.

Bu çalışmamızda daha ziyade canlı hayvanların hayatlarına kastedilmesi, sporda bir eğlence aracı olarak kullanılmaları gibi durumlar, Hz. Peygamberin spora/yarışmalara getirdiği genel bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Hz. Peygamber (sav) ve Örnekliliği

Hz. Peygamber (sav) K. Kerim'de insanlar için "üsve-i hasene"³ diye takdim edilmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (sav)'e verilen görevler arasında ilâhi vahyi insanlara tebliğ etmesi⁴, bu vahye tabi olması⁵; onu insanlara açıklaması⁶ gibi hususlar bulunmaktadır. Hz. Peygamberi (sav)'in inen vahiyleri tebliğ ve tebyin etmesi yanında, aynı zamanda inanlara Kitabı, hikmeti ve onlara bilmedikleri şeyleri öğretme gibi önemli bir vazifesi daha bulunmaktadır.⁷ Kendisinin de ifade ettiği gibi, O (sav), aynı zamanda muallim olarak gönderilmiştir.⁸ Nitekim bu husustaki başarısını görmek için ashabın hayatındaki değişime bakmak yeterlidir.

Bu ve benzeri ayet ve hadislerde de açıkça ifade edildiği Resülullah (sav) mü'minler için apaçık bir örnektir. İnanan kişilere düşen de bu örnekliliği alıp, içlerinde herhangi bir sıkıntı bile hissetmeden aynen uymaktır. O (sav) bu manada yaşayan bir Kur'an'dır. Kur'an'ın hayata aktarılmış halinin ilk ve en temel örneğidir. Spor, yarışma gibi hususlarda da aynı şekilde bu örneklilik devam etmektedir.

2. Hz. Peygamber'in (sav) İlgilendiği Sporlar

İslam'dan önce *Mekke'de* at yarışlarına ayrılmış özel bir meydanın/alanın bulunduğu bilinmektedir.⁹ Hz. Muhammed (sav.), *Medine'ye* hicretinin 6. (M.628) yılından itibaren, hem bir egzersiz ve spor, hem de bir eğlence olarak at yarışları organizasyonuna izin vermiş, hatta teşvik etmiştir. Bu münasebetle, at yarışları için özel bir saha ayrıldığı gibi, bizzat kendisi at yarışlarında dereceye giren atlara ödüller vermiştir. İbn Ömer (r.a.)'den rivâyete göre, Rasülullah (s.a.v.), eğitilip terbiye edilmiş bir atı mesafe olarak altı mil olan Hayfa'dan Seniyyetü'l-Vedâ'ya kadar koşturmuştur. Eğitilip terbiye edilmemiş atı ise, araları bir mil mesafe olan Seniyyetü'l- Vedâ'dan Züreyk oğulları mescidine kadar koşturmuştur. Hadisi rivayet eden İbn-i Ömer, kendisinin de yarışçılar arasında olduğunu, hatta atının duvarı atladığını bildirmektedir.¹⁰

3 Ahzâb, 33/21.

4 Mâide, 5/67.

5 En'am, 6/50, 56, 106; Yunus, 10/15, Ahzab, 33/2.;

6 Nahl, 16/44.

7 Bakara, 2/129; Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.

8 Müslim, İlim, 29; İbn-i Mâce, Mukaddime, 17.

9 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, c. 2, s. 844.

10 Buhârî, Cihâd, 56; Tirmizî, Cihâd, 22; Ebû Dâvûd, Cihâd: 60; İbn Mâce: Cihâd: 44

Bizzat Resûlullah (sav) de bazen kendi devesini bu yarışlara katmıştır. Enes İbn Mâlik'in rivayetine göre, Resûlullah'ın (sav)'in Adbâ adında bir devesi vardı. Bu deve o kadar hızlıydı ki hiç geçilmezdi. Bir gün bir bedevînin binek olarak kullandığı devesi Adbâ'yı geçip arkada bıraktı. Bu durum Müslümanların çok zoruna gitmişti. Resûlullah (sav) Müslümanların bu sıkıntısını anlayınca şöyle buyurdu: “*Cenâb-ı Hakk dünyada iken yükselttiği bir şeyi muhakkak günü gelince alçaltır, alaşağı eder.*”¹¹

Koşuculuk da ilgilendiği diğer bir spor dalıydı. Hatta eşleri ile kendi arasında da zaman zaman koşu yarışması yapardı. Hz. Âişe validemiz, Peygamberimizle yaptığı iki yarışı şöyle naklediyor: “Bir yolculukta, Hz. Peygamberle yarıştım ve O’nu geçtim. Şişmanladığımda yaptığım diğer bir yarışı ise Hz. Peygamber kazandı.”¹² Yine Hz. Ali de iyi bir koşucu idi.

Ayrıca o devrin spor dalları arasında, mızraklarla oynandığı anlaşılan ve özellikle Habeşliler arasında yaygın mızrak oyunu da bulunmakta idi. Hatta Habeşistanlıların Mescid-i Nebevi’de yaptıkları mızrak oyunları kadın-erkek pek çok kimse tarafından da seyrediliyordu.¹³ Kısaca koşuculuk, güreş, ok ve mızrak atıcılığı gibi spor dalları Resûlullah (sav) tarafından tasvip edilen spor dalları arasında sayılabilir.¹⁴

O (sav), genel olarak mü’minleri güçlü kuvvetli olmaya teşvik etmiştir: “Kuvvetli mü’min, (Allah katında) zayıf mü’minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. (Bununla beraber) her ikisinde de hayır vardır. Sen, sana yararlı olan şeyi elde etmeye çalış. Allah’dan yardım dile ve asla acziyet gösterme. Başına bir şey gelirse, “şöyle yapsaydım, böyle olurdu” diye hayıflanıp durma. “Allah’ın takdiri bu, O, ne dilerse yapar” de. Zira “eğer şöyle yapsaydım” sözü şeytanı memnun edecek işlerin kapısını açar.”¹⁵ Bazen kendisi bir yarışmacı olarak idman ve müsabakalarda bizzat yer almış, bunların bazısında seyirci, bir kısmında da bir hakem ve bir kısmında da doğrudan tertip eden konumunda olmuştur. Bu hadisinde de genel bir ifade ile beden ve zihin boyutuna ilişkin bir güçlülükten bahsettiği anlaşılmaktadır. Nitekim başka bir hadisinde, “Gerçek pehlivan güreşte rakiplerini yenen değil, öfkelenmediği zaman nefsine hâkim olabilir”¹⁶ buyurmuştur.

Resûlullah (sav), bu tip etkinliklere onay verirken, aynı zamanda bu faaliyetlere çeşitli bakımlardan bir düzen getirmiştir. Sporun, müsabakanın nasıl yapılacağını, vücudun nasıl idmanlı hale getirileceğini belli bir anlayış, disiplin ve felsefe üzerine bina etmiştir. Bu bakımdan günümüz insanının, bugün ileri düzey gelişme, etik ve ahlaki değer olarak düşündüğü bir çok konuda, aslında O (sav) bir öncüdür.

11 Buhârî, Cihâd, 59.

12 Ebû Dâvûd, Cihâd: 61.

13 Buhârî, Salat, 69.

14 Akyüz, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, c. 4, s. 375-381.

15 Müslim, Kader 34. Ayrıca bk. İbni Mâce, Mukaddime 10.

16 Buhârî, Edeb 102; Müslim, Birr ve sıla, 107.

3. Hz. Peygamberin (sav) Hayvanlara Genel Olarak Bakış Açısı

K. Kerim'de geçen bazı ayeti kerimelerde hayvanların bir nimet olduğu hatırlatılmaktadır: "Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) zinet olsun diye (yarattı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır."¹⁷ Bütün bu hayvanlar insanın istifadesine sunulmuştur ki, nitekim tarih boyunca çok çeşitli amaçlar için kullanılmışlardır. Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında da bazı hayvanlara sahip olduğu görülmektedir. Kaynaklar Hz. Peygamber'in şahsına ait deve ve koyun-keçinin sayısını verdikleri gibi, at ve katırlarının sayılarını ve hatta isimlerini bile vermektedirler.¹⁸ Türleri ne olursa olsun, Hz. Peygamber (sav) hayvanlarına mutlaka bir isim vermiştir. İsim verme konusunda çok hassas davranmış, mesela insanlara verilen ismi, asla hayvanlara vermemiştir. At ve develerine sürat, yürüyüş tarzı veya vücut özelliklerine yahut renklerine, süt hayvanlarına da çok kere sütün bolluğuna göre adlar verdiği görülür. Hz. Peygamber (sav) her şeyde güzellikten, yüksek ahlaktan, uygun ve edebî anlam ve bereketten yanadır. Değil insanlara hayvanlarına ad verirken de O (sav), bunları gözetmiş ve hatta onların beğenmediği eski adlarını bile değiştirdiği olmuştur.¹⁹

Hz. Peygamber (sav)'in, insanlarda yerleştirmeye çalıştığı en önemli husus, Allah'ın sadece insanın kendisini değil, bu dünyayı, bu dünyadaki canlı cansız her şeyi yarattığı şuurunun verilmesidir. Nitekim konumuzla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayet bulunmaktadır: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler."²⁰ Dolayısıyla Allah, bu kainattaki her şeyin Rabb'idir ve bu itibarla canlı türlerinin hepsinin korunması gerekir. İnsan da tabiat ve hayvanlarla ilişkileri bakımından Allah'a karşı sorumludur. Resülullah (sav) bir hadisinde bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse o canlı kıyamet günü dâvasını Allah'a götürür ve "Ey Allah'ım! Falan beni, bir fayda olmaksızın öldürdü," der.²¹

Yine Resülullah (sav) bir seferde iken, yanındakilerden bazıları iki yavrusuyla birlikte bir serçe kuşu görürler ve kuşun iki yavrusunu yakalarlar. Bunun üzerine yavruların anaları gelip, orada bulunanların üzerinde kanatlarını gererek uçmaya başlar. Bunu fark eden Hz. Peygamber (sav): "Bu hayvanı yavrusu sebebiyle bu musibete kim uğrattı? Haydi yavrusunu ona geri verin" buyurmuştur. Yine aynı sefer senasında bir karınca yuvasının

17 Nahl, 16/8.

18 Ebû Dâvud, Edeb, 9.

19 Ebû Dâvud, Edeb, 61,62.

20 En'âm, 6/38.

21 Nesâî, Sayd, 34, Dahâyâ, 41; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.III, s. 166.

yakılmış olduğunu görünce de bunu kimin yaptığını sorar. Orada bulunanlar: “Biz” diye cevap verince şu uyarıyı yapmıştır: “Ateşle cezalandırmak ateşin rabbinden başkasına yakışmaz.”²² İnsanlar arasında anne ile çocuğunun arasının ayrılmasını yasakladığı gibi, diğer canlılarda da aynı hassasiyeti göstermiştir. “Her kim cariye alım satımında ana ile çocuğun arasını açarsa, Allah'ta o kimseyi kıyamet gününde sevdikleriyle arasını açar.”²³

Can söz konusu olunca insan ve hayvan hepsi için temel bazı haklar söz konusudur. Bu çerçevede Hz. Peygamber (sav), sadece insana yapılan bir iyiliği ve ona yapılan bir yardımı iyilik ve sadaka olarak saymakla kalmaz, aynı zamanda aç-susuz gördüğümüz bir canlının, bir hayvanın bu ihtiyacını gidermeyi sadaka olarak zikretmektedir. İnsanların hayvanlara merhamet ve şefkat göstermelerinin fazileti ile ilgili olarak da şu kıssayı anlatmıştır: “Bir adam bir yolda yürüyüp giderken susuzluğu arttı. Orada bir kuyu buldu ve hemen o kuyuya inip suyundan içti. Sonra çıktı. Adam orada bir köpekle karşılaştı ki, hayvan susuzluktan dilini çıkarıp soluyor, yaş toprağı yalıyordu. Bu yolcu (kendi kendine): Yemin olsun bana ulaşan susuzluğun benzeri şiddetli bir susuzluk bu hayvana da ulaşmış, dedi (hayvana acıdı). Sonra kuyuya indi de ayakkabısının içine su doldurdu. Sonra kuyudan çıkarmak için ayakkabısını ağızıyla tuttu, onu dışarı çıkarıp köpeği suladı. Bundan dolayı Allah o kula mükâfat verdi ve onun günahlarını mağfiret eyledi.” Sahâbîler: Yâ Resûlellah! Hayvanları sulamakta bize ecir var mıdır? dediler. Resûlullah: “(Evet, kendisinde hayât olan) her yaş ciğeri sulamakta ecir vardır” buyurdu.²⁴

Bu çerçevede Hz. Peygamber (sav) hayvanların bazı haklarına dikkat edilmesini özellikle istemiştir. İstihdam edilen işçi hayvanlara, insanlar gibi dinlenme hakkı vermiş ve yolculuk sırasında yapılan dinlenmelerde hayvanların ihtiyaç ve istirahatlarını temin etmiştir. Enes b. Mâlik (ra) bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Biz bir konaklama yerine geldiğimizde hayvanların yüklerini çözüp (onları dinlenmeye terk etmeden) namaza başlamazdık.”²⁵ Hayvanlar insanlar gibi can taşıdıklarından onların da işkence yapılmama ve rahatsız edilmeme hakları bulunmaktadır. Kullandığımız ehil hayvanların, istihdam ettiğimiz insanlar gibi kendilerine göre hakları vardır ve meselâ onlara güçlerini aşan işler yaptırmak ve sırtlarına taşıyamayacakları yükler vurmak onların haklarını çiğnemek olur. Onları bir yere hapsederek ve bağliyerek silahla vurmak şiddetle yasaklanmıştır.²⁶ Hayvanlar da bizim gibi yaşama hakkına sahiptirler, sahip olduğumuz hayvanlar önce can taşıyan varlıklardır ve sonra da bizim malımızdırlar.²⁷

22 Ebû Dâvud, Edeb, 164;

23 Tirmizî, Buyû', 52; İbn Mâce, Ticâret, 46.

24 Buhârî, Edeb, 27.

25 Ebû Dâvud, Cihâd, 48.

26 Buhârî, Zebâih, 25; Müslim, Sayd, 58.

27 Celal Yeniçeri, Hz. Peygamber'in Çevreciliği, Çamlıca Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2014, s. 125-130.

Hz. Peygamber (sav) hayvan barınakları ağulların süpürülüp temizlenmesi ve eza verecek şeylerin hayvanlardan uzaklaştırılması yönünde irşatlarda bulunmuştur. O, yoksul bir adama isteği üzerine bir süt devesi verdiğinde ona: “Ev halkına söyle, develerinin gıdasını güzel versinler ve onlar tırnaklarını da kessinler de böylece hayvanları sağarken memelerini yaralayıp incitmesinler.”²⁸ diyerek, bu hassasiyetini göstermiştir. Resülullah (sav), (açlıktan) karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı da; “Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'dan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hallerinde bininiz ve (yenmeye) elverişli hallerinde onları yiyiniz,” buyurmuştur.²⁹ Resülullah (sav) bu ifadeleriyle, hayvanların haklarına riâyet etmenin önemine dikkatleri çekerek, onları, aç veya susuz bırakmanın, üzerlerine güçlerinin yetmediği yük yüklemenin Allah'ın gazabını ve azabını mucib kılacağını dile getirmiştir, onlara ancak binmeye müsait bir hale geldikleri zaman binilebileceğini ve iyice semirmeden kesilip yenilmelerinin doğru olmayacağını açıklamış, konuşmaktan âciz, ağzı dili yok tabiriyle de onların merhamete ne kadar muhtaç olduklarına çok veciz bir şekilde işaret etmiştir.

Ayrıca zaman zaman Allah Resülü yorgun gördüğü bazı hayvanları, onları rahatlatmak için olacak ki, başlarını okşamıştır.³⁰ Bize düşen, hayvanların da okşanma ihtiyaçları olan bir ruhları olduğunu unutmamaktır. Üzerlerinde giderken hayvanları durdurup, onları bir sandelye gibi kullanıp, insanların birbiri ile sohbete dalmaları da, hayvana eziyet olacağından yine Hz. Peygamber (sav) tarafından yasaklanmıştır. “Hayvanlarınızın sırtını minberler edinmekten sakınınız. Çünkü (yüce) Allah sadece zorlukla varabileceğiniz yerlere sizi iletmeleri için onları sizin emrinize verdi. Arzı da sizin için yarattı. Binâenaleyh ihtiyaçlarınızı arzın üzerinde karşılayınız.”³¹ Böylelikle hayvanları kendi fitratlarına ters düşen iş ve durumlardan uzak tutulmamasını istemiştir.³² Ayrıca Resülullah (sav) hayvanlara karşı kötü ifadeler kullanmayı, onlara lanet etmeyi şiddetle yasaklamıştır.³³

4. Canlı Hayvanı Atış Hedefi Yapma

Konumuz açısından baktığımızda, şayet yarışlarda hayvanlar kullanılacaksa birtakım esaslar göz önünde bulundurulmalı, bu hayvanlara kötü muamele kesinlikle yapılmamalı, hatta onlara kötü söz bile söylenmemeli, merhametle davranılmalıdır.

Hayvanları yarışlarda dövüştürme, özellikle onları atış hedefi yapma gibi hususlar, Hz. Peygamber (sav) tarafından şiddetle yasaklanmıştır. Hayvanların canlı olmaları bakımından

28 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 484.

29 Ebû Dâvûd, Cihad, 44.

30 Ebû Dâvûd, Cihad, 44.

31 Ebû Dâvûd, Cihad, 55.

32 Yeniçeri, a.g.e.,s. 129.

33 Müslim, Birr, 80, 81; Dârimi, İsti'zân 45.

bir takım hakları vardır, hatta onların da yukarıda ifade edildiği gibi kendilerine güzelce yaklaşılma, iyi sözlerle muamele edilme, kötü söze maruz kalmama ve gerektiğinde okşanmaya ihtiyaçları olduğu, bu haleti ruhiye içinde kendilerine muamele edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Vahşet duygularının tatminine yönelik sporlara, yarıştırmalara asla izin vermemiş, vahşeti eğlence vasıtası yapmaya karşı çıkmıştır.

Resülullah (sav) her zaman yapılan işlerin en güzel usullerle yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Bu manayı ifade etmek için «ihsan» tabirini çok sık kullanmaktadır. Nitekim Şeddâd ibni Evs (ra)'den rivayet edildiğine göre Resülullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ her varlığa iyi davranılmasını emretmiştir. Öyleyse canlı bir varlığı öldürmeniz gerektiğinde, bu işi can yakmayacak şekilde yapın. Bir hayvanı boğazlayacağınız zaman, ona eziyet vermeyecek güzel bir şekilde kesin. Bu işi yapacak olan kimse bıçağını iyice bilesin, hayvana acı çektirmesin.”³⁴

Yukarıda ifade edilen genel bakış açısı ile beraber düşünüldüğünde Hz. Peygamber (sav) kesin bir şekilde hayvanların acı çekmesine karşı çıktığı neticesi çıkmaktadır. Bu çerçevede hayvanların birbiri ile dövüştürülmesini yasaklamıştır. İbn Abbâs (r.a.)'den rivâyete göre, şöyle buyurmuştur: “Rasûlullah (s.a.v.) hayvanları birbirleriyle dövüştürmeyi yasakladı.”³⁵ Hadis metininde geçen, “tahrîş” kelimesi hayvanları birbirine kışkırtarak onları dövüştürmek manasına gelmektedir. Günümüzde rastlanan deve güreşleri, horoz dövüşleri ve boğa boynuzlaşma gibi yarışlar bunun en canlı örneğini teşkil ederler. Bu gibi yarışlarda insanlık hesabına hiçbir fayda bulunmadığı, sadist ruhları tatminden başka bir işe yaramadığı gibi, dövüşen hayvanlara büyük bir acı çektirdiği için yasaklanmıştır. Dünyada bu türlü tatmine yönelik çok çeşitli misaller ve yine bunun gibi, sahalarda azgın boğaları vahşice katledebilme tören ve eğlenceleri görülmektedir. Hayvanlara eza, şiddet ve onları aç ve susuz bırakma gibi onların bir canlı olarak sahip oldukları ve olmaları gereken temel haklarına aykırı ve bu haklara saldırı niteliğindeki davranışları Hz. Muhammed (sav) şiddetle kınamış ve bu konuda insanlığı uyarmıştır.³⁶ Çünkü İslam, insanlığın hayrına olmayan işlere izin vermez. İslam'ın her emir ve nehyinde çok büyük hikmet ve maslahatlar vardır.

Bu anlayışın bir devamı olarak canlı hayvanın atış hedefi yapılmasını da şiddetle yasaklamıştır: Örnek verecek olursak, “içinde can (ruh) bulunan bir şeyi hedef yapmayınız”³⁷ buyurduğu gibi, bunu yapanları aynı zamanda lanetlemiştir.³⁸ Sahabe de bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamalarını yeri geldiğinde hatırlatmışlardır. Mesela Enes b.

34 Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 12.

35 Tirmizî, Cihâd, 30; Ebû Dâvud, Cihâd, 56.

36 Yeniçeri, a.g.e.,s. 212.

37 Müslim, Sayd, 59.

38 Müslim, Sayd, 59.

Mâlik (ra), bir gün Hakem b. Eyyub'un evine gittiğinde, bazı kimselerin bir tavuğu hedef olarak dikip, ona ok attıklarını görmüş ve bunun üzerine, "Resûlullah (sav) hayvanların hapsedilerek nişan alınmasını yasakladı" demiştir. Benzeri bir uyarıyı İbn Ömer (ra) da yapmıştır.³⁹ Ayrıca Câbr b. Abdullah (ra) da, Resûlullah (sav)'in hayvanların kapalı bir yere hapsedilerek hedef yapılıp öldürülmelerini yasakladığını haber vermiştir.⁴⁰ İlgili hadislerde geçen "sabr" kelimesinin anlamı, herhangi bir hayvanı nişan alıp öldürmek için hapsedmek veya bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. Bu hadislerden de anlaşıldığı üzere bir canlıyı hedef yaparak, onunla nişancılık talimleri yapmak dinen yasak edilmiştir. Buradaki nehiy bunun haram olduğunu bildirir ki, İbn-i Ömer rivayetinde Resûlullah (sav)'in laneti de bunu göstermektedir. Zira canlı hayvanı hedef tutarak atıcılık öğrenmekte hiç bir maslahat yoktur. Bunu askerlerin yaptığı gibi tahta veya kartondan yapılmış hedeflerle öğrenmek pekâla mümkündür. Çünkü hayvanı hedef alarak öldürmek, onu öldürme şekillerinin en eziyet verici yöntemlerinden biridir. Hayvanı öldürme işi, ona en az zarar verecek şekilde yapılmalıdır. Bu hadislerden, hiçbir kimsenin keyfiyet sınırlarını belirlemeksizin istediği gibi tasarrufta bulunma yetkisinin olmadığı da anlaşılmaktadır. Böyle bir öldürüş şekli avcılık olmadığı gibi insanın idman kazanacağı bir spor veya eğlence çeşidi de değildir.

Yine Resûlullah (sav) hayvanlara bir çeşit eziyet olduğu için yüzlerinin damgalanmasını yasaklamıştır. Câbir (r.a.)'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (sav)'in yanına yüzüne damga vurulmuş bir merkeb getirilmiş, bunun üzerine Rasûlullah (sav); "Benim hayvanların yüzünü (ateşle) damgalayan ve onların yüzüne vuran kimselere lanet ettiğim haberi size erişmedi mi?" demiş ve bunu yasaklamıştır.⁴¹ Bu hadis bi'l-umum hayvanların yüzüne vurmanın dînen yasaklandığını ifâde etmektedir. Bu mevzuda insan hakkındaki yasak ise, daha da şiddetlidir. Çünkü yüz insanın bütün güzelliklerinin toplandığı yerdir. Yüze vurulduğu zaman orada eseri kalır. Hatta yüzde bulunan ve büyük önemi haiz olan görme iştirme, tatma ve koklama gibi duyu organlarının bu yüzden zarar görmesi ve hatta tamamen tahrib olması da mümkündür. Bu bakımdan hayvanlara damga vurmak için yüzün kullanılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.

5. Canlı Hayvanı Atış Hedefi Yapma Yasağının İslam'ın Genel Ahlâkî İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi

Bu hadisler çerçevesinde şekillenen İslam ahlâkî içerisinde hayvanlara nasıl bakılması ve gerektiğinde onlardan nasıl istifade edilmesi gerektiği gibi hususlar çok ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. İslam Ahlâkî ile ilgili eserlerde de müstakil bölümler halinde de işlenmiştir. Örnek verecek olursak, A. Hamdi AKSEKİ, Ahlak İlmi ve İslam Ahlâkî, isimli eserinde "Hayvanlara Şefkat" başlığı altında müstakil olarak ve kitabının

39 Buhârî, Zebâih ve Sayd, 25; Müslim, Sayd, 58,59,60; Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 12.

40 Müslim, Sayd, 60.

41 Ebû Dâvud, Cihâd, 52.

bir çok bölümünde yeri geldiğinde bu konulardan bahsetmiştir. Akseki, İslam Ahlâkının Müslümanlar nazarında iki cümlede özetlendiğini hatırlatmaktadır ki bunlar, “Allah’ın emirlerine saygı gösterip uymak ve muhlûkâtına (yarattıklarına) şefkat ve merhamet” tir.⁴² Bu konu ahlak ilminin özel ilgi alanları içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte, hayvan haklarının ahlâk ilmi içinde çok daha önemli bir disiplin haline gelmesinin, günümüz modern dünyasında bir çok hayvan neslinin tükenme noktasına gelmesi ayrı bir önem kazandırmış bulunmaktadır. Günümüz bilim ve teknolojisinin sağladığı imkanların, ahlâkî değer ve denetimden bağımsız bir biçimde kullanılmaya başlanması hayvan hakları konusunda da ciddi problemlerin temelini teşkil etmektedir.

K. Kerim’in ifadesine göre yeryüzü sadece insanlar için değil, bütün canlılar için yaratılmıştır. Dolayısıyla hayvanların her birinin yeryüzünde, tabii halleriyle ve tabii ortamlarında hayat hakları vardır: “Doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada taneli ekinler, üzüm, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayırlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimlidir.”⁴³ Ayrıca şu ayet de bu manayı ifade etmektedir: “Allah, yeri canlı varlıklar için meydana getirmiştir.”⁴⁴ Bu itibarla hayvanların, değil neslini tüketmeye, tabii yaşam alanlarını daraltmaya, zorlaştırmaya veya haklarını gasb etmeye hakkımız yoktur.

“Ehlî hayvanlarda size ders vardır; onlardan çıkan sütten size içiririz; onlarda daha birçok menfaatiniz vardır. Onlardan yersiniz.”⁴⁵ Bu ve benzeri ayetler insanın hayvanlara bakış açısının nasıl olması gerektiği ile ilgili önemli mesajlar vermektedir. Bu hayvanların insana ne kadar büyük yararlar sağladığı üzerine vurgu yapmaktadır, bu aynı zamanda hayvan neslinin tehlikeye düşmesinin insanlık için ciddi tehditler oluşturacağını da işaretidir. Dolayısıyla hayvanlar aslında insanlık için temel bir nimet, ihtiyaçlarımızı karşılamaya ve kendilerinden istifade etmemize yönelik bir kaynaktır. Yeryüzü de bir nimettir. Fakat burada unutulmaması gereken bir hakikat vardır ki o da, yeryüzünün sadece insanoğlu için değil, diğer canlılar için de nimet olduğudur: “Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik. Orada sizin ve rızık veremeyeceğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.”⁴⁶ Onların nimet olarak görülmesinin tabii sonucu ise onların hayatlarına meşru bir sebep olmadıkça kastedilmemesi ve gereksiz yere canlarının heder edilmemesidir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi Resûlullah (sav) bir serçenin bile haksız yere öldürülmesini şiddetle kınamıştır. Bu anlayış seviyesine ulaşabilmek ayrıca bu nimetleri üzerinde düşünmeye, dersler çıkarmaya götürmesi de başka bir hedeftir. Neticede onlara bir emanet gözüyle bakmayı teşvik ettiğini görmekteyiz.

42 Akseki, Ahmet Hamdi, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, Nur Yayınları, 3. baskı, Ankara, 1979, s. 341, 342.

43 Abese, 80/25-32.

44 Rahman, 55/10).

45 Mü’minûn, 23/21.

46 Hicr, 15/19,20.

Hayvanlara zulmetmemek aynı zamanda, kendimizin sebep olmadığı durumlar karşısında bile zor, zayıf ve mazlum durumda olanlara acımak, yani onlara merhametli olmak başka bir ilke olarak Resülullah tarafından çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. “Merhametlilere Rahman olan Allah merhamet eder. Siz yeryüzündekilere acıyın ki göktekiler de size acısın Rahm; Rahman isminden bir damardır; Her kim bağları koparmaz ilgiyi kesmezse Allah da onu rahmetine ulaştırır. Her kim de bağları koparırsa Allah da o kimseden rahmetini keser”⁴⁷ Merhametin neticesi onlara karşı sevgiyi de getirmesidir.⁴⁸ Peygamberimizin bir çok hayvanı sevdiğine dair pek çok hadis bulunmaktadır. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Medine'de büyük bir korku ve panik olmuştu. Bunun üzerine Resülullah (sav), Ebû Talha'nın Mendub adındaki atını ödünç almış, ata binip araştırma yapmış ve geri döndüğünde şöyle buyurmuştur: “Biz bir şey görmedik, bu atı da derya gibi bulduk”⁴⁹

Hayvanlara eza edilmesine izin vermeyen Hz. Peygamber (sav) çeşitli oyun ve yarışmalar sonucunda insanların birbirlerine karşı taşkın hareketlerine hiçbir vakit müsaade etmez. K. Kerim'de, bir tek insanın hayat ve kanı tüm insanlığinkine eş değerde görülmüştür.⁵⁰ Oyun ve yarışmaların felsefesini kavrayamamış olanlar için yenilgi, hayvanların birbiriyle dövüşmelerinde olduğu gibi âdeta bir kıskırtma etkisi yapar. Bu noktanın iyi anlaşılması gerekmektedir. Yoksa hayvan haklarına aykırı bir çok hususun spor, yarışma, eğlence gibi şekillerde işlenmesi her zaman mümkündür. Onların haklarına azami dikkat gösterme bakımından O'nun (sav) hayatında sayısız örnek bulmak mümkündür: Peygamber atının yanına gidip onun yüzünü; yüz terini, elbisesinin yeniyle sildi de yanında bulunanlar bu durumu yadırgadılar ve O'na: Elbisenin yeniyle mi bunu yapıyorsun, dediler. Bunun üzerine Resülullah (sav): “Cebrâil beni at yüzünden kınamıştır,” diye cevap vermiştir. Yine sahiplerine karşı huysuzluk eden hayvanları, onlarla konuşup okşayarak hemen teskin ettiği ile ilgili rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim böyle bir deveyi teskin ettikten sonra onu Hz. Aişe'ye verirken, “Ey Aişe bunu al, zira şefkat bir şeye girdimi onu mutlaka güzelleştirir, bir şeyden de çıktı mı onu mutlaka çirkinleştirir,”⁵¹ buyurmuşlardır.

Sonuç

Dünya üzerinde her milletin ve her kültürün geçmişten günümüze yapa geldiği, bazıları birbirinden farklı, bazıları birbirine yakın oyun, müsabaka, idman, sportif etkinlikleri olduğu bir vakıdır. Bu aynı zamanda insanın tabii ve fitrî ihtiyacıdır. Burada önemli olan

47 Müslim, Birr ve Sıla, 74; Ebû Dâvud, Edeb, 58; Tirmizi, Birr, 16.

48 Akyüz, Vecdi (editör), Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, Ensar Neşriyat, 2. baskı, İstanbul, 2007, c. 4, s. 263.

49 Buhârî, Cihâd 46; Ebû Dâvud, Edeb, 79.

50 Mâide, 5/32.

51 Müslim, Birr, 78,79; Ebû Dâvud, Cihâd, 1.

elbet bu etkinliklere bakış ve bir düzen verme, bir ahlâk, mâna ve bir hedef kazandırma ve gerektiği yerde de hukukî düzenleme yapmaktır. Aslında Resûlullah (sav)'nin yaptığı bunlar olmuştur.

Allah'ın geniş rahmeti bütün canlıları kapsayıp kuşatmıştır. Her canlı varlık O'nun rahmetiyle hayatını devam ettirir ve rızkını sağlar. En tehlikeli, yırtıcı ve parçalayıcı hayvanlar bile yavrularını korur ve beslerler. Bu da Allah'ın onların içgüdüsüne enjekte ettiği rahmetinin bir tezahürü olarak bulunuyor. “Yeryüzündekilere merhametli olun, şefkatla davranın ki göktekiler de size merhamet etmiş olsun» mealindeki hadîs, canlılara karşı merhametli ve şefkatli olmanın vücubuna delâlet etmektedir.

Bu bakımdan İslâm keyfi avlanmayı mekruh kılmış, bir ihtiyaçtan dolayı seviyeli avlanmayı mubah saymıştır. Canlıların neslini tüketmeye asla cevaz verilmemiş, çok zararlı olanlarının imhasına cevaz kapısı açılmıştır.

İslâm bu prensipleri doğrultusunda canlı bir hayvanı hedef edinip ona ateşli ateşsiz silahla atışta bulunmayı yasaklayıp haram kılmış ve bu derece acımasızca hareket edenleri takbih etmiştir.

Unutmayalım ki, gerek bitkiler, gerekse hayvanlar dünyamızı, çevremizi süslemekte ve tabiatın dengesini korumaktadır. Kâinatta, özellikle de dünyada yaratılan her şey insan için var kılınmıştır. Canlı-cansız her şey insana hitap etmekte ve ondan yana bir fayda sağlama hizmetini sürdürmektedir. Fakat bu menfaat ve fayda sağlama yönünün sınırsız, acımasız ve ilkesiz bir şekilde kullanılması onlara karşı yapılabilecek en büyük suçtur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Hamdi Akseki, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı. Nur Yayınları, 3. baskı, Ankara, 1979.
- Ayhan Dever, *Spor Sosyolojisi Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Spor ve Toplum*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2010.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyâd, 1. baskı, 2008.
- Celal Yeniçeri, Hz. Peygamber'in Çevreciliği, Çamlıca Yayınları. 2. baskı, İstanbul, 2014.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünen*, Riyâd, 1.baskı, 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen*, Beyrut, 1. baskı, 1989.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyâd, 1. Baskı, 2006.
- Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Mustafa Halebî baskısı), Mısır, 1. baskı, 1962.
- Vecdi Akyüz (editör), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Ensar Neşriyat, 2. baskı, İstanbul, 2007

*"(Resûlüm) O vakit Allah'tan bir rahmet ile
onlara yumuşak davrandın!*

*Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın,
hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi.
Şu halde onları affet; bağışlanmaları için duâ et;
(umuma ait) işlerde onlara danış. Artık kararını
verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven.
Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever."*

(Âl-i İmrân, 3/159)

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE BARIŞ VE SAVAŞ

Recep ÇETİNTAŞ*

Giriş

Hız. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de âlemlere rahmet olarak gönderilmiş¹ en yüce ahlaka sahip bir peygamber olarak nitelendirilir.² Onun, Kur'an'ın tecessümü olan bu yüce ahlâkına ve engin merhametine onu tanıyan dost ve düşmanlarının hepsi şahadet eder. Tabiînden Sa'd b. Hişâm, Hız. Aişe'ye; “*Ey mü'minlerin annesi! Bana Resûlüllah'ın ahlakını anlat*” dediğinde Hız. Aişe, “*Sen Kur'an okuyorsun değil mi*” diye sormuş, Sa'd, “*Evet okuyorum*” deyince, Hız. Aişe, “*İşte Hız. Peygamber'in ahlakı Kur'an idi.*”³ cevabını vermiştir.

Hız. Peygamber'in hayatı incelendiğinde bu yüce ahlakının ve engin rahmet sıfatının, getirdiği dini ve ona inananların varlığını ortadan kaldırmaya çalışan zalim ve acımasız düşmanlarına karşı bile tecelli ettiği görülür. Nitekim Hız. Peygamber, eşi Hatice'nin ve amcası Ebû Talib'in vefatından sonra müşriklerin eza ve cefaları karşısında büsbütün desteksiz kalınca kendisini himaye ederler ümidiyle Tâif eşrafına gitmiş onları İslam'a davet etmişti. Fakat Tâif'in liderleri olan üç kardeşten biri Hız. Peygamber'e “*Seninle ebediyen konuşmayacağım, eğer sen dediğin gibi Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber isen sana cevap vermeyi değmeyecek kadar büyük bir teblikesin, şayet Allah adına yalan söylüyorsan seninle konuşmam gerekmez*” derken diğeri, “*Allah senden başka Peygamber olarak gönderecek kimse bulamadı mı?*” dedi ve Hız. Peygamber'in davetini ve himaye isteğini reddettiler.⁴ Hatta bununla da kalmayıp kölelerini ve halkın ayak takımını üzerine sevk ettiler. Onlar da Hız. Peygamber'in geçeceği yola iki yakalı dizilip Hız. Peygamber'i küfür ve hakaretlerle taş tuttular. Ayaklarını kaldırıp yere bastıkça sağdan soldan taşlar atarak Hız. Peygamber'i kanlar içinde bıraktılar. Çaresiz kalıp yere oturunca zorla kollarından tutup kaldırarak

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.

1 Enbiyâ, 21/107.

2 Kalem, 68/3-4.

3 Müslim, Müsâfirin, 139.

4 İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Hımyerî Ebû Muhammed, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sika, İbrahim el-Ebyârî ve Abdülhafız eş-Şelebî), Mısır, 1955, I, 419-420.

taşa tuttular ve gülüştüler.⁵ Hz. Peygamber'in hayatında gördüğü en büyük eziyet işte bu olay olmuştur. Seneler sonra Hz. Aişe'ye anlatırken Uhud gününden bile çetin olarak nitelendirdiği bu hadise karşısında Hz. Peygamber nereye gideceğini bilemez bir şekilde Karnûs-salibe kadar geldi. Orada kendisini toparladı ve Cebrail'i gördü. Cebrail, "Ey Muhammed! Allah kavminin senin hakkındaki dediklerini işitti de onlar hakkında dilediğini kendisine emretmen için sana dağlar meleğini gönderdi. Kavmin hakkında ne dilerse ona emredebilirsin dedi. Bunun üzerine dağlar meleği seslenip selam verdi. Sonra: Ya Muhammed! Sen ne dilerse emrine hazırım. Eğer şu iki yalçın dağın Mekkeliler üzerine çökerek birbirine kavuşmasını ve müşrikleri tamamen ezmesini istersen onu da emret dedi." Hz. Peygamber, "Hayır, ben onların soyundan sadece Allah'a ibadet eden ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayan bir nesil meydana getirmesini dilerim!"⁶ diyerek meleğin bu isteğini geri çevirdi. Buhârî'nin rivayetine göre bu olaydan sonra rahmet peygamberi bir ağacın gölgesine sığınarak atılan taşlar sonucu ayaklarından kanlar akarken ellerini göğe kaldırarak Rabbine şöyle niyâz etti: "Allah'ım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar."⁷

Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) bu kadar çaresiz zamanında bile kendisine merhamet etmeyen acımasız düşmanlarının helak edilmelerini istemeyip onların bağışlanmasını ve soylarından Allah'a ibadet eden ve O'na ortak koşmayan bir neslin gelmesini ve bu sayede cennete girmelerini arzu etmiştir.

Hz. Peygamber'in bütün insanlar hakkında beslediği sonsuz şefkat ve merhamet duygusunun belgelerinden biri de Mekke'nin Fethedildiği gün bu kadim düşmanları karşısında sergilediği tutumudur. Hz. Peygamber bir fatih sıfatıyla Mekke'ye girdiği gün Mescid-i Haram'ın avlusunda bekleyen mahşeri kalabalığı ve özellikle ön safta bulunan Kureyş liderlerini manalı bir bakışla gözden geçirdikten sonra geçmişin bu acımasız düşmanlarına: "Ey Kureyş topluluğu! Şimdi size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?" diye sorduğunda; Kureyş müşrikleri: "Hayır umarız, sen kerim bir kardeş ve şerefli bir kardeşin oğlusun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi ben de size; Artık bugün size geçmişten dolayı kinama ve azarlama yoktur! derim. Haydi gidiniz hepiniz serbestsiniz. Allah sizi bağışlasın. O merhamet edenlerin en merhametlisidir"⁸ buyurdu. İnançları sebebiyle ağır işkence ve zulümler yaparak kendisini ve ashabını doğup büyüdükleri Mekke'den çıkararak acımasız düşmanları karşısında Hz. Peygamber'in

5 İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebül-Feth Fethuddîn, *Uyûnü'l-eser fî fînûni'l-megâzi veş-şemâil veş-siyer* (nşr. İbrahim Muhammed Ramazan), Beyrut, 1993, I, 155-156.

6 Buhârî, Bed'ül-halk, 7; Müslim, Cihad, 111.

7 Buhârî, Enbiyâ, 54.

8 Vâkidî, Muhammed b. Ömer b. Vâkid Ebû Abdullah, *el-Megâzi* (thk. Marsden Jhons), Beyrut, 1989, II, 835; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 412; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temimî, *es-Siyretü'n-Nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ* (thk. es-Seyyid Aziz Bek), Beyrut, 1417, I, 337; Kâmil Miras, *Sahib-i Buhari Muhtasari Tecdî-i Sarih Tercemesi*, Ankara, ts. X, 313.

sergilediği bu asil davranış, onun sahip olduğu Kur'an ahlakının ve engin rahmet sıfatının hayata aktarılmasından başka bir şey değildi.

Bu iki olay İslâm'ı yeterince tanımayanların yahut oryantalistlerin iddia ettikleri gibi Hz. Muhammed'in insanları zorla İslâm'a sokmak için savaştan kılıç peygamberi olmadığını açıkça ispat eder. Hz. Peygamber hiçbir zaman insanları dine girmeye zorlamamış aksine onların gönüllerine hitap ederek dünya ve ahiret saadetine kavuşmalarını istemiştir. Bu da onların ahirette ceza görmemeleri için onlara karşı beslediği şefkat ve merhamet duygusunun bir tezahürüdür.

Biz bu yazıda Kur'an ve Sünnet merkezli olarak gayrimüslimlerle münasebetlerimizin nasıl olacağı ve onlarla savaşa mecbur kalındığında Müslümanların riayet etmesi gereken kurallara kısaca değineceğiz.

I. Hz. Peygamber'in Tebliğ Ettiği İslâm'da Barış Asıl, Savaş İstisnadır

İslâm'ı yeterince tanımayan yahut hakkında önyargılı olan oryantalistlerin kanaatlerinin aksine Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm barışı asıl, savaşı arızî ve istisnâî bir durum kabul eder. İslâm, yurtlarından çıkarmak ve dinlerini özgürce yaşamalarına engel olmak için kendilerine savaş açılmadığı müddetçe Müslümanlara gayri Müslimlerle savaşmayı değil, inansın inanmasın bütün insanlarla barış içinde yaşamalarını emreder: “*Ey iman edenler! Hep birden barışa girin (barışçı olun). Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.*”⁹ Bu ayet, İnsan hak ve hürriyetlerini hiçe sayarak süflî emeller için savaşmayı şeytanın adımlarına uymak olarak nitelendirmekte ve prensip olarak Müslümanlardan tüm insanlarla barış içerisinde yaşamalarını istemektedir. “*Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah onlara saldırma için size bir yol (savaşma yetkisi)¹⁰ vermemiştir.*”¹¹ Allah Teâlâ bu ayetle peygamberine, Müslümanlardan uzak duran, onlarla savaşmayıp aksine barış içerisinde yaşamak isteyen gayrimüslimlere karşı savaş açmamasını emretmiştir.¹² Bunun anlamı, Hz. Peygamber'e ve onun şahsında bütün Müslümanlara, kendileriyle barış içinde yaşamak isteyen gayrimüslimlerin barış talebini reddederek onlara savaş açmalarının yasaklanmış olmasıdır. İşte İslâm'ın, kendilerine savaş başlatmayanlara karşı müntesiplerine telkin ettiği bu savaş yasağı, onun, prensip olarak savaşı değil, barışı merkeze koyan bir din olduğunu göstermeye kâfidir.

9 Bakara, 2/208.

10 Bk. Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Tevîlâtü'l-Kur'an* (thk. Bekir Topaloğlu-Mehmet Boynukalın), İstanbul, 2005, III, 379.

11 Nisâ, 4/90.

12 Mâturîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, III, 379.

Hız. Peygamber de savaşı hazırlanan ahabına, “*Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan afiyet (=barış ve esenlik) isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman da sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır.*”¹³ buyurmuştur. Bu ifadesiyle Hız. Peygamber, kendilerine savaş açılmadığı müddetçe Müslümanların başkalarına savaş açmalarını istemesi bir yana, düşmanla karşılaşmayı temenni etmelerini dahi tasvip etmediğini ortaya koymuştur. Ancak gayrimüslimler kendilerine saldırdıkları zaman da İslâm'ın izzetine yaraşır bir şekilde Müslümanların düşman karşısında direnç göstermelerini ve onurlu bir mücadele vermelerini tavsiye etmiştir. Bundan, kâfirler tarafından savaşı mecbur edilmedikleri müddetçe Müslümanların her durumda barış ve esenlik istemekle yükümlü oldukları, sulhu ve barışı sağlamak için de zorunlu hallerde savaşı göze almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Zira barışı temin etmek için gerektiğinde savaşı göze almayan milletler yok olmaya ya da başkalarının esareti altında yaşamaya duçar olurlar. Bu İslâm'ın asla tasvip etmeyeceği bir şeydir. Dolayısıyla Müslümanların mukaddes değerlerine, vatanlarına, milletlerine, namus ve haysiyetlerine karşı bir tecavüz söz konusu olursa o zaman İslâmî açıdan savaşmak dini ve milli bir vazife haline gelir. İşte böyle durumlarda İslâm savaştan geri kalmayı uygun görmez ve düşmana karşı Allah yolunda ve vatan uğrunda savaşılmasını emreder: “*Size karşı savaş açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.*”¹⁴

Bu ayet, Müslümanların mukaddes değerlerine, insanca yaşama hak ve hürriyetlerine saldıran ve onların varlığını ortadan kaldırmak isteyenlere karşı savaşmalarını istemektedir. Fakat ayette yer alan “*Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.*”¹⁵ ifadesi son derece dikkat çekicidir. Zira selef âlimleri bundan maksadın “*size karşı savaş açmayanlarla siz de savaşmayın*” demek olduğunu söylemişlerdir.¹⁶ Bu ayetten İslâm'a göre Müslümanlara savaş açmayanlara karşı savaşın meşru olmadığı aksine savaşın şart olması için, savaşılan kimsenin ilk önce savaş açmış olması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁷

Şu halde İslâm'da savaşı, başka bir şekilde korunması ve müdafaası mümkün olmayan mukaddes bir hakkı korumak, Müslüman toplumun varlığını muhafaza etmek ve haksızlığı ortadan kaldırmak için müsaade edilmiştir. Yoksa insan haklarına riayet eden, barış (sulh) ve iyilik dairesinde yaşamayı kabul eden, insanlığın hakiki hürriyet ve saadetini ihlale çalışmayan insanlara karşı savaşı kalkışılması İslâm'ın kabul ve tavsiye ettiği bir

13 Buhârî, Cihad, 156; Müslim, Cihad, 20.

14 Bakara, 2/190.

15 Bakara, 2/190.

16 Beğavî, Ebü Muhammed Hüseyin b. Mes'üd b. el-Ferrâ, *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kurân* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdi), Beyrut, 1420, I, 236-237; İbnü'l-Cevzi, Cemâlüddin Ebül-Ferec Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, Beyrut, 1404, I, 197; Firuzâbâdi, Mecdüddin Ebü Tâhir Muhammed b. Yakub, *Tenviru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, Beyrut, ts. s. 26.

17 İbn Teymiye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *es-Sârimü'l-meslül alâ şâtimi'r-Resül* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Arabistan, ts. s. 282.

esas değildir.¹⁸ Selef âlimlerinden İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Mücahid, Katâde, Rebî' b. Enes, Süddî, Ebü'l-Âliye, İbn Zeyd, Ömer b. Abdülaziz'in benimsediği görüş de budur.¹⁹ Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüşü tercih etmişlerdir.²⁰

Hanefî mezhebi imamlarından İmam Muhammed bu konuda müfessirlerden farklı bir içtihadı sahip olmuştur. İmam Muhammed, “*Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizden bir sertlik bulsunlar. Biliniz ki Allah (korkaklıktan) sakınanlarla beraberdir.*”²¹, “*Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah her şeyi işitir ve bilir.*”²², “*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*”²³ ve “*Allah uğrunda, O'na yarayacak şekilde cihad edin...*”²⁴ âyetleriyle istidlal ederek kâfirlerle savaşmanın (mutlak) farz olduğunu söylemiştir.²⁵ Hatta ona göre kâfirler, Müslümanlara karşılıklı olarak birbirimizle savaşmamak şartıyla bizi serbest bırakın diye antlaşma teklif etseler, “*Gevşeklik göstermeyin; üzüntüye kapılmayın. Eğer kalpten inanmışsanız üstün gelecek olan sizsiniz.*”²⁶ âyetine binaen Müslümanların onlara güçleri yettiği takdirde bu imkânı vermeleri caiz değildir.²⁷ İmam Şâfiî'ye göre de harbin sebebi gayrimüslimlerin Müslümanlara harp açmaları olmayıp onların bizzat küfür ehli olmalarıdır.²⁸ Serahsî de bu görüşü benimsemiştir.²⁹

18 Nedvi, Seyyid Süleyman, *Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saadet Tebliğat ve Talimat* (çev. Ali Genceli), İstanbul, ts. IV, 325; Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukukî İslâmîyye ve İstîlâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, ts. III, 357.

19 Şeybânî, *es-Siyerü'l-kebir*, I, 131; Beğavî, *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kurân*, I, 236-237; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi'r-tefsîr*, I, 197; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, II, 236; Firuzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, s. 26.

20 Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi Ebü'l-Hasen, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, 2003, II, 35; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fi tevîli'l-Kur'an*, Beyrut, 1992, II, 196; Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Abkâmü'l-Kurân*, Beyrut, 1986, I, 255; İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekir, *Abkâmü'l-Kurân* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut, 2003, I, 144; Beğavî, *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kurân*, I, 236-237; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi'r-tefsîr*, I, 197; Firuzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, s. 26; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, II, 232; İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, I, 327; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadir el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi'r-tefsîr*, Âlemü'l-kütüb, ts. II, 190; Osman Cum'a Damîriyye, *Usûlü'l-alâkâti'd-devliyye fi fikhi'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Ürdün, 1999, I, 401-402.

21 Tevbe, 9/123.

22 Bakara, 2/244.

23 Tevbe, 9/29.

24 Hac, 22/78.

25 Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *es-Siyerü'l-kebir (Serahsî'nin şerhi ile birlikte)* (thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî), Beyrut, 1997, I, 131; Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *el-Mesûr* (thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî), Beyrut, 2009, X, 3-4.

26 Âl-i İmrân, 3/139.

27 Şeybânî, *es-Siyerü'l-kebir*, I, 133.

28 İmam Şâfiî'nin, görüşü ve dayandığı deliller için bk. Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Üm* (thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib), Dâru'l-vefâ, 2008, V, 366-367.

29 Şeybânî, *es-Siyerü'l-kebir*, I, 131; Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *el-Mesûr*, X, 3-4.

Buna karşılık Tabiun müçtehidlerinden Süfyân-ı Sevrî, “*Şayet onlar (orada) sizinle savaşarlarsa, siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.*”³⁰ âyeti ile “*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki Allah (din düşmanlarına karşı korkaklık göstermekten) sakımanlarla beraberdir.*”³¹ âyetinin zahirine göre savaş onlar tarafından başlatılmadıkça kâfirlerle savaşmanın farz olmadığını, onlar tarafından başlatılmışsa o zaman müdafaa için kendileriyle savaşmanın vacip olacağını söylemiştir.³²

Hanefiler ile birlikte Hanbelî ve Malikî mezheplerine mensup hukukçuların oluşturduğu çoğunluğa göre de İslam'da savaşın sebebi, inanmayanların Müslümanlara savaş açmaları ve tecavüzkâr olmalarıdır.³³ Hanefî usulcü ve fakihlerinden Debûsî, “*Âlimlerimize göre, ehli harb ile savaşın mübah olmasının sebebi, onların bize harb açmış olmalarıdır.*” demiştir.³⁴ İbnü'l-Hümmam da “*Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın...*”³⁵ âyeti, kâfirlere karşı savaşmakla memur olmamızın sebebinin onların bizimle savaşmalarına bir karşılık olduğunu; aynı şekilde “*Fitne tamamen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın...*”³⁶ ayetinin vurmak, öldürmek ve şiddet uygulamak suretiyle Müslümanları dinlerinden döndürme fitnesi kalmayıncaya kadar onlarla savaşın manasına geldiğini söylemiştir.³⁷ İbnü'l-Hümmam'ın bu ifadesine göre “*Fitne tamamen yok oluncaya kadar*” ayetindeki “fitne” ile şirk ve küfür değil, inançlarından dolayı Müslümanlara eza ve cefa edilmesi riskinin ortadan kalkmasının kastedildiği anlaşılmaktadır. Selef âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de bu şekildedir.³⁸ Mâlikî fukahâsından İbn Cüzey de İslam ülkesinin etrafı korunmaya alınmış ve sınırları tahkim edilmişse Müslümanların üzerinden savaş farızasının kalkacağını söylemiştir.³⁹

Kur'an'da geçen savaş ve barış ayetleri bir bütün olarak ele alındığında anlaşılması gereken de budur. Zira İslam, ister müşrik olsun ister ehl-i kitap olsun doğrudan ve dolaylı yollarla Müslümanlara karşı savaş açmayan, kendi hallerinde yaşayarak mü'minlerle barış ve sulh içerisinde kalmayı kabul edenlere karşı savaş açılmasını asla tasvip etmemiştir. Bilakis Kur'an gayrimüslimler barışa meylettiklerinde Müslümanların da onların barış

30 Bakara, 2/191.

31 Tevbe, 8/36.

32 Şeybânî, *es-Siyerü'l-kebir*, I, 131.

33 Özel, Ahmed, “Cihad”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 528; a.mlf. *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 58.

34 Özel, Ahmed, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 58'den naklen Debûsî, *Kitabü'l-esrâr ve'l-furû*, yazma, Ayasofya (S):0.1021 ve Beşirağa (S): 310, va. 192b/130b.

35 Tevbe, 8/36.

36 Bakara, 2/190-193; Nisa, 4/89-91; Tevbe, 9/4,5, 36.

37 İbnü'l-Hümmâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsî, *Şerhu Fethü'l-kadir*, Beyrut, ts. V, 437.

38 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li abkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, II, 236.

39 İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 97.

teklifine olumlu cevap vermelerini istemiştir: “*Onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et, çünkü O, çok iyi işiten, pekiyi bilendir.*”⁴⁰

Dolayısıyla Müslümanlara başlangıçta savaşmayan, dinlerine ve vatanlarına saldırmayan kâfir ve müşriklere sırf kâfir ve müşrik olmaları sebebiyle savaş açılmasını İslam hiçbir zaman tasvip etmediği gibi onlarla dostane ilişkiler kurulmasını ve kendilerine iyilik yapılmasını da asla yasaklamaz. “*Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmaları için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.*”⁴¹ Bu ayetten açıkça Müslümanların sadece kendilerine inançları yüzünden savaş açan ve bu sebeple onları yurtlarından çıkarmaya çalışan kimselere düşmanlık edebilecekleri fakat kendilerine savaş açmayan ve vatanlarına saldırmayan kimselere karşı düşmanlık değil aksine adalet ölçüleri içerisinde dostane ilişkiler kurmalarının öğütlendiği anlaşılmaktadır.

Kur’an’ın, Müslümanlardan kâfirlere karşı güçleri yettiği kadar kuvvet hazırlamalarını ve harp vasıtaları meydana getirmelerini istemesi de mutlaka onlara karşı savaş açma maksadına yönelik değildir. Bilakis fiilî ve potansiyel düşmanların cesaretlerini kırarak onları caydırmak ve harp gibi bir tehlikenin meydana gelmesine engel olmak maksadına yöneliktir. Nitekim “*Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Çünkü onunla Allah’ın düşmanlarını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah’ın bildiği kimseleri korkutursunuz.*”⁴² mealindeki ayetten bu anlaşılmaktadır.⁴³ Zira günümüzde bile barış ve sükûn içerisinde yaşamanın yolunun, her zaman güçlü ve harbe hazırlıklı olmaktan geçtiği herkesçe malumdur. Askerî güç ve kuvvet bakımından her zaman savaşa hazırlıklı olmak fiilî ve potansiyel düşmanları caydırır ve saldırı planlarını boşa çıkarır. İşte ayet bu şekilde okunduğunda İslâm’da güç ve kuvvet bakımından savaşa hazırlık yapmanın ve gerektiğinde savaşın meşru kılınmasının tüm insanlara rahmet gayesine matuf olduğu görülecektir. Zira İslâm, temel hak ve hürriyetlere saygıya dayalı dostane ilişkilere yanaşmayan toplumlara karşı savaşı meşru kabul ederken bununla Müslümanlara yönelen fiilî saldırı ve tecavüzlerin bertaraf edilmesini ve savaşa yol açan sebeplerin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Dolayısıyla İslâm’da savaşın emredilmesi emperyalist düşüncelerle başka toplumları baskı altına alarak zorla dinlerini değiştirmek ve dünyevî menfaatler sağlamak değil aksine insanî temel hak ve hürriyetleri korumaktır.

40 Enfâl, 8/61.

41 Mümtehihe, 60/8-9.

42 Enfâl, 8/60.

43 Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 357.

Bu noktadan hareketle İslam'ın beşeriyetin birlik ve kardeşlik dairesinde mutlu bir şekilde yaşamasını hedeflediği, barış ve sükûnu temel bir prensip olarak kabul ettiği fakat Müslümanlara yapılan saldırılara karşı savunmada bulunulmasını da son derece ulvi bir vazife olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte asıl yaratılışındaki yüksek bir gayeye ulaştırmak ve muhteris toplumların kuvvetle muhtemel ve potansiyel saldırılarını boşa çıkarmak için hakkaniyet dairesi içerisinde kalarak harp sahasına ilk önce atılmak da bazen Müslümanlar (=İslâmî devlet) için bir vecibe teşkil edebilir.⁴⁴ Nitekim Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların çoğu Arap Yarımadasını çevreleyen İslam düşmanlarının fiilî tecavüzleri sonucu meydana geldiği gibi bir kısmı da onların saldırı planlarını ve potansiyel tehlikelerini bertaraf etmek gibi savaşı mecbur kılan sebeplerle olmuştur. Hz. Peygamber'in başta putperest Araplara ve Bizans'a karşı yaptığı savaşların temelinde hep bu sebepler yatıyordu.

Böyle bir hareket yüzeysel bir bakışla bir tecavüz mahiyetinde görülebilirse de bu hakikatte bir tecavüz değil, belki takdire şayan bir gayeye hizmet, gayri meşru ihtirasların ortaya çıkmasına engel ve İslâm ruhunun asalet ve yüceliğini koruma hikmetine müsteniddir. Zira kendi müntesiplerini gerektiğinde savaş ve nefsi müdafaa ile mükellef tutmayan bir din, onların mahkûmiyetine, başka milletlerin esareti altına düşmelerine meydan vermiş olur.⁴⁵

Dolayısıyla "Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in teşvik ettiği cihad haksız bir saldırı ve yok etme mücadelesi değil, aksine savunma, Müslümanın vatanında kimliği ve kişiliği ile var olma ve kendi istiklal ve bağımsızlığını koruma yanında zulme ve zalime karşı milletin hukukunu savunma çabasıdır. Hakkı tutup kaldırmak ve yeryüzündeki hakkın ve adaletin hâkim olmasını sağlama çabasıdır. Zulme ve zalime karşı hakkı savunmak bazen kalemlle, bazen kelamla olur. An gelir mü'min eliyle gün olur malıyla Allah yolunda kelime-i hak için mücadele eder. Bu uğurda gerektiğinde canını ortaya koymak mücadelenin en üst seviyesidir. Ancak cihad yapmak eline silahı alıp körü körüne düşman üzerine yürümek değildir. Bilinçsizce yapılan bireysel şiddet uygulamaları asla cihad değildir. Son yıllarda görülen ve Müslümanlara mal edilen şiddet olaylarını, İslam'ın mukaddes mefhumlarından biri olan cihad ile yan yana getirmek mümkün değildir. Hele hele din adına kimi aldatılmış insanların intihar saldırılarını caiz görmek, cihad kapsamında saymak hiç mümkün değildir. Bu kabil tedhiş hareketleri, ne İslâm'ın ne de insanlığın yüksek değerleri ile bağdaşır. Bunlar insanlığa karşı hunharca işlenmiş büyük cinayet girişimleridir."⁴⁶

44 Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 357.

45 Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 357-358.

46 M. Emin Özafşar (ve diğerleri), *Hadislerle İslam*, Ankara, 2014, IV, 481-482.

II. İslâm Hukukunda Savaşı Meşru Kılan Sebepler

Yukarıda ifade edildiği gibi İslâm'ın gayesi bütün insanların ıslahı, barış ve huzur içinde yaşamalarıdır. Hz. Peygamber hikmet ve güzel öğütle insanları bu gayeye yöneltmek için gönderilmiştir: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁴⁷ Ancak kendilerine tanınan düşünce ve eylem özgürlüğünü kötüye kullanarak Allah tarafından belirlenen bu gayeye engel olmaya çalışan fert ve toplumlar geçmişte bulunduğu gibi bugün de yarın da olacaktır. Bu gibi mütecaviz fertler ve toplumlar için Yaratıcının birtakım müeyyideler koyması kaçınılmazdır. İnsanlar bu sınırı aşarlar ve yeryüzünde fitne çıkarıp bozgunculuk yaparlarsa o zaman masumun hakkını korumak için ilâhî yasa gereği Allah da onların gücünü kırar ve yerlerine yenilerini getirir: “... Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defedip hizaya getirmeseydi, elbette yeryüzü fesada uğrardı. Fakat Allah bütün insanlığa karşı lütuf ve keremi ile muamele eder.”⁴⁸ Bu ayetten anlaşılacağı üzere İslâm'da savaşın meşru kılınması insanlara mihnet değil masum olan fert ve toplumlara bir tür rahmettir. Zira Allah, zalim bir toplumun sonsuza dek insanlara hâkim olmasına izin verseydi o zaman inanç ve fikir özgürlüğü gibi temel hak ve hürriyetler ortadan kalkar, yeryüzü fesada uğrar, haksızlık ve zulüm hâkim olurdu. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder: “...Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi...”⁴⁹ İşte Kur'an çizgisinde yürüyerek Hz. Peygamber'in tesis ettiği İslâm savaş hukuku, inanç ve fikir özgürlüğü gibi temel insan hak ve hürriyetlerine saygı göstermeyen, barışa yanaşmayan bilakis yeryüzünü ifsat etmek isteyen toplumların tecavüzlerini def ederek hak ve adaleti tesis etme gayesine matuftur.

Bununla birlikte İslâm'da savaş açma kararını savaşın hedefleri ve muhtemel sonuçları konusunda görüş ve fikir sahibi olan, savaş konusunda ehliyetli meşveret organlarıyla istişare ettikten sonra Müslümanların maslahatını ve düşmanın durumunu daha iyi bilen İslâm devlet başkanı alabilir. Onun izin ve müsaadesi olmadan savaş açılmaz. Bu konuda onun görüşüne başvurulması vaciptir.⁵⁰ Kur'an'ın emir ve tavsiyeleri⁵¹ ile Hz. Peygamber'in ve râşit halifelerin savaş konusundaki sünnetleri de budur.⁵² Fertlerin kendi başına İslâmî devlet ve otoriteden bağımsız olarak böyle bir harekete kalkışması maslahat

47 Nahl, 16/125.

48 Bakara, 2/251.

49 Hac, 22/40.

50 Şîrâzî, Ebû İshak Cemâlüddîn İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb* (thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd-Ali Muhammed Avaz), Beyrut, 2003, III, 430; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 1997, V, 497; Zühayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (çev. Beşir Eryarsoy vd.), İstanbul, 1994, VIII, 182.

51 Âl-i İmran, 3/159; Şûrâ, 42/38.

52 Bk. Zebidî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahib-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi* (çev. Kâmil Miras), X, 141-142.

değil daha büyük fitnelere yol açar. Müslüman fertlere düşen sadece istidatları ölçüsünde tebliğ ve irşat görevini yerine getirmektir. Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yer alan cihad konusundaki ifadelerden bu anlaşılmaktadır. Yani gerektiğinde hem nefisleriyle hem mallarıyla hem de hikmet ve güzel öğütle bezeyerek kalemleriyle, dilleriyle, fikirleriyle, basın ve yayın organlarıyla ellerinden geldiği kadar mücadele etmeleridir.

İslâm devleti de İslam'ın ve Müslümanların maslahatına hizmet edecek meşru bir gerekçe olmadıkça savaş kararı veremez. Müslümanların emniyet ve selametlerini tehdit ve gerçek bir tehlike oluşturduğuna ve Müslümanlara karşı kötü niyet beslediğine delalet edecek tavır ve hareketler harbi meşru kılan bu sebeplerin başında gelir. Bu sebepler Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde şu şekilde belirtilmiştir:

a. Müslümanların canlarına, mallarına, vatan ve namuslarına fiilî saldırı karşısında meşru müdafaa harbi.

*“Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphesiz ki Allah, onlara yardıma mutlaka kâdirdir. Onlar, başka değil, sırf “Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir...”*⁵³

*“Size karşı savaş açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”*⁵⁴

Bu ayetlerde inançlarından dolayı Müslümanlarla savaşa başlayan ve haddi aşanlarla düşmanlıklarını engellemek maksadıyla savaşılmaması emredilmektedir. Nefsi müdafaa için savaş bütün dinlerde meşru olduğu gibi İslâm'da da meşru bir şeydir. Başlangıçta herhangi bir düşmanlık yapmayanlarla savaşa başlanması ise şer'an caiz değildir. Çünkü Allah, *“..Haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”*⁵⁵ ayetiyle haddi aşmayı yasaklamış, taşkınlık ve zulüm yapmayı haram kılmıştır. İslâm'da meşru kılınan harple gözetilen bir gaye vardır. O da Müslümanlara yapılan eziyetleri sona erdirmek ve her türlü düşmanlıktan nefisleri hakkında emin bir şekilde Allah'a kulluk görevlerini yerine getirme ve dinlerini ayakta tutma özgürlüklerini sağlamak suretiyle fitneye düşmelerinin önüne geçilmesidir.⁵⁶ Nitekim selef âlimlerinden İbn Abbas, Katâde, Rebî' b. Enes, Süddî ve daha başkaları, *“Fitne tamamen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın.”*⁵⁷ âyetindeki fitnenin yok edilmesinden maksadın, şirke dayalı olarak müminlere yapılan eziyetin defedilmesi olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸

53 Hac, 22/39-40.

54 Bakara, 2/190.

55 Bakara, 2/190.

56 Seyyid Sabık, *Fıkhüs-sünne*, Beyrut, 1978, II, 614; Topaloğlu, Bekir, “Cihad”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, VII, 532.

57 Bakara, 2/190-193; Nisa, 4/89-91; Tevbe, 9/4,5, 36.

58 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li abkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, II, 236.

b. Zayıf durumdaki azınlık Müslümanların kendilerine zulmeden gayri müslim devletlerine karşı Müslümanlardan yardım istemesi halinde onlara yardım maksadıyla yapılan harp.

“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının velileridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise, onlar hicret edinceye kadar sizin onlara hiçbir şey ile velayetiniz yoktur. (Bununla beraber) eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma bulunan bir topluluk aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize bir borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.”⁵⁹

“Size ne oluyor ki Allah yolunda ve; ”Rabbimiz! Bizi halkı zâlim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla” diyen mustaz’af (acz ve ızdırap içinde olan) erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz. (Buna hakkınız yok).”⁶⁰

Bu ayetler Mekke’nin fethinden önce, orada kalıp Medine’ye göç edemeyen, Mekke’nin zalim müşrikleri tarafından büyük işkencelere tabi tutulan, cefalar gören ve Allah’a sığınarak O’ndan yardımcı göndermesini dileyen Müslümanlar hakkında indirilmiştir. Ayet her ne kadar bu hususta nazil olsa da dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar zulüm ve haksızlığa uğrayan biçarelere Müslümanların yardım etmelerini ve gerekirse onların uğrunda savaşmalarını da ifade etmektedir. Zira sebebin hususi olması hükmün umumi olmasına mani değildir. Ancak bu durumda bu ülkenin, Müslümanlarla yapılmış bir antlaşmalarının bulunmaması gerekir. Antlaşma varsa Kur’an’a göre antlaşma süresi sona erinceye ya da kendileri antlaşmayı bozuncaya kadar onlara savaş açılmaz.⁶¹

c. Yapılan antlaşmayı bozarak düşman saflarına katılanları sulha mecbur etmek maksadıyla harp.

Bunun tipik örneği Hz. Peygamber’in Medine ve civarındaki Yahudi ve Hristiyanlarla yaptığı savaşlardır. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra Yahudiler onunla antlaşma yapmışlardı. Sonra çok geçmeden ahitlerini bozdular ve Müslümanların aleyhine müşriklere ve münafıklara katılıp Hendek savaşında Müslümanların karşısına muharip olarak çıktılar. Bunun üzerine Allah Teâla onlar hakkında, *“Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”⁶²*

59 Enfâl, 8/72.

60 Nisâ, 4/75.

61 Bk. Tevbe, 9/4.

62 Tevbe, 9/29.

ayetini indirdi.⁶³ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in onlarla yaptığı savaşlar, dinleri sebebiyle değil düşmanlık ve ihanet içerisine girerek müşriklerle birlikte Müslümanlara karşı savaş başlatmalarından dolayıdır. Yoksa Hz. Peygamber, Medine İslam Devleti'nin başkanı sıfatıyla bölgenin Müslüman olmayan sakinleri yanında Yahudiler ve Hristiyanlardan müteşekkil halkın temsilcilerinin katılımıyla hazırladığı "Dünyanın ilk yazılı anayasası"⁶⁴ olan 'Medine Sözleşmesi'nde Medine ve civarındaki Yahudi kabilelerini tek tek zikrederek "Yahudilerin dinleri Yahudilere, Müslümanların dinleri de Müslümanlaradır"⁶⁵ maddesiyle Yahudilere din özgürlüğü tanımadı. Bu anayasa Yahudilere dünya hayatına taalluk eden meselelerde Müslümanlarla tam eşitlik sağlıyor,⁶⁶ ayrıca din hürriyetini teminat altına alıyordu.⁶⁷

Hristiyanlara gelince, Hz. Peygamber, Hudeybiye antlaşmasını müteakiben İslâm'a davet etmek üzere bütün yabancı kral ve hükümdarlara elçiler göndermeye başlayınca kadar onlarla hiçbir savaş meydana gelmedi. Hudeybiye antlaşmasından sonra Hz. Peygamber, Bizans, İran, Habeşistan ve diğer Arap ülkelerinin hükümdarlarına davet mektupları gönderdi. Bu süreçte Hristiyanlardan ve Hristiyan olmayanlardan birçokları İslâm'a girdi. Bunlar arasında –Arapların Dukatir dediği- Bizans'ın otokrat rahibi ve Ma'an (Filistin) valisi de bulunuyordu. Şam'daki Hristiyanlar bu rahibi linç ettiler ve İslâm'a girenlerin bir kısmını öldürdüler. İmparatorun emriyle Ma'an valisinin boynu vuruldu. Suriye-Filistin'de bir Müslüman elçi katledildi. Hristiyanlar, Müslümanları öldürmeye başlayınca Hz. Peygamber caydırma amacıyla üzerlerine seriyeler gönderdi. Bizans İmparatoru Heraklius suçluları cezalandıracağı yerde Hz. Peygamber tarafından gönderilen caydırma kuvvetine karşı onları himaye için ordusu ile (Müte'de) yardıma koştu. Böylece Hristiyanlarla ilk savaş başlamış oldu.⁶⁸ Bundan açıkça anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber ancak düşmanlığı def etmek, Müslümanları himaye etmek ve baskıyı engellemek, din ve vicdan hürriyetini temin etmek için savaşlara girmiştir.⁶⁹ Yoksa Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam dini, cebir ve şiddeti hiçbir zaman için dine girme vasıtası olarak kabul etmemiş⁷⁰ bilakis muhataplarının akıl ve fikirlerini kullanarak, yerin ve göklerin melekûtunu inceleyerek dini seçmelerini istemiştir.⁷¹ Hz. Peygamber'in müşrikler ve Kitap ehlinden olan Yahudi ve Hristiyanlarla yaptığı savaşlar hep savunma harbi şeklinde başlamış olup hiçbirisinde,

63 Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne*, II, 616.

64 Hamidullah, Muhammed, *Introduction to Islam, Paris, 1968, p. 10-11*; a.mlf. *İslam Anayasa Hukuku* (editör: Vecdi Akyüz vd.), İstanbul, 1995, s. 111.

65 İbn Hişâm, I, 503. (52 Maddeden oluşan bu anayasa günümüze kadar eksiksiz olarak gelmiştir.)

66 Hamidullah, *Introduction to Islam, p. 11*.

67 Gazâli, Muhammed, *Fıkhu's-sîre* (çev. Resul Tosun), İstanbul, ts. s. 202.

68 Hamidullah, *Introduction to Islam, p. 12*; Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne*, II, 617.

69 Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne*, II, 617.

70 Bakara, 2/256; Yunus, 10/99; Kâfirûn, 109/6.

71 Âl-i İmrân, 3/190; A'raf, 7/185; Yunus, 10/101.

muhataplarının sırf inkâr etmeleri sebebiyle düşmanlık söz konusu değildir. Aksine Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Müslümanların yabancılarla ilişkileri konusunda; kin ve taassup dolu dünyanın alışık olmadığı hoşgörü ve müsamahaya dayalı prensipler vaz etmiştir.⁷²

Münafıklarla savaşa gelince onlarla Müslümanların münasebeti hakkında Allah şöyle buyurur: “*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir.*”⁷³ “...Şayet onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve barışı size bırakırlarsa bu durumda Allah size, onların aleyhine bir yol(savaşma yetkisi) vermemiştir.”⁷⁴

Siyak ve sibaklarıyla birlikte bu ayetlerde bahsedilen kâfirler, Medine dışındaki münafıklardır. Bunların bir kısmı Mekke'de kalmış, hicret etmemiş ve müşriklerle işbirliği yapmışlardır. Bunlar Müslümanların düşmanı oldukları ve onlara karşı savaştıkları için onlarla savaşılması emredilmiştir.⁷⁵ Bir kısmı Müslümanlar ile aralarında saldırmazlık antlaşması bulunan toplumlara sığınmışlar diğer bir kısmı da hem Müslümanlarla hem de kendi toplumlarıyla savaşmak istemeyip tarafsızlığı tercih etmişler ve Müslümanlarla sulh yapmaya, iyi geçinmeye temayül göstermişlerdir. Bu son iki grup kendi hallerine bırakılmış ve onlarla savaşılmaması emredilmiştir.⁷⁶ İşte böyleleri aleyhine Müslümanların savaşa başvurmaları caiz değildir.⁷⁷

III. Savaşta Uyulması Gereken Kurallar

İslam, zorunlu hallerde meşru kıldığı savaş ortamında bile Müslümanların belli birtakım sorumluluklara göre hareket etmelerini istemiş, bunun için prensipler vaz etmiştir. Bu prensiplerin bir kısmı bilfiil savaşan askerlere karşı yapılacak muameleler, bir kısmı da savaşan taraflar arasında yer almayan ve hayatın normal seyri içerisinde yaşamını sürdüren sivil halka yapılacak muamelelerle ilgilidir. Müslümanlar savaş atmosferinde İslam'ın belirlediği bu prensiplerin dışına çıkmamalıdır.

1. Savaş Ortamında “Müslümanım” Diyenlere Yapılacak Muamele

İnsan hayatı ve yaşama hakkının kutsallığı İslam'ın vazgeçilmez prensiplerinden biridir. Kur'an-ı Kerim, meşru bir sebep olmaksızın herhangi bir cana kıyılmasını bütün insanlığı öldürmek, bir insanın hayatını kurtarmayı da bütün insanlığı kurtarmak gibi kabul eder:

72 Gazâlî, *Fıkhu's-sıre*, s. 200; Havva, Saîd, *el-Ësas fi's-sünne- Siretü'n-nebeviyye* (çev. Abdurrahim Ali Ural, Recep Çetintaş vd), Aksa Yay. İstanbul, 1991, II, 53.

73 Tevbe, 9/73; Tahrîm, 66/9.

74 Nisâ, 4/90.

75 Nisâ, 4/89, 91.

76 Bk. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, (çev. Ali Özek vd.), Medine-i Münevvere, 1987.

77 Nisâ, 4/90.

“Kim bir cana karşılık veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kimde bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur...”⁷⁸ Bu ayet, insan hayatına kastetmeyen ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmayan insan hayatının dokunulmazlığı konusunda sarih bir nasırdır. Bu sebeple İslam Hukukunda gerek normal seyirinde devam eden hayatta, gerekse savaş hallerinde fiilen savaşa iştirak etmeyen siviller savaştan taraf ve hedef kitle olarak kabul edilemezler. Özellikle de Müslüman olan bir kimse ister dâru'l-harp sayılan bir ülkenin vatandaşı isterse dâru'l-islam sayılan bir ülkenin vatandaşı olsun öldürülemez.

Kur'an-ı Kerim'de, yukarıda açıklanan genel ilkeler yanında özellikle şu iki hususa vurgu yapıldığı görülür. Bunlardan birincisi, savaş konusunda aşırılıktan sakınılmasıdır: “Siz karşı savaş açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”⁷⁹ Ayette geçen “Haddi aşmayınız” ifadesinden maksat, “sizinle savaşmayanlarla savaşmayın” demektir.⁸⁰ Bu çerçevede Müslümanların kendilerine fiilen savaş başlatmamış olan ve savaş planları yapmayanlarla savaşmaları caiz değildir. İkincisi, gayrimüslim ülke vatandaşı olan ve İslam'a karşı savaşanların safları içerisinde yer almayı hayatin normal seyri içerisinde yaşamını sürdüren bir Müslümanı kasten öldürmenin en büyük günahlardan olduğudur. Kur'an böyle bir cürmü işleyenlere en büyük ceza olan ebedi cehennemi göstermektedir:

“Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, ona lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁸¹

“Ey inananlar, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın dinleyin. ‘Siz selam verene’ dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek: “Sen mümin değilsin!” demeyin. Çünkü Allah'ın nezdinde sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lütfetti; o halde iyice anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁸²

Bu iki ayet siyak ve sibakları itibarıyla gayrimüslimler ve münafıklarla yapılacak muharebeler bağlamında peş peşe sevk edilmektedir. Dolayısıyla hem normal hayatta hem de savaş ortamında geçerli olan umumi hükümlere delalet etmektedirler. Buna göre dâru'l-islamda yaşayan bir mümini öldürmek nasıl ebedî cehennemi gerektiren büyük günahlardan ise dâru'l-harb vatandaşı olup Müslümanlara karşı savaşan saflar arasında yer almayan bir mümini, Müslüman olduğunu belirttikten sonra kabul etmeyerek öldürmek de cehennemi gerektiren büyük günahlardandır.

78 Mâide, 5/32.

79 Bakara, 2/190.

80 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi'l-tefsîr*, I, 197; Firuzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbas*, s. 26.

81 Nisâ, 4/93.

82 Nisâ, 4/94.

İkinci ayet Üsâme b. Zeyd'den rivayet edilen şu hadise üzerine inmiştir: Üsâme der ki; "Hz. Peygamber bizi bir seriye ile Cüheyne kabilesinin bir kolu olan Hurukât'a gönderdi. Hurukâta sabah baskını yaptık. Bir adama yetişip üzerine çullanınca adam "*La ilahe illallah*" dedi. Ama ben kendisini vurdum. Bundan kalbime bir şüphe düştü ve hadiseyi Peygamber'e anlattım. Hz. Peygamber; "*Lâ ilâhe illallah dedi mi? Sen de onu öldürdün mü?!*" buyurdu. Ben, "*Ya Resulallah, o bu sözü ancak silahtan korktuğu için söyledi*" dedim. Hz. Peygamber, "*Bari kalbini yarsan da bu sözü doğru söyledi mi söylemedi mi bilseydin yâ!*" dedi. "*Artık bu sözü bana o kadar tekrarladı durdu ki, keşke o gün (yeni) Müslüman olmuş olsaydım diye temenni ettim.*"⁸³

Mikdad b. Esved'den rivayete göre de şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e, "*Ya Resûlallah! Ne buyurursun? Ben kâfirlerden bir adamla karşılaşsam, benimle savaşa ve kılıçla vurarak ellerimden birini kesse sonra benden (kaçıp) bir ağaca sığınarak; 'Ben Allah'a teslim oldum (Müslüman oldum)' dese bu sözü söyledikten sonra onu öldürebilir miyim?*" diye sordum. Hz. Peygamber: "*Onu öldürme*" buyurdu. Ben: "*Ama o (evvela) benim elimi kesti ondan sonra bu sözü söyledi. Bu durumda onu öldüreyim mi?*" dedim. Hz. Peygamber: "*Onu öldürme! Çünkü öldürürsen, o, senin onu öldürmezden önceki konumunda olur, sen de onun söylediği sözünden önceki konumunda olursun*" buyurdu.⁸⁴

İmam Nevevî bu hadisin manasıyla ilgili olarak söylenenlerin en güzelinin İmam Şâfiî, İbnü'l-Kassâr ve diğerlerinin yaptığı yorum olduğunu belirtir. Bu yoruma göre; Bir kimse "*La ilahe illallah*" sözünü söyledikten sonra, senin onu öldürmeden önce olduğu gibi, onun canı masum, öldürülmesi haram olur. Sen de onun "*la ilahe illallah*" sözünü söylemeden önce olduğu gibi olursun, bu durumda kanın ve öldürülmen helal olur" demiştir.⁸⁵ Bununla kastedilen, sana kısas gerekir demektir.

Allah Teâla savaş ortamında bile selam veren kimseye "*sen mümin değilsin*" denilerek öldürülemeyeceğini beyan etmekte ve aksi davranışta bulunanları azarlamaktadır. Bu durum söz konusu fiilin haram olduğuna ve kısas gerekeceğine delalet eder. Keza Hz. Peygamber, bir Müslüman ile savaşan ve elini kesen gayri müslim bir kimsenin o esnada, "*Ben Müslüman oldum*" demesine binaen öldürülmesini haram, canını masum saymaktadır. İslam'ın hükmü bu iken bugün İslam adına hareket ettiğini söyleyen aldatılmış bir kısım zavallılar, Müslüman-gayri müslim, kadın-erkek, genç-yaşlı, suçlu-suçsuz ayırımı yapmadan kendilerine silah doğrultmayan masum insanları otomatik silahlarla tarayarak yahut canlı bomba olarak fütursuzca katlederken cihad yaptıklarını zannedip bunun karşılığında cenneti ummaktadırlar! Hem de İslam'ı terörle özdeşleştirerek ona ne büyük zararlar

83 Buhârî, Megâzî, 45; Diyât, 2; Müslim, İman, 159; Ebû Davud, Cihad, 96.

84 Buhârî, Megâzî, 12; Müslim, İman, 155; Ebû Davud, Cihad, 95; Ahmed, Müsned, VI, 3-5.

85 Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref, *Şerbu sahib-i Müslim* (Thk. Halil Meysü), Beyrut, 1987, II, 465.

verdiklerini hiç hesap etmeden! Hâlbuki Kur'an "*Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir.*" buyurmakta ve Hz. Peygamber ister dâru'l-islam vatandaşı ister dâru'l-harb vatandaşı olsun herhangi bir Müslümanın öldürülemeyeceğini ifade etmektedir. Keza Hz. Peygamber, Müslümanın kanının, malının ve namusunun diğer Müslümanlara haram olduğunu⁸⁶ ve bunu mubah görerek Müslümanı öldürmenin küfür olduğunu belirtmektedir: "*Müslümana sövmek fasıklık, onu öldürmek ise küfürdür.*"⁸⁷ Dolayısıyla bugün eline silahı alıp masum insanları öldüren canilerin yaptığı katliamların İslam'la bir ilgisi olamaz. Onların yaptıklarına bakarak da İslam terörle birlikte anılamaz.

2. Savaş Sırasında Gayri Müslimlere Yapılacak Muamele

İslam savaş hukukuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de yukarıda açıklandığı üzere genel kaideler ortaya konmuştur. Savaş sırasında ve savaştan sonra düşman askerleri, savaş esirleri ve savaşa katılmayan kadın, çocuk, pir-i fâni olmuş ihtiyarlar, işçiler, hizmetçiler, din adamları ve evlerine çekilip ibadet eden insanlara yapılacak muameleye ilişkin İslam savaş hukuku kurallarını söz ve uygulamalarıyla ayrıntılı bir şekilde Hz. Peygamber ortaya koymuştur. Burada Hz. Peygamber'in savaş esnasında düşman askerlerine karşı yapılacak ve yapılmayacak muamelelerle ilgili olarak ortaya koyduğu prensipler ele alınacaktır. Bu prensipler incelendiğinde Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olma vasfının düşmanlarına karşı bile nasıl tecelli ettiği açıkça görülecektir.

a. Savaşan Düşman Askerlerine Yapılacak Muamele

Müşrikler savaşa katılan düşman askerlerini yaralı veya sağ olarak yakaladıklarında işkence etmek için onu hedef yaparak kılıç veya oklarla öldürür, sonra karnını yarar, kulaklarını ve burnunu keser, gözlerini oyarlardı. Bizanslılarda da durum böyleydi. Buna "müsle" denir. Bunun en müşahhas örneği Uhud savaşında Hz. Hamza şehit edildiğinde onun cesedine yapılan vahşi muameledir. Ebû Süfyan'ın karısı Hind, Hz. Hamza'nın göğsünü yararak kalbini çıkarıp ağzında çiğnemişti.⁸⁸

Şüphesiz harpte savaşırken tarafların birbirine silah kullanmaları ve neticede birbirlerini öldürmeleri kaçınılmaz bir durumdur. Ancak öldürülenlerin cesetlerine işkence yapılması İslam'ın asla tasvip etmediği bir muameledir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber savaş esnasında düşman askerleri öldürülürken de öldürüldükten sonra da adalet ve merhamet ölçüleri içerisinde hareket edilmesini istemiş ve onlara her türlü işkenceyi yasaklamıştır. Şeddâd b. Evs'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allah, her işte güzel davranmayı farz kılmıştır bu sebeple (savaşta bile) öldürmeyi en az acı verecek şekilde yapın...*"⁸⁹

86 Müslim, Birr, 32.

87 Buhârî, İman, 36; Müslim, İman, 116; Tirmizî, Birr, 51; İman, 15; Nesâî, Tahrim, 27; İbn Mâce, Fiten, 4.

88 İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 91-92.

89 Ebû Davud, Edâhî, 12; Tirmizî, Diyât, 14; Nesâî, Dahâyâ, 22, 26,27; İbn Mâce, Zebâih, 3; Dârimî, Edâhî, 10.

Süleyman b. Büreyde'nin babasından rivayetine göre, şöyle demiştir: Resûlullah, bir ordunun başında komutan gönderdiğinde ona özellikle nefsi hakkında Allah'ın (hudutlarını aşmak)'tan korkmasını, beraberindeki Müslüman askerlere iyi davranmasını tavsiye eder, şöyle buyururdu: “*Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle savaşın! Savaşın; fakat ganîmet malına hıyanet etmeyin, abde vefasızlık yapmayın, öldürdüğünüz kimselerin gözlerini oyup kulak ve burunlarını keserek müslle yapmayın ve çocukları öldürmeyin...*”⁹⁰

Hız. Peygamber'in bu hadislerine binaen Hanefiler, Mâlikiler, Hanbelîler ve iki görüşünden birisinde İmam Şâfiî'ye göre karınlarını yarmak, başlarını parçalamak, gözlerini oyup kulak ve burunlarını kesmek suretiyle düşmanlara “müslle” yapmak haramdır.⁹¹

b. Savaş Esirlerine Yapılacak Muamele

Kur'an-ı Kerim, esirlere güzel muamele edenleri övmekte ve bunun Allah'ın (ebrâr=) salih kullarının özelliği olduğunu vurgulamaktadır: “*Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz size Allah rızası için yemek yediyoruz; binâenaleyh, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. (derler)*”⁹² Kur'an'ın savaş esirleriyle ilgili olarak sunduğu bu ahlâkî erdem, siyasi ve maddi çıkarları uğruna yeryüzünü kana bulamakta tereddüt etmeyen günümüz silah taciri milletlerin anlamaktan son derece uzak olduğu ve İslam'dan başka bir sistemde rastlanması imkânsız bir tablodur.

Hız. Peygamber de savaşta elde edilen esirlere işkence yapılmasını, aç ve susuz bırakılarak eziyet edilmesini şiddetle yasaklamıştır. Esirlerin de insan olduğunu, onların da bir takım haklarının olduğunu ilan ederek kendilerine şefkat ve merhametle iyi muamele yapılmasını vasiyet etmiştir.⁹³ Hız. Peygamber'in bu vasiyeti sebebiyle Müslümanlar Bedir savaşında ele geçirdikleri esirlere sabah ve akşam yemeklerini verip kendileri hurma ile yetinmişler ve esirleri kendi nefislerine tercih etmişlerdir.⁹⁴

Hız. Peygamber ayrıca işlenen belli başlı günahların kefareti olarak köle azadını emretmiş, bu anlamda köle ve cariyelerin hürriyete kavuşturulmalarını büyük bir tâat saymıştır. Hatta “*Her kim, kölesine tokat atar veya döverse, bunun kefareti o köleyi azad etmesidir*”⁹⁵ buyurarak esirlere tokat atılmasını ve dövülmelerini azat etme sebebi

90 Muvatta', Cihad, 11; Ebû Davud, Cihad, 82; Tirmizî, Diyât, 14; Siyer, 48; İbn Mâce, Cihad, 38; Dârimî, Siyer, 5.

91 İbn Kudâme Müveffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi* (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki), Dâruhicre, 1997, V, 485; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 368; Zühaylî, M. Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi* (çev. Beşir Eryarsoy), İstanbul, 1994, VIII, 186.

92 İnsan, 76/8-9.

93 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 645.

94 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 645.

95 Müslim, Eymân, 8; Ebû Dâvûd, Edeb, 134; Ahmed, *Müsned*, VIII, 402.

saymıştır. Aynı şekilde sövülmelerini ve güçlerini aşan ağır işlerde çalıştırılmalarını, hedef yapılarak ok ve benzeri silahlarla öldürülmelerini ve vücutlarının parçalanmasını şiddetle yasaklamıştır.⁹⁶

İbn Ömer'den rivayete göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber Hâlid b. Velid'i Cezîme oğulları kabilesi üzerine bir askerî birlikle gönderdi. Hâlid onları İslâm'a çağırды. Fakat onlar "Eslemnâ/Biz Müslüman olduk" demeyi güzel yapamadılar da onun yerine "*Saba'nâ, saba'nâ/Şirkten çıktık, şirkten çıktık!*" dediler. Bunun üzerine Hâlid bunlardan bir kısmını öldürmeğe, bir kısmını da esir etmeğe teşebbüs etti. Ve bizden, seriyede bulunan her bir askere kendi esirini verdi. Bir gün Halid bizden her bir askere kendi elindeki esirini öldürmesini emretti. Bu emir üzerine ben: "*Vallahi ben esirimi öldürmem; arkadaşlarımdan hiçbirisi de esirini öldürmeyecektir!*" dedim. Sefer sonunda Peygamber'in huzuruna geldiğimizde bunu kendisine arz ettik. Bunu duyunca Hz. Peygamber ellerini semaya kaldırdı ve iki kere: "*Allah'ım! Ben Hâlid'in işlediği bu günahı sana sığınıyorum! Allah'ım! Ben Hâlid'in işlediği bu günahı sana sığınıyorum!*" diye dua etti.⁹⁷

İbn Tî'lâ şöyle demiştir: Halid b. Velid'in oğlu Abdurrahman'ın maiyetinde gazveye çıkmıştık. Düşmandan dört tane kuvvetli erkek getirildi. Abdurrahman onların öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine hedef yapılarak öldürüldüler. Bu haber Ebû Eyyub el-Ensâri'ye ulaşınca şöyle dedi: "*Resulüllah'in esirleri hedef yapılarak (sabran) öldürmekten nehyettiğini işittim. Nefsîm kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki bir tavuk bile olsa, onu hedef yapıp atmazdım.*" buyurdu. Bu haber Abdurrahman'a ulaşınca o, dört tane köle azat etti.⁹⁸

Bu iki hadis Hz. Peygamber'in, esirlerin hedef yapılarak (sabran) öldürülmesini, onlara işkence edilmesini ve her türlü kötü muamelede bulunulmasını haram kıldığına delalet etmektedir. Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed, konumu ve inancı ne olursa olsun bütün canlılara karşı merhamet ilkesiyle hareket etmiş ve her ne durumda olurlarsa olsunlar müminlere de bunu emretmiştir: "*Merhamet edenlere Rahmân olan Allah da merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin! Rahim; Rahmân isminden bir damardır; her kim bağları koparmaz ilgiyi kesmezse Allah da onu rahmetine ulaştırır. Her kim de bağları koparırsa Allah da o kimseden rahmetini keser*"⁹⁹

Hz. Peygamber'in bu uyarısı hür olanlar için geçerli olduğu gibi savaşta elde edilen esirler için de geçerli bir ilke olmuştur.

96 Buhârî, Ahkâm,35; Ebû Davud, Cihad, 129; Ahmed, Müsned, I, 300.

97 Buhârî, Ahkâm,35.

98 Ebû Davud, Cihad, 129.

99 Müslim, Birr ve Silâ, 74; Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16.

c. Düşman Kadınlara, Çocuklarına ve İhtiyarlarına Yapılacak Muamele

İslam hukukçuları savaşta düşman kadın ve çocuklarının, savaşa katılmadıkları müddetçe, öldürülmelerinin caiz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁰⁰ Zira İbn Ömer'den rivayete göre Hz. Peygamber'in katıldığı gazvelerden birinde öldürülmüş bir kadına rastlanmış, bunun üzerine Hz. Peygamber savaşta kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır.¹⁰¹

Rebah İbn Rebî şöyle rivayet eder. "Biz, Resûlullah ile birlikte gazvedeydik. Resûlullah, insanların bir şeyin etrafında toplandıklarını gördü. Bir adam gönderip: "*Şunlar niye toplanmışlar bak?*" dedi. Adam geldi ve: "*Öldürülmüş bir kadının etrafında toplanmışlar*" dedi. Resûlullah şöyle buyurdu: "*Bu kadın savaşmıyordu. Halid'e söyle! Kadın ve ücretli kişiyi öldürmesin.*"¹⁰²

İmam Muhammed şöyle demiştir: "Düşman kadınlarını, çocuklarını, delilerini ve pir-i fani olmuş ihtiyarlarını öldürmek caiz değildir. Zira Allah Teâla, "*Size karşı savaşanlarla, Allah yolunda siz de savaşın.*"¹⁰³ buyurmuştur. Bunlar ise savaşmazlar. Küfür en büyük suçlardan biri olsa da bu, kul ile Rabbi arasında olan bir şeydir. Bu gibi suçların cezası hesap yurduna (ahirete) bırakılır. Dünyada peşin olarak verilecek ceza, kullara dönük bir menfaat sebebiyle meşrudur. Bu menfaat de savaş fitnessini ortadan kaldırmaktır. Böyle bir fitne, fiilen savaşa katılmayan insanlar hakkında mevcut değildir."¹⁰⁴

Hz. Peygamber bir gazvede, çocukların öldürüldüğünü duyunca askerlerini uyararak: "*Nasıl oluyor da, bazılarınız, çocukları öldürecek kadar işi ileri götürüyorlar? Sakın çocukları öldürmeyin, sakın çocukları öldürmeyin, sakın çocukları öldürmeyin!*"¹⁰⁵ buyurmuştur. Gayri müslimlerle yapılan savaşın sebepleri ne kadar meşru ve haklı olursa olsun bir Müslüman, Hz. Peygamber'in belirlediği bu meşru sınırların dışına çıkamaz. Gerek savaş zamanlarında gerekse normal hayatın seyri içerisinde İslam'a ve Müslümanlara karşı fiilen savaşa katılmayan kadınları ve çocukları öldüremez. Aynı şekilde kadın mı erkek mi olduğu belli olmayan hunsalar da savaşa katılmadıkları müddetçe öldürülmezler.¹⁰⁶

100 Mâlik b. Enes, *el-Müdevenetül-kübrâ* (thk. Âmir el-Cezzâr- Abdullah el-Minşâvî), Kâhire, 2005, II, 97-98; Şîrâzî, Ebû İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd- Ali Muhammed Avaz), Beyrut, 2003, II, 439; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'us-sanâi' fi tertibiş-şerâi'* (thk. Ali Muhammed Muavviz- Âdil Ahmed Abdülmevcüd), Beyrut, 2010, IX, 392-393; İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidayetül-muctehid ve nihayetül-muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, I, 310; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, V, 477.

101 Mâlik, Muvatta', Cihad, 9; Buhârî, Cihad, 147, 148; Müslim, Cihad, 24-25; Ebû Davud, Cihad, 111; Tirmizî, Siyer, 19; İbn Mâce, Cihad, 30; Dârimî, Siyer, 34.

102 Ebû Davud, Cihad, 111.

103 Bakara, 2/190.

104 Şeybânî, *es-Siyerul-kebir*, IV, 186.

105 Ahmed, Müsned, III, 435.

106 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, III, 439; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, V, 477.

Düşmanın yaşlılarına gelince harp hakkında fikirlerinden istifade ediliyorsa bunlar öldürülürler. Çünkü savaş konusunda fikir beyan ederek düşmana yol göstermek savaştan daha etkilidir. Savaşta asıl olan fikirdir ve savaş bundan doğar.¹⁰⁷ Aksi halde İmam Ebû Hanîfe ile arkadaşlarına göre pir-i fani olan ihtiyarların öldürülmeleri caiz değildir. İmam Malik, Sevrî, Evzâî ve Hanbelîler de bu görüşü benimsemişlerdir.¹⁰⁸ Aynı şekilde körler, felçliler, bunaklar, kötürümler, yatalak hasta yahut çolak olanlar, eli ve ayağı çaprazvari kesik olanlar, sağ eli kesik olanlar, insanlara karışmadan dağlarda dolaşan gezginler, köleler, savaşmaktan aciz olanlar öldürülmezler. Çünkü bunlar savaşamazlar.¹⁰⁹ Keza ticaretleriyle meşgul olan esnaf ve tarlalarıyla uğraşan çiftçilerin öldürülmeleri de caiz değildir.¹¹⁰ Çünkü Yüce Allah: “*Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaşın.*”¹¹¹ buyurmuştur. Dolayısıyla fiilen savaşa katılanlardan başkaları öldürülemez.

Zeyd b. Vehb'den rivayete göre şöyle demiştir: Bize Hz. Ömer'in mektubu ulaştı. Bu mektupta yazılanlar arasında şu talimatlar vardı: “*Ganimet malına hıyanet etmeyiniz, ahde vefasızlık yapmayınız, hiçbir çocuğu öldürmeyiniz ve çiftçiler hakkında Allah'tan korkunuz.*”¹¹² Bu ifade savaşa katılmayan normal insanların ve çiftçilerin öldürülmeyeceğini gösterir. Nitekim İslam hukukçularının cumhuruna göre savaş esnasında öldürülmeleri helal olmayanların savaşın bitmesinden sonra da öldürülmeleri helal değildir.¹¹³

d. Din Adamlarına Yapılacak Muamele

Rahmet Peygamber'i Hz. Muhammed din adamlarının ve kiliseye kapanarak kendini ibadete vermiş insanların öldürülmelerini yasaklamıştır. İbn Abbas'tan rivayete göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber bir yere seriye gönderdiği zaman askerlere tavsiyede bulunur ve şöyle derdi: “*Allah'ı inkâr edenlerle Allah yolunda savaşmak üzere Allah'ın adını anarak çıkınız. Ahde vefasızlık yapmayınız, ganimet malına hıyanet etmeyiniz, öldürülen düşman askerlerinin gözlerini oyup burun ve kulaklarını keserek müslu yapmayınız, çocukları ve manastırlarda yaşayan din adamlarını öldürmeyiniz.*”¹¹⁴

107 Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, III, 439; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, V, 477.

108 Mâlik b. Enes, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, II, 97; Kâsânî, *Bedâi'üs-sanâi' fi tertibiş-şerâi'*, IX, 392.; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, I, 310; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, V, 477.

109 Kâsânî, *Bedâi'üs-sanâi' fi tertibiş-şerâi'*, IX, 392-393; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, V, 477; Sadruş-şeria, Abdullah b. Mes'ûd, *Şerhu'l-vikâye* (Münteha'n-nikaye ile birlikte) (nşr. Salah Muhammed Ebü'l-Hâc), Umman, 2006, III, 243; Halebî, İbrâhim b. Muhammed, *Mültekal'ebhur*, Kostantiniyye, 1264, s. 106; Zühaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, VIII, 184.

110 Zühaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, VIII, 184.

111 Bakara, 2/190.

112 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef* (thk. Muhammed Avvâme), Dârulkible, ts. XVII, 574.

113 Kâsânî, *Bedâi'üs-sanâi' fi tertibiş-şerâi'*, IX, 394; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukukî İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 368; Zühaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, VIII, 185.

114 Ahmed, Müsned, I, 300.

Bu hadis, Hz. Peygamber'in insanlarla dinlerinden dolayı savaşmadığını aksine onlarla Müslümanlara savaş açmaları sebebiyle savaştığını gösteren açık bir delildir. Eğer düşmanlarıyla dinleri yüzünden savaşacak olsaydı öncelikle bu dinlerin önderlerinin öldürülmesini isterdi. Aksine Hz. Peygamber, başka inançtan olan din adamlarının öldürülmelerini yasaklayarak başka dinlere mensup olanların inançlarına karşı beslediği saygı ve hürmeti ortaya koymuştur.

Hz. Ebû Bekir'in, Şam'a ordu gönderirken ordunun başında bulunan komutanlardan biri olan Yezid b. Ebû Süfyan'a verdiği on emirden bir tanesi şu olmuştur: “*Şüphesiz ki sen, kendilerini Allah'a adadıklarını söyleyen bir takım insanlar göreceksin, onları söyledikleriyle baş başa bırak!*”¹¹⁵ Hz. Ebû Bekir'in bu talimatı onun Peygamber'den öğrendiği din ve fikir özgürlüğüne karşı duyulacak saygının bir gereği olmalıdır.

İslam hukukçuları bu nasların hususu ile Kurân'ın ve Hz. Peygamber'in “*Ben, Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum.*”¹¹⁶ hadisinin umumunun tearuz etmesi sebebiyle din adamlarının ve rahiplerin öldürülüp öldürülmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹¹⁷ Hanefî mezhebi imamları ile İmam Malik ve Hanbelîler kendilerini kiliseye adayan rahipler ve kapılarını kapatarak bir evde yahut manastırda kendini ibadete veren insanlar öldürülmezler, mallarından yaşayabilecekleri kadarı kendilerine bırakılır demişlerdir.¹¹⁸ Çünkü bu insanlar savaş ehlinden değildirlere dolayısıyla öldürülmezler. Ancak bunlardan biri fiilen savaşırsa öldürülür. Keza insanları savaşa teşvik ederlerse yahut Müslümanların savaş sınırlarını açıklarlarsa yahut kâfirler bunların fikirlerinden faydalanırsa veya bunlara itaat ediliyorsa mahiyet bakımından savaş mevcut olduğu için öldürülürler.¹¹⁹

Din adamlarının öldürülemeyeceğini söyleyenler Hz. Peygamber'in ordularını gönderdiği zaman “*Manastırlarda yaşayan din adamlarını öldürmeyiniz*”¹²⁰ hadisiyle istidlal etmişlerdir. Öldürüleceğini söyleyenler daha önce naklettiğimiz kıtal ayetleri ve yukardaki hadisin umumuyla istidlal etmişlerdir.¹²¹ Doğrusu ve İslam'ın ruhuna uygun olan, mal ile yahut fiilen ve fikren savaşa katılmayan gayri Müslimlerden hiç kimsenin öldürülemeyeceğidir.

115 Mâlik, Muvatta', Cihad, 10.

116 Buhârî, İman, 17; Müslim, İman, 32; Cihad, 95; Tirmizî, İman, 1, 2; Cihad, 1; Nesâî, Cihad, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

117 İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, I, 310.

118 Malik b. Enes, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, II, 97; Kâsânî, *Bedâi'us-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, IX, 393; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, I, 310; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, V, 477.

119 Kâsânî, *Bedâi'us-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, IX, 393; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, V, 477; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 368

120 Ahmed, Müsned, I, 300.

121 İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, I, 310.

Sonuç

İslam'da barış asıl, savaş arızî ve istisnai bir durumdur. Bu sebeple İslam, Müslümanların mukaddes değerlerine, din edinme ve dinlerini yaşama hürriyetlerine tecavüz etmeyen insanlarla Müslümanların iyi geçinmelerini ve onlara adaletle muamele etmelerini ister. Ancak Müslümanların mukaddes değerlerine tecavüz edilmesi ve varlıklarını ortadan kaldırmaya teşebbüs edilmesi halinde Müslümanların bunlarla savaşmasını emreder. Hz. Peygamber, peygamberlik hayatı boyunca sürekli inkâr edenlerin fiili saldırı ve tecavüzlerine muhatap olduğundan onlarla savaşmak mecburiyetinde kalmış ve bu sebeple Müslümanları cihada teşvik etmiştir. Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yer alan cihadla ilgili emir ve tavsiyeleri bu bağlamda okumak gerekir. Yoksa Kur'an ve hadislerin cihada davet ve onu emretmedeki amacı insanları dine girmeye zorlamak aksi halde öldürmek değildir. İslam kelimesinin bir anlamı da barışa girmek demektir. Allah'ın bir ismi de selamdır. Selam isminin anlamı da barış ve esenlik demektir. Dolayısıyla adında barış ve esenlik olan bir dinin kendisine ve müntesiplerine saldırmayanlara karşı savaşı öngörmesi düşünülemez.

Sebepler ve sonuçları itibariyle Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların tamamı İslam'ı ve Müslümanları korumak için yapılmış savunma savaşlarıdır. Ondan sonraki Raşit halifeler de Yarımada çevresindeki milletlerle hep bu amaçla savaşmışlardır. Hz. Peygamber'in Medine İslam devletinin başkanı olarak Medine ve çevresindeki müşrik Araplar, Yahudiler ve Hristiyanların temsilcilerinin katılımıyla hazırladığı dünyanın ilk yazılı anayasası kabul edilen Medine sözleşmesiyle bu insanlara dini ve hukukî bakımdan muhtariyet verdiği herkesin malumudur. Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed'in bu hareketi onun kimseye dini zorla kabul etmesi için baskı yapmadığının en açık delilidir. O, Kur'an'la, hikmetle ve güzel öğütle insanları dine davet etmiştir. Ancak bu daveti ve ona inananların varlığını ortadan kaldırmaya teşebbüs edenlerle gerektiğinde savaşmıştır. Bununla birlikte yaptığı savaşlarda mümkün olduğu kadar sivillerin korunmasına, çevrenin tahrip edilmemesine özen göstermiş, kadınların, çocukların, pir-i fani olmuş ihtiyarların ve din adamlarının savaşa katılmadıkları müddetçe öldürülmelerine müsaade etmemiştir. Düşmanların vücutlarının parçalanarak öldürülmesine ve özellikle kadınlara tecavüz edilmesine asla müsaade etmemiştir. O, Kur'an'da beyan edilen rahmet Peygamberi olma vasfını hayatın her alanında gösterdiği gibi tesis ettiği savaş hukukuna da aynen aksettirmiştir. İslam'ı kılıç dini, Hz. Peygamberi de savaş peygamberi gibi göstermeye çalışanlar ya İslam'ı ve onun Peygamberini tanımamakta ya da art niyetle böyle söylemektedirler.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, (çev. Ali Özek vd.), Medine-i Münevvere, 1987.
- Beğâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ (ö. 510/1116), *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kurân* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Beyrut, 1420.
- Bilmen, Ömer Nasûhî (ö. 1971), *Hukukî İslâmîyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre el-Cüfeî (ö. 256/870), *el-Câmi'û's-sahîb*, (nşr. Muhammed Muhsin Hân), Medînetü'l-münevvere, ts.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370/981), *Ahkâmü'l-Kurân*, Beyrut, 1986.
- Damîriyye, Osman Cum'a, *Usûlü'l-alâkâti'd-devliyye fî fikhi'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Ürdün,1999.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415), *Tenvîrül-mikbâs min tefsîri İbn Abbas*, Beyrut, ts.
- Gazâlî, Muhammed, *Fıkhu's-sîre* (çev. Resul Tosun), İstanbul, ts.
- Halebî, İbrâhim b. Muhammed (ö. 956/1549), *Mültekal-ebhur*, Kostantiniyye, 1264.
- Hamidullah, Muhammed (ö. 1423/2002), , *Introduction to Islam*, Paris, 1968.
- _____ *İslam Anayasa Hukuku* (editör: Vecdi Akyüz vd.), İstanbul, 1995.
- Havva, Saîd, *el-Esas fî's-sünne- Sîretü'n-nebeviyye* (çev. Abdurrahim Ali Ural, Recep Çetintaş vd), Aksa Yay. İstanbul, 1991.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekir (ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kurân* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1200), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, Beyrut, 1404.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh (ö. 741/1340), *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, By. Ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef* (thk. Muhammed Avvâme), Dârulkıble, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b.Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî (ö. 354/965), *es-Sîyretü'n-Nebeviyye ve abbâru'l-hulefâ* (thk. Es-Seyyid Aziz Bek), Beyrut, 1417.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Hımyerî Ebû Muhammed (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sika, İbrahim el-Ebyârî et Abdülhâfiz eş-Şelebî), Mısır, 1955.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsî (ö. 681/1282), *Şerhu Fethül-kadır*, Beyrut, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- İbn Kudâme, Müveffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö. 620/1223), *el-Kâfi* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et- Türkî), Dâruhicre, 1997.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed (ö. 595/1198), *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985.

- İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebül-Feth Fethuddîn, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzî veş-şemâil veş-siyer* (nşr. İbrahim Muhammed Ramazan), Beyrut, 1993.
- İbn Teymiye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1327), *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Arabistan, ts.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd (ö. 587/1191), *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi'ş-şerâi'* (thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988.
- Malik b. Enes (ö.179/795), *el-Müdevenetü'l-kübrâ* (thk. Âmir el-Cezzâr-Abdullah el-Minşâvî), Kâhire, 2005.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Tevîlâtü'l-Kur'an* (thk. Bekir Topaloğlu- Mehmet Boynukalın), İstanbul, 2005.
- Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî Ebül-Hasen (ö. 150/768), *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, 2003.
- Nedvi, Seyyid Süleyman (ö. 1953), *Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saâdet Tebliğat ve Talimat* (çev. Ali Genceli), İstanbul, ts.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Şerhu sahib-i Müslim* (thk. Halil Meysü), Beyrut, 1987.
- Özaşar, Mehmed Emin (ve diğerleri), *Hadislerle İslam*, Ankara, 2014.
- Özel, Ahmed, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul, 1988.
- _____”Cihad”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- Sadruş-şerîa, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 747/1346), *Şerhu'l-vikâye (Münteha'n-nikaye alâ şerhi'l-vikâye ile birlikte)* (nşr. Salah Muhammed Ebül-Hâc), Umman, 2006.
- Semerkandî, Ebül-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim (ö. 373/983), *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî* (thk. Mahmûd Matracî), Beyrut, ts.
- Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, Beyrut, 1978.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefîr*, Âlemü'l-kütüb, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen (ö. 189/804), *es-Siyerü'l-kebir* (thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfî), Beyrut, 1997.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemâleddîn İbrahim b. Ali (ö. 476/1084), *el-Mühezzeb fi fıkbi'l-İmam eş-Şâfî* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Avaz), Beyrut, 2003.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-beyân fi tevîli'l-Kur'an*, Beyrut, 1992.
- Topaloğlu, Bekir (ö. 2016), “Cihad”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd Ebû Abdullah (ö. 207/822), *el-Meğâzî* (thk. Marsden Jhons), Beyrut, 1989.
- Zühaylî, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (çev. Beşir Eryarsoy vd.), İstanbul, 1994.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf (ö. 893/1488), *Sahîb-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh* (çev. Kâmil Miras), Ankara, ts.

*"Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi
okuyan, sizi temizleyen, size kitab ve
hikmeti öğreten ve size bilmediklerinizi öğreten
bir elçi gönderdik."*

(Bakara, 2/151)

FARKLILIKLARLA BİRLİK VE BERABERLİK İÇİNDE YAŞAMANIN DİNAMIĞI OLARAK HZ. MUHAMMED, İSLAM MEDENİYYETİ VE AHLAK DÜŞÜNCESİ

Anar GAFAROV*

Giriş**

Birlik ve beraberlik içinde yaşama sorunu insanlık tarihi kadar eskiye dayanan problemlerden biridir. Zamanla daha da karmaşık hal alan bu problemin toplumlari ve kültürleri küresel düzeyde ciddi sorunlarla karşılaştıracak bir konuma geldiğini söyleyebiliriz. Hayat şartlarının değişim ve dönüşümüyle yaşadığımız modern ve postmodern dönemde farklı grup, cemaat, ekonomik düzey, renk, dil, inanç, kültür, mezhep ve tarikatların doğal olarak insanlığı karmaşık ve birlikte yaşama adına içinden çıkılması kolay olmayan bir evrene ittiği görülmektedir. Şöyle ki, çok kültürlülük, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler üzerine yapılan bunca müzakere ve tartışmalara rağmen dünyamız savaş, şiddet, zulüm, adaletsizlik, ötekileştirme, ayrımcılık, eşitsizlik ve marjinalleştirmeye dayanan dramatik olay ve ilişki biçimlerinin hakim olduğu bir gezegen haline gelmiştir.

Sorunun tarihi arka planına baktığımızda günümüzde birlikte yaşama bağlamında ortaya çıkan büyük sorunların temel etkenlerinin özellikle Batı toplumlarında artan ırkmerkezcilikden ve derinleşen yabancı karşıtlıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Binanealeyh korku (fobi), bencillik, milliyetçilik, önyargı ve nefret başlıca ötekileştirme etkenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun son örneğini Almanya ve Hollanda'nın Türkiye'ye karşı tutumu ve yine bazı terör örgütlerinin bilhassa Batı'da kamplaşarak lojistik destek almaları gibi gerçekler oluşturmaktadır. Bu anlamda özellikle son zamanlarda Batı toplumlarında daha fazla gündeme gelen İslamofobi üzerinde durulabilir. Mazisi itibariyle Endülüs'ün İslamlaşması ve Haçlı Seferlerine kadar geri götürebileceğimiz İslamofobi,

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı

** Bu makale *Değerler Eğitimi Dergisi*'nde (Cilt XIV, Haziran 2016, Sayı: 31, s. 87-134) daha önce yayınlanmış olan *Felsefi ve Dini Açıdan Birlikte Yaşamının Temel Değerleri Üzerine Bir Analiz* adlı bir çalışmanın bu kitabın temel konusu doğrultusunda yeniden gözden geçirilerek geliştirilip dönüştürülmüş halidir.

(Okumuş, 2015, s. 107) postmodern dönemde müslümanlara karşı geliştirilen korku, nefret ve ayrımcılığı ifade etmektedir. Batı toplumlarında İslam'a ve Müslümanlara karşı olan bu tutumu ortaya çıkaran olayları: ABD'deki 11 Eylül saldırısı, daha sonra Fransa'da olan 7 Ocak Charlie Hebdo saldırısı¹, İslam karşıtı Amerikan rahibin 11 Eylül tarihini "Kur'an Yakma Günü" ilan etmesi,² Danimarka ve Hollanda'da Müslümanlara ait mezar ve camilerin tahrip edilmesi,³ İsviçre'de ve genellikle Batı ülkelerinde cami yapımlarına karşı yapılan yürüyüş ve saldırılar olarak sıralayabiliriz.⁴ Ayrıca Huntington'un medeniyetler çatışması tezi ve Bernard Lewis'in Müslümanları terör bağlamında değerlendirme çabalarını içeren akademik çalışmalarının yanısıra Afganistan ve Irak'a askeri müdahaleler ve 2012 yılında yapılan "Müslümanların Masumiyeti" filmiyle bir takım medya ve film sektörünün Müslümanlar aleyhine başlattığı propaganda ile bunun daha da derinleştiğini söyleyebiliriz. Son olarak tüm eylemler 2014 Ekim ayında Almanya'da kurulan PEGIDA (Patriotische Europaer gegen die Islamisierung des Abendlandes /Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatandaş Avrupalılar) hareketiyle kurumsallaşma yoluna girdi. Bu gibi kurumların ya da derneklerin ortaya çıkmasıyla birlikte "insan haklarını korumayı ilke edinen" Batı'nın yıllarca İsrail'in Filistinli Müslümanlara yaptığı planlı ve programlı zulüm ve katliamlara, Ortadoğu'da, Afrika'da, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde, özellikle 26 Şubat 1992 senesinde Rus desteğiyle Ermeni birlikleri tarafından Hocalı'da yapılan soykırımlara, Çin'in uygur Türklerine yaptığı katliamlara, İŞİD'in Suriye'de ortaya çıkardığı insanlık dramına, PYD tarafından Türkmenlere karşı yapılan etnik temizliğe, Türkiye'de PKK vb. terör örgütlerinin gerçekleştirdiği terör olaylarına vs. gibi anti-humanist plan ve projelere neden çözüm üretmediğinin ve adil bir tavır ortaya koyamadığının mantığı anlaşılmalı. Bir yandan postmodern çoğulcu kültürün yaygınlaşmasını, farklı inanç, hayat tarzı ve kültürlerle mensup toplumsal aktörlerin birarada yaşamasının yollarını geliştirmeyi savunan Batı'nın, öte yandan İslam'a ve Müslüman ülkelere karşı bir korku, nefret, ayrımcılık, düşmanlık ile yaklaşması, aslında bugün Batı'nın kendisinin büyük ve bilinçli bir tutarsızlık içinde olduğunu göstermesinin yanısıra ayrıca İslam alemini bu konuda tedbirli olması gerektiği yönünde uyuracak nitelikteki gerçeklerdir.

- 1 Samim Akgönül (Strasbourg Üniversitesi Öğretim Üyesi, Fransa) *Fransa'da saldırı sonrası toplumsal kırılma derinleşecek*, (8.01.2015); http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150108_charlie_hebdo_samim_akgonul
- 2 Dünya Sosyal Yardımlaşma için Yardım Merkezi (Dove World Outreach Center) isimli kilisenin rahibi Jones İslam'a yine hakaret etti, (02. Nisan 2011) <http://www.haber7.com/amerika/haber/729279-kur8217an-yakan-rahip-yine-kiskirtti>
- 3 Danimarka'da Müslüman Mezarlığına Saldırı, (Kopenhag, 06 Haziran 2015) <http://www.pressmedya.com/avrupa/21355/danimarkada-musulman-mezarligina-saldiri>
- 4 İsviçre minare yasağına "evet" dedi, (29.11.2009) <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/29/isvicre.minare.yasagina.evet.dedi/553509.0/>. Bu konularda geniş bilgi için bkz. *Avrupa'da Türkiye Kökenlilere Yönelik Irkçı ve Yabancı Düşmanlığı İçerikli Eylemler*, TBMM, İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, Başkanlığı araştırma raporu, 24. Dönem, 4. Yasama Yılı, Ankara: Ocak, 2014.

Birlik ve beraberlik içinde yaşama sorununun diğer bir yanını ise İslam dünyasının bir kısmında ortaya çıkan mezheplerarası gerilim ve çatışmalar oluşturmaktadır. Bu durumun aslında İslam karşıtı toplumlara yeteri kadar ideolojik ve politik zemin sağladığı hususu dikkate alındığında, birlikte yaşamaya ilişkin sorunun sadece Batı'yı değil belki daha çok İslam dünyasını ilgilendirmesi gereken bir sorun olduğunu söylemeliyiz. Şöyle ki, İslam dünyasında hala mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu bilincini kabullenmeyen bir takım gurup, cemaat ve dini kuruluş ve toplulukların “tek doğru olan benim inancım” zihniyetinden hareketle, evrensel bir dini tek mezhebe indirgeme çabalarıyla Ortadoğu'yu mezhep çatışmalarının derinleştiği bircoğrafya haline getirdiklerini görüyoruz. Meseleyi birlikte yaşama açısından analiz ettiğimizde Batı ile mukayese edildiğinde İslam dünyasında bu bağlamda yaşanan ötekileştirmenin Müslümanlık dışındaki dini kimliklerle ilgili olmadığı, bu din içindeki farklı kimliklerle ilgili olduğu gözlemlenmektedir. Problemin en vahim yanıysa, ilim ve irfandan yoksun olan bazı Müslümanların bu tarz tutumlarıyla ne yazık ki Batı'nın İslam coğrafyasına yönelik çıkar politikalarının oyuncularını haline gelmiş olmalarıdır. Binaenaleyh burada özellikle şunu belirtmeliyim ki, İslam dünyasındaki sözkonusu sorun İslam aleminde birlikte yaşama kültürünün yokluğundan değil, bugünün bazı Müslümanlarının ve Müslüman topluluklarının İslam âleminin bu anlamda yaşadığı tarihsel tecrübeyi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hayat felsefesini ve İslam medeniyetini doğru okuyamamalarından ve dini metinlere literal yaklaşımlarından ileri gelmektedir. Ne var ki, tarihte bir yolculuğa çıktığımızda Batı medeniyeti ile mukayese İslam medeniyetinin Mekke'den Kordova'ya kadar birlikte yaşamaya ilişkin pek çok ilkeler ve zengin tarihi tecrübelerle sahip olduğunu görürüz. Zira bu medeniyetin temelini oluşturan Kur'an ve Sünnetin bireysel ve toplumsal ilişkilerde insanlığa sunduğu temel ilkeler birey ve toplumlar arasında sahip oldukları düşünce, din, mezhep ve ırka göre herhangi bir ayırım yapmadan adalete, hakka, hukuka riayeti sıkı bir şekilde emretmekte, bu konuda nasların çizdiği sınırların çiğnenmesini şiddetle yasaklamakta ve her kesimden insanın huzurla yaşayabileceği çokkültürlü bir evren modeli sunmaktadır. Bunun pratik örneğini ise Medine vesikası (Sarıçam, 2014, s. 144-145. Buhl, 1960, s. 462) ve Veda hutbesinin yanı sıra İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'in Müslüman toplumda yaşayan gayrimüslimlere ve zimmet ehline yönelik tebliğ ve talimatı doğrultusunda oluşan hukuki ve ahlaki kurallar, ilkeler ve asırlarca gayri müslimlerin İslam ülkesinde huzur, barış ve güven içerisinde yaşaması gerçeği oluşturmaktadır. (Bkz. Bayraktar, 1991, s. 221-229; Hamidullah, 1981, s. 206)

Birlik ve beraberlik içinde yaşamaya ilişkin sıkıntıların olduğu bir diğer alan da aile kurumudur. Tüm dünyanın temel sorunları arasında olan aile içi ilişkilerde birlikte yaşamaya ilişkin problemler ve bunun sonucu olan boşanmalar ne yazık ki, İslam alemini de kendi evreni içine almış bulunmaktadır. Modern dünyada aileyi kuran ve yaşatan değerler ağında, bu alana ilişkin ilkelerde ve kültürel normlarımızda olumsuz eksende

pek çok sorunlar dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Toplumun temel unsuru olan aile müessesesinde birlikte yaşamaya ilişkin her gün daha da ilerleyen sorunların nedenini irdelediğimizde geleneksel aile zihniyetini vazifelerden daha ziyade hak ve hukukun konuşulduğu modern aile zihniyeti ekseninde farklılaştıran iki temel ögenin olduğunu görmekteyiz: Bunlardan ilki seküler yaşam tarzı; diğeryse kadının aile içinde yeniden konumlandırılmasına ilişkin empoze edilen ve kolayca kabül edilen modern zihniyettir. (Geniş bilgi için bkz. Köse, 2015) Buna kadının aile içindeki konumunun yeniden inşası da diyebiliriz. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği seküler yaşam tarzının zihinler üzerinde kültürel değerler bazındaki aşındırıcı etkisi gerek aile, gerekse diğer sosyal ilişkilerde birlikte yaşamaya ilişkin temel ahlâki değerlerin varlığı için ciddi tehlike oluşturmaktadır. Binaenaleyh birlikte yaşamının temel öğeleri olan sevgi zamanla yerini nefrete, adalet zulme, merhamet ve şefkat acımasızlığa, duyarlılık aldırılmazlığa, dostluk düşmanlığa, sadakat ve vefa sadakatsizlik ve ihanete, diğergamlık çıkar duygusuna, hoşgörü ötekileştirmeye, alçakgönüllülük kibire, cömertlik cimriliğe ve kanaat doyumsuzluğa terk ediyor.

Dünyanın birlikte yaşama evreninin neresinde olduğuna ilişkin yapmış olduğumuz bu genel değerlendirmeler sonucunda söylemeliyiz ki, birlikte yaşama bugün gerek bireylerarası, gerekse toplumlararası ilişkilerde huzur ve dengenin sağlanması adına vazgeçilmez bir değerdir. Bu kabul edilip önemsenmediği sürece, günümüz dünyasında bireylerin ve toplumların bir huzur evreninde yaşamaktan yoksun olacakları kaçınılmaz gözükmektedir. Bu bağlamda yapılan ilmi çalışmaların birlikte yaşamının bir değer olarak algılanmasına ve ahlakına ilişkin bilincin oluşturulması adına büyük önem arzettiği rahatlıkla söylenebilir. Zira çeşitli ırklara, coğrafyalara, kültürlere, inançlara, dillere ve farklı düşüncelere ve mezheplere mensup insanların bir arada huzur ve güven içinde yaşayabilmesi için yalnızca hukuki ve kanuni bir takım düzenlemelerin yeterli olmadığını görüyoruz. Dolayısıyla sözkonusu düzenlemelerin yanısıra toplumda birlikte yaşama inancının, ahlakının ve kültürünün oluşturulmasına ve bu anlamdaki tarihi tecrübelerin revize edilmesine ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz. Zira birlikte yaşama ancak sağlam bir inanç ve ahlak zemininde gerçekleşebilecek bir değerdir. Bu anlamda önemli olan, birlikte yaşama bilincini oluşturmak ve bu bilincin toplumun tüm kesimleri ve bireyleri tarafından özümsemesi ve adeta bir yaşam biçimi haline getirilmesine teorik ve ideolojik zemin hazırlamaktır. Zira sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesini sağlayan temel değerlerin bir hayat tarzı olarak benimsenmediği toplumlarda birlikte yaşamaya ilişkin kanuni düzenlemeler kağıt üzerinde kalır. İşte kitabın bu bölümündeki çalışma da birlik ve beraberlik içinde yaşama bilincinin oluşturulması kabilinde yapılan çalışmaların devamı niteliğindedir.

1. İslam Ahlak Düşüncesi Açısından Farklılıklarla Birlikte Yaşamının Gerekliliği Üzerine Bir Analiz

İnsan neden toplumsal hayatı veya birlikte yaşamayı tercih etmek zorundadır? Bu sorunun cevabı insanla bağlı olduğundan belki “İnsan nedir ve nasıl bir varlıktır?” sorusuna öncelik vermemiz daha makul olur. Zira birlikte yaşamının gerekliliğine dair herhangi bir araştırmada ilk karşılaşılabilecek gerçek insan unsurudur. Nitekim bu gerçeğe ilişkin tanım biraz sonra da göreceğimiz üzere toplumsal hayatın ve ya birlikte yaşamının gereğini ve değerini ortaya koyacaktır. O halde birlikte yaşama, insanın doğal olarak toplumsal varlık oluşuyla doğrudan ilgili bir olgu olmalıdır.

Düşünceleriyle ve yapıtlarıyla İslam Medeniyetinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine büyük katkı sağlayan İslam düşünürlerine göre herşeyden önce insanoğlunun anlaması gereken şey, insanın ontolojik olarak sosyal veya medenî bir varlık olduğu gerçeğidir. Bu düşünce kaynaklarda “el-İnsan medeniyyun bi' t-tab`i” (İnsan doğal olarak medeni/sosyal bir varlıktır) şeklinde yer almaktadır. Eski Çağ Yunan felsefesinde de mevcut olan bu tez (bkz. Eflatun, 1971; Aristoteles, 1993) insanın doğası ve tabiatı itibarıyla medeni bir varlık olduğunu, onun yalnız yaşayamayacağını ve bir toplum içinde birlikte yaşamak zorunda olduğunu söyler. (Farabi, 1986, s. 117-119; Mücahid, 2005, s. 58. İbn Miskeveyh 1398/1978, s. 149. Bu konuda diğer filozofların görüşleri için bkz. Bircan, 2001, s. 399) Çünkü insan ontolojik yapısı itibarıyla başkalarına muhtaç bir varlıktır. İnsanlar yaratılışları itibarıyla eşit donanımlara sahip olarak doğmazlar. Hayat algılanarak, idrak edilerek ve anlamlandırılarak yaşanacak bir şeydir. Ne var ki entellektüel kapasite bakımından insanlar eşit değildir. Ayrıca insanların sahip olduğu doğal özellik ve imkanları gerçekleştirme başarısında da derece ve ölçü farklılıkları vardır. Kur’ân-ı Kerim’de de “*Şüphesiz sizin iş, çalışma ve çabalarınız elbette farklı farklıdır*” (Leyl 92/4) şeklinde işaret edilen bu duruma göre gerçeğin algılanmasına ilişkin sözkonusu farklılık ve derecelenme bir taraftan birlikte yaşamayı zorunlu kılarken, bir yandan da insanların sosyal statülerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnsanların farklı yetenek ve yatkınlıklara sahip olduğunu ifade eden bu kurama göre toplumda yöneticilerin ve yönetilenlerin bulunması insanların doğalarındaki farklılıkların zorunlu bir sonucudur. Dolayısıyla yönetim ve hizmet bakımından bir şehirdeki toplumsal statüler doğal yatkınlık ve eğitim farklılıklarını yansıtır. (Fârâbî, 1980, s. 43; Skirbekk - Gilje, 2006, s. 109) Binaenaleyh birlikte yaşamının veya diğer bir adıyla toplumsal hayatın zorunluluğu gerek Kur’ân metinlerinde, gerekse İslam düşüncesinde bireyin yetersizliği kuramı çerçevesinde temellendiriliyor. Dolayısıyla bir yandan insanın anlama, düşünme ve kavrama gibi fitri yetenekleri konusundaki eşitsizlik ve eksiklikler, diğer yandan da yaşam için gerekli olan iş ve sanat alanlarının zenginliği insanların birlikte yaşamasını zorunlu kılmış, insanların hem tek başlarına bütün ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz bulunmaları hem de Allah tarafından değişik yeteneklerle donatılmaları ve farklı

imkanlara sahip kılınmaları onları aralarında iletişim kurmaya, birbirleriyle kaynaşmaya, yardımlaşp dayanışmaya yöneltmiştir. Nevar ki, toplumsal hayat çatışma ve anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. İşte devlet ve siyaset kurumları Hz. Muhammed (s.a.s)'den itibaren İslam düşüncesinde Gazzâlî, Râgıb el-İsfahânî, İbn Haldun vb. düşünürlerin de belirttikleri üzere toplumsal çatışmaları adalet ölçüsü içinde çözüme kavuşturma ve toplumsal barış ve huzuru sağlama ihtiyacının gereği olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Allah'ın insanları sevgi, saygı, şefkat, merhamet, dayanışma, yardımlaşma gibi toplumsal ahlaka temel teşkil edecek yüksek duygu ve eğilimlerle donatmış olması hususu da mezkur düşünürlerce insanın medenî bir varlık olduğu gerçeğinin gereği olarak izah edilmiştir. (Gazzali, 1332, I, 12-13, 55; II, 193-194; III, 10, 281; a.mlf., 1962, s. 235; a.mlf., 1322, s. 70; Mâverdi, 1398/1978, s. 132-135; İbn Haldun, 1402/1982, s. 41-43.)

Öte yandan “insan” kavramının etimolojik olarak onun sosyal bir varlık olduğu gerçeğini ifade eden “üns” kelimesinin türevi olduğunu (Saruhan, 2005, s. 88) söyleyen İslam düşünürlerine göre insanın yetkinliği de kendi türünden olanlarla sosyal ilişkiler kurularak meydana gelecektir. Bu anlamda “insan fıtratı itibariyle medeni bir varlıktır.” tezi hatırlanacak olursa o halde medeniyet dediğimiz şey bu yetkinliğin diğer bir adı olmuş olacaktır. (Bkz. Tüsî, 1369, s. 251, 258, 264, 321) Sonuç olarak yetkinlik ve mutluluğun derece ve niteliği bireyin kuracağı sosyal ilişkilerin niteliği ile doğrudan orantılıdır. Şöyle ki yetkinlik ve mutluluk erdemden bağımsız olarak gerçekleşmeyeceğinden toplum halinde yaşama ve iş bölümü erdemın ön şartı olarak görülmektedir. Bu bağlamda İslam filozoflarının münzevilerin, zahitlerin ve dilencilerin yaşam tarzlarını neden tasvip etmediklerinin mantığı da anlaşılmalıdır. Çünkü onlara göre ahlâkî hayat insanın sosyal ilişkiler açısından ayrılıp inzivaya çekilmesiyle bir takım sorumluluklardan, uygun görülen hazz ve gayretlerden kopmasıyla değil, toplumsal yaşam içinde hayatını sürdürüp yetkinlik ve mutluluk yolunda ifrat ve tefrit denilen ve reziletlerin yapı taşları olan iki noktadan sakınmasıyla gerçekleşen bir olaydır. Oysa ki, insani ilişkilerden bağıni koparmak bireyi erdemlerini izhar edecek imkanlardan yoksun bırakacaktır. (İsfahânî, 1419/1998, s. 39-40; a.mlf, 1405/1985, s. 369; ayrıca bkz. Gafarov, 2007, s. 443-445) O halde toplumun yalnızca yaşamla ilgili bir takım ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan bir araç değil, aynı zamanda bireyin kendisiyle ahlaki kemale ermesini gerçekleştirecek bir alan olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İslam filozofları da insanın sosyal bir varlık olduğu şeklindeki tezi benimseyerek fikri ve ahlaki yetkinliklerin ancak bir toplum içinde kazanılabileceğini söylemişlerdir. (Fârâbî, 1986, s. 77) İslam düşüncesinde Fârâbî tarafından ileri sürülen bu tez daha sonra bu paradigmayı devam ettiren İbn Miskeveyh, Mâverdi, Râgıb el-İsfahânî, Nasîruddin Tüsî ve Osmanlı alimlerinden Celâleddin Devvânî, Kınalızâde Ali, Muhammed Emin Şirvânî vd. tarafından da kabul görülerek sürdürülmüştür. (Bkz. Mâverdi, 1398/1978, s. 132-135; Tüsî, 1369, s. 257-258, 321; Gafarov, 2011, s. 261-262; Anay, 1994, s. 339. Kınalızâde, 2007, s. 411-413; Şirvânî,

el-Fevâidü'l-Hâkâniyye, Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa 321/1. 90a-90b; Raşid Efendi Ktp., 600/175b-176a; Köprülü Ktp., Mehmet Asım Bey 469/1, 108a-108b)

Birlikte yaşama konusuna ilişkin yapılan tüm bu temellendirmelerden sonra şöyle bir sonuca gidilebilir: İnsanların ontolojik olarak eşit donanımlara sahip olmayışı birlikte yaşamayı veya toplumsal hayatı gerekli kılmaktadır. Karşılıklı işbirliği ve dayanışma hayatın kanunu ve sosyal hayatın vazgeçilmez gereğidir. Öte yandan toplum yalnızca yaşamla ilgili bir takım ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan bir araç değil, aynı zamanda bireylerin ahlaki kemale ermesini sağlayan bir araç ve alandır. O halde birey medeni varlık olarak kendini toplumda gerçekleştirir. İşte, bu husus, bir yandan birlikte yaşamının gerekliliğine, diğer yandan *değerine* işaret etmektedir. Ayrıca, söz konusu değer “insan medeni bir varlıktır” tanımındaki medeni kavramından çıkarılması medeniyet kavramının kendinde bir birlik idealini barındırdığı gerçeğini de dile getirmektedir. O halde medeniyet, içinde bulunduğumuz toplumdaki farklı kültürleri ve temsilcilerini bir birlik ve bir tevhid evrenine davet ve çağırı olmalıdır. Toplumsal varlık toplumda yaşayan ve toplumsal yaşamı bütün imkan ve sınırlılıklarıyla diğer insanlarla paylaşan insan demektir. Bilikte yaşamak insan için zorunlu bir durumu ifade etmektedir. Bu yaşam tarzı farklı yaş, cinsiyet, statü, meslek, ekonomik düzey, ırk, görüş, düşünce, inanç, din ve kültüre sahip olanların, farklı düşünen, inanan ve yaşayan insanların birarada yaşamaları, belli ortak paydalarda buluşarak toplumsal hayat içinde varlıklarını sürdürmeleri şeklinde anlaşılırsa, o taktirde toplumsal hayat farklılıklarla birlikte yaşamak anlamına gelir.

İnsanların inanç, düşünce, ahlak, davranışlar, ırk, soy ve kabile bakımından farklı olması toplumsal bir olgudur. Nitekim Kur'an'daki bazı âyetler de hususa özellikle dikkat çeker. (Bkz. Hûd 11/118-119; Mâide 5/48; Rûm, 30/22; Leyl 92/4 vd) Fakat inancı, düşüncesi, işi, dili, ırkı, soyu ve kabilesi farklı insanlardan oluşan bir toplumda birlikte yaşamının sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından gerekli olmasına karşılık getirdiği bir takım sorumluluklar, hak ve görevlerin de olduğu hususu unutulmamalıdır. Bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmemesi, temel haklara riayet edilmemesi toplumda bir takım sorunlar doğuracaktır. İşte tam bu noktada şu iki soru insan aklına geliyor: Bu sorulardan birincisi birlikte yaşamının insanoğlu için neyi ifade ettiği, ikincisi ise insanoğlunun bir anlamda kaderi olan birlikte yaşamayı nasıl sağlıklı bir şekilde sürdürebileceğidir. Bütün bu tespit ve açıklamardan sonra konumuzla ilişkili son iki temel soruyu hem İslam Düşüncesinin temel kaynakları olan Kur'an Peygamberimizin Sünnet ve uygulamalarını merkeze alarak yanıtlamaya çalışalım.

2. Birlik ve Beraberlik İçinde Yaşamının Dinamiği Olarak Kur'an ve Nebvî Uygulamalar

Birlik ve beraberlik içinde yaşamının Kur'an ve Hz. Muhammed'in uygulamalarındaki temellerini ortaya koymadan önce bu meseleyi irdelemeye "Birlikte yaşamaktan ne kastedilmektedir?" şeklindeki bir soruyla ve bu soruyu yanıtlayacak tartışmayla girizgah yapmanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Birlikte yaşamının mahiyetini irdelediğimizde, bunun düşünce tarihinin çok eski bir problemi olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki bu konu kendiliğinde parça-bütün ilişkisi, değişen-değişmeyen, görünen görünmeyen, "bir" ile "çok"un ilişkisini ifade eder. Aslında Allah'ın kevnî ayeti olan doğayı müşahede ettiğimiz zaman kendilerini yabancılaştırmaksızın sözkonusu kutuplar arasındaki birleşme ve birlikteliğin nasıl gerçekleşebildiği ve ortaya müşterek bir yapının nasıl çıkabildiği şeklindeki sorular bir anlam arayışı içinde olan insanı düşündürmüyor değil? Bu sorulara yanıt bulma sürecinde doğadaki bu birlik ve nizamı sağlayan iki çeşit ilkenin olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Farklılıkların bir bütün halinde bir araya gelmesinin birinci yolu, doğadaki bu birliği ve nizamı sağlama yetkisinin farklılıklardan bir tanesinin güdümünde olduğu ihtimalidir ki bu makul görülmemektedir. İkinci yol da, her bir farklılıkta kendisini ifade eden ve hiçbir farklılığa indirgenmeyen temel birlik ilkesinin veya ilkelerinin olduğu ihtimalidir ki bu anlamda fizik yasalarından bahsedebiliriz. Dolayısıyla evrende farklılıklar arasında birlik ve dengeyi sağlayan ilkelerin ne olduğu problemini tartışırken bu durumun bizi doğrudan fiziki kavramlar alanına götüreceği kesindir. Nihayetinde everendeki birlik ve nizamın sağlanmasına ilişkin belli fizik yasalarının olduğunu göreceğiz.

Konuyu beşeri ilişkiler açısından inceleyecek olursak, öncelikle birlikte yaşamaktan neyin kastedildiği meselesini vuzuha kavuşturulması gerekecektir. Örneğin birlikte yaşamak farklı inanç ve kimliklerin birleştirilerek onlar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılıp yeni bir birlik ve inanç oluşturmak mıdır? Ya da bir kimlik ve inancın başka bir kimlik ve inanç içerisinde eritilmesi midir? Bireyler ve toplumlararası birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için söz konusu birlikte yaşama prensibini üzerine bina edebileceğimiz ne tür kavramlar alanına ihtiyacımız var?

Şimdi bu soruları teker teker yanıtlamaya çalışalım. Öncelikle belirtmeliyiz ki, gerek Kur'an'ın gerekse de Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu konuda bizlere verdiği mesajlar farklı inançların ve kimliklerin birlikte yaşamının kimlikleri ve inançları birleştirerek yeni bir birlik ve inanç oluşturmak olmadığı yönündedir. Zira bu durumda kimlikler ve inançlar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması gerekecektir ki, bu da az önce sosyal varlık olarak tanımlanmış olan insanın ve onun oluşturduğu toplumların fitratına terstir ve imkansızdır. Yine sözkonusu mesajlardan birlikte yaşama idealinin inançsal ve kültürel

farklılıklardan birinin diğerinin güdümüne verilmesiyle gerçekleşecek bir olgu olmadığını da anlamış oluruz. Binaenaleyh birlikte yaşama bir kimlik ve inancın diğer bir kimlik ve inanç içinde eritilmesi anlamına gelmeyip, farklılıklardan her birinin kendisini ifade edebileceği ve hiçbir farklılığa indirgenmeyeceği “temel birlik ilkeleri”ni belirlemek ve oluşturmaktır. Nitekim hem Kur’an’ın hem de İslam Peygamberi’nin bu bağlamda bizlere verdiği temel mesaj da bu yöndedir.

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık...”. (Hucurat 13) “Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin birbirinden ayrı olması da O’nun (azamet ve kudretine delâlet eden) alâmetlerindedir. Şüphesiz ki bunlarda, bilenler için ibretler var...” (Rûm 30/22;) “Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. Öyle iken iman etmeleri için insanları sen mi zorlayacaksın?” (Yûnus 10/99) “Dinde zorlama yoktur; artık doğru ile eğri birbirinden ayrılmıştır.” (Bakara 2/256) “Andolsun, biz Âdemoğulları’nı şan ve şerefsahibi kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık; temiz besinlerle onları rızıklandırdık. Yine onları yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.” (İsrâ 17/70) şeklindeki ve burada zikretmediğimiz pek çok âyet yukarıda söylediklerimizin Kur’anî temellerini oluşturmaktadır.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s) yaşamı boyunca insanlar arasında sevgi, merhamet ve dayanışmaya dayalı ilişkinin iman ve sosyal birlik ve beraberliği sağlama açısından önemli olduğuna sürekli vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Peygamberimizin Medine’deki uygulama ve söylediklerini hatırlamanın söylediklerimizi açıklığa kavuşturma adına uygun olacağını düşünüyoruz. Şöyle ki, Hz. Peygamber (s.a.s) Medine’ye hicret ettiği dönemde şehirde her kesimden insanı ve topluluğu kapsayacak idarî bir yapı mevcut değildi ve her kabile ayrı bir birlik oluşturuyordu. Hz. Muhammed kardeşleştirme kurumu ile Müslümanlar arasında birliği sağladıktan sonra şehirde Müslümanlardan, gayri müslim Araplardan ve Yahudilerden oluşan bir sosyal-siyasî yapı meydana getirdi. Etnik kökenleri ve dinleri farklı çeşitli gruplardan, federasyonlardan oluşan bir konfederasyon niteliğinde bir yapı oluşturmak toplumun barış ve güven içinde yaşamasını, ayrıca şehri ve toplumu dış saldırılardan korumayı hedef edinmişti. Böylece Hz. Muhammed (s.a.s)’in uygulamaları sayesinde Medine halkı ırkına, dinine, meşrebine bakılmaksızın birbiriyle kenetlenerek güven ortamı oluşturacak ve şehri düşman ordularına karşı birlik ve beraberlik içinde savunacak bir toplum haline gelmişti. Bu bağlamda Hz. Muhammed (s.a.s)’in ashâbı ile beraber Enes b. Mâlik’in evinde bu yönde yaptığı toplantı ve bu toplantı sonucunda toplumun din ve vicdan özgürlüğü merkeze alınarak hazırlanan ve günümüzde *Medine Vesikası* olarak bilinen sözleşme, Peygamberimizin şehir halkı arasında fiili olarak gerçekleştirdiği sosyal yapının siyasî ve dini-ahlakî ilke ve dayanaklarını oluşturma ve mevcut sosyal yapıya resmî bir hüviyet kazandırması açısından oldukça manidardır.

Medine Vesikası'nı bir bütün olarak incelediğimiz zaman Hz. Muhammed (s.a.v)'in hakkı, adaleti ve insanî değerleri merkeze alarak insanlığın bireysel ve toplumsal sorunlarını çözüme kavuşturacak bir anayasa hazırladığını görüyoruz. Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) insan hak, din ve vicdan özgürlüklerini esas alan bir devlet kurmayı başaran ve dinî-ahlakî değerlere dayalı sağlam sosyal iletişimi sağlayan bir toplum inşa eden benzersiz ve güçlü bir devlet adamıydı. Bu bağlamda özellikle döneminin siyasi-idari belgesi olan *Medine Vesikası*'nın 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 25 vd. maddeleri tüm bu söylediklerimizin temellendirilmesi adına oldukça manidardır. Resulüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

1. **“1.** “Bismillahirrahmanirrahim, Resulüllah Muhammed tarafından verilen bu antlaşmayla Kureyş ve Yesrib Müslümanları ile onlarla müşterek bir davada olup herhangi bir köke mensup olan insanların tümü bir tek ümmet olmuştur.”
2. **12. a.** Müminler aralarından hiçbir kimseyi içine düştüğü ağır mali sorumluluğun altında tek başına bırakmayacaklar, gerek kan bedeli gerekse kurtulmalık gibi borçlarını müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
12. b. Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı aleyhine bir iş yapamayacaktır. (Ya da farklı bir okunuşa göre) Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı ile o kişinin aleyhine bir anlaşma yapamayacaktır.
3. **13.** Allah'tan hakkıyla korkan müminler, kendi aralarında karşılıklı saldırıya ve haksız bir fiil işlemeye yönelik olarak bir suç ya da bir hakka tecavüz veya inananlar arasında kargaşa çıkarma niyeti taşıyan kimseye karşı olacaktır. Ve bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.
4. **14.** Hiçbir mümin bir kafir yüzünden bir başka mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine bir kâfiri destekleyemez.
5. **15.** Allah'ın zimmeti (koruma ve güvencesi) tek olduğu için, müminlerin arasından en mütevazı olanın bile bir başkasına yapacağı himayenin herkes nezdinde bir değeri vardır. Zira müminler, diğer insanlardan ayrı olarak, birbirlerinin mevlâsı (kardeşi) durumundadır.
6. **16.** Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın ve aleyhlerine olan kişilerle yardımlaşmaksızın, bizim yardım ve gözetimimize hak kazanacaklardır.
7. **17.** Barış da müminler arasında bir tekdir. Hiçbir mümin, Allah uğruna girişilen bir savaşta, öteki müminlerin haberi olmaksızın ve onları dışlayacak biçimde bir barış anlaşması yapamaz. Bu barış, ancak müminler arasında eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine yapılacaktır.

8. 22. Bu yazının (sahifenin) içeriğini kabul eden, Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal (doğru) değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet Günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.
9. 25.a. Benû Avf Yahudileri Müminlerle / Mü'minler'den (Ebû Ubeyd'e göre min edatıyla) bir camia (ümme) oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Mevlâları için de kendileri için de aynı durum söz konusudur.
- 25.b. Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır." (Bkz. Sarıçam, 2014, s. 144-145)

Hz. Peygamber (s.a.s)'in duygu, düşünce ve faaliyetlerinin en yüksek noktasını oluşturan *Veda hutbesi* de bu hususların yanı sıra bugün İslam âlemi ve Müslümanlar için yaşam felsefesi açısından büyük önemi haiz olan pek çok hususu içerecek ve işaret edecek niteliktedir. Bu anlamda Veda hutbesinden bir kaç maddeye işaret etmenin uygun olacağını düşünüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.s.) 9 Zilhicce 10 / 6 Mart 632 Cuma gününde gerçekleşen Veda hutbesinde şöyle buyuruyor:

- "Ey insanlar! Kanlarınız (hayatınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleğiniz, Rabbinizle buluşacağınız güne kadar, bu yerde (Mekke), bu ayda (Zilhicce), bu günün mukaddes olması gibi mukaddes ve mükerremdir. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?... Ey Allah Sen şahit ol!
- Ey insanlar! Hanımlarınızın sizin üzerinizde hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır... Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?... Ey Allah Sen şahit ol!
- Ey insanlar! Mü'minler kardeşlerdir. Bir kimse için kardeşinin malını yemek onun tam rızasını elde etmedikçe helal olmaz. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?... Ey Allah Sen şahit ol!
- Benden sonra küfre sapıp birbirinizi boğazlar hale gelmeyin. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?... Ey Allah Sen şahit ol! Ey İnsanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'den türemiş bulunuyorsunuz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Allah indinde en mükerrem ve makbul olanınız, O'ndan korkup çekineninizdir. Bir Arabın Arap olmayan üzerinde bir üstünlüğü yoktur; varsa bu, takvâ yönündendir. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi?... Ey Allah Sen şahit ol!"

(Bkz. Sarıçam 2014, s. 389-392)

Bugün İslam dünyasında müslümanların kendi aralarında mezhepsel bağlamda yaşanan sorunlar ve böylece Ortadoğudaki bazı Müslüman cemaat ve grupların Batı'nın Asya ve Ortadoğu Müslüman ülkelerine yönelik çıkar politikalarının temel aktörleri

haline gelmeleri ve yine toplumun en önemli yapısı olan ailede birlik ve beraberlik içinde yaşamın yerini gittikçe artan aileçi şiddet ve boşanmaların alması bir İslam âlemi ve bir Müslüman olarak bizleri şöyle bir soruyla yüzleştirmektedir: “Bizler *“Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız.”* (Müslim, Birr, 32, 66.), *“Hiç biriniz kendiniz için arzu ettiğinizi kardeşiniz için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.”* (Buhari İman 1/13) diye buyuran Hz. Muhammed’in ümmeti olarak *Medine Vesikası*’nın ve *Veda Hutbesi*’nin neresindeyiz?”

Peki, durum böyleyken ailden kültürlerarası ve mezheplerarası ilişkilere kadar toplumun her çeşitten sosyal yapısında birlik ve beraberlik içinde yaşamın ilke ve prensiplerini gerçekleştirmek, bu prensipleri daim yaşayan dinamik bir değer haline getirmek ve bu ekseninde temel birlik ilkelerini belirlemek için hangi alana ya da hangi değerler ve kavramlar alanına yönelmemiz gerekecektir? İşte bu sorular bizi araştırmamızın bir sonraki kısmına götürmektedir.

3. Birlikte Yaşamayı Sağlayan Değerler Alanı

Birlikte yaşamayı zihinlerde bir ilke ve bu ilkeyi daim yaşayan dinamik bir değer haline getirmek, yine bu eksenindeki temel değerleri belirlemek adına gerek dini, gerekse felsefi açıdan bir araştırma içine girdiğimiz zaman bu alanın *ahlaki değerler alanı* olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlık tarihinde aile yaşamından insani ilişkilere, ekonomiden siyasete hemen her alanda sosyal bir olgu olan ahlakın toplumsal yapının işleyişinde önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Birlikte yaşama karşılıklı ilişkilere dayalı bir süreç olduğuna göre o halde bu sürecin sağlam bir şekilde işleyişi yalnız ahlaki değerler çerçevesinde mümkün olabilir. (Blau, 2005, s. 194) Zira düşünce ve davranışları itibariyle genellikle egosentrik bir eğilimde bulunan insan, bu eğilimini devam ettirdiği sürece toplumsal sorunların giderek artma olasılığı kaçınılmaz olacaktır. Bunun için insanların ortak ahlaki değerler üzerinde düşünme ve tüm ilişkilerini bu ekseninde yürütmeleri önemli bir ihtiyaçtır. Ahlaki değerlerden yoksun bir sosyal yapı kaos ve çatışmalara müsait bir konuma gelecektir. (Akdoğan, 2004, s. 180-181; ayrıca geniş bilgi için bkz. Gough, 2002) Çünkü ahlaki değerler toplum bireylerinin ortak değerler evreninde bütünleşmelerini, birlik ve beraberlik bilincine, kısacası bütünsel bir hayat felsefesine ulaşmalarını sağlar. Sosyal dokunun ahlaki değerlere göre örülerek oluşmasını sağlayacak böyle bir yaşam felsefesi bireyin ve toplumun aynı idealler doğrultusunda hareket etmesine sebep olacaktır. Binaenaleyh sosyal yaşamın temel unsurlarından olan maddî değerler alanına kıyasla manevî değerler alanının öncelik arzedeceği rahatlıkla söylenebilir. (bkz. Karakoç, 1995, s. 82; Kozak, 1999, s. 11) Zira ahlaki değerlerden örülecek sosyal doku toplumun varlığını sürdürmesi açısından gerekli olan sosyal, iktisadi ve siyasi güç ve dinamikliği de beraberinde getirecektir. Bu anlamda her bir toplumun güç ve birlik-beraberlik açısından dinamikliği toplum bireylerinin ahlaki değerlere bağlılık niteliğiyle doğrudan orantılıdır diyebiliriz. (Gould, 1981, s. 832-833)

Örgü bağlarını ahlakî değerler oluşturmadığı sosyal yapının kaderiyse kuşkusuz ki, değerler bazında bir yozlaşma, kargaşa ve huzursuzluk olacaktır. Böyle bir toplumun bireyleri benmerkezciliği hayat felsefesi edinerek kendi hayatını tüm faktörlerin üzerinde görecektir ki bu da birlikte yaşamının temel ilkelerine aykırıdır. Nitekim toplumsal yaşamın temel ilkelerinden biri insan olmanın değerini korumayı istemektir. Böyle bir ilkeyi hedef edinen yaşam felsefesi insanı araç olarak değil, amaç olarak görür. O halde bireyin fiil ve davranışları insanîyet için bir araç değil, bir gaye olmalıdır. (Bkz. Ülken, 1946, s. 9) Burada önemli olan yaşamı mümkün olduğu ölçüde insanların yararına dönüştürmektir. Dolayısıyla bireyin kendi menfaatini düşünürken toplumsal olanı da göz ardı etmemesi gerekir. Hatta toplumsal olana öncelik hakkı tanımak bireyin yaşamının ve geleceğinin teminatı açısından bazen daha uygun görülmektedir. Çünkü bireye kıyasla toplum istikbale yönelik bir boyut taşımaktadır. (Kuçuradi, 1998, s. 65)

Bir toplumda sübjektif beklentilere önem verilmeyerek evrensel olanın öncelikli olma derecesinin toplum bireylerinin ahlakî değerleri özümseme derecesiyle doğru orantılı olması gerçeği birlikte yaşama veya sosyal yaşam bakımından ahlakî değerler alanının ne kadar önemli olduğuna işaret edecek bir diğer husustur. Nitekim ahlakî değerler kişisel özelliklerden ziyade evrensel bir boyut taşırlar. Buna göre evrensel özelliklerde ve tüm insanlar için geçerli olan mümkün objektif kurallar yalnız temel ahlak değerlerinin varlığı ile sağlanabilir. (Kılıç, 1992, s. 134, 158-159) Toplum bireylerinin adalet, doğruluk, dürüstlük, diğerkâmlık, hoşgörü, vb. ahlakî kavramları düşünmelerinin ve hayatlarını bu eksende sürdürmelerinin ailedeki sosyal ilişkilerden itibaren kültürler arası ve toplumlar arası ilişkilerin sağlam bir zeminde yürüyebilmesine büyük katkı sağlayacağı şüphesizdir. Ahlakî değerleri benimseyerek hayata geçiren bireylerden oluşan toplumsal yapıda ilişkiler insana insanca muamele etmeyi gerekli kılmaktadır ki, bireyin ben merkezli kölelikten kurtuluşu da bilhassa böyle bir duyarlılık sayesinde gerçekleşmiş olacaktır. (Topçu, 1998, s. 80-91; ayrıca bkz. Kaya, 1995, s. 124) İnsan faktörünün sürekli gündemde tutulmasını sağlayan böyle bir ahlakî duyarlılık ben ve biz duyguları arasındaki dengeyi sağlayarak toplumsal yaşamı kişisel tercihlerin mutlaklaştırıldığı bir toplum olma özelliğinden kurtaracaktır.

İnsana yaşam ile ölüm arasındaki süreçte denge kurabilmesi için bir duyarlılık ve bilinç sağlayan ahlakî değerler birlik ve beraberlik içinde yaşama veya toplumsal hayat açısından birer denge konumundadır. Ahlakî değerler insana insan onuru ve haysiyetine dayalı bir hayat öngörmektedir. Binaenaleyh manevî bağların birlikte yaşama adına maddî menfaatleri önceleyen temel unsurlar olduğunu söyleyebiliriz. (Günay, 1998, s. 389-390; Güngör, 1997, s. 19)

İnsanoğlunun huzurlu bir toplumsal yaşam adına ahlakî değerlere olan ihtiyacı doğal olarak din ve ahlak eserlerini de gündeme getirmektedir. Zira ahlakî değerler alanı hem

dini hem de ahlak düşüncesini ve felsefesini içeren bir alandır. Din ile ahlak arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Filozofların çoğu da zaten bu ilişkiler üzerinde durarak teoriler geliştirmişlerdir. Hatta dine karşı olanlar bile onun sosyal bir olgu olduğunu inkar etmemektedir. Şöyle ki, Marx ve Durkheim gibi pek çok sosyolog, dinin bir yanılısma olduğunu kabul etmelerine rağmen onun sosyolojik anlamda gerçekliğini görmezden gelememişler. Kimi dini kalpsiz bir dünyanın kalbi, günlük hayatın acımasızlığından kaçıp sığınılan bir liman olarak, kimi de dinin insanların ortak inanç ve değerlerini beyan etmek için biraraya gelmelerini sağlayan ve aynı zamanda toplumsal değişimde önemli rol oynayan unsur olarak tanımlamıştır. (Bkz. Giddens, 2000, s. 470, 495) Dolayısıyla varlığı itibarıyla insanlık tarihi kadar eski olan din bireysel ve toplumsal hayatın vazgeçilmez unsuru olup, bireyin ve toplumların hayatını derin bir şekilde etkilemiş bir yaşam tarzı ve toplumsal dinamizmin mayasıdır. Öte yandan insanoğlunda fitri olarak mevcut olan inanma ve bağlanma duygusu onu hayattaki bunalımları aşma, bir takım yaşamsal problemleri çözme ve manevi dünyasını geliştirme adına dine başvurmasını kaçınılmaz kılmıştır. Günümüz insanının sık sık yüzleştiği psikolojik problem ve steslere karşı kişiye ruhsal huzur sağlayan dinin aynı zamanda toplumsal yaşamda da insanların karşılıklı hak ve hukuklarına uygun davranmalarına, haksızlık yapmamalarına belli ölçüde manevi destek sağladığı söylenebilir ki bu da birlikte yaşama açısından dinin rolüne işaret edecek önemli bir husustur. (Hökekleli, 2008, s. 75) Nitekim bireyin hak ve özgürlükleri ve toplumsal barış tüm dinlerin temel öğelerinden olan kutsal metinlerin ortak mesajlarındandır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çetinkaya, 2012/1, s. 151-158)

Dinlerin insanlık alemine sunduğu birlikte yaşama ilkesi hayatta farklılıklar arasında ortak zemin oluşturma gayesini gütmekte ve bunu insan olma hakikati üzerine bina etmektedir. Gerek ilahi, gerekse gayri ilahi dinlerin bu anlamdaki en temel ilkesi ise “kendin için istediğini başkası için de iste” kuralıdır. (Dünya dinlerinde bu altın kurala ilişkin karşılaştırmalı örnekler için bkz. Vigil, 2008, s. 77; bu ilke Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde “*Kendisi için istediğini, kardeşi için istemeyen iman etmiş sayılmaz.*” şeklinde yer almaktadır. Bkz. İbn Hanbel, *Müsned* 1/113) Buna göre insan olma ve empati pek çok dini öğretinin temelini oluşturan ortak öğelerdir. Binaenaleyh dinlere göre entegrasyonun temel alındığı birlikte yaşama olgusunun en temel dinamiklerinin insan olma yüceliği, empati ve hoşgörü olduğunu söyleyebiliriz.

Din ahlakî değerler üzerinde yaptırıcı bir fonksiyona sahiptir. Hayatın nihai anlamını Aşkın (transcendent) kavramı üzerine bina ederek açıklayan din, insanlara hayatlarını ve sosyal ilişkilerini sözkonusu nihai anlamı merkeze alarak sürdürmelerini, yani teosentrik bir yaşamı tavsiye etmektedir. (Bkz. Swidler, 2000, s. 2-8) Böyle bir hayatın temel dinamiği ise ilahi sevgidir. İnsanın bütün ilişkilerinin ahlakî olmasının temelinde de bu sevgi yatmaktadır. İlahî sevgi, gerek bireysel ve gerekse toplumsal hayatta benmerkezciliği

bertaraf eden ve yaşam için her şeyi mübah görmeyen bir anlayışı beraberinde getiren bir dinamiktir. Bu anlamda “Tanrı yoksa her şey mübahdır” diyen Dostoyevski de Tanrının varlığının insan hayatı için ifade ettiği manaya işaret etmiş olmalı. (Güngör, 1997, s. 125) Her şeyin mübah olduğu bir toplumda sınırsız bir özgürlük söz konusu olacaktır. Oysa ki, yaşanabilir bir toplumun temel ilkesi bireyin özgürlük alanının diğer bireylerin hak ve haklarıyla sınırlı olmasıdır. Bu sınır görmezlikten gelinirse, insan hakları, demokrasi vs. gibi birlikte yaşamın gerekli öğelerinden bahsetmek imkansız olacaktır. İşte ahlaki ve dinî ölçüler insanların hayatını sınırlayan, daha doğrusu dengeleyen ölçütler olarak belirmektedirler. Dini merkeze alarak yaşayan bireyler ve toplumlar hayatın kutsal bir kökene sahip olduğunu ve varoluşun dinsel olduğu ölçüde veya hakikate katıldığı ölçüde anlam kazanacağını idrak edecek ve duyarlı olacaktır. İşte bireyi ve toplumları manevi değerler karşısında olumlu tutuma sevk edecek böyle bir bilinç ve duyarlılık toplumsal ilişkilerin ahlaki bir boyut kazanmasını da beraberinde getirecektir.

Dinin bireysel ve toplumsal yaşama ilişkin pek çok norm ve ilkeler sunmuş olmasının yanısıra insanları karar vermede özgür bırakmış olduğu “iyi”, “kötü” ve “özgürlük” gibi alanların mevcudiyeti insan hayatında akletmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Zira ilahî buyruklarla onların hayata uygulanması arasında bazen büyük mesafeler olabilir. Dinin özellikle üzerinde durduğu ahlaki problemler bir plan ve programlama işi değildir. Bu anlamda aklın ve düşünmenin bu mesafenin kapatılması adına Allah`ın insanlığa bir lütfu olduğu söylenilmelidir. Hayatın dinamik ve değişken yönüyle ancak felsefi akletmekle başedilebilir. Dolayısıyla düşünme ve buna bağlı olarak sistemli düşünmeyi ifade eden felsefi düşünme hayatın her sayfasının vazgeçilmez unsurudur. Hayata, evrene ve varlıklara ilişkin teemmülî bir faaliyet insanda bir ahlak bilinci oluşturur, onun teşekkül ve tekmilini sağlar. İnsanoğlunun düşünce faaliyeti sonucunda ulaştığı bilgiler bir sonraki kademede ahlaki sorumlulukları doğurur ve yaşamın temel espirisi olan ahlaki duyarlılığa neden olur. Bilhassa bu duyarlılık sayesinde sahip olduğumuz bilgiler bir erdeme dönüşür ve hayat için bir anlam ifade eder. Bu anlamda Kur`an`da zaman zaman “hiç düşünmezler mi?”, “hiç akletmezler mi?” “hakikatin ancak âlim ve temiz akıl sahibi kimseler tarafından bilinebileceği” (Ra`d 13/19), “hikmeti ancak akıl erdirip bilgi sahibi olanların anlayabilecekleri” (Ankebut 29/43), “Siz hiç düşünmez misiniz?” (En`am 6/50) şeklinde geçen ve düşünmeyi farz haline getiren ayetlerin bulunmasının mantığı belli ölçüde anlaşılmış olmalı. Allah`ın dağlara yüklemeyip de yalnız insana yüklediği aklın onun doğasına uygun bir taakkul, tefekkür, tedebbür ve nazar gibi sorumlulukları beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Çünkü bireysel ve toplumsal hayat yalnız tefekkür laboratuvarından geçirilmek suretiyle anlam kazanır; hayat tefekkür yoluyla elde edilen sonuçlar doğrultusunda yaşanarak değer kazanır ki, Sokrat`tan Fârâbî`ye, oradan da günümüze kadar pek çok filozofun erdemli yaşamla kastetmiş oldukları da budur zaten. (Bkz. Taylan, 1991, s. 68; Fârâbî, 1983, s. 74-75; a.mlf., 1961, s. 133) İnsan düşünmekle sorumludur ve sorumlu olduğu şeylerin en

önemlisi düşünmektir. Zira insan diğer sorumluluklarının farkına da bilhassa düşünerek varır. Bugün birlik ve beraberlik adına her bir içinde yaşadığı sorunlara çözüm adına düşünce ve fikirlerimizin besin kaynağı olabilecek günümüze tevarüs eden dini ve ahlakî olmakla pek çok yapıtlarımız mevcuttur. Nitekim İslam düşünce ve medeniyetinin temel kaynağı olan başta Kur'an ve Hadis metinlerinin yanı sıra Fârâbî'nin, *Ârâ`u ehli'l-medîneti'l-fâdıla ve Siyâsetü'l-medeniyye*'si, Mâverdî'nin *Edebü'd-dünyâ ve d-dîn*'i, İbn Sînâ'nın *es-Siyâsetü'l-menziliyye*⁵ ve *el-Ahlâk*⁶ adlı eserleri, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbu'l-ahlâk*'ı, Tüsi'nin *Ahlâk-ı Nâsiri*'si⁷, Kınalızâde Ali'nin *Ahlâk-ı Alâfi*'si, İbn Haldun'un *Mukaddime*'si vs. gibi yapıtlar sosyal yaşam ve ahlaka dair faydalanabileceğimiz değerli metinlerdir.

Gerek İslam dininin, gerekse ilahi mesajlardan esinlenerek Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ve İslam düşünürlerinin sunduğu hayat felsefesi aileiçi, bireylerarası ve kültürlerarası ilişkilerde olduğu kadar, medeniyetler arasındaki iletişim açısından da, bir başka ifadeyle bir bireyin başka bir birey karşısında, bir kültürün başka bir kültür karşısında olduğu kadar bir medeniyetin başka bir medeniyet karşısındaki tavrını doğru bir biçimde belirleyebilme açısından önemi haizdir. Bu anlamda ilk önce kendimizden başlayıp yaşadığımız toplumun âlimleri aracılığıyla bizlere tevarüs eden iç dinamiklerimizi ve değerlerimizi yeniden gözden geçirmemiz, hem İslam Peygamberini ve onun tüm hayatını hem de İslam düşünürlerinin görüşlerini günümüzde birlikte yaşama sorunlarına çözüm üretecek sorular eşliğinde revize etmemiz ve değerlendirmemiz gerekmektedir. Zira onların sunmuş oldukları yaşam felsefesi ve kurmuş oldukları İslam medeniyeti toplumdaki farklı kültür ve temsilcilerini bir birlik ve bir tevhid evrenine davet etmekte, çağırılmaktadır. Böyle bir çağrı bireyin, inançların, kültürlerin ve toplumların hem kendisini hem de ötekisini kapsayacak bir vaatte bulunmadır. Tarihi verilere baktığımız zaman bu türden bir davetin temelini oluşturan ahlak ilkeleri ve değerlerinin ne sadece kutsal metinlerde ne de ahlaka dair yazılmış eserlerde kalmayıp uygulandığını da görebiliriz ki, bunun en uygun örneğini tarihi seyir içerisinde daha önce de zikrettiğimiz üzere bir tevhid medeniyeti özelliklerini içeren İslam medeniyeti oluşturmaktadır. Bu anlamda İslam medeniyetini birlik ideali için asırlarca gerçekleştirilmiş bir ahlakî değerler alanı olarak değerlendirebiliriz.

Birlikte yaşamayı sağlayan ahlakî değerler alanına ilişkin buraya kadarki tartışmalardan sonra bu konuda insan aklına gelebilecek son soru birlikte yaşamın sağlam bir zeminde

- 5 Bir girişle altı bölümden oluşan risalede ahlak, ailenin idare olunması ve siyaset gibi konular irdelenmiştir. Eser Farsça'ya (İbn Sînâ ve tedbirü menzil, Tahran: 1319/1901) ve Vecdi Akyüz tarafından Türkçe'ye (*Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, Ankara: 1992, s. 906-917) çevrilmiştir.
- 6 Bireysel ve sosyal ahlaka dair pek çok kavramın açıklandığı risale Bekir Karlığa tarafından Türkçe çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır. Bkz. Karlığa-Kazancıgil, "Hekim Baş Mustafa Behçet Efendi ve İbn Sînâ'nın Yeni Bir Ahlak Risâlesi", *Tip Tarihi Araştırmaları*, VI, İstanbul: 1996, s. 121-142.
- 7 Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Nasirüddin Tüsi, *Ahlâk-ı Nâsiri*, çev. Anar Gafarov ve Zaur Şükürov, İstanbul: Litera Yay., 2007. Tüsi'nin birlikte yaşama ve ahlakî değerlere ilişkin görüşleri için ayrıca bkz. Anar Gafarov, *Nasirüddin Tüsi'nin Ahlak Felsefesi*, İstanbul: İSAM Yay., 2011 s. 135-154, 241-280.

sürdürülmesini sağlayacak temel ahlakî değerlerin neler olduğuna ilişkin olacaktır. O halde şimdi birlikte yaşamayı sağlayan temel ahlakî değerlerin neler olduğunu irdelemeye çalışalım.

4. Birlik ve Beraberliği Sağlayacak Temel Ahlakî Değerler ve Hz. Muhammed

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'te yer alan ahlakî değerler ve bu değerlerden yola çıkarak İslam filozoflarının ortaya koydukları öğretiler Müslüman olsun ya da olmasın her bir bireyin güzel bir karakter ve sosyal bir terbiye alabileceği ahlakî tahayyül âleminin kontrolündedir. Böyle bir hayat felsefesinin ona bağlı olanları belli bir dinin mensuplarıyla sınırlı olmayan ahlakî düşüncesinin evrenine davet eden sentetik ahlakî kurallar ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Gerek ahlakî Kur'an üzere olan İslam Peygamberinin (Kalem 68/4) uygulama ve tavsiyeleri, gerekse bu ilkelerden hareketle bir hayat felsefesi ortaya koyan İslam filozoflarının öğretileri bireyin ve toplumun ahlakî değerlere göre şekillenmesi ve birlikte yaşamının sağlam bir zemin üzerine bina edilmesinin teorik temellerini oluşturması bakımından önemi haizdir. Şöyle ki, naslardaki emirler, nehiyeler, ibret alınacak kıssalar, hükümler, iman ve ibadet esaslarının ve bu bağlamdaki felsefî öğretilerin temel hedeflerinden birinin bireyleri ve toplumları daha huzurlu ve mutlu kılmak olduğu görülmektedir. (Rahman, 1996, s. 5) Bu ekseninde çalışan insanın gayesi de sadece kendisine ve Müslümanlara değil, tüm insanlığa faydalı olarak Tanrı'nın rızasını kazanmak doğrultusundadır.

İslam medeniyetinin farklı kültürleri ve medeniyetleri kucaklayacak bir dinamizme sahip olduğunu daha önce söylemiştik. Bu dinamizmin unsurlarını oluşturan temel değerlere gelince bunların esas olanlarının merhamet, sevgi, adalet, hoşgörü, hilm, barışseverlik (müsaleme), diğergamlık ve dayanışmanın olduğunu görüyoruz. Fakat birlikte yaşamının sağlam bir zeminde sürdürülebilmesi için önemli olan bu değerlerin yanısıra ayrıca *kardeşlik* ve *güven* duygusu dediğimiz iki önemli duygunun da sosyal ilişkilerin dokusunu oluşturan temel öğeler olduğu unutulmamalıdır. Bu iki duygunun bulunmadığı toplumlarda sosyal birlikten bahsetmek neredeyse imkansızdır. Nitekim tarihe bir göz attığımızda, Arapların İslam'dan önce uzun süre kabile zihniyetini aşan sosyal birlik ve devlet kuramamalarının esas sebebi sözkonusu duyguların yokluğundan kaynaklanan şiddet içerikli ve çatışmacı ahlak zihniyetiydi. Bu nedenledir ki, İslam Peygamberi öncelikle insanları bir olan Allah'a inanmaya ve tevhidde bütünleşmeye davet etmenin yanısıra bu tevhidin sosyal hayatta birlik ve dayanışma şeklinde gerçekleşmesi için kardeşlik kavramını kullanarak yola çıktı. Buna göre kardeşlik kavramını birliğin sembolü olarak niteleyebiliriz. Çünkü o dönemde Müslümanlar arasında sosyal birlik, bütünleşme ve dayanışma bilhassa kardeşlik kavramının toplum tarafından özümsemesi ve yaşanan bir duygu haline gelmesiyle gerçekleşmişti.

Naslarda bu duyguya atfedilen büyük önemi dikkate alacak olursak, kardeşlik duygusunun İslam ahlakı bakımından birlikte yaşamın en önemli temellerinden birini oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu kavram naslarda cahiliye'nin "soy-sop ayrımcılığı" anlamına gelen asabiyet kavramının karşıtı olarak geçmektedir. Şöyle ki, İslam, asabiyet zihniyetini reddederek toplumdaki kimsesizler ve güçsüzler hakkında "onlar sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır"⁸ buyurdu. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Kim gayesi İslam olmayan bir bayrak altında bir asabiyete çağırırken veya bir asabiyete yardım ederken öldürülürse, onun ölümü cahiliye üzeredir." (İbn Hanbel, *Müsned*, II, 306.) ve yine "Veda Hutbesi"nde buyurduğu üzere "Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir; atanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır; Âdem de topraktanır. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyaz ırkın siyah ırka, siyah ırkın beyaz ırka-takva dışında- bir üstünlüğü yoktur." (İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 411; Ebu Dâvud, "Edeb", 111) şeklindeki sözleri bizlere önemli mesajlar vermesi bakımından oldukça manidardır. İşte, aslında sadece Müslümanların değil, tüm insanlık âleminin önemsemesi gereken Veda hutbesindeki evrensel nitelikli bu ilke insanlara belli ortak noktaları hatırlatarak ilişkilerini insan olma hakikati üzerine bina etmelerini tavsiye etmektedir. Bu anlamda bir gün ashabıyla otururken geçen bir Yahudi cenazesine saygı göstererek ayağa kalkan İslam Peygamberinin kendisine "Ya Rasulallah bu geçen bir Yahudi cenazesidir" diyen ashabına "Müslüman değilse de insan da mı değil?" (bkz. Müslim, "Cenaiz", 78, Hadis no: 1596) şeklinde cevap vermesi tüm insanlığa önemli bir mesaj niteliğindedir. Ünlü filozof Kant'ın "öyle davran ki, senin istemenin maksimi, aynı zamanda genel bir yasa koymanın da ilkesi olarak geçerli olabilsin" (bkz. Kant, 1999, s. 35) şeklindeki felsefesinin de temelini oluşturan böyle bir hakikatin bilincinde olmak sosyal bir varlık olan insanı birlikte yaşamın ana ilkelerinden olan "kendin için istediğini başkası için de iste" önermesini aklen ve kalben kabullenmeye ve gerçekleştirmeye götürecektir. İslama göre de imanın tâli unsurlarından olan bu ilkenin (Bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/113) kitabî ve kitabî olmayan dinlerin yanısıra felsefi öğretilerin de altın kurallarından biri olduğunu söyleyebiliriz. (Swidler, 1999, s. 20-21) Dolayısıyla insan olma, empati (duygudaşlık) ve karşılıklı anlayış temelli öğreti gerek dünya dinlerinin gerekse bazı felsefi öğretilerin ortak söylevidir. (bkz. Çetinkaya, a.g.m., s. 151-158) Bu öğretilere göre insan olmak saygıyı hak etmek için yeterlidir. Öte yandan insanın Kutsal Varlığın ruhunu taşıdığı hususu da hatırlanacak olursa böyle bir varlığın saygıyı hak etmesi inançlı kimseler tarafından doğal olarak kabul edilecektir. İşte birlikte yaşama bağlamında en güzel örneklerden biri olan "Medine Sözleşmesi"nin temelini oluşturan zihniyet de böyle bir kabule dayanır. Böyle bir kabul yine birlikte yaşamın temel öğelerinden olan güven duygusunu da beraberinde getirecektir ki, bu da sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de ülfet ve ya "birlikte yaşama temayülü" olarak ifade edilen (Gazzâlî, 1332, II, s. 157-158) toplumsal kaynaşmanın gerçekleşmesini mümkün kılacaktır.⁹

8 Ahzâb 33/5.

9 İslam medeniyetinin önemli simalarından olan Mâverdî Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki uzlaşma, kaynaşma ve

Birlikte yaşamının değerleri bağlamında buraya kadar anlatılanlardan ilk olarak şöyle bir sonuca gidilebilir: Birey sosyal ilişkilerini insan olma hakikati üzerine bina etmeli ve kendini değerleri itibarıyla düşündüğünde ötekini de içine alacak şekilde sahip olduğu değerleri yaşatmalıdır. Dolayısıyla kişinin sahip olduğu değerler açılarak ve aşılarak ötekileri de kendi evrenine almalıdır. Bu anlamda gerek toplumdaki bireylerarası ilişkiler, gerekse kültürler ve medeniyetlerarası ilişkilerde bir fanus niteliğinde olan husus karşdakini tanıma faaliyetidir. Zira, tanıma sürecinde elde edilecek tanımlar felsefi bir dille söylenecek olursa, bizim tanımını yaptığımız varlıkla olan ilişkilerimizin içeriğini belirlemesi açısından önemlidir. Dolayısıyla kişinin başka insanları, kültürleri ve medeniyetleri tanıması, onları fark etmesi kuracağı ilişkilerin içeriği açısından gereken bir hususdur. Kur'an-ı Kerim'de de belirtilen bu hususa¹⁰ göre kişinin birlikte yaşama adına her bir kültür ve medeniyetin kendine özgü bir yapısı olduğunu, karşısındaki kültür ve medeniyetin en az kendisinki kadar önemli olduğunu, saygı gösterilmesi ve hak tanınması gerektiğini kabullenmesi en uygun tutum olacaktır.

Birlikte yaşamının temelini oluşturan değerlere gelince bunların esas olanlarının merhamet, sevgi, adalet, hoşgörü, hilm, barışseverlik (müsaleme), diğergamlık ve dayanışma olduğuna yukarıda değinmiştik. Şimdi bu değerleri sırasına uygun olarak açıklamaya ve birlikte yaşama açısından taşıdıkları önemi ortaya koymaya çalışalım.

Merhamet: Etimolojik olarak r-h-m den kökünden gelen rahmet kavramının türevi olan merhamet, “acımak, şefkat göstermek” gibi manalara gelip toplumsal veya birlikte yaşamının başlıca erdemlerindedir. Gerek İslam'a, gerekse de bu eksende yazılan felsefi ahlak literatürüne göre Allah-insan, insan-insan ve insan-alem ilişkilerinin esas dinamiğini oluşturan merhamet, (Bkz. Yaran, 2011, s. 54-55) insanları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusudur. Malum olduğu üzere Rahmân ve Rahîm sıfatları Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de kendisine atfettiği temel sıfatlardır. Bu duruma işaret eden İslam düşünürleri merhamet duygusunun sosyal ilişkiler ağında Allah'ın insanlığa bir lütfu olduğunu belirtmişlerdir. (Bkz. Râzî, 1990/1411, I, s. 166-171; a.mlf., 1323 h., s. 119) İnsanlığa lütfedilen ve insanlar arasındaki duygu birliğini, dayanışma ve paylaşmanın başta gelen amillerinden sayılan merhamet duygusundaki amaç muhtaç ve çaresizlere yardım edip, sıkıntılarını gidermektir. (Gazzali, 1322 h., s. 38-39)

Ayetlerde âlemlere rahmet olarak gönderildiği belirtilen İslam Peygamberinin (Enbiyâ 21/107) merhametini dile getiren ifadeler müslümanlar için bir ahlak modeli ortaya koymaktadır. Onun “*Bize merhamet etmeyi başımıza musallat etme!*”

dayanışmayı bilhassa *ülfete* bağlı olarak temellendirmektedir. Bkz. Mâverdi, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, s. 149-150.

10 “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, tanışsınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık.” (Hucurât 49/13)

“Müminler birbirilerini sevmeye, birbirilerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” (Müslim, Birr, 66.) şeklindeki sözleri bir değer olarak merhametin ve şefkatin öneminin anlaşılması açısından oldukça manidardır. Peygamberimizin merhamet ve şefkat konusundaki tutumu sözkonusu kavramı sonraki dönemlerde İslam ahlak düşüncesi ve felsefesinin de temel konusu haline getirmiştir. Şöyle ki, İslam ahlak düşünürleri merhamet erdemini adalet anlayışları bağlamında değerlendirmiştir. İslam ahlak felsefesinde merhamet (şefkat) erdemi ahlaki bir değer olarak adalet erdeminin çatısı altında yer alan *akrabayı gözetmek* (sıla-ı rahim), *vefa*, *karşılık verme* (mükafat), *güzel ortaklık* (hüsnü şirket), *güzel yargı* (hüsnü kaza) ve *sevecenlik* (teveddüt) gibi alt erdemlerle birlikte zikredilen temel erdemlerdendir. Bu erdem “kişinin birisinin başına gelen istenmeyen bir halden etkilenmesi ve bunun giderilmesi için gayret göstermesi” şeklinde tanımlanmıştır. (Bkz. İbn Miskeveyh, 1398/1978, s. 32; Tûsî, 1369, s. 116; Ayrıca karşılaştırmalı bilgi için bkz. Gafarov, 2011, s. 153) Onlara göre *merhamet* sosyal ilişkilerde adaleti öncelemektedir (Bkz. Buhârî, Cenâiz, 37; Vesâya, 2; Müslim, Vasiyet, 5) ki, bu özelliği ile onun *sevgi* erdemi ile ortak olduğu söylenebilir.¹¹ Eflatun vs. gibi ilkçağ filozoflarını böyle bir erdeme yer vermediklerinden dolayı eleştiren Schopenhauer ise bu erdemin adaletten sonra ikinci büyük erdem olduğunu dile getirir. (Tanyol, 1998, s. 73) Fakat ünlü filozof Nietzsche’nin “acıma ahlaki” olarak da ifade edilen merhamet içerikli bir ahlak anlayışına karşı çıktığını görüyoruz. Nietzsche’nin acımasızlığı ilke edinen ahlak öğretisi daha sonra 20. yüzyılda faşizmin temel aktörü olan Mussolini tarafından benimsemiş ve böyle bir ahlak zihniyetinin sonucunda dünyadaki toplumlar sayısız acılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. (Dedeoğlu, 2002) Yine bugün dünyada ve toplumlarda karşılaştığımız millî-etnik ve ideolojik zemindeki şiddet, terör, soykırımlar ve aile içi şiddet olayları böyle bir zihniyetin sonucu olmalı. İşte, tarihte zikredebileceğimiz bu kabilden pek çok örnekler merhamet duygusunun insanlık için ne gibi önem arzettiğine işaret edecek mahiyettedir.

Aile içi ilişkilerden diğer sosyal ilişkilere kadar merkezi bir değer olan merhamet (Çağrıçı, 2004, C. 29, s.184) *incelik*, *nezaket*, *şefkat*, *ihsan* (fazlasıyla iyilikte bulunmak) (İsfahânî, 1426/2005, “r-h-m.” maddesi), *bağışlama*, *sabır*, *sebat*, *tevazu*, *insaf*, *barışseverlik*, *yumuşakhuyululuk*, *öfkeye hâkimiyet* ve *hoşgörü* gibi alt değer veya erdemleri de içerir. Bunlar içerisinde toplumsal ilişkilerde özellikle ihsan hassasiyeti gözetilmeksizin yapılan iyilikler zaman zaman incitici durumlara neden olabileceği için değerini kaybetmiş olabilir. Buna göre *ihsan* erdeminin insanoğlunun davranışlarının ahlakiliğini ve değerini belirleyen temel kıstaslardan biri olduğunu söyleyebiliriz. *Ihsan* birlikte yaşamın ilk ve çekirdek kurumu olan ailede de huzur ortamını doğuran temel değerdir. Hatta bu kıstas eşlerin ayrıldıklarında bile hassasiyet göstermeleri gereken bir husustur. (Bakara 2/ 229) Sonuç

11 Nitekim sevgi de İslam filozoflarının belirttikleri gibi sosyal ilişkiler ağında adaleti önceleyen bir erdemdir. Bkz. Fârâbî, *Fusûlül-medeni*, s. 52; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü’l-ahlâk*, s. 144-145.

olarak *ihsan* çizgisinin gözetilmediği ilişkiler merhametsizlik kategorisine girer ki, bu kabilden ilişkilerin de sosyal dokuyu çözeceyi kuşkusuzdur. Bu anlamda âyetlerin birinde Hz. Muhammed (sav)’e hitaben: **“Allah’ın lütfu sayesinde onlara karşı yumuşak ve nazik davrandın, Eger sen katı kalpli-taş yürekli, kaba bir adam olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”** (Âl-i İmrân, 3/159) şeklinde yer alan ifadeler oldukça manidardır. Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak merhameti bazen nezaket ve şefkat dolu bir söz, bazen sabırlı bir duruş sergilemek, bazen başkasının ağrı-acılarını kendi ruhunda hissedip acıyla birlikte kalma iradesi göstermek, dolayısıyla bencillik duygularından sıyrılmış *fedakarlık* ve *diğergamlık* (özveri/başkasını kendisine tercih etme) olarak tanımlayabiliriz.

Diğergamlık, yardımseverlik ve dayanışma: Yukarıda bahsi geçen merhamet erdeminin kişilere verdiği ilham sonucunun ürünü olan bu üç erdem de sosyal hayatın vazgeçilmez değerleridir. Bunlar içerisinde sosyal birlik ve dayanışmanın en ileri derecesinin oluşumunu sağlayan ve temel dinamiklerden olan *diğergamlık* İslam ahlak literatüründe “*îsâr*” kavramıyla ifade edilmektedir. “*îsâr*” bir kimsenin kendisi ihtiyacı olduğu halde elindeki bir imkanı başkasının ihtiyacının giderilmesi yolunda kullanmasıdır. Dilimizde paylaşmak, fedakarlık ve ya diğergamlık olarak da ifade edilen bu erdem, cömertlik erdeminin son sınırını oluşturmaktadır. (Bkz. Çağırıcı, 2015, s. 33)

Sosyal yaşamda iyi insan olabilmek yaşamı anlamlı kılan temel faktörlerden biridir. İşte paylaşmayı ve ihsanı içeren diğergamlık ve fedakarlık iyi insan olabilmeyen en önemli göstergelerindedir. İslam ahlakının temel kaynakları paylaşma duygusunun insanoğlunun sahip olduğu nimetleri artıracaklarını belirtmektedir. Bu anlamda Kur’an-ı Kerim’de geçen “*Allah yaptığınız hayırları kat kat arttırır.*” (Bakara 2/276; Sebe’ 34/39) ve benzeri âyetler ve Hz. Muhammed (s.a.s.)’in malın eksilmeyeceğini paylaşım duygusunun işlevselliği ile doğrudan orantılı olarak görmesi (İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 193) bu konuda söylediklerimizi temellendirecek niteliktedir. İslam ahlak literatüründe *feragat* ve *özveri* olarak da nitelendirilen söz konusu erdem diğer erdemlerle birlikte toplum bireylerinin daha küçükken zihin dünyasına ve vicdanlarına kazanarak bir meleke haline getirilerek sosyal yaşamdaki işlevselliğiyle toplumda mal ile ilgili her türlü hırsızlığın önlenmesinde belli ölçüde katkılar sağlayacağı söylenebilir. (Yaran, 2011, s. 51) Yine şefkat ve diğergamlık olarak adlandırılan bu erdem sayesinde yapılan ihsanlar veya yardımların toplumda meydana gelebilecek stokçuluk ve karaborsa gibi olayları önlemiş olacağı ve malın el değiştirmesi ile piyasanın hayati, mali ve iktisadi hareketlilik kazanacağı söylenebilir. Sonuç olarak sosyal yaşamda bireylerin ihsan ve diğergamlık duygusunun bir ürünü olan yardımlaşma erdeminin en önemli yanı ferdin ekonomisi ile toplumun ekonomisini uzlaştırmış olmasıdır ki, bu da dolaylı olarak toplumun ahlaki seviyesinin yükselişini beraberinde getirecektir. (bkz. Erdem, 2003, s. 166) Nitekim tarihe baktığımızda

diğergamlık ve *ihsan* duygusunun daha önceden *bencillik* ve *hoşratlığın* hâkim olduğu cahiliye kültürünü *birlik*, *beraberlik*, *dayanışma* ve *kardeşlik* gibi erdemlerin yanı sıra “birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için” şiarını ilke edinen bir erdem medeniyetine dönüştürdüğü rahatlıkla söylenebilir. Mekke’den Medine’ye her şeyini bırakarak hicret edenlere Medineliler tarafından (Ensar) yapılan yardım ve gösterilen şefkat ve dayanışma İslam medeniyetinin bu erdeme ilişkin en iyi tarihi örneklerinden birini oluşturmaktadır. Kur’an’da üzerinde önemle durulan bu hususun Allah yanındaki değerine işaret edilerek, başkalarına sevgi ve şefkat göstererek yardımcı olan kimselerin ebedî mutluluğu kazanacakları müjdelenmekte ve böylece diğergamlığın bu bağlamdaki manevî etkisine işaret edilmektedir. (Kurtubi, 1386, c. 8, s. 27)

Yapılan her tür iyiliğin bir şekilde insan psikolojisi üzerinde etkisi olduğu da unutulmamalıdır. Diğergamlığın toplumsal yaşamın en küçük ve önemli parçası olan ailenin bireyleri arasındaki etkisi ise daha fazladır. Zira Saffet Köse’nin de belirttiği üzere “ailede, iyilikten doğan sadece bir ihtiyacı karşılamak değil, aile bireylerinin en önemli beklentisi olan sadakati belgeleyen bir özellik arz etmesidir. Eğer buradaki iyilik sözkonusu îsâr (diğergamlık) ölçüsünde olursa etki daha fazla olur.” (Köse, 2015, s. 286) İşte tüm bu fikirler sözkonusu erdemın birlik ve beraberlik içinde yaşama adına ne kadar önemli bir erdem olduğunu vuzuha kavuşturmuş olmalı.

Sevgi: Birlikte yaşamın ahlakının temelini oluşturmada diğeri önemli bir değer sevgidir. İslam literatüründe “hub” kelimesinin türevi olarak muhabbet kavramıyla ifade olunan bu değer gerek nakli gerekse de felsefi metinlerde toplumsal ahlakın temelı olarak nitelendirilmekte ve adaleti önceleyen değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’an ve hadislerde sevgi kavramı üzerinde önemle durulmuş ve bu değerın dini hayatın temelı ve aslı unsuru olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda dini metinlerde sevginin Allah’a ve insana nisbet edilmekle iki açıdan değerlendirildiğini görüyoruz. Sevginin insana nisbet edildiği ayetlerde Allah sevgisi, iman sevgisiyle beraber mü’minler arasındaki sevgi türünden de övgüyle söz edilmektedir. Sevginin merkezinde Allah sevgisinin yer alması yaratılanın yaratandan ötürü sevilmesi bilincinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bir hadiste yer alan “*Amellerin en üstünü Allah için sevmektir.*” (Nesaî, Sünnet, 2) “*Sevdiğini Allah için sevmek, yerdiğini de Allah için yermek imandandır*” (Buharî, İman, 1) şeklindeki ifadeler oldukça manidardır.

Meseleye İslam ahlak düşüncesi ve felsefesi açısından baktığımızda da Allah’ı merkeze almanın bireyin tüm ahlaki tercihlerinin başlıca niteliği olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Fârâbî, İbn Miskeveyh, Nasirüddin Tûsî, Kınalızade Ali, Muhammed Emin Şirvani vb. İslam filozofları sevgi erdemini sosyal ilişkiler ağının vazgeçilmez başlıca unsuru olarak nitelendirmişler. Onlara göre sevgi erdeminin temel olarak iki varlık gerekçesi vardır: Birincisi sevginin doğal bir ihtiyaç olması, diğeri ise ahlaken gerekli olmasıdır.

Sevginin doğal bir ihtiyaç olması insanın fitratı itibariyle sosyal bir varlık olduğu gerçeğine dayanmaktadır. (Gafarov, 2011, s. 241) İslam ahlakına göre toplum her insanın ahlaki ve insani mükemmeliğe yalnızca kendisiyle ulaşılan bir yer olduğu için fitratı itibariyle sosyal ve birbirine muhtaç varlıklar olan insanlar toplumsal ilişkilerini sevgiye dayalı olarak yürütmelidir. Onların bir toplum içinde yetkinleşme çabaları doğal olarak sevginin ahlaki gerekçesini de beraberinde getirmektedir. Buna göre sevginin ahlaken gerekli olması bireysel olmaktan ziyade toplumsal ağırlıklıdır. Sonuç olarak sevgi sosyal ilişkilerin sağlam bir zeminde sürdürülebilmesi açısından insanların toplumsallaşmasının ana unsuru ve ilkesidir. (Kaymakcan-Meydan, 2014, s.133-135)¹²

Peki bu husus dikkate alınırsa sevgiyi yine insanlararası ilişkilerin düzenlenmesinde ve iyileştirilmesinde önemli unsur ve erdem olan adaletten farklı kılan nedir?

İslam felsefesinde hem ontolojik ve psikolojik, hem de ahlaki ve ictimai boyutuyla ele alınan sevgiyi ilk önce kozmolojik bir ilke olarak gören İslam filozofları toplumsal ahlak açısından sosyal bütünlüğün koruyucu unsuru olarak adaletin yapay, sevginin ise sosyal kesimleri birbirine bağlayan doğal gereksinim olduğunu belirtmişlerdir. (Fârâbî, 1987, s. 52) Şöyle ki, yapay olan doğal olana nispetle zorlamalı (kasrî) gibidir; dolayısıyla yapaylık doğal olana tabidir. Bu bağlamda İslam ahlak filozofları sosyal ilişkilerin sağlam bir zeminde sürdürülmesinde adaletle olan ihtiyacı bireylerarası sevginin yetersizliğinin ya da yokluğunun bir gereği olarak görürler. Buna göre sevgi erdeminin varlığıyla insanlararası haklar adalet mekanizmasına gerek kalmaksızın doğal olarak gerçekleşecektir. Bunun yanısıra söz konusu erdem toplumda *güven*, *diğergamlık* ve *ihsan* gibi erdemleri de beraberinde getirecektir. (İbn Miskeveyh, 1398/1978, s. 144-145; Tüsî, 1369 h., s. 258-259, 321) Binaenaleyh *sevgi* birlikte yaşama adına *adaleti* önceleyen, dünyevi ve dini hayatın canlılığı veya diriliğini sağlayacak temel dinamik olarak değerlendirilmiştir. Sevginin haz ve herhangi bir çıkarı barındıran basit ve bayağı unsurlara dönüşmesi halindeyse, adaletle ihtiyaç kaçınılmaz olacaktır. (Fahri, 2004, s. 194)

Sevgi kavramını beşeri ve metafizik boyutuyla sistematik biçimde inceleyen Gazzali, kişide sevginin belirtilerinden bahsederken onu kökü yerde, dalları gökte, meyveleri dilde, organlarda ve gönüllerde bulunan bir ağaca benzetir. Ona göre sevgi insanı sevdikleriyle dostluğa, insanlara yardımcı olmaya, canıyla, malıyla ve diliyle sevdiklerine zarar vermekten sakınmaya yöneltir. (Gazzâlî, 1332, c. IV, s. 296-298, 300, 307)

Adalet: Davranış ve hükümlerde “doğru olmak”, “ölçülü olmak”, “orta yol”, “eşit olmak”, “eşit kılmak” gibi anlamlara gelen *adalet* İslam ahlâk literatüründe *düzen*, *denge*,

12 İslam düşüncesinde sevgi konusunu felsefi ve dini boyutlarıyla birlikte ele alan İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Sînâ'dan esinlenerek sevgiyi alemde iradeye dayalı olan bütün hareketlerin sebebi olarak görmüş ve böylece bu kavramın kozmolojik anlamına bir derinlik kazandırmıştır. Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ravzatü'l-muhibbîn ve nüzhetü'l-müştakin*, thk. es-Seyyid el-Cemilî. 2. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987, s. 73-82.

denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır. (Çağrı, 1988, c. 1, s. 341) Sözlüklerdeyse “zulm etmeyip, nefislerde ve akıllarda doğruluğu belli ve açık olan işleri yerine yetirmek”, (Âsım, h. 1305, “a-d-l” maddesi) “bir şeyi eşit ölçüde dağıtmak ve taksim etmek”, (İsfahânî, 1426/2005, “a-d-l” maddesi) “bir şeyi diğer bir şeyle eşit tutmak” (Zemahşerî, 1984, “a-d-l” maddesi) şeklinde tanımlanmaktadır.

Adalet bireysel ve toplumsal hayatta nizam, itidal, denge, doğruluk ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamın temelini oluşturan ahlaki bir erdemdir. Böyle bir erdeme gerçekten sahip olan birisi aile içi ilişkilerden daha geniş sosyal yaşantıdaki ilişkilere kadar hep tarafsız, objektif ve herhangi bir olumsuz durumun etkisinde kalmaksızın itidali ve eşitliği gözeterek davranacaktır. Adaletin hukuki açıdan bağlı olduğu ilke bireylerin manevi açıdan eşitliği ilkesidir. Şöyle ki adalet insanlararası ekonomik ilişkilerde dengeyi sağlayan temel kıstastır. Bu anlamda onu *eşitlik* olarak tanımlayabiliriz. (İbn Manzur, 1413/1993, “a-d-l” maddesi) Adaleti zulüm kavramının zıddı olarak “insanın hevâ ve isteklere yönelmeksizin her şeye değerini vermesi, hakkı yerine getirmesi ve her hakkı hak sahibine vermesi” şeklinde tanımlarsak, onun *insaf* kavramının eşdeğeri mahiyetinde bir kavram olduğu söylenebilir. (İbn Abdurrazzak, t.y. c. 29, s. 443) Aristoteles’ten tevarüs edilen bir görüşe göre ifrat ve tefrit arasındaki orta yol (itidal) veya dengeyi ifade eden *adalet* İslam düşüncesinde “mülkün temeli” olarak tanımlanmıştır. (Savut, 2014, s. 457-458) Buna göre adalet evrendeki varlıkların varlıklarını sürdürmelerinin temel nedenidir. (Beyhakî, 2003, IX, 231, hadis no: 18387) Kur’an-ı Kerim’de de belirtilen bu hususa göre (Bakara 2/29; En’am 6/73, 101; Kamer 54/49) evrendeki denge ve itidal Allah’ın sıfatlarından biri olan adalet vasfının evrendeki tezahürüdür ve O, evrendeki hiç bir varlığı adaletten yoksun bırakmamıştır. Binaenaleyh adalet doğada ve evrendeki nizamın temelinde yer alan ilkedir. Bu hususa adalet kavramını ontolojik açıdan ele alan İslam filozofları da kendi eserlerinde değinmektedirler. Meseleyi sudur teorisi bağlamında ele alan filozoflara göre Allah’ın adaleti, mevcut olan her şeye varlık hiyerarşisindeki durumuna göre yetkinlik ihvan etmesidir. Binaenaleyh adalet ilahî inâyete bağlı olarak varlığın her bir zerresinde bulunmaktadır. (Fârâbî, 1986, s. 10, 54) Kozmik düzeni ayakta tutan böyle bir ilke beşeri hayatın da vazgeçilmezidir. Nitekim adaleti İslam ahlakının şartları arasında ilk sırada zikreden Allah’ın (Bkz. Nahl 90. Âyetin İslam ahlakı bağlamındaki yorumları için bkz. Yaran, 2011, s.47-49) **“Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutan, gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun...”** (Maide 5/8) şeklindeki âyetiyle beşeri hayatta âdil olmanın önemine ciddi şekilde vurgu yaptığını görüyoruz. Ayrıca, Kur’an’da müslüman bir topluma ait bir özellik olarak zikredilen *“vasat ümmet”*(Bakara 2/143) kavramındaki *“vasat”* kavramının pek çok Kur’an yorumcuları tarafından *“adalet”* bağlamında açıklanmış olması adaletin bireysel ve sosyal hayat açısından önemini ortaya koyacak mahiyettedir. Binaenaleyh İslam ahlakı tüm insanlığa

sosyal ilişkiler bağlamında ifrat ve tefrit sınırlarından uzak olan orta yolu merkeze alan bir yaşam tarzı tavsiye etmektedir. İşte böyle bir öğretinin merkeze alındığı bir medeniyet içerisinde yetişen İslam filozofları'nın eserlerinde de adaletin bireysel, sosyal ve siyasi ilişkilerin temelinde yer alan başlıca erdem olduğunu görüyoruz. Ahlakı psikolojik olarak temellendiren İslam filozoflarına göre adalet her şeyden önce bireyin nefsanî güçleri arasındaki ilişkilerin dengelenmesini sağlayan temel kıstastır. Buna göre adalet insandan sâdır olan hikmet, iffet ve şecaat gibi erdemlerin ilkesidir. Bu bağlamdaki adaleti "itidal" kavramıyla ifade eden Kindî, bununla insanın adalet erdemini ilk önce kendine veya iç dünyasına uygulaması gerektiğini düşünmüştür. (Kindî, 1369/1950, s. 178) Çünkü sosyal ilişkilerimizdeki iyi ya da kötü tüm davranışlarımızın temelini iç dünyamızda yer alan psikolojik güçlerimiz oluşturmaktadır. O halde davranışlarımızın psikolojik boyutu gözardı edilmemelidir. Dolayısıyla ilk önce kendimize karşı âdil olmalıyız ki, yalnız bu durumda sosyal ilişkilerde adaleti gözetebiliriz. Sonuç olarak adaletin bireysel ve sosyal olmak üzere iki uygulanım alanı olduğunu söyleyebiliriz. Binaenaleyh nefsimizin güçleri arasındaki dengeyi ifade eden adaletin sosyal ilişkiler bağlamında erdem olan adaletten kesin biçimde ayrıldığını söylemeyiz. Zira sosyal ilişkilerin vazgeçilmez erdemi olan adalet de sonuç olarak ferdi ve içtimai boyutu itibarıyla dengeli veya ölçülü davranmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. (Bkz. İbn Sînâ, 1298, s. 107; Gafarov, 2011, s. 144-145)

Adaletin bireysel, sosyal ve siyasi ahlak bağlamında geniş bir şekilde tartışan İslam filozoflarının bu erdemi insanoğlunun Allah'ın halifelîği görevini yerine getirmesiyle doğrudan bağlantılı bir şekilde ele almaları bireyin bu erdem eksenindeki yükümlülüğünün bilincine varması bakımından önemi haizdir. Daha sonra Osmanlı ahlak düşüncesi üzerinde de etkili olan bu fikrin temelinde bir yandan İslam teolojisine göre adaletin Allah'ın temel sıfatlarından biri olduğu tezi, diğer yandan İslam felsefesinde adalet kavramıyla eşitlik ve birlik kavramları arasında irtibat kurulup, adaleti eşitliğe, eşitliği birliğe, birliği ise Allah'ın birliğine bağlayan bir silsile izlenilerek sözkonusu erdem Allah'ın birliğinin bu dünyadaki misali olarak görülmesi tezi yatmaktadır. (İbn Miskeveyh, 1398/1978, s. 123-124; Tûsî, 1369 h., s. 131-132, 143-148; Kınalızâde, 2007, s. 135)

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılmalıdır ki, adalet bireysel, sosyal ve evrensel çatışma, cinayet ve savaşlar dahil her türlü ahlaki sorunun ortadan kaldırılması veya asgari düzeye indirilmesinde katkı sağlayabilecek temel erdemlerden biridir. Geniş anlam içeriğine sahip olan bu değer genel anlamıyla hak sahibine hakkını vermeyi ifade etmektedir. Bu erdemün uygulanması sosyal ilişkiler dahil, hatta kültürler ve uluslararası ilişkilerde pek çok kötülüğün ortadankaldırılmasını ve daha huzurlu bir toplumun ve sosyal ilişkiler ağının ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Hoşgörü (Müsamaha): Toplumsallaşmanın ana unsurlarından bir diğeri de *hoşgörü* (müsamaha) kavramıdır. Sözlüklerde "kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı

görmezlikden gelmek” anlamına gelen hoşgörü (İbn Manzur, 1413/1993, “s-m-h” maddesi) ahlaki bir terim olarak insanlara yükümlülükler konusunda kolaylık göstermeyi, toplumsal yapıyı sarsıcı mahiyette ve önemli olmayan hata ve kusurları hoş görmeyi ve bağışlamayı; bizden olmayan ve ya bizim gibi olmayan başkalarına karşı güçlük çıkarmamayı, onlara müdahale ve baskıda bulunmamayı ve onların ufak farklılık ve kusurlarını görmezden gelmeyi; çeşitli düşünce, inanç ve davranışları özgürce dile getirmeyi ifade etmektedir. (Kaymakcan, 2007, s. 390-391; Bilgen, 2006, s. 450) Türkçe’de hoşgörü kavramıyla ifade edilen müsamaha Osmanlılar’ın son döneminde Batı’dan gelen tesirle “tolerans” terimi ile ifade edilmişse de aslında tolerans kavramı hem sözlük anlamı, hem de kültürel muhtevası bakımından müsâmaha ve hoşgörünün içerdiği gönüllülük ve samimiyet karakterini arzetmemektedir. Nitekim “tahammül etmek” manasına gelen Latince “tolerare” fiilinden gelen tolerans “tahammül etme, taviz verme, felaketlere katlanma, sıkıntı çekme” gibi anlam içeriğine sahiptir. (Çağrı, 2006, c. 32, s. 71) Oysa “müsamaha” cömertlik ve kerem gibi manalara gelmektedir. Bu yüzden bu kavram bir erdem olarak İslam ahlak filozoflarının erdemler tasnifinde *sehâvet* kapsamındaki erdemler arasında yer almıştır. (İbn Miskeveyh, 1398/1978, s. 43)

İslamın “barış” manasını içermiş olması hususu dikkate alınacak olursa, toplumsal barışın en önemli unsurlarından biri olan müsamaha ile İslam arasında semantik bir bütünlük olduğu söylenebilir. Kur’an’da *müsamaha* kelimesi geçmese de başta *safh* olmakla *hilm*, *silm*, *sabr*, *sulh* gibi kavramlarla İslam’ın müsamahakarlığını ifade eden pek çok âyet bulunmaktadır. “Baskı” ve “zor kullanmama” gibi manalara gelen ve affetmekten daha geniş bir anlam içeriğine sahip olduğu belirtilen “*safh*” kavramının muhtevası günümüzde müsamahaya yüklenen anlamla örtüşmektedir. (İsfahânî, 1426/2005, “s-f-h” maddesi) Hoşgörü ile yakın manayı ifade eden *hilm* ise “şiddetli gazap ve öfke anında gücü yetmekle beraber öc alma ve intikam fikrinden vazgeçmek” ya da “akıl ve kültürle kazanılan, insan ilişkilerinde sabırlı, hoşgörülü, bağışlayıcı ve medeni davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlaki bir erdem” olarak tanımlanmıştır. (Akseki, 1991, s. 170; Bilgen, 2006, s. 292-293) Yine hoşgörü ile bağlantılı olan bir diğer erdem “barışseverlik”tir. İslam ahlak literatüründe “müsâleme” kavramıyla ifade edilen bu erdem birlikte yaşama ahlakının vazgeçilmez olup, “farklı görüşlerin ve hallerin çatışması halinde uzlaşmaya gitmek” olarak tanımlanmıştır. (Tûsî, 1369 h., s. 114) *Müsamaha* ile ilgili tüm bu erdemler tolerantlıkla mukayesede müsahamanın ne kadar geniş bir anlam içeriğine sahip olduğunu göstermesi bakımından önemi haizdir.

Konuyu dinî açıdan tartışacak olursak öncelikle İslam’ın, farklı inanç ve kültürlerle karşı müsamahalı olmayı ve bunu bir zihniyet şeklinde benimseyip yaşatmayı, ortaya koyduğu ilkelerle açık bir şekilde tavsiye ettiğini söylemeliyiz. Şöyle ki, Allah’ın affının genişliğini ifade eden âyetler O’nun kullarına müsamahasını göstermesinin yanında dolaylı

olarak insanları da müsamahakar olmaya teşvik etmektedir. (Nahl 16/61; Şura 42/25, 30) Diğer yandan Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliğ ettiği dinin iki temel özelliğinden birini “*hanefiyye*” (tevhibi esas alan din), diğerini de “*semha*” (kolaylık ve rahatlık) olarak açıklaması (İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 236; VI, 116, 233; Buhari, İman, 29) ya da müsamahakar kişileri Allah'ın rahmetiyle müjdelemesi (Buhari, Büyü, 16; İbn Mace, Ticarat, 26) ve onların müsamahaları sayesinde cennete gireceklerini bildirmiş olması (İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 210) bu bağlamda oldukça mânidardır. İslam'ın hoşgörüyü tavsiye etmesinin arkasında yatan temel husus ise farklılığın ve çokkültürlülüğün ilahi iradenin sonucu, dolayısıyla ontolojik bir hakikati olduğu gerçeğidir. Bu anlamda **“Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Sen iman etsinler diye insanlar üzerinde baskı mı kuracaksın?”** (Yûnus 10/99); **“Her birinize bir din yolu ve yol yöntem verdik. Allah dileyseydi hepinizi bir ümmet yapardı...”** (Mâide 5/48) şeklindeki âyetler dikkate değerdir.

İslam medeniyeti hoşgörü erdeminin uygulanmasına ilişkin pek çok örneği bünyesinde bulunduran zengin bir medeniyettir. Örneğin İslam Peygamberi'nin kendisiyle görüşmek için Medine'ye gelen Necran hıristiyanlarının Mescid-i Nebevî'de âyin yapmalarına izin vermesi, (İbn Hişam, t.y., II, s. 206) ayrıca, Yemen'e vâli olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'e din konusunda yahudilere sıkıntı çıkarmaması talimatını vermesi (Belâzurî, 1866, s. 71) gibi tarihi olaylar yukarıdaki fikri doğrulayan somut tarihî örneklerdir. Yine gerek Hz. Peygamberimiz (s.a.s)'in Medine'ye göçerken yapmış olduğu *Medine Sözleşmesi*, gerekse de dört halife döneminde içpolitikada gösterilen müsamahakar tutum ve özellikle Hz. Ömer'in Kudüs'ü feth ederken verdiği emannâme (Çağrı, 2009, s. 50) İslam medeniyetinde hoşgörünün sadece ahlakî bir tavır olarak kalmayıp siyasî ve hukukî bir norm haline dönüşmüş olmasını göstermesi açısından büyük önemi haizdir.

Dinî ve felsefî metinlerden çıkan sonuçlara dayanarak *hoşgörü* erdeminin bir arada yaşama kültürünün ayaklarını yere basması için daha önce zikredilen ve toplumsal ahlakın temel değerlerini oluşturan *merhamet, diğergamlık, ihsan, barışseverlik, sevgi* ve *adalet* gibi erdemlerle bir bütünlük içerisinde bireysel ve toplumsal ahlakta kökleşmesi gereken önemli bir erdem olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim ünlü Müslüman âlimlerinden biri olan Mâverdî hoşgörünün gönüllüleri arasında kaynaştırıcı etki yaratacağını, toplumsal barış ve sevgiye katkı sağlayacağını söylemekte, bunun gerekçesini ise ahlaka en uygun tutum olmasıyla temellendirmektedir. Ona göre sosyal ilişkilerde benmerkezciliği aşarak hoşgörü yolunu tercih edenler hem ahlakî, hem de insanların kalpleri açısından en güzel mevkîyi kazanmış olacaktır. (Maverdî, 1398/1978, s. 331-332)

Yine İslam düşüncesinin ünlü simalarından biri olan Mevlana'nın bu konudaki görüşleri bir arada yaşamanın gerektirdiği ve insanın temel ahlakî misyonlarından biri olan hoşgörünün önemine işaret etmesi bakımından oldukça mânidardır. Onun

meşhur 7 öğüdünü irdelediğimizde bu öğütlerin içeriğini oluşturan *hoşgörü*, *merhamet*, *alçak gönüllülük* ve *yardımsızlık* gibi erdemleri bir gerçeğin farklı görüntüleri olarak nitelendirebiliriz. Öncelikle bu erdemlerin ortak yönü onların sosyal ahlakla doğrudan bağlantılı olmalarıdır. Diğer yandan Mevlana'nın "*Şefkat ve merhamette güneş gibi ol!*", "*Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol!*", "*Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol!*" ve "*Hoşgörüde deniz gibi ol!*" (Mevlânâ, 1985, c. 1, s. 44, 212, 273-280, 384-385, 408, 440; c. 2, s. 199, 326, 426 vd) öğütlerini hoşgörünün mahiyetine ilişkin klasik sözlüklerden hareketle daha önce zikretmiş olduğumuz tanımları ve hoşgörünün içeriğini oluşturan *hilm*, *sulb*, *sabır*, *şefkat* gibi alt erdemleri de dikkate alarak şerh ve açıklamalara tabi tutacak olursak, ilk üç ilkenin dördüncü ilke ile olan anlam ilişkisi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Şöyle ki, daha önce geçen tanımlara göre hoşgörü *kolaylık göstermek*, *yumuşak davranmak*, *öfkelenmeyip sabr etmek*, *önemli olmayan hata ve kusurları hoş görmek*, *görmezlikten gelmek* ve *bağışlamak*; *çeşitli düşünce*, *inanç ve davranışları özgürce dile getirmek* olduğunu gördük. Bu anlamda Mevlana'nın sözkonusu öğütlerini hoşgörüye ilişkin tanımların ahlâkî ilke halindeki ifadeleri olarak nitelendirebiliriz.

Sonuç olarak hoşgörü insandan insana giden yolun temel dinamiği, merhamette sınır tanımayan kalplerin meyvesi, kendini aşan insanların ve toplumların karakteridir. Hoşgörünün karşıtı katı olmaktır ki, bunun da arkasında benmerkezci bir zihniyet yatar. Nitekim benmerkezcilikte düşünce katılığı sözkonusudur. Bu durumdaysa kişi karşı tarafı değil kendi istek ve beklentilerine öncelik verir. Muhatabının hatalarını görmezden gelmez. Oysa ki hoşgörü karşı tarafa hata yapma hakkı tanır. Zira bir insanın her zaman haklı olması imkansızdır. Hoşgörü bireyin diğer insanların çıkarlarıyla kendi çıkarları arasında denge kurması, bunun karşıtı olan benmerkezcilik ise bireyin önyargılarını pekiştirip, başkaları üzerinde otoriter ve baskıcı davranış ve tutumlara yönelmesidir. Çeşitlilik içindeki uyum olarak da tanımlayabileceğimiz hoşgörü ahlakının merkezinde insan faktörü, benmerkezci ahlakın merkezinde ise insan egosu veya doyumsuz nefis yer almaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak hem Kur'an ve Sünnet'de yer alan ahlâkî değerler ve bu değerleri ilke edinen İslam düşünürlerinin ortaya koydukları öğretiler Müslüman olsun ya da olmasın her bir bireyin güzel bir karakter ve sosyal bir terbiye alabileceği ahlâkî tahayyül âleminin kontrolündedir. Tarihi ve ilmi gerçekliği olan bu mîras dikkate alındığında bugün Müslüman dünyasında yaşanan şiddet olaylarının İslam'la ilişkilendirilmesinin hem İslam'ın teorik yapısına, hem de tarihsel tecrübemizin kaynağı olan İslam medeniyetinin doğasına aykırı olduğu görülmektedir. Ne var ki, birlikte yaşama meselesi İslam medeniyetinin temel kaynakları olan Kur'an, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sünneti ve bu bağlamda dini ve felsefi literatürde yer alan değerler üzerinden okunursa, onun bireyin kendini aşarak karşıdakini

tanımakla, karşılıkine güvenmekle beraber onda güven duygusu uyandırmakla, fiil ve davranışlarına merhamet, sevgi, diğergamlık, ihsan, adalet ve hoşgörü gibi ahlakî erdemler hâkim olmakla ve son olarak din, inanç ve vicdan özgürlüğünün bilincinde olmakla gerçekleşecek bir ideal ve bir kültür olduğu anlaşılmış olacaktır. O halde yaratılışı itibariyle sosyal bir varlık olan insanoğlunun aileiçi ve diğer sosyal iletişiminin temel dinamikleri olan sözkonusu erdemleri veya değerleri ilke edinmesi birlikte yaşamının sağlam bir eksende sürdürülmesi adına daha makul gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2004). Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlak Olan İhtiyaç. *EKEV Akademi Dergisi*, (18), s. 180-181.
- Akseki, A. H.(1991). *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*.(2. bs.)Sadeleştiren: Ali Arslan Aydın, Ankara: Nur Yayınları.
- Anay, H.(1994).*Celâleddîn Devvânî: Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aristoteles.(1993). *Politika*, (Mete Tunçay, Çev.).İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Asım E.(h. 1305). *Kamus Tercümesi*.("a-d-l" maddesi),İstanbul:Matbatü'l- Osmaniyye.
- Bayraktar, İ.(1991).İslam'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Veda Hutbesi.*Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10),s. 221-229.
- Belâzurî, (1866). *Futûhu'l-büldân*, nşr. M.J.de Goeje, (İslamic Geography içinde, ed. Fuad Sezgin, Frankfurt:1413/1992), Leiden.s.71.
- Beyhakî, (2003) *es-Sünenül-kübrâ*, thk.:Muhammed Abdulkadir Ata,. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Bilgen, M.(2006).*Yüksek İslâm Ahlâkı*, İstanbul: Milli Gazete Yayınları.
- Bircan, H. H.(2001).*İslam Felsefesinde Mutluluk*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Blau, P. (2005). Exchange and Social Structure, (Değişim ve Sosyal Yapı) R.A. Wallace and A. Wolf (ed.)*Contemporary Sociological Theory*, Prentice-Hall: Inc., Englewood Cliffs.
- Buhl, F.(1960).Muhammed.*İslam Ansiklopedisi*, (c.8), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Çağrı, M.(1988).Adalet.*Diyanetİslam Ansiklopedisi*, (cilt. 1, s. 341). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M.(2009).İslam Medeniyetinde Kuşatıcı-Kucaklayıcı Örnekler, *İslam Medeniyetinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, (Kutlu Doğum Sempozyumu, 2008). Ankara: TDV Yayınları, s. 50.
- Çağrı, M. (2015). İslam'da Birlikte Yaşamın Ahlaki Temelleri, *Hız Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*, Ankara: DİB Yayınları,s. 33.
- Çağrı, M. (2004). Merhamet.*Diyanet İslam Ansiklopedisi*,(c. 29, s. 184). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2006). Müsamaha, *DİA*, (c. 32, s. 71). İstanbul: TDV Yayınları.

- Çetinkaya, K. (2002). Birlikte Yaşama Kültüründe İnsan: Kutsal metinlerdeki olumlu ifadeler üzerine, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 151-158.
- Danimarka'da Müslüman Mezarlığına Saldırı, (Kopenhag, 06 Haziran 2015) <http://www.pressmedya.com/avrupa/21355/danimarkada-musulman-mezarligina-saldiri>
- Dedeoğlu, M. M.(2002). *Trajik İnsan Ahlakı: Nietzsche ve Etik*, Ankara: ÜBL Yayınları.
- Dünya Sosyal Yardımlaşma için Yardım Merkezi (Dove World Outreach Center) isimli kilisenin rahibi Jones İslam'a yine hakaret etti, (02. Nisan 2011) <http://www.haber7.com/amerika/haber/729279-kur8217an-yakan-rahip-yine-kiskirtti>
- Eflatun,(1971). *Devlet*, (Sabahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimcoz, Çev.)(2. bs.), İstanbul: Rezmzi Kitabevi.
- Erdem, H. (2003).*Ahlak Felsefesi*, Konya: Hü-Er Yayınları.
- Fahri, M. (2004).*İslam Ahlak Teorileri*, (Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan, Çev.) İstanbul: Litera Yayınları.
- Fârâbî, (1986). *Ârâ`u ehli`l-medîneti`l-fâdıla*, nşr. Albert Nasri Nadir, Beyrut: Dârü'l-Maşrik.
- Fârâbî, (1980). *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, (Mehmet Aydın, Abdükadir Şener ve M. Rami Ayas, Çev.).Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Fârâbî, (1987). *Fusûlü'l-medenî*, nşr. D.M. Dunlop, Cambridge, (Hanifi Özcan, Çev.). İzmir: İstiklâl Matbaası.
- Fârâbî, (1983)*Tahsilü's-sâde*, nşr. Cafer Âli Yâsin, Beyrut: Dârü'l-Endelüs.
- Fazlur R, (1996). İslam'da Hukuk ve Ahlak, (Adnan Bülent Baloğlu, Çev.)*Türkiye Günlüğü*, (43), s. 5.
- Gafarov, A. (2007). Râgıb el-İsfahânî /Felsefesi, *DİA*, (c. 34, s. 443-445) İstanbul: TDV Yayınları.
- Gafarov, A. (2011).*Nasirüddin Tûsi'nin Ahlak Felsefesi*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Gazzali, (1962). *el-İktisâd fi`l-i`tikâd*, nşr. İbrahim Agah Çubukçu ve Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Gazzalî, (1322). *el-Makâsidü`l-esna fi`şerhi esmâillahi`l-hüsnâ*, Kahire: y.y.
- Gazzâlî, (1332).*İhyâ`u`ulümi`d-dîn*, Kahire: Müessesetü'l-Halebi(c. I, 12-13, 55; II, 157-158, 193-194; III, 10, 281; IV, s. 296-298, 300, 307).
- Giddens, A.(2000). *Sosyoloji*, (haz. Hüseyin Özel ve Cemal Güzel).Ankara: Aytac Yayınları.
- Gould, F.J. (1981). Moral Education League(s. 832-833). *Encyclopedia of Religion and Ethics*, J. Hastings, VIII, Edinburg (ed.).New York
- Günay, Ü.(1998). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Güngör, E.(1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Hamidullah, M. (1981).*İslam Peygamberi*, (Salih Tuğ, Çev.). c. I. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Hökekleli, H. (2008).*Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları.
- İbn Abdurrazzak, M. (t.y.).*Tâcu'l-arus min cevâhiri'l-kâmus*, Darü'l-Hidaye,(c. 29, s. 443).

- İbn Haldun, (1402/1982). *Mukaddime*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye
- İbn Hişam, (t.y.). *Sîretü'n-nebî*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut: Dârü'l-fikr.c. 2, s. 206.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, (1987). *Ravzatü'l-muhibbîn ve nüzhetü'l-müştakîn*, thk. es-Seyyid el-Cemîlî. (2. bs.). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, s. 73-82.
- İbn Manzur, (1413/1993). *Lisânü'l-Arab*, ("s-m-h", "a-d-l" maddeleri). Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Miskeveyh, (1398/1978). *Tehzîbu'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk*, nşr. İbnu'l-Hatîb y.y.: Matbaatü'l-asriyye.
- İbn Sînâ, (1992). *es-Siyâsetü'l-menzihiyye*, (Vecdi Akyüz, Çev.). (*Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde. 906-917), Ankara:
- İbn Sînâ, (1298). *İlmü'l-ahlâk (Tis'u resâil* içinde s. 107). İstanbul: Matbaatü'l-Cevâib.
- İsfahânî, R. (1405/1985). *ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a*, nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî, Kahire: Dârüs-sahve.
- İsfahânî, R. (1426/2005). *el-Müfredât*, nşr.: Muhammed Halil Aytânî, ("a-d-l", "r-h-m." ve "s-f-h" maddeleri) Libya: Dârü'l-Mârife.
- İsfahânî, R. (1419/1998). *Risâle fi âdâbi'l-ihtilât bi'n-nâs*, nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî, Amman:
- İsviçre minare yasağına "evet" dedi, (29.11.2009) <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/29/ivsvicre.minare.yasagina.evet.dedi/553509.0/>.
- Jose M. V. (2008). *Theology of Religious, Pluralism*, New Jersey: Transaction Publishers Piscataway.
- Kant, İ. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi*, (haz.:Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Fusun Akatlı)(3. bs.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Karakoç, S. (1995). *Rubun Dirilişi*, (6. bs.). İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karlığa B. (1996). Hekim Başî Mustafa Behçet Efendi ve İbn Sînâ'nın Yeni Bir Ahlâk Risâlesi, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, VI, İstanbul, s. 121-142.
- Kaya, M. (1995). Çağlar Üstü Bir Değer Olarak Ahlak, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, (3). İstanbul, s. 124.
- Kaymakcan, R. ve Hasan M. (2014). *Ahlak Değerleri ve Eğitimi*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kaymakcan, R. (2007). Ahlâkî Bir Değer Olarak Hoşgörü ve Eğitimi, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk*, Recep Kaymakcan ve Mevlüt Uyanık (ed.). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, s. 390-391.
- Kılıç, R. (1992). *Ahlakın Dini Temeli*, Ankara: TDV Yayınları.
- Kindî, (1369/1950). *Resâil*, nşr.: Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Kınalızâde, A. (2007). *Ahlâk-ı Alâî*, (haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kozak, İ. E. (1999). *İnsan-Toplum-İktisad*, (2. bs.). Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Köse, S. (2015). *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, (3. bs.), Konya: Mehîr Vakfî Yayınları.

- Kuçuradi, İ. (1998). *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kurtubî, (1386). *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*, Kahire.
- Mâverdi, (1398/1978). *Edebü' d-dünyâ ve' d-din*, Beyrut.
- Mevlânâ, C.R.(1985). *Mesnevi ve Şerhi*, Şerh eden: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları.
- Okumuş, E.(2015). Çağdaş Dünyada Birlikte Yaşama, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*, (1. bs.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 107.
- Râzî, F. (1323). *Levami'ül-beyyinâti şerhi esmaillahi teala ve's-sıfat*, Kahire, s. 119.
- Râzî, F.(1990/1411). *Mefatihü'l-gayb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I. s. 166-171.
- Russel W. G. (2002). *Karakteriniz Kaderinizdir*, (Gökhan Sezgi, Çev.). Ankara: HYB Yayınları.
- Samim Akgönül (Strasbourg Üniversitesi Öğretim Üyesi, Fransa) *Fransa'da saldırı sonrası toplumsal kırılma derinleşecek*, (8.01.2015); http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150108_charlie_hebdo_samim_akgonul
- Sarıçam, İ. (2014). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (9. bs.). Ankara: DİB Yayınları.
- Saruhan, M. S.(2005). *İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı ve İnsan*, Ankara: Avrasya Yayınları.
- Savut, H. (2014). Hikmet ve Fıtrat Ekseninde Adaletin Temelleri, *Turkish Studies-International Periodical for The Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 9/11, s. 457-458.
- Skirbekk G. ve Gilje, N. (2006). *Antik Yunan'dan modern döneme felsefe tarihi*, (Emrah Akbaşve Şule Mutlu, Çev.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Swidler, L. (1999). *For All Life: Toward a Universal Declaration of a Global Ethic*, Ashland: White Cloud Press, pp. 20-21.
- Swidler, L. (2000). *The Study of Religion In An Age of Global Dialogue*, Philadelphia: Temple University Press.
- Şirvânî, M. E. *el-Fevâidü'l-Hâkâniyye*, Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa 321/1. 90a-90b; Raşid Efendi Ktp., 600/175b-176a; Köprülü Ktp., Mehmet Asım Bey 469/1, 108a-108b.
- Tanyol, C. (1998). *Schopenhauer'da Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Taylan, N. (1991). *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Tevfik, H. M. (2005). *Fârâbi'den Abdühâ Siyasî Düşünce*, (Vecdi Akyüz, Çev.). İstanbul.
- Topçu, N. (1998). *İsyan Ahlakı*, (M. Kök ve M. Doğan, Çev.)(2. bs.), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tûsî, N. (1369 h.). *Ahlâk-ı Nâsirî*, Tahran: (Anar Gafarov - Zaur Şükürov, Çev.) İstanbul: Litera Yayınları. (2007)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi.(2014). *Avrupa'da Türkiye Kökenlilere Yönelik Irkçı ve Yabancı Düşmanlığı İçerikli Eylemler, İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, Başkanlığı araştırma raporu*, (24. Dönem, 4. Yasama Yılı). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Ülken, H. Z. (1946). *Ahlak*, İstanbul: Sadık Kağıtçı Matbaası.
- Yaran, C. S. (2011). *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, İstanbul: DEM Yayınları.
- Zemahşerî, (1984). *Esâsu'l-belâga*, ("a-d-l" maddesi). Beyrut: Dârü't-Tenviri'l-Arabî.

"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiç bir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."

(Nisâ, 4/65)

HÂKİM OLARAK HZ. PEYGAMBER

Uğur Bekir DİLEK*

Giriş

İnsanların dünya ve ahirette saadet içerisinde yaşamaları için, iman esaslarından ibadetlere, devlet yönetiminden ahlaki ilkelere, ticari ilişkilerden bireysel hayata kadar insan hayatının her alanında düzenlemelerde bulunan İslâm dini, toplumda meydana gelen hukukî ihtilafların çözümü için de bir takım ilkeler ve kurallar ortaya koymuştur. Bu bağlamda Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber (s.a.v.), öncelikle adaleti emretmiş, dünyada her türlü işinde adaletli davrananları, ahirette büyük mükâfatlar beklediğini, bizlere haber vermişlerdir.

Allah'a iman ekseninde yeni bir toplum inşa etmeyi hedefleyen Hz. Peygamber'in yegâne görevi, peygamberlik değildir. O, bir peygamber olduğu kadar, aynı zamanda bir devlet başkanı, bir ordu komutanı, bir aile reisi ve hukukî ihtilafları çözmekle görevli bir hâkimdi. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s.), yargılama fonksiyonunun bir gereği olarak, sistematik adlî bir mekanizmanın, yazılı kanunların ve icra ve infaz makamının bulunmadığı, keyfilik hüküm sürdüğü Câhiliye toplumunda, dünyanın ilk yazılı anayasası olarak bilinen Medine Anayasası'nı hazırlamış, bu anayasada devlet otoritesine bağlı adlî sistemin temellerini atmıştır. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'i hukukun kaynakları olarak belirleyen Resûl-i Ekrem; muhakeme usulü, hâkimlerde aranan özellikler gibi birçok hususta ümmetini bağlayacak emir ve tavsiyelerde bulunmuş ve bir hâkim olarak bunları uygulamaya geçiren ilk kişi olmuştur.

1. Câhiliye Dönemi Arap Toplumunda Adlî Bir Teşkilat Yoktu

İslâm öncesi Arap toplumunda, merkezî siyasi bir otorite mevcut değildi. O dönemde Araplar bağımsız kabileler halinde yaşıyor ve her kabile, kendi reisi tarafından idare ediliyordu.¹ Merkezî bir otoritenin bulunmaması, anarşi ve kargaşaya yol açıyor, hakları ve hürriyetleri teminat altına alacak adlî bir mekanizmanın bulunmaması sonucunu doğuruyordu. Dolayısıyla gerek kabileler arasında, gerekse aynı kabile üyeleri veya farklı kabileye mensup bireyler arasında çıkan hukukî ihtilaflar, haksızlıklar çoğu zaman çözüme

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.

1 Atar, Fahrettin, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, İstanbul 2013, 59.

kavuşturulamıyor, sürgit devam eden kan davalarına ve savaşlara sebebiyet veriyordu.² Sorumluluk duygusu, gelenek ağırlıklı şifahî hukuk kültürü, kabile büyükleri, hakemler ve kâhinler, hukukî çekişmelerin çözüme kavuşturulması, hak ve hürriyet ihlallerinin önlenmesinde belirli bir etkiye sahip olsa da, güce ve sınıf ayırımına dayalı bu toplumda, haksızlıkların tamamen önüne geçmede yeterli olamıyordu.³

Sistematik adlî bir mekanizmanın bulunmadığı bu toplumda, sürekli görev yapan hâkimler yoktu.⁴ Yargılama görevi, ilim ve irfan sahibi olmakla şöhret kazanan kabile hakemleri tarafından yürütülüyordu. Bu hakemlere, ihtilafadüşen taraflar uyuşamadıklarında veya aile reislerinin araya girmesi bir netice vermediğinde başvuruluyordu.⁵ Hakem davanın taraflarınca belirleniyor⁶ ve hakem olan kimsenin davaya bakma zorunluluğu bulunmuyordu.⁷ Yargılamanın günü ve yeri, taraflar ve hakem tarafından belirleniyordu.⁸ Haliyle bu şekilde cari olan tercihe bağlı hakem belirleme sistemi, hakların ve hürriyetlerin muhafazasında yeterli gelmiyordu.⁹ Hakemlerin kâhinlerden seçildiği de oluyordu. Hakem olarak seçilen kâhin, kura çekmek, fal oku çekmek, kuş uçurmak ve gaipten haber aldığını ileri sürmek gibi bir takım yöntemlerle kendince haklıyı tespit ediyordu.¹⁰

Hakemlerin yargılama usulü çok basit ve şifahî idi. Hakemler, yargılama esnasında davacıdan delil getirmesini ister, şahit ve bilirkişileri dinler ve bunlara doğruyu söyleyeceklerine dair yemin ettirirlerdi. Davacının delil ikame edememesi durumunda, davalıdan yemin etmesini isterlerdi. Hakemlerin uygulayacağı herhangi bir yazılı kural da yoktu. Kendilerine getirilen davaları, örf-adet kurallarına veya şahsî görüşlerine dayanarak çözmeye çalışırlardı.¹¹ Hakemlerin verdiği kararları uygulayacak kamu otoritesine dayalı bir icra ve infaz makamı¹² ve bu kararları temyiz edecek bir üst yargı mercii yoktu.¹³ Bunların verdikleri kararlara uymak, tarafların örfi, ahlaki ve vicdanî bir borcu olarak görülüyordu.¹⁴

2 Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Ankara 1979, 33.

3 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, 19.

4 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 2004, s. 764.

5 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 716.

6 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 717.

7 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, s. 59.

8 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, s. 60.

9 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 33.

10 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, s. 60.

11 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, s. 60.

12 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 716.

13 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 764.

14 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, s.19.

Hakemlerin verecekleri kararları uygulamaya koyacak kamu otoritesine dayalı herhangi bir icra ve infaz makamı mevcut olmadığından, davayı kazanan tarafın hakkını alma vazifesi kendisine aitti. Haliyle bunu yapabilmesi güç ve kuvvet bakımından karşı taraftan üstün olmasına bağlıydı.¹⁵ Aksi durumda hakkını ancak karşı tarafın sorumluluk duygusu, vicdanı ve iyi niyeti sonucunda elde edebilirdi.¹⁶ Bu durum, davayı kaybeden tarafın güçlü olması ya da hakemin onun kabilesinden olmaması halinde, hakkın sahibine verilme ihtimalini iyice azaltıyordu.¹⁷ Özellikle cinayet ve yaralama davalarında, bizzat mağdur ya da yakınlarının suçluyu cezalandırmaya kalkmaları, suçlunun yakınları tarafından korunması gibi bir takım sebeplerden ötürü, bazen nesiller boyu sürecek kan davalarına ve savaşlara yol açıyordu.¹⁸

Bütün bunlara rağmen bu dönemde, erdem sahibi bazı insanların, haksızlığa uğrayan zayıf ve mazlumların imdadına yetişmek üzere gayret gösterdiklerine dair örnekler de yok değildir. Nitekim bazı Kureyş kabileleri, Mekke'de haksızlığa uğrayanlara yardım etmek amacıyla Hz. Peygamber'in de içinde bulunduğu *hıfû'l-fudûl* isimli bir anlaşma imzalamışlardır.¹⁹ Ancak bu cemiyet, zayıf ve mazlumlara, haklarını elde etme ve koruma hususunda bir nebze yardımcı olmaya çalışsa da, ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmıştır.²⁰ Nübüvvetten önce bu ittifaka katılan Hz. Peygamber, peygamberlikten sonra bu ittifaktan övgüyle bahsetmiş, tekrar çağrılma tereddüt etmeden icabet edeceğini belirtmiştir. Ayrıca İslâm'ın bu ittifakı daha da pekiştirdiğine inandığını ve bu yemini kızıl tüylü deve sürüsüyle de olsa, asla değişmeyeceğini ümmetine haber vermiştir.²¹

Hz. Peygamber'in, peygamberlikten önce müşrikler arasında hakemlik yaptığına dair bir örnek mevcuttur. Rivayete göre, Câhiliye döneminde Kâbe'nin tadilatı sırasında haceresvedin nereye konacağı hususunda kabileler arasında ihtilaf çıkmış, bir hakem olarak, bu ihtilafı çözmeye görevi "el-emin" diye nitelendirdikleri Hz. Peygamber'e nasip olmuştur.²² Bu hadise, insanların onun adaletine ne kadar güvendiklerine ve onu ne kadar güvenilir bir kimse olarak gördüklerine dair güzel bir örnek olarak önümüzde durmaktadır.

15 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 764.

16 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 33.

17 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 60.

18 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 29.

19 Hamidullah, Muhammed, "*Hıfû'l-fudûl*", DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), Ankara 1998, XVIII, 31.

20 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 60.

21 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybâni el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1992, I, 190, 317; Hamidullah, "*Hıfû'l-fudûl*", DİA, XVIII, 32.

22 *Müsned*, III, 425.

2. İslâm Adaleti Emreder

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de adalete sık sık vurgu yapar ve bir taraftan fertlerin birbirlerinin haklarına saygı göstermelerini isterken, diğer yandan hukuki ihtilafların çözüme kavuşturulması, hakların sahiplerine iade edilmesi ve suçluların cezalandırılması gerektiği üzerinde durur.²³ Adaletli olmayı emreden bazı ayetler şunlardır:

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”²⁴

“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi iştirici, her şeyi görücüdür.”²⁵

“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (shahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁶

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”²⁷

Hz. Peygamber de çeşitli hadislerinde ümmetine adaletli olmayı emretmekte, haksızlık yapanların ve onlara yardımcı olanların cehenneme atılacaklarını²⁸ haber vermektedir. Adaletle muamele edenler ve haksızlıktan kaçınanlarla alakalı şu sözlerini söylemektedir:

“Dünyada adaletle muamele edenler, kıyamet günü Rahman'ın önünde inciden minberler üzerindedirler.”²⁹

“Zulmetmediği sürece Allah hâkimle beraberdir. Zulmederse Allah ondan uzaklaşır.”³⁰

23 Atar, Fahrettin, “Kadı” DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), Ankara 2001, XXIV, 66.

24 en-Nahl 16/90.

25 en-Nisâ 4/58.

26 en-Nisâ 4/135.

27 el-Mâide 5/8.

28 Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Riyad 2014, IX, 7.

29 Hâkim, *Müstedrek*, IX, 6-7.

30 Hâkim, *Müstedrek*, IX, 17-18.

Hız. Peygamber, şahsına karşı bir hata yapıldığında af yolunu tercih etmiş, ancak Allah'ın haramlarından birisi çiğnendiğinde, çiğneyen kim olursa olsun cezasız bırakmayacağını ifade etmiştir. Bu hususu müminlerin annesi Hz. Âişe şu sözlerle ifade eder: “Hz. Peygamber iki iş arasında muhayyer bırakıldığında, günah olmadığı sürece kolay olanı tercih ederdi. Günah olduğunda ise, insanların onlardan en uzak olanı olurdu. Vallahi, kendisine yapılan bir şeyden dolayı asla intikam peşinden koşmadı. Ama Allah'ın haramlarından birisi çiğnendiğinde, Allah adına cezalandırırıldı.”³¹

İbn Ömer'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Allah'ın belirlediği bir cezanın uygulanmasının önemini şu sözlerle ifade eder: “Yeryüzünde Allah'ın belirlediği bir cezanın (had) uygulanması, kırk gün yağmur yağmasından daha hayırlıdır.”³²

3. İnsanlar Arasındaki İhtilafları Çözmek Peygamberlerin Görevlerindedir

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberlerin hayat hikâyeleri anlatılırken Allah Teâlâ, bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak onların yargı işlerini yürütmekle de görevlendirdiklerine temas eder.³³

“Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”³⁴

“Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey yahudiler ve hâkimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”³⁵

“Davud ve Süleyman'ı da (an). Bir zaman, bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı: Bir gurup insanın koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz onların hükmünü görüp bilmekte idik.”³⁶

31 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiü's-sahîb*, İstanbul 1992, Hudûd, 10.

32 İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen*, İstanbul 1992, Ahkâm, 3.

33 Atar, “Kadi” DİA, XXIV, 66.

34 Sâd 38/26.

35 el-Mâide 5/44.

36 el-Enbiyâ 21/78.

“Böylece bunu (bu fetvayı) Süleyman’a biz anlatmıştık. Biz, onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Davud’a boyun eğdirdik. (Bunları) biz yapmaktayız.”³⁷

“Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah’ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.”³⁸

Hz. Peygamber’in de diğer peygamberler gibi yargı işleriyle görevlendirildiği, ayetlerde açık bir şekilde beyan edilmektedir:

“Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”³⁹

“Allah’ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitabı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!”⁴⁰

“Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitabı (Kur’anı) gönderdik. Artık aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma.”⁴¹

“(Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır.”⁴²

4. Hz. Peygamber Devlet Otoritesine Bağlı Adlî Sistemin Temellerini Atmıştır

Hz. Peygamber’in görevi sadece Allah’tan aldığı vahiyleri tebliğ etmek ve insanlara beyan etmek değildir. Ona tebliğ ve beyan sorumluluğu yanında, devleti idare etme (imamet), ordu komutanlığı ve insanlar arasında meydana gelen ihtilafları çözme (yargı, kazâ) gibi bir takım görevler de verilmişti. Hz. Peygamber’in görevleri arasında yer alan ve insanlar arasında meydana gelen ihtilafları çözmekle alakalı tasarrufları, onun yargı ile alakalı (kazâî) tasarruflarını teşkil eder.⁴³

37 el-Enbiyâ 21/79.

38 el-Hadîd 57/25.

39 en-Nisâ 4/65.

40 en-Nisâ 4/105.

41 el-Mâide 5/48.

42 el-Mâide 5/49.

43 Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (trc. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul 1996, 49.

Hız. Peygamber, İslâm yargılama hukuku ile alakalı birçok temel prensip ortaya koymuş ve bunları uygulamaya geçirek İslâm yargılama hukukunun temellerini atmıştır. Bu meyanda, hâkimler ve yargılama sırasında uymaları gereken kurallar, muhakeme usulü, yargılamada kullanılacak deliller, hangi fiillerin suç teşkil ettiğı ve bu suçlara yönelik cezaların nasıl uygulanacağı gibi birçok hususta düzenlemelerde bulunmuştur.

Hız. Peygamber, öncelikle müslümanların bir devlet halinde örgütlenmelerini hedeflemiştir. İslâm devletinin temellerini atmak amacıyla, Mekke'den Medine'ye hicret eder etmez müslümanlar yanında, Medine toplumunu oluşturan yahudileri ve diğer dinî grupları bir şehir devleti halinde teşkilatlanmaya ikna etmiş ve bu teşkilatın esaslarını bir metin halinde ortaya koymuştur. Medine Anayasası olarak isimlendirilen ve tarihin yazılı en eski anayasası olarak bilinen bu metinde, devletin kuruluş esasları, organları ve temel prensipleri yer almaktadır. Bu anayasa, Medine şehir devletini oluşturan toplulukları, bunların birbirleriyle ve yabancılarla olan münasebetlerini, bu toplulukların idarî ve adlî yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini belirli esaslara bağlamış,⁴⁴ açıkça yahudi ve müslüman toplumlarının sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini belirtmiştir (md. 25).⁴⁵

Medine'de yaşayan müslümanlar, Evs ve Hazrec kabilelerinin müslüman olmayan mensupları ve yahudilerden müteşekkil Medine şehir devletinin, bir nevi konfederasyon halinde düzenlendiğı bu anayasaya göre, Hız. Peygamber, devlet başkanı (md. 1) ve ordu kumandanı (md. 36) olması yanında son yargı merciidir (md. 23, 42).⁴⁶ Bu husus, şu şekilde ifade edilir: “Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.” (md. 23); “Bu sahifede gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah'a ve Resûlullâh Muhammed'e (a.s.) götürülmeleri gerekir. Allah, bu sahifeye en kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir.” (md. 42). Bu iki maddeden de anlaşılacağı üzere, bu devletin egemenliğinde bulunan her topluluk, yargı görevini bağımsız yürütecek, farklı cemaatlere mensup kişilerin anlaşmazlıklarında ise son yargı mercii, Hız. Peygamber olacaktır.⁴⁷ Öte yandan her türlü tecavüzü önleme ve tecavüzde bulunana karşı çıkma, bütün fertlerin taahhüdü altında olacaktır (md. 13, 21).⁴⁸

Böylece hukukî ihtilafları çözecek, hak ve hürriyetleri güvence altına alacak adlî bir mekanizmanın bulunmadığı ve adalet dağıtmanın fertlerin insaf ve takdirine bırakıldığı

44 Aydın, M. Akif, “Anayasa”, DİA, Ankara 1991, III, 153.

45 Aydın, “Anayasa”, DİA, III, 154. Söz konusu anayasanın maddeleri için bkz. Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâikü's-siyâsiyye*, (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 66-72.

46 Aydın, “Anayasa”, DİA, III, 153.

47 Aydın, “Anayasa”, DİA, III, 154.

48 Aydın, “Anayasa”, DİA, III, 154.

bir topluma gönderilen Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı vahiy ve ortaya koyduğu Sünnet doğrultusunda, devlet otoritesine bağlı adlî bir sistemin temellerini atmıştır.⁴⁹ Artık fertlerin ve kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulü kaldırılmış, yargılama ve yargı kararlarını icra ve infaz etme görevi merkezî otoritenin yani devletin uhdesine verilmiştir.⁵⁰

Hz. Peygamber'in Medine Anayasası'nda belirttiği bu hususlar bazı ayetlerde de teyit edilmektedir:

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülüemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûle götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”⁵¹

“Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'e çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler. Ama eğer (Allah ve Resûlünün hükmettiği) hak kendi lehlerine ise, ona boyun eğip gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler yahut Allah ve Resûlünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir!”⁵²

Bu ayetlere göre müslümanlar aralarında meydana gelen bütün ihtilafları Allah ve resûlüne götürecektir⁵³, yani Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ışığında çözmeye çalışacaklardır. Ayrıca bu iki kaynağı, en üst yargı mercii ve müdevven kanunlar olarak kabul edeceklerdir.⁵⁴ Bütün bunları yapmaları ise onların imanlarının bir göstergesi ve gereğidir.⁵⁵

İslâm öncesinde kuvvetli olan taraf, hakemin hükmünü beğenmezse davanın başka bir hakeme götürülmesini talep etme hakkına sahipti. İslâm'a göre, bir hüküm verildikten sonra artık bu kararın bozulması ve başka bir hâkime götürülmesi mümkün değildir. Taraflar kararı kabul etmek zorundadır.⁵⁶ Nitekim aşağıdaki ayetlerde ifade edildiğine göre, Hz. Peygamber'in verdiği karar müminler için bağlayıcıdır ve müminler onun hükmüne rıza göstermek zorundadır.⁵⁷

49 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 34.

50 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 765.

51 en-Nisâ 4/59.

52 en-Nûr 24/48-51.

53 el-Bedevi, İsmail İbrahim, *Nizâmül-kazâi'l-İslâmî*, Kuveyt 1989, 152.

54 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 765.

55 ez-Zuhayli, Muhammed Mustafa, *en-Tanzîmül-kazâi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1982, 39; el-Bedevi, *Nizâmül-kazâi'l-İslâmî*, 152.

56 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 765.

57 Aslan, Nasi, *İslâm Hukukunda Yargılama Eriği ve İlkeleri*, Ankara 2005, 17.

“Allah ve resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”⁵⁸

“Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”⁵⁹

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah’a ve Resûl’e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”⁶⁰

“Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır. Yoksa onlar (İslâm öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümlerini Allah’tan daha güzel kim vardır?”⁶¹

“Aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve resulüne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak “İşittik ve itaat ettik» demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşu erenlerdir.”⁶²

5. Hz. Peygamber İslâm’da İlk Hâkim ve İlk Temyiz Merciidir

Kur’ân-ı Kerim’in emri ve kendisine verilen yargılama görevinin bir gereği olarak, İslâm’da ilk yargılamayı bizzat Hz. Peygamber yapmıştır.⁶³ Hz. Peygamber, Medine’de yargı görevini, İslâm devletinin yargı organının başı sıfatıyla, Kur’ân-ı Kerim ve kendi koyduğu hükümler çerçevesinde yerine getiriyordu. Bu görevi yerine getirirken İslâm hâkimlerinin, hem ceza hem de hukuk muhakemeleri sırasında uymaları gereken prensipleri, sözleriyle ve uygulamalarıyla ortaya koymuş oluyordu.⁶⁴

Resûl-i Ekrem, başlangıçta Medine’deki davalara bazen bizzat kendisi bakıyor, bazen de bu işi sahâbeden seçtiği kişilere havale ediyordu.⁶⁵ Nitekim Amr b. Âs’tan gelen rivayete

58 el-Ahzâb 33/36.

59 en-Nisâ 4/65.

60 en-Nisâ 4/59.

61 el-Mâide 5/49-50.

62 en-Nûr 24/51.

63 Berki, Ali Himmet, *İslâm Şeriatında Kaza (Hüküm ve Hâkimlik)*, Ankara 1962, 9.

64 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 39-40; *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 19-20.

65 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 77.

göre bir gün iki şahıs, aralarındaki hukukî ihtilafı çözmesi için Hz. Peygamber'e gelmişti. Hz. Peygamber, bu davaya Amr b. Âs'ın bakmasını söyledi. Amr b. Âs, “*Ey Allah'ın resûlü! Buna sen benden daha layıksın.*” diye cevap verince, Hz. Peygamber şöyle cevap vermişti: “*Aralarında hükmeder ve isabetli hüküm verirken senin için on sevap vardır. İctihad eder ve hata edersen bir sevap elde edersin.*”⁶⁶ Hz. Peygamber, Ukbe b. Âmir'i de, kendisine getirilen bir dava hakkında hüküm vermekle görevlendirmişti. Ukbe b. Âmir de, Hz. Peygamber'in buna kendisinden daha layık olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “*Aralarında hüküm ver. İctihat eder de doğru hükümü verirken, on ecir kazanırsın. Hata edersen sana bir ecir vardır.*”⁶⁷

Hz. Peygamber, İslâm ülkesine yeni katılan yerlerde meydana gelen hukukî ihtilafları çözmek için bazen valileri yetkilendiriyor, bazen de buralara sırf yargı işini yürütecek kimseler gönderiyordu.⁶⁸ Nitekim sırf yargı işlerine bakmak üzere Hz. Ali ve Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak göndermiş,⁶⁹ Ma'kıl b. Yesâr'ı da kendi kabilesi arasında hâkimlik yapmak üzere görevlendirmiştir.⁷⁰ Ebû Musa el-Eş'arî'nin de kadılık yaptığı bilinmektedir.⁷¹

Hz. Peygamber, Medine'de yargı görevini başlangıçta bizzat kendisi yürütürken, yargı işlerinin giderek çoğalması sebebiyle bu yetkilerinden bir kısmını, sahâbe arasında görevlendirdiği kimselere bırakmış ve kendisi sadece temyiz makamı olarak vazife görmüştür.⁷² Yargılama yetkisini de üzerinde toplamış bir devlet başkanı olarak Hz. Peygamber, şüpheli veya zorluk taşıyan hukukî ihtilaf ve vakalarda hâkimler tarafından yapılan müracaatları dinliyor ve gerekli talimatları veriyordu.⁷³ Ancak İslâm hukukundaki temyizi, davayı yeniden incelemek şeklinde anlamamak gerekir. Çünkü İslâm hukukunda yargı tek derecelidir ve davanın aynı veya başka bir hâkim tarafından yeniden (istinafen) görülmesi kabul edilmemiştir. İslâm hukukundaki temyiz, ilgili hukuk kuralının olaya doğru uygulanıp uygulanmadığının temyizen incelenmesi kabilindedir.⁷⁴

Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kadıların verdikleri hükümlere razı olmayanların, bu kararı temyiz etmek üzere Hz. Peygamber'e götürdüklerine dair çeşitli örnekler vardır. Hz. Peygamber, kendisine getirilen bu kararları inceliyor, kararı yerinde buluyorsa

66 *Müsned*, IV, 205; Dârekutnî, Ebül-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *es-Sünen*, Medine 1966, IV, 203.

67 *Müsned*, IV, 205; Dârekutnî, IV, 203.

68 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 768.

69 Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye ve Istulâhât-i Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, t.y., VIII, 210.

70 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 45-48.

71 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 62.

72 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 767.

73 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 771-772.

74 Aydın, “*Anayasa*”, DİA, III, 160.

onaylıyor, aksi halde karara itiraz ediyordu.⁷⁵ Nitekim Hz. Ali'nin Yemen kadılığı sırasında bir topluluk, aslan tuzağına düşüp ölen dört adam nedeniyle savaşıma kalkışmıştı. Hz. Ali aralarında hüküm vermeden önce, karara razı olmamaları durumunda Hz. Peygamber'e temyize gidebileceklerini ifade etmişti. Hz. Ali dört adamın her birisi için farklı diyet takdir etmiş, bazıları buna razı olurken bazıları rıza göstermemişti. Kararın temyizi için Resûlullah'a (s.a.s.) gitmişler, o da Hz. Ali'nin kararını onamıştı.⁷⁶

Hz. Peygamber'in, görevlendirdiği kadıların verdiği kararları isabetli bulmadığı da olmuştur.⁷⁷ Nitekim İbn Ömer'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Hâlid b. Velîd'i, Cezîme oğulları kabilesi üzerine askerî bir birlikle göndermiş, o da onları müslüman olmaya davet etmişti. Fakat onlar, *"biz müslüman olduk."* ifadesini güzel söyleyemediklerinden, *"şirkten çıktık."* dediler. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd onların bir kısmını öldürmeye, bir kısmını esir almaya başladı. Hâlid b. Velîd, seriyyedeki her bir askere esir verdikten bir süre sonra, ellerindeki esirleri öldürmelerini emretti. Bunun üzerine İbn Ömer, hem kendisinin hem de arkadaşlarından hiçbirisinin esirleri öldürmeyeceğini söyleyerek karşı çıktı. Sefer sonunda Hz. Peygamber'e durum arz edilince, Hz. Peygamber ellerini semaya kaldırıp iki kere şu duayı tekrar etti: *"Allah'ım! Hâlid'in yaptığından sana sığınıyorum."*⁷⁸

Hz. Peygamber, görevlendirdiği kimselerin fiil ve tasarruflarını sürekli olarak denetlemiş, bu durum sonraki halifeler döneminde de devam etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatına yakın mescitte yaptığı şu açıklamada bu durum gayet net olarak görülür:⁷⁹ *"Eğer birinizin sırtına vurmuşsam işte sırtım burada, kisasını alsın. Birinize hakaret etmişsem, işte onur ve haysiyetim, kisasını alsın. Birinizin malını almışsam işte malım, hakkını alsın."*⁸⁰ Burada görüleceği üzere Hz. Peygamber, devlet başkanlığı veya hâkimlik gibi bir sıfatla yaptığı hata varsa, ilgililerin kendisinden hakkını alması istemiş ve bu konuda kendisinden sonra gelecek yöneticilere de aynı tavrı sergilemelerini emir buyurmuş olmaktadır.

Hulefâ-yi Râşidîn de Hz. Peygamber'in izinden giderek bizzat dava dinledikleri gibi, başka hâkimler tarafından dinlenmiş davaları temyiz mercii olarak denetlemişlerdir.⁸¹ Meselâ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'de kadı olarak görev yapan Hz. Ali'nin verdiği bir karara kaybeden taraf itiraz etmiş, bu kararı inceleyen Hz. Ömer şöyle demiştir: *"Ben senin davana bir kadı olarak baksaydım, lehine hükmederdim."* Bunun üzerine bu kişi *"Senin lehime hüküm vermeni engelleyecek ne var? Üstelik yetki de sen de."* deyince Hz.

75 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 768.

76 Müsned, I, 77, 152.

77 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 772.

78 Buhârî, Ahkâm, 35.

79 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 772.

80 Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsniidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemül-evsat*, Riyad 1987, III, 299.

81 Aydın, *"Anayasa"*, DİA, III, 160.

Ömer, “Şayet bu karara, Kur’an ve Sünnet’te bulunan açık naslarla ulaşmış olsaydım, o kararı bozar ve lehine hükmederdim. Ancak bu kanaate reyimle ulaştım. Rey ise müşterektir.” cevabını vermiş ve hükmü bozmamıştır.⁸²

Hz. Peygamber, kendisine bir hukuki ihtilaf getirildiğinde, bazen bilirkişi gönderiyor bazen de olay mahalline keşif yapmaya bizzat kendisi gidiyordu. Şu hadise birinci duruma örnek teşkil eder: İki kardeşin ortak bir arsası ve bu arsa üzerinde küçük bir kulübe vardı. Her iki kardeş de vefat edince varisleri kulübenin kime ait olacağı hususunda ihtilafa düştüler. Hz. Peygamber, davayı görmek üzere Huzeyfe b. Yemân’ı bilirkişi olarak göndermiş, o da kulübenin vefat eden iki kardeşten evi kulübeyle en yakın olana ait olacağına hükmetmişti. Daha sonra Hz. Peygamber, Huzeyfe’nin kararını onaylamıştır. Hz. Peygamber’in olay mahallinde keşif yapmaya gittiğine dair şu hadiseyi örnek verebiliriz: Medine’de iki toprak sahibi arasında bir araziden diğerine su geçirilmesi hususunda anlaşmazlık çıkmış, birçok kimsenin iyiniyetli çabaları sonuç vermeyince, meseleyi çözmek için olay mahalline Hz. Peygamber bizzat kendisi gitmiştir.⁸³

İslâm’a göre devlet başkanı da gerektiğinde tebaa gibi yargı karşısına çıkar. Bu kabilden olmak üzere, içinde Hz. Peygamber aleyhinde şikâyetler bulunan ona yakın dava vardır. Bu davalarda, Hz. Peygamber, kendi aleyhine dahi karar vermiş ve aralarında müslümanlar kadar gayrimüslimlerin de bulunduğu davacı tarafları tatmin edici kararlar vermiştir.⁸⁴ Halifelerin de sıradan bir vatandaş gibi mahkemeye çağrıldıklarına dair çok birçok örnek yer alır. Ancak İslâm hukukçularına göre, devlet başkanı, kendisinin taraf olduğu bir davada hâkimlik yapamaz.⁸⁵

6. Hz. Peygamber Gayrimüslimlere Hukukî Muhtariyet Tanımıştır

Hz. Peygamber, Medine Anayasası’nda, gayrimüslim tebaaya hukukî ve adlî muhtariyet tanımıştır. Bu anayasa, gayrimüslim unsurların aralarında anlaşamadıkları durumlarda İslâm mahkemelerine müracaat etmelerine ve bu bağımsızlıklarından feragat etmelerine imkân vermekte idi.⁸⁶ Medine Anayasası’nın 42. maddesinde Hz. Peygamber tarafından işaret edilen bu hususa bazı ayetlerde de temas edilmiştir:⁸⁷

“Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever.”⁸⁸

82 Atar, *İslâm Yargılama Hukukununun Esasları*, 77-78.

83 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 780.

84 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 772-773.

85 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 773.

86 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 765.

87 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 37-38.

88 el-Mâide 5/42.

“İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.”⁸⁹

Anayasanın tanıdığı bu bağımsızlık gereğince, Hz. Peygamber zamanında her cemaat kendi davasını kendi mahkemesine götürdüğü gibi, İslâm adaletine olan güvenlerinden ötürü yaşadıkları ihtilafların çözümü için Hz. Peygamber'e müracaat ettikleri de oluyordu.⁹⁰ Nitekim Necrân Hristiyanları, Hz. Peygamber'den yargı işlerini yürütecek bir kadı göndermesini istemiş, Hz. Peygamber de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı onlara kadı olarak göndermiştir.⁹¹

Hz. Peygamber'in, kendisine müracaat eden gayrimüslimler arasında kendi kitaplarına göre hüküm verdiği de oluyordu. Meselâ Hz. Peygamber, zina etmiş Yahudi erkek ve kadının Tevrat'ın hükmü gereğince recmedilmelerine hükmetmiştir.⁹²

7. İslâm'a Göre Bütün İnsanlar Kanun Önünde Eşittir

İslâm'a göre bütün insanlar kanun önünde eşittir ve hepsi de aynı hürriyeti, aynı hak ve hukuku elde ederler. İslâm hukuk ve siyasetinde, eşitliği gözetmek bir vecibedir. Hiç kimsenin sahip olduğu makam ve mevki, kendisine kanun önünde imtiyaz sağlamaz ve hakkında sabit olan cezanın düşmesine sebep olamaz.⁹³

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkmanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”⁹⁴

Hz. Peygamber müslümanlar arasındaki eşitliği belîğ bir şekilde şöyle tasvir eder: “Müslümanlar bir tarağın dişleri gibidirler. Kanları, malları, ırz ve namusları eşittir. Onlar başkalarına karşı bir el gibi tek vücutturlar.”⁹⁵

İslâm öncesi Câhiliye döneminde, gerek Araplar gerekse yahudiler arasında sorumluluk bakımından bir eşitsizlik mevcuttu. Güçlü kabileler, kan diyeti gibi örf ve adetle belirlenmiş tazminatın ancak yarısını öderlerdi. Hz. Muhammed ise bu âdeti ortadan

89 el-Mâide 5/43.

90 Atar, Fahrettin, “Kazâ”, DİA, Ankara 2002, XXV, 114; *İslâm Adliye Teşkilatı*, 38; *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 62.

91 Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992, Menâkıb, 32; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 766.

92 Hâkim, *Müstedrek*, X, 73.

93 Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 221.

94 el-Hucurât 49/13.

95 Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 221.

kaldırarak insanlar arasında eşitliği temin etmiş⁹⁶ ve dini ne olursa olsun İslâm devletinin vatandaşlarının adalet önünde eşit olduklarına işaret etmek amacıyla şöyle buyurmuştur: “Bir mümin bir zimmîyi haksız yere öldürürse, cennet kokusu alamaz. Hâlbuki cennet kokusu kırk yıl uzaktan alınır.”⁹⁷

Hz. Peygamber, bir suç işlendiğinde suçu işleyen kimsenin, itibarlı ve soylu bir aileye mensup olup olmamasına bakmaksızın gereken ceza ne ise onu veriyor, bu konuda asla kimseye imtiyaz tanımıyordu. Şu hadise onun bu konudaki taviz vermez tutumunu gayet net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Âişe’den gelen rivayete göre Kureyş’in Mahzûm soyundan bir kadın hırsızlık yapmış, bu durum Kureyş’i bir hayli üzmüştü. Bu kadının cezalandırılmaması için Hz. Peygamber’in çok sevdiği bir insan olan Üsâme b. Zeyd’i, Hz. Peygamber’e aracı olarak göndermişlerdi. Üsâme b. Zeyd durumu Hz. Peygamber’e arz edince Hz. Peygamber ona, “Allah’ın belirlediği bir ceza hususunda da aracılık ediyorsun?” demiş ve ayağa kalkarak şöyle hitap etmiştir: “Ey insanlar! Sizden öncekiler şu nedenle helak olmuşlardır: İçlerinden itibarlı olan birisi hırsızlık yaptığında cezasız bırakıldır. Zayıf olan birisi hırsızlık yaptığında had cezasını uygularlardı. Allah’a yemin olsun ki, Muhammed’in kızı Fâtıma çalsaydı, Muhammed onun da elini keserdi.”⁹⁸

Hz. Ali’nin, halifeliği döneminde bir zırh nedeniyle bir yahudi ile arasında cereyan eden mahkeme de, bu durumun çarpıcı bir örneğidir. Hz. Ali, hilafeti döneminde kendisinin tayin ettiği bir kadı olan Şurayh huzurunda, bir yahudi ile bir zırh meselesinden ötürü davalanmıştı. Her ikisi de mahkemede aynı vaziyette duruyordu. Şahit olarak bir zat ile beraber Hz. Ali’nin oğlu vardı. Fakat oğlun babası lehine şahitliği geçerli değildi. Geriye tek şahit kalmaktaydı ki, en az iki şahit gerekliydi. Şahit şartı yeterli olmadığından Şurayh, yahudi lehine hükmetmişti. Keza mahkeme sırasında Kadı Şurayh, Hz. Ali’ye “Ey! Ebû’l-Hasen” diye hitap etmişti. Böyle bir künye ile hitap etmek hasma karşı diğer bir hasmı tazim ve ona hürmet içerdiğinden, Hz. Ali buna karşı çıkmış ve yalnız ismiyle hitap edilmesini istemişti. İşte müminlerin emirinden tecelli eden bu adalet ve eşitlik anlayışı ve bu hakka boyun eğme sayesinde yahudi hasım, zırhın Hz. Ali’ye ait olduğunu itiraf etmiş ve İslâm’la şereflenmiştir.⁹⁹

Kur’ân-ı Kerim’in ve Hz. Peygamber’in ortaya koymuş olduğu, bütün insanların adalet önünde eşit oldukları ilkesinin doğal bir sonucu olarak, hâkim davanın taraflarına adil ve eşit davranmakla mükelleftir. Taraflardan birisi toplumun ileri gelenlerinden, diğeri sıradan bir kimse veya biri müslüman diğeri başka bir din mensubu olsa bile, muhakeme sırasında oturacakları yerleri belirleme, kendilerine söz söyleme ve bakma gibi

96 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 771.

97 Buhârî, Hiyel, 10.

98 Buhârî, Hudûd, 12.

99 Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye ve Istilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 221-222.

hususlarda adaletten ve eşitlikten asla taviz vermemelidir.¹⁰⁰ Bu hususla alakalı olarak Hz. Peygamber'den şu kutlu sözler rivayet edilmiştir:

*“İnsanlar arasında yargı görevi yürütmekle imtihan edilen kimse, hasımlara bakmada, işaret etmede ve oturacakları yeri belirlemede eşit davransın.”*¹⁰¹

*“İnsanlar arasında yargılama işi ile imtihan olunan kimse, sesini hasımlardan birine karşı diğerine yükseltmediği kadar yükseltmesin.”*¹⁰²

İslâmiyet'te sorumluluk şahsîdir. Kur'ân-ı Kerim'de beyan edildiğine göre *“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”*¹⁰³ Medine Anayasası'nda işlenen suçtan sadece suçlunun mesul tutulacağı, bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir.(m.25)¹⁰⁴

8. Hz. Peygamber Hâkimlerde Bazı Özellikler Aramıştır

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde, adil yargılamanın önemi vurgulanmış ve bunu sağlayacak vasıta ve tedbirlerden söz edilmiştir.¹⁰⁵ Bunlardan birisi de hâkimlik mesleğidir. Hz. Peygamber'in belirttiğine göre hâkimlik mesleği büyük bir mesuliyeti gerektirir.¹⁰⁶ Ehil zatlar varken ehliyetli olmayanların bu işe tayini, meşru değildir.¹⁰⁷ Zira Hz. Peygamber, kendisine kıyametin ne zaman kopacağını soran kimseye, *“Emanet zayi edildiği zaman kıyameti bekle!”* buyurmuş, aynı kişinin emanetin nasıl zayi edilmiş olduğu sorusuna, *“İş ehli olmayana verildiğinde kıyameti bekle!”* diye cevap vermiştir.¹⁰⁸

Yargılama işini yürütebilmek için, geniş bir ufka ve iktidara sahip olmak gereklidir. Hz. Peygamber, ashâbına bu vazifeyi tevdi edeceği zaman onların irfanını ve yargılama konusundaki kabiliyetlerini yoklardı.¹⁰⁹ Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken aralarında geçen konuşma bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Rivayete göre Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Hz. Peygamber: *“Sana bir dava getirildiğinde nasıl hükmedeceksin?”*

Muâz b. Cebel: *“Allah'ın kitabıyla hükmederim.”*

Hz. Peygamber: *“Allah'ın kitabında herhangi bir hüküm bulamazsan?”*

100 Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 220.

101 Dârekutnî, *Sünen*, IV, 205.

102 Dârekutnî, *Sünen*, IV, 205.

103 el-Fâtır 35/18.

104 Hamidullah, *el-Vesâikü's-siyâsiyye*, 69.

105 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 20, 52.

106 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 20.

107 Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 213.

108 Buhârî, *İlim*, 2.

109 Berki, *İslâm Şeriatında Kaza*, 10.

Muâz b. Cebel: “Allah resulünün sünnetiyle hükmederim.”

Hz. Peygamber: “Allah resulünün sünnetinde ve Allah’ın kitabında bulamazsan?”

Muâz b. Cebel: “Reyimle ictihad ederim.” Bunun üzerine Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’in göğsüne eliyle vurmuş ve şöyle demiştir: “Allah’ın elçisinin elçisini, Allah’ın elçisinin razı olduğu şeye muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.”¹¹⁰

Bu konuşmada da görüleceği üzere başlangıçtan itibaren müslümanlarda görülen bu yüksek şuur ve idrak, İslâm feyzinin neticesidir. Hz. Peygamber’in görevlendirdiği sahâbiler ne hukuk ilmi ne de muhakeme usulü tahsil etmişlerdir. Onların yegâne idrak ve irfan kaynakları, Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet idi. Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde âlimler ve kadıların verdikleri fetvalara ve hükümlere bakıp da hayran olmamak elde değildir. Cahil bir muhitte kısa zaman içinde görülen bu irfan nuru, elbette ilahîdir.¹¹¹

Bu hadise göre hâkimler, önlerine bir dava getirildiğinde ihtilafın çözümü için önce Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet’e bakacaklar, bu iki kaynaktan hüküm bulamadıklarında bu iki kaynağa dayanarak ictihad edeceklerdir.

Hz. Peygamber’in beyanına göre hâkimlik vazifesini üstlenen kimse yargılama sırasında olanca ceht ve gayretini göstermelidir.¹¹² Bu hususla alakalı olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Hâkim hüküm vereceği zaman ictihad eder ve kararında doğruya isabet ederse, iki ecir kazanır. Hüküm vereceği zaman ictihad eder ama yanlış bir karar verirse, bir ecir kazanır.”¹¹³ Bu hadise göre, hüküm verirken olanca ceht ve gayretini gösteren hâkim, doğru karar verirse iki kat sevaba nail olur. Birisi ictihad etmesinin sevabı, diğeri hakka uygun karar vermesinin mükâfatıdır. Binâenaleyh, hâkim vazifesini ifaya muktedir olmalı, hakkaniyetle hükmetmeyi vacibe bilmeli, bu hususta asla taksirde bulunmamalıdır. Buna rağmen insanlık icabı hata ederse, verdiği karardan dolayı mesul tutulamaz. Dahası ictihad etmesi ve hüsnüniyet göstermesinden ötürü ecir ve mükâfata mazhar olur.¹¹⁴ Hâkim hataya düştüğünde tövbe etmeli, Allah’a bol bol istiğfar etmelidir.¹¹⁵ Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurur: “Allah’ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab’ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma! Ve Allah’tan mağfaret iste, çünkü Allah, çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.”¹¹⁶

110 Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, İstanbul 1992, Akziye, 11; Tirmizî, Ahkâm, 3.

111 Berki, Ali Himmət, *İslâm Şeriatında Kaza*, 10.

112 Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye ve Istilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 212.

113 Buhârî, İ’tisâm, 21; Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmü’s-sahîb*, İstanbul 1992, Akziye, 15; Ebû Dâvûd, Akziye, 2.

114 Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye ve Istilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 212-213.

115 Hımzî, Abdurrahman İbrahim Abdülaziz, *el-Kazâü ve nizâmühû fi’l-Kitâbi ve’s-Sünne*, Mekke 1989, 95.

116 en-Nisâ 4/106.

Hukukî ihtilafları çözerken adaletten ve hakkaniyetten asla taviz verilmemelidir. Bunu sağlamada hâkimlerin büyük rolü vardır.¹¹⁷ Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”¹¹⁸

Hz. Peygamber’in beyanlarına göre, adalet ve hakkaniyete göre hükmeden hâkimler cenneti elde edecek, bu hususlara riayet etmeyenler ile verdiği hüküm isabetli bile olsa bilgisizce hüküm verenler ise cehenneme atılacaktır:

“*Hâkimler üç kısımdır: “Birisi cennette, ikisi cehennemdedir. Cennette olan, hakkı bilip ona göre hüküm verendir. Hakkı bildiği halde, hüküm verirken zulmeden, cehennemdedir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren de cehennemdedir.*”¹¹⁹

“*Müslümanlar arasında hâkimlik yapmak isteyen ve buna nail olan kişinin, adaleti zulmüne galip gelirse, onun için cennet vardır. Zulmü adaletine galip gelirse, onun için cehennem vardır.*”¹²⁰

“*İki kişi dışında hiç kimseye gıpta edilmez: Birisi, Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse, diğeri, Allah’ın kendisine hikmet verip onunla hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir.*”¹²¹

“*İşlerini adaletle yürütenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde, Rahman’ın sağında yer alacaklardır. Allah’ın iki eli de sağdır. İşlerini adaletle yürütenler, hüküm verirken, ailelerine ve yönetimi altındakilere karşı davranışlarında adil davrananlardır.*”¹²²

“*Zulmetmediği sürece Allah hâkimle beraberdir. Zulmederse, Allah ondan uzaklaşır, şeytan ona yapıştır.*”¹²³

Hz. Âişe’nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber ashâbına, kıyamet gününde Allah’ın gölgesinde kimlerin öncelikli olarak gölgeleneceğini sormuş, Allah ve resulünün bu hususu daha iyi bildiği cevabını alınca şöyle buyurmuştur: “*Hak kendisine verildiğinde kabul*

117 *Hadislerle İslâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, V, 406.

118 en-Nisâ 4/135.

119 Ebû Dâvûd, Akziye, 2; Tirmizî, Ahkâm, 1.

120 Ebû Dâvûd, Akziye, 2.

121 Buhârî, İlim, 15.

122 Müslim, İmâret, 18; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1992, Âdâbü’l-kudât, 1.

123 Tirmizî, Ahkâm, 4.

edenler, kendilerinden istenildiğinde cömertçe verenler, insanlar arasında hüküm verirken, kendileri hakkında hüküm veriyormuşçasına hüküm verenler."¹²⁴

Hz. Peygamber, hâkimlik yapan kimselerin bıçaksız boğazlandığını ifade etmektedir.¹²⁵ Bu hadiste, hâkimliğin öneminin büyüklüğünden ve korkunç bir şekilde helake doğru götürebileceğinden kinaye vardır. Çünkü hâkimlik sıfatına haiz olmayan birinin vereceği haksız bir hüküm, o kimsenin ebediyen helak olmasına yol açabilir. Hz. Peygamber, bu hadisinde hâkimliğin yüce mevkiini kinaye yoluyla ifade etmiş de olabilir. Zira hâkim, hakkı ikame etmesi nedeniyle haksız birçok kimsenin eza ve cefasına maruz kalabilir. İnsanların eza ve vefaları ise, bıçaksız boğazlanmadan daha şiddetlidir.¹²⁶

Hz. Peygamber bazı hadislerinde hâkimlik görevi talep etmeyi ve hâkimlik yapmak için acele etmeyi hoş karşılamamıştır:¹²⁷ *"Kim yargılama işini ve bu konuda kendisine yardım edilmesini isterse, kendi başına bırakılır. Kim bu işi ve bu konuda kendisine yardım edilmesini istemezse, Allah ona doğru karar vermesini sağlayacak bir melek gönderir.*"¹²⁸

Hz. Peygamber, hâkimin bıçaksız boğazlandığını ifade eden hadisinde ve benzerlerinde müslümanları hâkimlik yapmaktan sakındırmaktadır. Buna karşın kasten hakka tecavüz etmedikçe Allah'ın hâkimle beraber olduğunu ifade eden hadislerde ve benzerlerinde, yargılama işini yürütmenin ecir ve mükâfatından söz etmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber'in hâkimlik yapmasını istemediği kimseler, hak ile hükmetmeyen ve yargılama ehliyetine haiz olmayan kimselerdir. Ama amme makamının ve bu işe ehil ve muktedir olanların toplumun işlerinin görülmesinde mesuliyetleri vardır.¹²⁹

Hz. Peygamber, hâkimlik yapabilmek için gerekli şartları taşımayanların görev taleplerini geri çevirmiştir.¹³⁰ Bu nedenle kendisinden hâkimlik talebinde bulunan Ebû Zerr'i *"Ey Ebû Zer! Ben seni zayıf buluyorum. İki kişi arasında emir olma, yetim bir kimsenin malına vasi."* olma diye geri çevirmiştir.¹³¹

Hz. Peygamber, lehinde hüküm vermesi için hâkime rüşvet veren kimseye ve rüşvet alan hâkime lanet etmiştir.¹³²

124 Müsned, VI, 67, 69.

125 Ebû Dâvûd, Akziye, 1; Tirmizî, Ahkâm, 1.

126 Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, VIII, 212.

127 Ebû Dâvûd, Akziye, 3.

128 Ebû Dâvûd, Akziye, 3; Tirmizî, Ahkâm, 1.

129 Berki, *İslâm Şeriatında Kaza*, 18-19.

130 Atar, "Kadi" DİA, XXIV, 67.

131 Hâkim, *Müstedrek*, IX, 12-13.

132 Ebû Dâvûd, Akziye, 4; İbn Mâce, Ahkâm, 2; Tirmizî, Ahkâm, 9.

9. Hâkimin Yargılama Sırasında Uyması Gereken Kurallar Vardır

Hız. Peygamber, hâkimin adalete uygun ve isabetli hüküm verebilmesi için öfkeli¹³³, aç ve susuz iken¹³⁴ hüküm vermektan kaçınması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre hâkim, hüküm verirken normal bir hal üzere bulunmalı, sağlıklı düşünmesine mani olacak durumlarda hüküm vermektan kaçınmalıdır. Çok sevinçli ve çok üzüntülü iken, uykusuz, susuz ve aç iken, şiddetli sıcaklarda ve soğuklarda, midesinin dolu olduğu durumlarda, çok yorgun ve sinirli olduğu anlarda hâkimlik yapmamalıdır.¹³⁵

Bazı durumlarda davanın taraflarından birisi esasında haklı olmasına rağmen, delilini iyi sunamadığından veya karşı taraf delilini daha iyi arz ettiğinden dolayı davayı kaybedebilir. Davayı haksız yere bile olsa kaybeden kişi, zahiren geçerli olan mahkeme kararına uymakla yükümlüdür. Çünkü hukukta istikrar, düzen ve güvenliğin sağlanması için yargı kararlarının objektif ve zahiri delillere dayanması zaruridir. Ancak bu karar, her şeyin hakikatini bilen Allah nezdinde geçersizdir. Davanın kazananı açısından diğerine haksızlık yapıldığını bildiği sürece, meşru bir hak doğmuş olmaz.¹³⁶ Hız. Peygamber bu hususu şu sözlerle ifade eder: “*Ben de bir insanım. Sizler bana ihtilaflarınızı getiriyorsunuz. Bazen olur ki, bir kısmınız delilini diğerine göre daha iyi ifade eder. Ben de duyduğuma göre hüküm veririm. Bu şekilde kime kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, onu almasın. Zira ona ateşten bir parça vermiş olurum.*”¹³⁷ Bu hadise göre hâkimin hükmü helali haram, haramı helal kılmaz. Ayrıca adaletin tesisi ve kamu düzeninin sağlanabilmesi için, yargının zahiri delillere göre işlemesi şarttır. Hâkim yargı faaliyetinde bulunurken objektif delillere göre hükmetmelidir ve meselenin hakikatini bilemeyeceğinden ötürü de mesul değildir. Bu nedenle İslâm hukukçuları hükümleri, diyânî hüküm ve kazâî hüküm diye iki ayırmışlar ve adaletin tesisinde diyânî hükme de yer vermişlerdir.¹³⁸

Hız. Peygamber’in ifadesine göre, çekişmeli iki tarafın bulunduğu davalarda sadece davacının söylediklerine dayanarak hüküm verilmez, davalı tarafın da savunması alınmalıdır.¹³⁹ Hız. Peygamber bu hususu şu sözleriyle ifade eder:

“*Eğer hâkimler insanlara tek taraflı beyan ve iddialara dayanarak hak dağıtacak olsalardı, kan davaları ve hukuk davaları üzerinde doğru ve adil olmayan hükümler verilirdi.*”¹⁴⁰

133 Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akziye, 16.

134 Dârekutnî, Sünen, IV, 206.

135 Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılahât-i Fıkhiyye Kâmusu*, VIII, 224.

136 Atar, “*Kazâ*” DİA, XXV, 115.

137 Buhârî, Ahkâm 20, Hudûd 11; Müslim, Akziye, 4; Ebû Dâvûd, Akziye, 7.

138 Atar, “*Kazâ*” DİA, XXV, 115.

139 Atar, “*Kazâ*” DİA, XXV, 116.

140 Buhârî, Tefsir (Âl-i İmrân), 3; Müslim, Akziye, 1; İbn Mâce, Ahkâm 7; Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 36; Atar, “*Kazâ*” DİA, XXV, 116.

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak gönderirken aynı hususa dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen kadılığı yapmak üzere görevlendirmek isteyince Hz. Ali, genç olduğunu ve yargılama konusunda herhangi bir tecrübesi bulunmadığını söyleyerek görevi kabul etmede tereddüde düşmüş, bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine şöyle demiştir: “Allah kalbine doğruyu gösterecek ve dilini kuvvetlendirecektir. İki hasım önüne oturduğunda, birincisini dinlediğin gibi diğerini de dinlemeden asla hüküm verme. Bunu yapman neye göre karar vereceğin hususunda senin için daha uygundur.” Hz. Ali, Hz. Peygamber'in bu sözünü aktardıktan sonra şöyle devam eder: “Ondan sonra kadılık yapmaya devam ettim ve artık yargılama hususunda herhangi bir tereddüde düşmedim.”¹⁴¹

10. Hz. Peygamber Şahitlik ve Yemini İspat Vasıtası Olarak Kullanmıştır

Hz. Peygamber, muhakeme usulünde ispat vasıtası olarak temel bir kaide yerleştirmiştir:¹⁴² “Delil getirmek davacıya, yemin ise davalıya aittir.”¹⁴³ Buna göre herhangi bir ihtilaf vukuunda, iddiasını ispatlama görevi davacıya düşecektir. Davacı iddiasını ispatlayamadığı takdirde, davalıdan yemin etmesi istenecektir.

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde, yargılama sırasında delil olarak kullanılacak olan şahitlik ve yeminle alakalı bir takım temel prensipler belirlenmiştir.¹⁴⁴ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de, mahkemenin davetine icabet edenler, adaletin bir an önce temin edilmesine hizmet etmeleri sebebiyle övülmüş, geçerli bir mazereti bulunmadığı halde, mahkemenin çağrısına icabet etmeyenler, adaletin gecikmesine sebebiyet verdiklerinden ötürü kınanmıştır.¹⁴⁵

“Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'e çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler. Ama eğer (Allah ve Resûlünün hükmettiği) hak kendi lehlerine ise, ona boyun eğip gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler yahut Allah ve Resûlünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir! Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlüne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak «İşittik ve itaat ettik» demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁴⁶

141 Ebû Dâvûd, Akziye, 6.

142 Şimşek, Murat, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, Ankara 2010, 257.

143 Tirmizî, Ahkâm, 12.

144 *Hadislerle İslâm*, V, 408-409.

145 Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 147.

146 en-Nûr 24/48-51.

*“Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir. Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah’tan korksun. Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.”*¹⁴⁷

Hz. Peygamber, şahitliğin istenmeden yapılması gerektiğini ifade etmiş ve şahitlerin en hayırlısının, istenmeden şahitlik yapan kimseler olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Doğru şahitliği teşvik eden Hz. Peygamber, yalancı şahitliği şiddetle yasaklamış, yalancı şahitlik yapmanın en büyük günahlardan olduğunu, hatta Allah’a şirk koşmak mesabesinde olduğunu ifade etmiştir. Bu durum çeşitli hadislerde şöyle ifade edilir:

Ebû Dâvûd’un rivayetine göre Hz. Peygamber bir konuşmasında üç kere *“Yalancı şahitlik yapmak Allah’a şirk koşmaya denktir.”* buyurmuş, sonra da *“O halde, pislikten, putlardan sakının; yalan sözden sakının.”*¹⁴⁹ ayetini okumuştur.¹⁵⁰

Bir defasında Hz. Peygamber’e büyük günahların neler olduğu sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: *“Allah’a ortak koşmak, ana-babaya eziyet etmek, adam öldürmek ve yalancı şahitlik yapmaktır.”*¹⁵¹ Buhârî’nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Allah’a ortak koşma ve ana-babaya eziyet etmeyi saydıktan sonra dayandığı yerden kalkarak oturmuş ve tekrar tekrar, *“İyi dinleyin! Bir de yalancı şahitlik yapmak”* demiştir.¹⁵²

Resûl-i Ekrem, zulüm ve haksızlık üzerine şahitlik yapmaya da şiddetle karşı çıkmıştır. Bir hadisinde, zulmeden hâkim kadar, onun zalimce karar vermesine yardımcı olanların da, Allah’ın gazabına uğrayacağını ifade etmiştir.¹⁵³ Nitekim Nu’mân b. Beşîr’den gelen rivayete göre, annesi, babasının malından Nu’mân b. Beşîr adına hibe istemiş, babası kabul edince, annesi Hz. Peygamber’in bu hibeye şahit tutulmasını istemişti. Nu’mân b. Beşîr ve babası Hz. Peygamber’i bu işe şahit tutmak isteyince, Hz. Peygamber başka çocuk olup olmadığını sormuş, *“evet!”* cevabını alınca *“Beni haksızlık üzerine şahit yapma.”*¹⁵⁴ diyerek haksızlık üzerine şahitlik yapmaya karşı çıkmıştır.

Hz. Peygamber yemini de, mahkemede ispat vasıtası olarak kabul etmiş, hakkın ortaya çıkması ve adalete uygun karar verilebilmesi için, yalan yere yemin edilmemesi hususunda müslümanları uyarmıştır.¹⁵⁵

147 el-Bakara 2/283.

148 Ebû Dâvûd, Akziye, 13; İbn Mâce, Ahkâm, 28.

149 el-Hacc 22/30.

150 Ebû Dâvûd, Akziye, 15.

151 Buhârî, Şehâdât, 10.

152 Buhârî, Şehâdât, 10.

153 Ebû Dâvûd, Akziye, 14; İbn Mâce, Ahkâm, 6.

154 Buhârî, Şehâdât, 9.

155 Hadislerle İslâm, V, 409.

Resûl-i Ekrem bir defasında “*Yeminiyle bir müslümanın hakkını alan kimseye Allah cehennemi vacip, cenneti haram kular.*” buyurmuş, basit bir şeyle olsa da aynı sonucun doğup doğmayacağı sorusuna, “*Erak ağacından bir misvak dahi olsa.*” cevabını vermiştir.¹⁵⁶

Başka bir hadiste şöyle buyrulur: “*Bir kimse bir müslümanın malını elde etmek için yalan yere yemin ederse, kıyamet gününde Allah’a, kendisine öfkeli olduğu halde kavuşacaktır.*”¹⁵⁷

Hz. Peygamber, istenmeden şahitlik yapan kimseyi, şahitlerin en hayırlısı olarak nitelendirmekle birlikte, şahitlik yapmaya karşı aşırı hırs gösterilmesini de hoş karşılamamıştır. Zira bu durum yanlış anlaşılmalara ve töhmet altında kalmaya yol açabilir.¹⁵⁸ Hz. Peygamber bu hususu şu sözlerle ifade eder:

“*Sizin en hayırlılarınız benim asrımında yaşayanlardır, sonra onlardan sonra gelenlerdir, sonra onlardan sonra gelenlerdir. Onlardan sonra öyle bir topluluk gelir ki, istenmeden şahitlik yaparlar; hıyanet ederler ve güven duyulmazlar; adak adarlar ama adaklarını yerine getirmezler; onlar arasında şişmanlık ortaya çıkar.*”¹⁵⁹

“*İnsanların en hayırlısı benim asrımında yaşayanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenlerdir. Sonra da onlardan sonra öyle bir topluluk gelir ki, şahitlikleri yeminlerini, yeminleri şahitliklerini geçer.*”¹⁶⁰

Bir konuda şahitlik yapabilmek için, görerek ya da duyarak kesin bilgiye sahip olmak gereklidir.¹⁶¹ Bu husus Kur’ân-ı Kerim’de şu ayetlerle ifade edilir:

“*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.*”¹⁶²

Hz. Peygamber, İbn-i Abbas’ı bu konuda uyarmış, ona güneşi göstererek, güneşin aydınlığı gibi hakikat belli olmadıkça şahitlik yapmamasını emir buyurmuştur.¹⁶³

Hz. Peygamber, haksız olduğunu bile bile dava açan kişinin yanında, bu kişinin davayı kazanması ve beraat etmesi için gayret gösteren ve aracılık yapan kimsenin de, Allah’ı öfkeliendirdiğini belirtmektedir:¹⁶⁴ “*Allah’ın belirlediği cezalardan birisinin uygulanmasını engellemek için aracı olan kimse, Allah’a karşı gelmiş olur. Haksız bir davayı bile bile savunmaya kalkan kimse, bu davasından dönünceye kadar Allah’ın gazabı ve öfkesi*

156 Müslim, İman, 218.

157 Buhârî, Ahkâm, 30, Tevhid, 24; Husûmât, 3; Şehâdât, 21; Müslim, İman, 218.

158 Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, 95-96.

159 Buhârî, Rikâk, 7.

160 Buhârî, Rikâk, 7.

161 Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, 91.

162 el-İsrâ 17/36.

163 Hâkim, *Müstedrek*, IX, 28.

164 *Hadislerle İslâm*, V, 405.

onun üzerinde olur. Bir mümin hakkında onda olmayan şeyleri söyleyen, bu söylediğinden vazgeçinceye kadar Yüce Allah onu cehennemliklerin irinleriyle karılmış balçıkta, bataklıkta oturtur.”¹⁶⁵ Bu hadise göre suçu mahkeme kararıyla sabit olan kimsenin, cezasının infaz edilmesine aracı olmamalı ve haksız bir dava asla savunulmamalıdır.¹⁶⁶

11. Hz. Peygamber Ümmetine Sulh Yolunu Seçmelerini Tavsiye Buyurmuştur

Resûl-i Ekrem, müslümanlara, herhangi bir ihtilaf vukuunda öncelikle sulh yolunu seçmelerini tavsiye etmiş, kendisi de bunu gerçekleştirmek için bir hakem ve arabulucu sıfatıyla tarafların anlaşmalarını sağlamaya çalışmıştır.¹⁶⁷ Müslümanlar arasında helali haram, haramı helal kılan sulh hariç, her türlü sulhun caiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸ Hadislerde Hz. Peygamber’in sulh için aracılık yaptığına dair çeşitli örnekler mevcuttur: Hz. Peygamber bir defasında evinde iken Ka’b b. Mâlik ile İbn Ebî Hadred, mescitte alacak verecek meselesi yüzünden sözlü olarak tartışmışlar, Hz. Peygamber de onların seslerini duymuştu. Bunun üzerine onlara doğru yönelerek odasının perdesini açmış ve Ka’b’dan, alacağın yarısından vazgeçmesini istemiştir. Ka’b’ın da, emr-i nebeviye tereddüt etmeksizin imtisal ederek, alacağının yarısını bağışladığını ifade etmesi üzerine İbn Ebî Hadred’e de, borcun diğer yarısını ödemesini emretmiştir.¹⁶⁹

Hz. Peygamber bir gün birbirlerine yüksek sesle konuşan iki hasmın seslerini işitti. Onlardan birisi diğerinden borcunu düşürmesini istiyor ve bir hususta merhamet göstermesini arzu ediyordu. Diğeri de “*Vallahi! Yapmam.*” diyordu. Hz. Peygamber onların yanlarına çıkarak, “*İyilik yapmayacağına dair Allah’a yemin eden nerede?*” diye sorunca o kişi “*Benim, Ey Allah’ın resulü! İsteddiği şeylerden hangisini isterse onundur.*” diye cevap verdi.¹⁷⁰ Böylece Hz. Peygamber, iki hasmın arasını bulmuş oluyordu.

Hz. Peygamber, borcunu ödeyemeyen kimseye sadaka verilerek, borcunun ödenmesine yardımcı olunmasını ümmetine tavsiye etmiştir. Nitekim bir defasında borcu çoğalan bir adama, Hz. Peygamber sadaka verilmesini istemiş, toplanan sadaka da borcunu ödemeye yetmeyince alacaklılara, “*Bulduğunuzu alın. Size bundan başkası yok.*” buyurmuştur.¹⁷¹

Hz. Peygamber, hâkimin, hukukî ihtilafların çözümü için kendisine gelen tarafların arasını bulmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in ifade buyurduğuna göre,

165 Ebû Dâvûd, Akziye, 14; *Hadislerle İslâm*, V, 405.

166 *Hadislerle İslâm*, V, 405-406.

167 Şimşek, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber’in İctihad ve Tasarrufları*, 265.

168 Ebû Dâvûd, Akziye, 12.

169 Buhârî, Husûmât, 4.

170 Müslim, Müsâkât, 19.

171 Müslim, Müsâkât, 18.

vakti zamanında akar satın alan bir adam, bu akarın içinde altın dolu bir küp bulmuş. Bunun üzerine akarı satan kimseye giderek, “*Altınımı benden al! Ben senden sadece araziyi satın aldım. Altını satın almadım.*” demiş. Araziyi satan ise, “*Ben sana araziyi ve içindekini sattım.*” diye cevap vermiş. Daha sonra bunlar bir adamı hakem tayin etmişler. Hakem, onlara çocukları olup olmadığını sorunca birisi bir oğlu, diğeri ise bir kızı olduğunu söylemiş. Bunun üzerine hakem tayin edilen kişi aralarında şöyle bir hüküm vermiştir: “*Oğlanı kızla nikâhlayın. Bu altından ikiniz de harcayın ve tasadduk edin.*”¹⁷²

Hz. Peygamber, çekişmelerin yargıya götürülmesine ve tarafların haklarını savunmalarına karşı çıkmamakla birlikte, gerek normal zamanlarda gerekse yargı önünde şiddetli husumet göstermeyi hoş karşılamamış, Allah katında en nefret edilen insanın, şiddetli ve devamlı husumet gösteren kişi olduğunu vurgulamıştır.¹⁷³

12. Hz. Peygamber Mümkün Olduğunca Af Yolunu Tercih Ederdi

Hz. Peygamber’in ceza hukukunda ortaya koyduğu en önemli ilkelerden birisi, zanlının suç işlediğine dair kesin delil bulunamaması durumunda af yoluna gidilmesidir. O, suçun sübutunda şüphe bulunması durumunda hadlerin uygulanmaması gerektiğini belirtmiş¹⁷⁴ ve bir hadisinde İslâm hâkimlerine şunu emretmiştir:

“*Gücünüz yettiğince müslümanlara had cezası uygulamaktan kaçınınız. Bu konuda bir müslüman için bir çıkış yolu bulursanız, onu bırakınız. Devlet başkanının affetme hususunda yanılması, cezalandırma hususunda yanılmasından daha hayırlıdır.*”¹⁷⁵

Hz. Peygamber’in belirttiğine göre insan dışındaki varlıkların cezaî ehliyetleri yoktur.¹⁷⁶ Bu hususu ifade etmek üzere hayvanların, kuyuların ve maden ocaklarının insana veya mala zarar vermesi durumunda mesul tutulamayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁷

13. İslâm Dini Hukukta Niyetin Dikkate Alınması İlkesini Getirmiştir

Hz. Peygamber, “*Ameller niyetlere göredir.*”¹⁷⁸ buyurarak hukukta ilk defa niyet kavramını ortaya koymuştur. Buna binaen İslâm’da kasıtlı olarak yapılmış fiiller ile

172 Müslim, Akziye, 21.

173 Buhârî, Ahkâm, 34.

174 İbn Mâce, Hudûd, 5.

175 Tirmizî, Hudûd, 2; Hâkim, *Müstedrek*, X, 113-114.

176 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 771.

177 Buhârî, Diyât, 28.

178 Buhârî, Bed’ül-vahy, 1; Ebû Dâvûd, Talâk, 1.

istenmeden ortaya çıkan fiiller birbirinden ayrı değerlendirilmiştir.¹⁷⁹ Ceza verilirken suçun kasten, kazaen veya cebir altında işlenip işlenmediği dikkate alınmıştır.¹⁸⁰

Niyetin önemi Kur'ân-ı Kerim'de de vurgulanmaktadır: “Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele!”¹⁸¹ Bu ayette de görüleceği üzere kurban kesmede asıl amaç, Allah rızasını elde etme niyeti ve gayesidir.

14. Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaz

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde, “Kanunsuz suç ve ceza olmaz.” şeklinde bir ifade yer almamakla birlikte, bu ilkeye delil teşkil edecek ayetler ve hadisler mevcuttur.¹⁸² Bu hususa delil olarak kullanılan bazı ayetler şunlardır:

“Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”¹⁸³

“Rabbin, kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin merkezine göndermedikçe, o memleketleri helâk edici değildir. Zaten biz ancak halkı zalim olan memleketleri helâk etmişizdir.”¹⁸⁴

“İnkâr edenlere, (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok, geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir!”¹⁸⁵

Bu ayetlere göre, bir fiilin yasak ve günah olduğu bildirilmeden, Allah Teâlâ insanlara azap etmeyecektir. Bu prensibi, suç olduğu bildirilmeyen fiillerden dolayı insanların cezalandırılmayacağı şeklinde geniş olarak yorumlamak da mümkündür. İslâm hukukçuları bu ayetlere dayanarak iki genel prensip ortaya koymuşlardır: “Kanun gelmeden önce yükümlülük yoktur.” ve “Eşyada asıl olan ibâhadır.” Bu iki prensip, kanunilik prensibinin daha genel bir tarzda ifade edilmiş halidir. Bu ayetler, aynı zamanda hukukî ve cezaî hükümlerin ancak ilgili kurallar konulduktan sonraki olaylara tatbik edileceğini de ortaya koymaktadır. Bilhassa Allah'ın geçmiş günahları affettiğini bildiren ayet¹⁸⁶, suçlar da dâhil bütün geçmiş günahların affedildiğini bizlere haber vermektedir.¹⁸⁷

179 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 769-770.

180 Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 51.

181 el-Hacc 22/37.

182 Üdeh, Abdülkâdir, *et-Teşriü'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, Beyrut t.y., I, 117-118; Avvâ, Muhammed Selim, *Fî usûli'n-nizâmi'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, Kahire 1983, 58-59.

183 el-İsrâ 17/15.

184 el-Kasas 28/59.

185 el-Enfâl 8/38.

186 el-Mâide 5/95.

187 Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2013, 163.

Hız. Peygamber'in bazı sözleri de bu prensini ifade eder:¹⁸⁸

“İslâm'da iyi ameller işleyen Câhiliye döneminde yaptıklarından dolayı cezalandırılmaz.”¹⁸⁹

“Bilmiyor musun, İslâm, önceki günahları yok eder; hicret, kendisinden öncekileri yok eder.”¹⁹⁰

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1992.

Aslan, Nasi, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara 2005.

Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Ankara 1979.

-----, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, İstanbul 2013.

-----, “Kadı” DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), Ankara 2001, XXIV, 66-69.

-----, “Kazâ”, DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), Ankara 2002, XXV, 113-117.

Avvâ, Muhammed Selim, *Fi usûli'n-nizâmi'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, Kahire 1983.

Aydın, Mehmet Akif, “Anayasa”, DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), Ankara 1991, III, 153-164.

-----, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2013.

el-Bedevî, İsmail İbrahim, *Nizâmü'l-kazâi'l-İslâmî*, Kuveyt 1989.

Berki, Ali Himmet, *İslâm Şeriatında Kaza (Hüküm ve Hâkimlik)*, Ankara 1962.

Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul, t.y.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiü's-sahîh*, İstanbul 1992.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *es-Sünen*, Medine 1966.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Hadislerle İslâm, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Riyad 2014.

188 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 163.

189 Buhârî, İstîtâbe, 1; Müslim, İman, 189.

190 Müslim, İman, 192.

- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 2004.
- , “*Hılfü'l-fudûl*”, DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), Ankara 1998, XVIII, 31-32.
- , *el-Vesâikü's-siyâsiyye*, (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997.
- Hımızî, Abdurrahmân İbrahim Abdülaziz, *el-Kazâü ve nizâmühü fi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Mekke 1989.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmiü's-sahîh*, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Şimşek, Murat, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, Ankara 2010.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-evsat*, Riyad 1987.
- Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (trc. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Üdeh, Abdülkâdir, *et-Teşrîü'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, Beyrut t.y.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa, *en-Tanzîmü'l-kazâî fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1982.

"Biz Her peygamberi -Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allaah'tan bağışlanmayı dileseler, Resul de onlar için istiğfar etseydi Allah'ı ziyadesiyle affedici, esirgeyici bulurlardı."

(Nisâ, 4/64)

GÖNÜL ALMA YÖNÜYLE HZ. MUHAMMED*

Zekeriya GÜLER**

Giriş

“Hz. Peygamberin sünneti”, O’nun Yüce Kur’an’ın pratiği demek olan ahlâkı, hayat tarzı, izlediği yol ve yöntem demektir. “Müminlere kendi öz canlarından daha yakın” (el-Ahzâb 33/6) olan Peygamberimiz (s.a.v), bireysel ve toplumsal hayat için “mükemmel bir örnek” (el-Ahzâb 33/21) ve etrafını aydınlatan “bir ışık kaynağı”dır (el-Ahzâb 33/46).

“Gönül almak”, gücenen ve incinen bir insanı güzel söz ve davranışlarla hoşnut etmek, onun kırılan kalbini onararak sevindirmek anlamında kullanılan bir deyimdir. Bu deyim tersi olan “gönül kırmak” ise bir insanı üzme, incitme, maddi veya mânevi onu eza ve cefaya maruz bırakmak demektir. Kuşkusuz bu apaçık bir kötülüktür. Kötülük ise bir ruh hastalığı ve davranış bozukluğudur. Bu sebeple, “Mümin çekiştiren, lânetleyen, kaba sözlü ve ağzı bozuk değildir”¹ uyarısında bulunan Peygamberimiz (s.a.v), “Allahım, kötü ahlâktan, çirkin amellerden, yanlış düşünce ve inançlardan sana sığınırım”² diye dua ederek bu hususa dikkat çeker. “Bir kez gönül yıktın ise / Bu kıldığın namaz değil” diyen derviş de, ilhamını “Gerçekten namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar” (el-Ankebût 29/45) âyetinden almış olmalıdır.

Esasen, bir insanın kendini beğenip büyükenerek muhatabını aşığılaması, sosyo-psikolojik bozukluğun bir göstergesidir. Bu marazî durum, “Müslüman kardeşini aşığılaması kişiye kötülük olarak yeter!”³ hadisi ile dile getirilir.

“İnsan iyiliğin esiridir (el-insânü abîdü’l-ihsân)” derler. Mesajı iletmenin yolu, insanın gönül dünyasına dokunmaktan geçer. Mânevi fetih demek olan bu durum, hüsn-i niyet ve samimi duygularla yapılan iyilik ve eğitim seferberliği ile ancak gerçekleşebilir. Bu konuda Yüce Kur’an’ın şu uyarısı gayet açıktır: “İyi (gönül alıcı ve tatlı) bir söz ve bağışlama, peşinden incitmenin geldiği bir sadakadan / yardımdan hayırlıdır. Allah müstağnidir, halimdir. Ey

* Bu makale *Gelin Gönüller Yapalım*, (DİB Yayınları, Ankara 2016, s. 31-41.) adlı kitapta bir bölüm olarak daha önce yayınlanmış makalenin tekrar gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi İslam ve Din Bilimleri Fakültesi

1 Tirmizî, Birr, 48.

2 Tirmizî, Deavât, 126.

3 Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 18; İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, II, 227.

iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ve malını gösteriş için harcayan kimse gibi, minnet altında bırakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırları boşa çıkarmayın" (el-Bakara 2/263-264).

Bilindiği gibi üslup, bir insanın meram ve maksadını ifade ederken kullandığı yöntem (tarz-ı mahsus) demektir. "Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı" sözü, dilin gücünü ve üslubun etkisini gösterir. Eğitim ve irşat faaliyetlerinde yumuşak, içten bir ses tonu, güzel bir dil ve üslup, anlamlı jest ve mimik, muhatabın gönül dünyasını okşayarak olumlu izler bırakır. Şu iki âyet-i kerîme bu noktaya işaret eder:

"O Firavun'a yumuşak söz söyleyin, umulur ki öğüt alıp düşünür veya içi titrer, korkar" (Tâhâ 20/43-44).

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılır, giderlerdi. Öyleyse onları affet ve onlar için mağfiret dile. (Yapacağın) iş hakkında onlarla müşaverede bulun. Karar verince de Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah tevekkül edenleri sever" (Âl-i İmrân 3/159).

"Hz. Peygamber'in Bir Sünneti: Gönül Almak" başlıklı bu yazıda, "tıbb-ı ruhânî" nin önemli bir parçası olan gönül almak yanında, gönül kazanmak / gönülleri fethetmek konusuna dair kısa yorumlarıyla birlikte bazı örneklerle yer verilecektir.

Gönül Almak

A. Hz. Peygamber'in Hadis ve Uygulamaları

1. Bilâl-i Habeşî (r.a), annesinin ten renginden dolayı kendisini kınayan Ebû Zerr'i (r.a) Rasûlullah'a (s.a.v) şikayet etti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v), *"Ey Ebû Zerr! Sen onu anasının ten renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki hala senin içinde câhiliye ahlâkı vardır"* buyurdu⁴.

Rasûlullah'ın (s.a.v), *"Kimin ameli (ve ahlâkı) kendisini geride bırakır ise, nesebi onu ileri götürmez"*⁵ hadisi de dikkat çekicidir. Her iki hadis, etnik kökene bağlı bölücülüğü men ettiği gibi, kabilecilik ruhu ve ırkçılık anlayışının birer câhiliye geleneği olup bunun, Rasûl-i Ekrem'in açtığı kutlu yoldan sapmak anlamına geldiğini öğretir.

Ayrıca, dokunan bir iyilik sebebiyle teşekkür etmeyi ve işlenen bir kusurdan dolayı özür dilemeyi öğreten Rasûl-i Ekrem'in, incitilmiş bir muhataba yönelik gönül alıcı şu niyazı da ibretâmizdir: *"Allahım, Muhammed ancak bir beşerdir. Her insanın öfkelendiği*

4 Buhârî, İman, 20.

5 Müslim, Zikir, 38; Ebû Dâvud, Vitir, 14; Tirmizî, Kıraat, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 252.

gibi o da öfkelenir. Eğer bir müslümana haksız yere lanet okur, ağır konuşur, beddua edersem, bunu onun için (hata ve günahlarından) temizlenme ve rahmet vesilesi kıl!”⁶.

2. Rahmet Peygamberi (s.a.v), “O halde yetimi sakın ezme!” (ed-Duhâ 93/9) âyetinin yüklediği görev ve sorumluluk gereği bakıma muhtaç yetim ve kız çocuğunun önemsenmesi, mağdur ve mazlum kimseleri himaye ettiği gibi, şefkat ve merhamet gösterilerek onların gözetilmesini gerektiğini şu iki hadisiyle açıklar:

“Müslümanlar hakkında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi bakılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar hakkında en kötü ev ise, içinde kendisine iyi davranılmayan bir yetimin bulunduğu evdir. Ben ve yetime bakan cennette şu iki parmak gibiyiz”⁷.

“Allahım, ben şu iki zayıfın, yani yetim ile kız çocuğunun hakkının gasp ve zayi edilmesinin günah ve haram olduğunu insanlara söylüyor, onları bundan sakındırıyor ve engelliyorum (sen şahit ol!)”⁸.

Rasûl-i Ekrem’in komşularla yardımlaşma ve dayanışmayı tavsiye eden şu iki hadisi de önem arz eder: “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir”⁹ ve “Ey müslüman kadınlar, hiçbir komşu kadın, bir paçayla da olsa, komşu kadına hediye ve ikramı küçümsemesin!”¹⁰.

3. Câhime (r.a), Rasûlullah’a (s.a.v) gelerek:

- Ya Rasûlallah! Savaşa katılmak istedim. Size danışmak için gelmiştim, dedi. Rasûlullah (s.a.v):
- Annen var mı? diye sordu. O,
- Evet, cevabını verince Rasûlullah (s.a.v),
- O halde annene hizmet et. Çünkü cennet, onun ayakları altındadır, buyurdu¹¹.

Cennete giden yolun, ilgi ve desteğe ihtiyaç duyan annenin gönlünü kazanmaktan geçtiği mesajını veren bu hadisten, cihada katılabilmek için izin istemek üzere gelen Câhime’nin (r.a) annesinin bakıma muhtaç olduğu, ordu için zaruri bir ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır. Abdullah b. Amr’ın (r.a) naklettiği şu haber de aynı noktaya vurgu yapar: Bir adam Peygamber’e (s.a.v) gelerek,

- Hicret etmek üzere sana biat etmek için geldim ve ana babamı ağlar vaziyette gözleri yaşlı bıraktım, dedi. Peygamber (s.a.v):

6 Müslim, Birr, 89.

7 İbn Mâce, Edeb, 6.

8 İbn Mâce, Edeb, 6; Ahmed b. Hanbel, II, 439.

9 Müslim, İman, 74.

10 Buhârî, Hibe, 1; Müslim, Zekât, 90.

11 Ahmed b. Hanbel, III, 429; Nesâî, Cihad, 6; Hâkim, Müstedrek, II, 104.

- Sen onların yanına dön. Ağlattığın gibi onları güldür ve sevindir! buyurdu¹².

4. Hz. Âişe diyor ki: Safiye gibi güzel yemek yapanı görmedim. (Bir gün) Rasûlullah (s.a.v) benim evimde iken Safiye ona yemek yaparak (göndermişti). Aşırı derecede duyduğum kıskançlıktan dolayı titredim. Hemen (kalkıp) tabağı kırdım sonra da pişman oldum. Dedim ki:

- Ya Rasûlallah, bu yaptığının kefareti nedir? Rasûlullah (s.a.v) bu suâlime:
- Tabağa misliyle tabak, yemeğe misliyle yemek! cevabını verdi¹³.

Kıskançlık (gayret), eşlerin birbirlerine gösterdikleri sevgi ve duydukları heyecan demektir. Bu duygu ve düşüncelerle eşler birbirini hain bakışlardan ve kem gözlerden koruyup kollar. Ne var ki kıskançlık, olması gereken makul ölçüyü aşmamalıdır. İşte Hz. Âişe'nin aşırıya kaçan kıskançlığı sebebiyle gösterdiği tepki, duyduğu hüznün ve pişmanlık karşısında Rasûl-i Ekrem'in verdiği cevap, ona gönül ferahlığı (inbisat) kazandırması bakımından önemlidir.

5. Abdullah İbn Ömer'in (r.a) gördüğü bir rüyanın kendisine anlatılması üzerine Peygamber (s.a.v) onu şöyle tabir eder: "*Abdullah ne iyi adamdır, bir de geceleyin kalkıp namaz kılmayı âdet edinseydi!*".

Abdullah'ın oğlu (ve hadisi nakleden) Sâlim diyor ki: "Artık ondan sonra geceleyin pek az uyurdu"¹⁴.

Bu hadis, insanın ruh dünyasını okşayan bir iltifatın, muhatabın bir eksiğini gidermeye matuf bir tenkit içerse dahi sonuç aldığını öğretir. Esasen şu hadis, içinde yaşadığı toplum için ürettiği hizmet ve faaliyetinden dolayı bir insanın övülebileceğini gösterir: Ebû Zerr el-Gıfârî (r.a) diyor ki: "*Adam hayırlı iş yapar da halk onu överse ne buyurursun?*" diye Rasûlullah'a (s.a.v) soruldu. Bu suâle Rasûlullah (s.a.v) şöyle cevap verdi: "*Bu, mümine dünyada peşinen verilen müjdedir*"¹⁵.

Ancak burada bir hususa işaret edilmelidir. Süfyân İbn Uyeyne, "Övgü (medih) kendini bilen / tanıyan kimseye zarar vermez" der. İmam Nevevî de, övgü ve taltif sözleriyle iyiliğe teşvik, süreklilik, örneklik gibi faydalı gelişmelerin meydana gelmesi halinde bunun müstehap olduğunu belirtir¹⁶. Ne var ki, yüzüne karşı doğrudan veya dolaylı olarak övgüye muhatap olan insanın, zayıf bir karakter olduğundan kendini beğenip büyüklükten savrulmasına yol açmak da kabul edilemez. Nitekim İmam Gazzâlî¹⁷, kendini beğenip

12 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 152.

13 Ebû Dâvud, *Buyû*, 91; Nesâî, *İşretü'n-nisâ*, 4.

14 Buhârî, *Teheccüd*, 2; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 140.

15 Müslim, *Birr*, 166.

16 Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, XVIII, 170, 173.

17 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III, 227- 228.

büyüklenme gibi olumsuz bir hal ve gidişat karşısında, dilin bir afeti olarak övgünün yasaklandığını ifade eder. O, Hasan Basrî'den “*Kim bir zâlimin ömrünün uzun olması ve bekasının sürmesi için dua ederse, muhakkak ki o kimse yeryüzünde Allah Teâlâ'ya isyan edilmesini istemiş olur*” sözünü naklettikten sonra, “*Fâsık ve zâlim kimse, üzülmeye için bilakis yerilmeli, sevinip şımarmaması için de övülmemelidir*” uyarısında bulunur.

Ayrıca bir insana gereğinden fazla iltifat edilip değer verilmesi, hem değer veren hem de değer verilen açısından bir zayıfa yol açar. *İmam Şâfiî*'nin, “Şayet ben, hak etmediği değeri ve saygıyı birine gösterecek olursam, ben de o ölçüde kendi değerimi ve saygınlığımı yitirmiş olurum”¹⁸ şeklindeki tecrübesi, bu açıdan manidardır.

6. Muâviye b. Hakem es-Sülemî (r.a) diyor ki: “Peygamber’in yolunda canım feda olsun, ben ondan önce de ondan sonra da ondan daha güzel bir muallim görmedim. Vallâhi o beni hiç azarlamadı, bana asla kötü söz söylemedi ve bana hiç vurmadı”¹⁹.

Medineli genç sahâbî Muâviye b. Hakem (r.a), henüz yasak olduğunu bilmediği sıralarda namaz esnasında aksıran birisine “Yerhamükellâh” dedikten sonra bakışlarıyla cemaatin kendisine tepki gösterdiğini, kendisinin de “Ne oldu da bana bakıyorsunuz?” diyerek onlara karşılık verdiğini, onların üstelemeleri üzerine de susmak durumunda kaldığını ve namazdan sonra yumuşak bir dil ve üslupla Hz. Peygamber’in “*Namazda hiçbir şekilde insan sözü uygun olmaz. Ancak namaz tesbih, tekbir ve Kur’an okumaktan ibarettir*” buyurduğunu ve büyük bir heyecanla yukardaki sözünü ekleyerek Hz. Peygamber’in, muhatabını asla mahcup edip onu güç durumda bırakmadığını, hep gönül alıcı bir dil ve üslup ile onu eğitip geliştirdiğini anlatırdı.

7. Sehl b. Sa’d (r.a) diyor ki: Rasûlullah’a (s.a.v) bir içecek getirilmiş ve ondan içmişti. Sağında bir çocuk, solunda da yaşlılar bulunuyordu. Rasûlullah (s.a.v) çocuğa yönelerek:

- Bunlara (amcalara) vermem için bana izin verir misin? diye sordu. Çocuk:
- Hayır, vallâhi hiçbir kimseyi sizden gelen nasıbime tercih edemem, ey Allah’ın Rasûlü! diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) içeceği ona verdi²⁰.

8. “Sen bizimle şakalaşıyorsun!” diyenlere Rasûl-i Ekrem’in, “*(Evet ama) ben sadece hakkı ve doğruyu söylüyorum*”²¹ şeklindeki açıklamayı, “*Kardeşinle yersiz münakaşa etme, onun hoşuna gitmeyecek şakalar yapma ve ona yerine getirmeyeceğin bir vaatte bulunma*”²² hadisi üzerine yaptıği bilinir.

18 Aclûni, *Keşful-hafâ*, II, 262.

19 Müslim, Mesâcid, 33.

20 Buhârî, Eşribe, 19; Müslim, Eşribe, 127; Muvatta’, Sıfatü’n-Nebî, 18; Ahmed b. Hanbel, I, 284.

21 Tirmizî, Birr, 57.

22 Tirmizî, Birr, 58.

Enes b. Mâlik (r.a), Rasûl-i Ekrem'in henüz küçük kardeşine künye ile hitap ederek onunla şakalaştığını, oynayıp eğlendiği minik bir serçenin ölmesi üzerine her karşılaşmada tebessüm ederek onu sevindirdiğini şöyle anlatır: "Peygamber (s.a.v), en güzel ahlâka sahip idi. Benim Ebû Umeyr adında bir kardeşim vardı, zannederim o süttan kesilmişti. Peygamber (s.a.v) bize geldiği zaman 'Ebû Umeyr! ne yaptı nuğayr' derdi. Nuğayr (nuğar) kardeşimin oynayıp durduğu minik bir serçe idi"²³.

9. Râfi' el-Gıfârî (r.a) diyor ki: Ben henüz bir çocuk iken hurma ağacı taşlamıştım. (Suçüstü yakalandığımdan) beni Rasûlullah'a (s.a.v) götürdüler. O bana "Yavrucuğum, hurmayı niçin taşladın?" diye sordu. Ben, "Karnım açtı, yemek için!" diye cevap verince Rasûlullah (s.a.v), "Yavrum, hurmayı taşlama, altına düşenlerden ye" dedi. Sonra başımı okşadı ve "Allahım bu çocuğun karnını doyor!" diye dua etti²⁴.

Bu hadise göre, fiilin sebebini araştırıp soruşturduktan sonra alternatifini göstererek problemi çözmek, insan eğitiminde Nebvî bir yöntemdir. Resûlullah'ın (s.a.v), "yavrucuğum" hitabıyla kurduğu duygusal iletişim karşısında, "Karnım açtı, yemek için!" diyerek samimi itirafta bulunan, başı okşanan ve "Allahım bunun karnını doyor!" duasına mazhar olan çocuk, bu güzel hatırayı bir ömür boyu yaşayacaktır.

10. "Tokalaşınız ki, aranızdaki kin ve nefret gitsin. Hediyeleşiniz ki, birbirinizi seversiniz ve içinizdeki düşmanlık hissi gitsin!"²⁵ hadisi, motive edici bir unsur olarak hediyeleşmenin gönül kazandığını, düşmanlık ve soğukluk gibi kötü duygu ve düşünceleri giderdiğini gösterir. Bizzat Rasûl-i Ekrem "hediye kabul eder ve hediyeyle hediye ile karşılık verir"²⁶. Hatta şiddetli rahatsızlığı esnasında Rasûl-i Ekrem'in vasiyetlerinden birisi şu olmuştur: "Gelen heyetlere benim yaptığım gibi hediye ve ikramda bulunun!"²⁷.

Mekke'nin fethi ve Huneyn Gazvesi'ne kadar Hz. Peygamber'i hiç sevmeyen ve ona çok eziyet eden Safvân b. Ümeyye, Hz. Peygamber'in kendisine ganimetlerden bol miktarda pay ayırdığını ve maddi desteğin devam ettiğini görünce, onun gönül kazandığını ve en çok sevilen insana dönüştüğünü itiraf ederdi²⁸.

B. Sahâbe ve Tâbiînin Söz ve Uygulamaları

Sahâbe ve tâbiîn neslinin, Rasûl-i Ekrem'in sünnetine uyarak talebelerinin gönüllerini aldıkları / kazandıkları görülür. Şu örnekler bu noktayı açıklar:

23 Buhârî, Edeb, 112; Tirmizî, Birr, 57.

24 İbn Mâce, Ticârât, 67; Ebû Dâvud, Cihad, 85.

25 Muvatta', Husnü'l-huluk, 16.

26 Buhârî, Hibe, 11.

27 Buhârî, İlim, 39; Müslim, Vasiyyet, 22.

28 Müslim, Fezâil, 59.

1. Ebû Dücâne (v. 12/633), en çok hoşlanıp güvendiği iki amelî-ahlâkî özellikten birincisinin, kendini ilgilendirmeyen söze karışmamak, ikincisinin ise gönlünde Müslümanlara karşı asla kötü bir duygu beslememek olduğunu belirtir. Bilhassa Uhud Gazvesi ve Huneyn Günü'nde Rasûl-i Ekrem'i koruyup gözeten bu cengâver sahâbî²⁹, Rasûl-i Ekrem'in "Allahım! Hareşe'nin oğlundan (Simâk b. Hareşe) ben nasıl razı isem sen de razı ol" diye duasına mazhar olur.

2. İlk Müslümanlar arasında olmaktan şeref duyduğunu dile getiren Abdullah b. Mes'ûd (r.a), kendine gelen talebelerine yaklaşarak, "Siz benim kalbimin devasısınız (Entum devâu kalbî)" derdi. Keza, Ebû Âsım da bazen talebelerini şöyle karşıladı: "Şayet siz bize gelmeseydiniz biz size gelirdi."³⁰

3. Genç sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî de (r.a) Rasûl-i Ekrem'in şu vasiyetine şahit olmuştu: "*Dinlerini öğrenmek üzere size dünyanın dört bir yanından insanlar gelecek. Size geldiklerinde onlara iyi davranın ve hayır tavsiyesinde bulunun.*"³¹. "*Sizler beldeleri fethedeceksiniz. Dinlerini iyi öğrenmek üzere size genç ilim yolları gelecektir. Size geldiklerinde meclislerinizi onlar için genişletin ve onlara hadisleri iyi anlatın.*"³². Rasûl-i Ekrem'in bu vasiyeti üzerine Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) talebelerini gördüğünde, "*Merhaba, Rasûlullah'ın (s.a.v) bize emanet ettiği gençler!*" diyerek her daim onlara yakın ilgi göstererek görev ve sorumluluğunu yerine getirmişti.

4. Sahâbenin bu kutlu ilim ve ahlâk yürüyüşü, Basralı tâbîünden hadis ve fıkıh alimi Bekir b. Abdullah el-Müzenî gibi pek çok şahsiyeti etkilemiş olmalıdır. Zira onun, zenginler gibi giyinmesine rağmen, gönüllerini almak maksadıyla özel olarak fakir-fukara ile sohbet ettiği, onlara destek verdiği ve ibretli konuşmalarıyla çevresini etkileyen bir zâhid ve vâiz olduğu bilinir³³.

Netice

Hasbî faaliyetlerin, fedakârlıkların ve güzel alışkanlıkların temelinde ahlâk vardır. Bu da "Allah'ın emrine saygı, yaratıklarına sevgi ve şefkat" esasına dayanır. Bir ruh sağlığı ilmi olan ahlâk, olgun ve erdemli insanın psikolojisidir.

"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"³⁴ buyuran Peygamberimiz (s.a.v), risaletinin henüz ilk günlerinde Hz. Hatice'nin dilinden şu vasıflarla tanıtılır: "Yemin ederim

29 Geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, I, 243-245; Asri Çubukçu, "Ebû Dücâne", *DİA*, X, 122.

30 Hatib, *el-Câmi*, I, 353.

31 Tirmizî, *İlim*, 4.

32 Hatib, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, II, 116.

33 Bkz. Zehebî, a.g.e., IV, 532-536; İsmail L. Çakan, "Bekir b. Abdullah el-Müzenî", *DİA*, V, 361.

34 Muvatta', *Husnül-huluk*, 8.

ki Allah hiçbir zaman seni mahçup etmez. Zira sen hısım ve akrabalık bağlarını gözetirsin, dosdoğru konuşursun, işini görmekten âciz ve zayıf olanlara yardım edersin, fakirlerin elinden tutarsın, misafirleri ağırlarsın, zulüm ve haksızlığa uğrayan kimselere arka çıkarısın”³⁵.

“Hz. Peygamber’in Bir Sünneti: Gönül Almak” başlıklı bu yazıyı, Endülüslü âlim İbn Hazm’ın *el-Ahlâk ve’s-siyer* isimli kitabındaki şu tespitiyle taçlandırmak istiyoruz:

“Âhîret iyiliğini, dünya bilgeliğini, düzgün yaşayışı, bütün ahlâk güzelliklerini ve faziletleri kazanmak isteyen kişi, Muhammed’i (s.a.v) örnek alsın. Çünkü Rasûlullah (s.a.v) bütün hayırlarda en ileri durumdadır. Allah onun ahlâkını övmüş, faziletleri en mükemmel şekliyle onda toplamış ve onu her türlü kusurdan arındırmıştır”.

“Ve sallallâhu alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaîn”.

---

35 Buhârî, Bed’ü'l-vahy, 3; Müslim, İman, 252.

“...Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir”

(Haşr, 59/7)

HZ. PEYGAMBER'İN AHLÂKINI SEVGİ VE MERHAMET MERKEZLİ BİR OKUMA

Muammer BAYRAKTUTAR*

Giriş

Hiz. Peygamber'in (sas) ahlâkı, sîret ve sünneti her zaman ve mekanda değerini muhafaza edecek bir vasfı haizdir. Kur'ân-ı Kerîm'de onun insanlığa Allah'ın son elçisi olarak gönderildiği ifade edilmiş, kıyamete kadar bütün insanların ona iman, itaat ve ittiba etmesi, onu sevmesi ve örnek alması emredilmiştir. O, Allah'tan aldığı vahiylerle ve örnek ahlâkı ile insanlığın hidayeti, kurtuluşu ve mutluluğu için davet ve tebliğde bulunmuş, hayatı boyunca mücadele etmiştir. Hiz. Peygamber'in örnek ahlâkında tezahür eden her vasıf, bu gün de insanlığın hidayete, selâmete ve insaniyete ulaşmalarında vazgeçilmez bir değere sahiptir. Değerlerin değersizleştiği bir dünyada, mana ve ehemmiyetini kaybetmeye yüz tutan değerlerden biri de şüphesiz sevgi ve merhamet değeridir. Şiddetin eksik olmadığı, sevginin amacından uzaklaştığı bir dünyada insanlık, gerçek sevgiyi ve merhametin en ideal ve mükemmelin örneğini ancak Rahmet Peygamberi Hiz. Peygamber'den öğrenebilir. Bu yazımızda Hiz. Peygamber'in yüce ahlâkına, bu arada insan sevgisi ve merhametin onun ahlakındaki yerine ve önemine değinilecektir.

I. Hiz. Peygamber'in Yüce Ahlâkı

Hiz. Peygamber, daha Peygamber olmadan önce güzel ahlâkı ile temâyüz etmiştir. Mekkeliler güzel ahlâkı sebebiyle onu Güvenilir Muhammed (Muhammedü'l-Emîn) diye isimlendirmişler, onun ahlâkı hakkında en ufak olumsuz bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Peygamberlikten önce icra ettiği Kabe hakemliği, Hılfu'l-fudûl diye bilinen Erdemliler Topluğunda görev alması bunun somut örneklerindedir. Peygamber olarak gönderildikten sonra da Allah, Resûlünün ahlâkının yüceliğine “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*”¹ ayetiyle bizzatıhi şahitlik etmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
muammerbayraktutar@hotmail.com

1 el-Kalem 68/4.

Hız. Peygamber'in eşsiz ahlakı her yönüyle Kur'an ahlakından ibaret idi. Hız. Aişe'ye tabiiiler Resûlullah'ın ahlakından sorduklarında 'Siz Kur'an okuyorsunuz değil mi?' diye sormuş, onlar evet cevabını verince, Hız. Aişe "İşte O'nun ahlakı Kur'an'dı' cevabını vermiştir.² Hız. Peygamber'in ahlakının Kur'an ahlakından ibaret olması, onun her türlü yaklaşımının Kur'an temelli olduğunun bir ifadesidir. Kısacası O, Kur'an ahlakıyla uğruşmuş ve yönlendirilmiş bir elçi ve insan-ı kâmilidir.

Hız. Peygamber'in üstün bir ahlakla donatılması, aynı zamanda onun gönderiliş amaçlarından birini oluşturmaktadır. Allah Resûlü bu gerçeği "Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim"³ sözleriyle dile getirmiştir. Dolayısıyla onun gönderiliş gayelerinden biri güzel ahlakı ve yaşayışı ile, kemal yolculuğunda insanlığa örnek olmak ve rehberlikte bulunmaktır. Bu sebeple Allah'ın elçisi, hayatı boyunca insanlar arasında başta sevgi, şefkat, merhamet duygusu olmak üzere, bütün ilâhî ve insanî değerlerin yerleşmesi için mücadele etmiştir. Zira erdemli toplum, ancak ahlakî değerlerle vücut bulur ve ayakta durur. İnsanın hayattaki en büyük gayesi kısaca mutlu olmak, huzurlu bir hayat yaşamaktır. İnsana bunu bahşedecek olan da dinî ve ahlakî değerlerdir. Yüce Allah'ın insanlık tarihinde elçiler ve kitaplar göndermesinin hikmeti de budur. Bu nedenle İslâm'ın temel gayesi, insanı yüceltmek, onu dünya ve âhirette adâlet, iyilik ve saadet içerisinde yaşatmaktır. İşte bu temel gayeyi gerçekleştirmek amacıyla Allah, Hız. Peygamber'i âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Onun Peygamberliği ve daveti bütün âlemleri kuşatan umumî rahmeti gerçekleştirmekten ibarettir⁴.

Allah'ın gönderdiği bu nebevî rahmetten ziyadesiyle istifade etmek için her hususta Resûlullâh'ın ahlakı, sîret ve sünneti örnek alınmalı ve rehber kılınmalıdır. Zira Kur'an Allah Resûlü'nün insanlık için en güzel örnek olduğunu şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır. "Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."⁵

Enes b. Mâlik'in ifade ettiği gibi Allah'ın elçisi, ahlak bakımından insanların en güzeldir.⁶ O, "Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli ahlakı en güzel olanıdır"⁷

2 Abdurrazzâk, Ebû Bekr Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1403, III, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb Arnâvût vd., Müessesetu'r-risâle, 1421/2001, XXXXI, 148; XXXXII, 183, XXXXIII, 15; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîbu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdalbaki, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1412/1991, Salâtu'l-musâfirîn 18; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, Salâr 314; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî* thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-matbûâtî'l-islâmîyye, Haleb 1406/1986, Kıyâmu'l-leyl 2.

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 513.

4 Berrî, Zekerîyya, *Hukuku'l-İnsan fi'l-İslâm*, Mısır 1981, s. 8.

5 el-Ahzâb 33/21.

6 Müslim, Fedâil 55.

7 Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî,

buyurarak müslümanları güzel ahlâklı olmaya teşvik etmiş, ashabına da daima insanlara güzel ahlâkla muamelede bulunmalarını tavsiye etmiştir.⁸

Hız. Peygamber'in pek çok hadisinde güzel ahlâkın faziletinden ve değerinden bahsedilmiştir. Nitekim Hız. Peygamber kıyamet gününde mü'minin terazisinde güzel ahlâktan daha ağır gelecek bir şeyin bulunmadığını⁹, ahlâkını güzelleştiren kimseye cennetin en yüksek yerinde bir köşk verileceğine kefil olduğunu haber vermiştir.¹⁰ Yine Resûl-ü Ekrem "Muhakkak ki mü'min, ahlâkının güzelliği sebebi ile (gündüzleri) oruç tutan (ve geceleri de) Allah'a ibâdetle geçiren kimsenin derecesine ulaşır"¹¹ buyurmuştur.

Şu halde bir kimsenin dünya ve âhirette değerini, insanlıktaki derecesini gösteren ahlâkıdır. Güzel ahlâk, insanın hem kendine, hem de diğer insanlara fayda sağlayan bir niteliktir. Güzel ahlâklı insan, etrafına daima güven verir. Güzel ahlâklı insanlar toplumun sigortasıdır. Erdemli toplumlar güzel ahlâklı insanların omuzlarında yükselir. Güzel ahlâklı insan, başkalarının temel haklarını gözettiği gibi, başkalarına iyilik yapmayı, sevmeyi, şefkat ve merhamet göstermeyi, yardım etmeyi, başkalarının da mutlu olmasını ve yüzünün gülmesini kendisine vazife bilir. Bütün bu gerçeklerden, Hız. Peygamber'in güzel ahlâka verdiği önem ve değer daha iyi anlaşılacaktır. İnsanların huzur ve mutluluğunu daima gözeten Rahmet Peygamberi'nin eşsiz ahlâkının vasıflarından biri de insan sevgisi ile dopdolu olması ve onlara şefkat ve merhametle muamele etmesidir.

II. Hız. Peygamber'in Ahlâkında İnsan Sevgisi

Hız. Peygamber'in sîret ve sünnetine bakıldığında insanlara ve bütün mahlûkata sevgiyle yaklaştığı ve muamelede bulunduğu görülmektedir. Hız. Peygamber'in insan sevgisinin temelinde Kur'an ahlâkı vardır. Esasında bu Allah Resûlünün Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmasından başka bir şey değildir. Allah Teâlâ yarattığı mahlûkâtı nasıl seviyor, Rahmân ve Rahîm isimleriyle onlara tecelli ediyorsa, Hız. Peygamber de insanlara ve mahlûkata daima sevgi nazarıyla bakmış, onlara şefkat ve merhametle muameleyi temel ilke edinmiştir. İnsan ise bu âlemde sevgi, saygı ve merhamete en layık varlıktır. Zira Kur'an'ın ifadesiyle, Allah insan neslini şerefli bir varlık olarak yaratmış ve onu yarattıklarının pek çoğundan daha üstün kılmıştır¹². Onu en güzel bir şekilde yaratarak¹³ onurlandırmış, yeryüzünde kendisine halife kılmış ayrıca meleklerin de secdesine mazhar etmiştir¹⁴.

Beyrût 1998, İman 6; Ebû Dâvûd, Sünnet 15.

8 Tirmizî, Birr 55.

9 Tirmizî, Birr 62.

10 Ebû Dâvûd, Edeb 7.

11 Ebû Dâvûd, Edeb 7.

12 el-İsrâ 17/70.

13 et-Tîn 98/4.

14 el-Bakara 2/30.

Yerlerde ve göklerde olan her şeyi insanın hizmetine amade kılmış ve ona gizli ve açık nice nimetler sunmuştur¹⁵.

Şu halde insanlara değer vermek Yüce Yaratıcının ahlâkıdır. Hz. Peygamber'in ahlâkında insan sevgisi de bizatihi Allah'ın insana verdiği bu kıymet ve önemden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in ahlâkında insan sevgisinin en güzel yansımaları ve örnekleri insanlara verdiği değerle görülmektedir. Onun gözündeki değersiz bir tane dahi insan yoktur. Bütün insanlar, ırkları, renkleri, inançları, adetleri ne olursa olsun tamamı değerlidir. Hz. Peygamber'in sîreti bunun örnekleri ile doludur.

Allah Resûlü, bırakın müslümanları, müşrikler dahil gerçekte Müslüman olmayan ama Müslüman görünen ve hep kendisinin aleyhine hareket eden münafıklara dahi değer vermiş, onlara saygı ve merhametle yaklaşmayı temel prensip edinmiştir. Hz. Peygamber bir cenazenin geçtiğini görünce hemen ayağa kalkması üzerine sahabe onun bir yahudinin cenazesi olduğunu söylediğinde Allah Resûlü "O da bir insan değil mi?" diye cevap vermiştir.¹⁶ Yine O, hastalanan yahûdi bir çocuğun ziyaretine de gitmiştir.¹⁷

Hz. Peygamber anlaşmazlık halinde düşmanlarının da hukukunu gözetmiş, onlara zulüm ve haksızlıkta bulunmamıştır. O, insanlara nezaket dolu söz ve fiillerle yaklaşmış, insanları incitmemiş, kendisine yönelik saygısız davranışlara bile af ve hoşgörü ile karşılık vermiş, kendisini diğer insanlardan üstün tutmamış, insanlar arasında bir ayırım gözetmemiştir. Hadis kaynaklarımız, Hz. Peygamber'in insanlara ne kadar büyük bir değer verdiğinin örnekleri ile doludur. Nitekim birisi onun elini tuttuğunda o kimse elini bırakmadıkça, Hz. Peygamber o kimsenin elini bırakmazdı ve elini çekmezdi.¹⁸ Bir kimse kulağına eğilip, ona bir şey söylediğinde, o kimse başını ondan uzaklaştırmadıkça, Hz. Peygamber ondan başını uzaklaştırmazdı.¹⁹ Hz. Peygamber, kendisiyle konuşanların sözünü sonuna kadar dinler, kimsenin sorusunu cevapsız bırakmazdı. Kendisinden bir şey talep edenin elini boş çevirmez, mutlaka ya kendisi o kimsenin ihtiyacını karşılar veya ashabının karşılaması için onları teşvik ederdi. Dolayısıyla tarihte insanlık gerçek anlamda insanlara değer vermeyi Allah'ın elçisinden görmüş ve öğrenmiştir.

Sevgi, insanları mutlu eden duyguların başında gelmektedir. Sevgiyi insanların fitratında var eden Allah Teâlâ'dır. Sevginin kaynağı Allah'tır ve O'nun varlığının delillerinden biridir. Zira Allah Teâlâ "Kendileri ile huzur bulasınız diye size kendi (cinsi) nizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve

15 Lukmân 18/20.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 261; Buhârî, Cenâiz 49; Müslim, Cenâiz 24; Nesâî, Cenâiz 46.

17 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 186, XXI, 78, 339; Buhârî, Cenâiz 79; Ebû Dâvûd, Cenâiz 5.

18 Ebû Dâvûd, Edeb 5

19 Ebû Dâvûd, Edeb 5

*rahmetinin) delillerindendir*²⁰ buyurmuştur. Şu halde mü'min bir kimse, başta anne-babası, eşi, çocukları, akrabaları olmak üzere bütün insanlara sevgiyle yaklaşmalı, şefkat ve merhametle muamelede bulunmalıdır.

Hz. Peygamber Müslümanları da daima sevgi ve merhametle muamelede bulunmaya teşvik etmiş *"Mü'minler ancak kardeştir"* ayetinin pratikte ve hayatta yerini almasını temin etmeye çalışmıştır. Bu hususta Ensar ile Muhacirler arasında kardeşlik anlaşmasını hayata geçirmesi son derece önem arz etmektedir. Bu uygulamayla birlikte, Müslümanlar arasında kardeşlik bilinci gelişerek yerleşmiş, Allah için birbirlerini sevmenin hazzını yaşamışlar, birbirlerine şefkat ve merhametle muamele etme bilinci kazanmışlardır. Bu durum Hz. Peygamber'in, merhamet toplumunu vücuda getirirken işe toplumda birbirini sevme duygusunu yerleştirmekle ve kardeşliği yaymakla başladığını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in insan sevgisinin, şefkat ve merhametin en güzel örneğini yoksullara verdiği değerinde görmek mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in yoksullara yaklaşımında dikkat çeken bir husus, onlara aynen diğer insanlar gibi değer vermesi ve muamele etmesidir. O dönemde, fakirler, yoksullar, köleler, yetimler hakir görülmekte, dışlanmakta, alay edilmekte ve değer verilmemekteydi. Hatta bilhassa müşrikler, Hz. Peygamber ile görüşecekleri zaman, onların da orada bulunmalarını istemezlerdi. Ancak Hz. Peygamber, üstünlüğün inanç ve takvada olduğu ilkesinin bir gereği olarak fakir, köle, yoksul ve yetimlerin yanında yer almış ve onlara insanca muamelede bulunmuş, onları iman ve takvalarından dolayı överek üstün görmüş ve değer vermiştir²¹. Hz. Peygamber bununla kalmamış, yoksulların gözetilmesi ve değer verilmesine çağrıda bulunarak, fakir ve yoksulların gözetilmediği ve değer verilmediği durumlara iyi gözle bakmamıştır. Örneğin bir hadislerinde *"Yemeğin en kötüsü zenginlerin davet edilip, fakirlerin terk edildiği velime (düğün) yemeğidir"*²² buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in yoksullara değer vermesinde göze çarpan bir diğer husus da, yoksulları da ziyaret etmesi, onların da hal ve hatırlarını sormasıdır. Öyleki ashabının, yoksul bir kadının cenazesini kendisinden habersiz defnettikleri öğrenince derhal kadının kabrine varmış, namazını kılmış ve ona dua da bulunmuştur.²³ Kısacası Hz. Peygamber yoksullarla beraber olmaktan hiçbir zaman rahatsızlık duymamış, birilerinin yaptığı gibi, onlara tepeden bakılmasına ve ötekileştirilmesine izin vermemiştir. Nitekim o, İbn Ebî Evfâ'nın bildirdiğine göre, kimsesiz (dul) yoksullarla beraber yürümekten ar duymaz,

20 Er-Rûm 30/21.

21 Sancaklı, Saffet, "Fakirlik ve Zenginlik Hadisleri Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sy.1, Sivas 2001, s. 333.

22 Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Fuâd Abdulkâî, Dâru ihyâi't-turâsî'l-arabî, Beyrût 1406/1986, Nikâh 21.

23 Mâlik, Cenâiz 5; Nesâî, Cenâiz 43.

onların ihtiyaçlarını mutlaka yerine getirirdi²⁴. Böylece fakir ve yoksullara da diğer insanlar gibi değer verilmesi gerektiğine dikkat çekmesi, Hz. Peygamber'in fakir ve yoksullara duyduğu sevginin birer tezahürüdür.

Ayrıca Hz. Peygamber insanları duyduğu sevgiden ve verdiği değerden dolayı, toplumda yanlış yapan insanlar olduğunda bizatihi insanları hedef almamış, yapılan yanlışla odaklanarak, yanlış düzeltme yolunu tercih etmiştir. “*Bazılarına ne oluyor ki şöyle şeyle diyorlar veya yapıyorlar*” diyerek isim vermeden uyarılarda bulunmuş²⁵, rencide olmamaları için insanların onurunu koruyan bir yaklaşım sergilemiştir. Böylece fakir ve yoksullara da diğer insanlar gibi değer verilmesi gerektiğine dikkat çekmesi, Hz. Peygamber'in fakir ve yoksullara duyduğu sevginin birer tezahürüdür.

Hz. Peygamber birçok hadisiyle ve öğretisiyle mü'minlerin birbirlerini sevmelerinin dinî ve imanî bir sorumluluk olduğunu vurgulamış, mü'minlerin birbirini sevmelerinin kişinin imanıyla yakın bir ilgisi bulunduğunu “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de gerçekten iman etmiş olamazsınız. Size yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şeye işaret edeyim mi? Selamı aranızda yayınız.*”²⁶ “*Sizden hiçbirisi kendisi için sevdiği şeyi, kardeşi için de istemediği müddetçe gerçek iman etmiş olamaz*”²⁷ şeklindeki hadisleri ile dile getirmiştir. Bu sebeple “Sevgi imanın özüdür. Sevgiyi öğrenmemiş, sevgiye kapılarını açmamış, sevmeye yeteneksiz bir kalp, mü'min kalbi olamaz. Bu nedenle mü'minin kalbi, kemale ermiş bir imanî elde etmek uğruna sevgiyi arar, sevmeyi ister.”²⁸ Mü'min, kendisi için sevdiği şeyleri mü'minler için de istemeli, kendisi için uygun görmediği ve hoşlanmadığı şeyleri, onlar için de uygun görmemelidir. Zira mü'min bir kimse, kendisi için hoşnut olduğu şeyi, insanlar için de hoşnut olmadıkça hakiki mü'min olamaz.²⁹ Hz. Peygamber yine bir hadislerinde de “*Bütün mü'minleri birbirlerine sevgide ve merhamette, lütüfa ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücut misâli görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer kısımları birbirlerini hasta organın elemine ortak olmaya çağırırlar*”³⁰ buyurmak suretiyle, diğer mü'minlerin sevinç ve üzüntülerinin kişinin kendi mutluluğuyla yakın bir ilişkisi bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Hulâsa Müslüman muhabbet adamı olmalıdır. En başta da sevgilerin en yücesi olan Allah ve Peygamber'i sevebilme bahtiyarlığına erebilmelidir. Allah ve Peygamber sevgisinden mahrum gönüllerin, insanlara aşk ve sevgiyle bağlanması beyhüdedir. Müslüman Allah

24 Nesâî, Cuma 31.

25 Ebû Dâvûd, Edeb 5.

26 Müslim, İmân 49; Ebû Dâvûd, Edeb 13.

27 Buhârî, İmân 7.

28 *Hadislerle İslâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2013, III, 77.

29 İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed, *Câmiu'l-ulûm ve'l-bikem*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetu'r-risâle, Beyrût 1422/2001, I, 303.

30 Buhari, Edeb, 27.

ve Resûlüne itaat etmek, boyun eğmek, emir ve yasaklarına riayet etmek için öncelikle Allah ve Resûlünü sevgiyle bağlanmalıdır. Zira sevgi, beraberinde sevdiğinin sözlerini ve fillerini de sevmeyi getirir. Kişiyi bir şeye bağlayan ve yönlendiren sevgi duygusudur. Kişi sevdiği şeyleri yapmak için gönülden can atarken, sevmediği şeyleri yapmak istemez. Bu öneminden dolayı Allah, Kur’ân’da mü’minlerin Allah’ı ve Peygamberini babalarından, oğullarından, kardeşlerinden, eşlerinden, aşiretlerinden, mallarından, ticaretlerinden ve meskenlerinden daha çok sevmeleri gerektiğini bildirmiştir.³¹ Kur’ân’da dikkat çekilen bir başka husus da Allah’ı sevmenin, ancak Peygamber’e itiba/uyma ile mümkün olacağını ifade edilmesidir. Allah Teâlâ bu hususu şu şekilde ifade etmiştir. “*(Resûlüm) De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*³² Allah Resûlü de bir hadislerinde “*Sizden biri beni babasından, evladından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe hakiki ve kamil manada iman etmiş olamaz*”³³ buyurarak mü’minlerin onu dünyevi her şeyden daha çok sevmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Hz. Peygamber kişinin sevgi (hubb) ve nefretinin (buğz) Allah için olması gerektiğini belirtmiş,³⁴ birbirini Allah için seven ve bu amaçla buluşup ayrılan kimselerin, kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelenecek yedi zümreden biri olduğunu müjdelemiştir.³⁵

Allah Resûlü Müslümanın kimlerle beraber olduğuna da dikkat etmesi gerektiğine dikkat çekerek “*Kişi, sevdiği ile beraberdir*”³⁶ buyurmuş, cennette de kişinin sevdikleriyle beraber olacağını bildirmiş, “*Sizden biri, bir mü’min kardeşini sevdiğinde, sevdiğini ona bildirsin*”³⁷ buyurmak suretiyle de bunun mahzurunun bulunmadığını ifade etmiştir. Zira sevgi paylaşıldıkça büyür. Zira “Sevginin söz ve davranışlarla ifade edilmesi, bireylerin birbirlerine olan sevgilerinin güçlenmesini, devamlı olmasını ve aralarında güven duygusunun oluşmasını sağlayacaktır.”³⁸ Hz. Peygamber her hususta olduğu gibi sevgide de ölçülü olmayı ve orta yolu tutmayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygambere nisbet edilen ama Hz. Ali’nin sözü olduğu daha sahih görülen bir rivayette de “*Sevdiğin bir kimseyi ölçülü sev ki günün birinde sevmeyeceğin bir kimse olabilir. Sevmediğin kimseyi de ölçülü şekilde sevme ki bir gün çok sevdiğin bir kimse olabilir*”³⁹ buyurulmuştur.

31 et-Tevbe 9/24

32 Âl-i İmran 3/31.

33 Buhârî, İmân 8.

34 Ebû Dâvûd, Sünnet 2.

35 Buhari, Ezan 36; Müslim, Zekat 91; Tirmizi, Zühd 53.

36 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 259, XIX, 71, 131, XX, 74, 357, 441; Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165; Tirmizi, Zühd 50; Ebu Davud, Edeb 23.

37 Ebû Dâvûd, Edeb 112-113.

38 Yeğin, H. İbrahim, “Hz. Peygamber (sas)’ın Hadislerinde Sevgiyi Geliştiren Unsurlar”, *Hz. Peygamber ve İnsan Sevdiği*, Şanlıurfa 2007, s. 126.

39 Tirmizi, Birr 60.

Kıscacası günümüz müslümanları Hz. Peygamber'in sevgi ve merhamet değerleriyle yeniden buluşmalı, bu erdemlerin kazandırdığı mutluluğun hazzını yeniden tatmalı ve yaşamalıdır. Müslümanlar, birbirlerini sevmelerinin önündeki tüm engelleri kaldırmalıdır. Etnik, kültürel, bölgesel, fikrî, mezhebî farklılıklar birbirlerini sevmelerine engel olmamalıdır. Müslümanlar birbirinin kardeşi ve dostu olduğu bilincini daima muhafaza etmeli, yaşatmalı ve yansıtmalıdır. Gönüllerinde sevgi ve dostluğa set çeken bütün duvarları yıkmalıdır. Üç günden fazla dargınlığa müsaade edilmemesinin temelinde de; sevgi, kardeşlik ve dostluk bağlarının korunması ve daimî kılınması bulunmaktadır.

Ancak burada günümüzde de sık sık dile getirilen şu hususa da dikkat çekmek gerekmektedir. İslâm'da sevgi önemli bir değer olarak sürekli vurgulansa ve buna teşvik edilse de, İslâm'ı sadece sevgi dini olarak nitelendirmek, İslâm'ın diğer değerlerinin göz ardı edilmesi gibi hatalı bir anlayışa da kapı aralamaktadır. Bu sebeple İslâm'ı tamamen hümanist, sevgi, barış, kardeşlik, hoşgörü, dostluk ve diyalog gibi kavramlarla tanımlamaya çalışarak, İslâm'ın hak, hukuk ve adâlet gibi değerlerini göz ardı etmek suretiyle İslâm'ı "sevgi ve barış dini" şeklindeki bir söyleme indirgemek isabetli ve hakkaniyetli bir yaklaşım değildir.⁴⁰ Şu halde İslâm'ı sadece pozitif değerlerle tanımlamak, kötü ve zararlı şeylere karşı çıkmayı ve bunlarla mücadele etmeyi emrettiğini dikkate almamak, İslâm hakkında eksik bir tanımlamadır. Bu bakımdan müslüman bir taraftan sevilmesi gereken şeylere sevgi ile yaklaşırken, zulüm, haksızlık ve kötülöklere karşı da öfke duymalı, "kalbi, dili ve eli" ile düzeltmeye çalışmalıdır. Bu hususta Hz. Peygamber'in ve ilk müslümanların sevgi, şefkat ve merhametle muameleleri yanında, zulüm, haksızlık ve kötülük çıkararlara karşı gerektiğinde savaş da dahil olmak üzere nasıl mücadele ettiği unutulmamalıdır.⁴¹

III. Hz. Peygamber'in Ahlâkında Merhamet

Hz. Peygamber'in ahlâkında sevgi kadar bir önemli değer de merhamettir. O, bir rahmet Peygamberidir. Allah Teâlâ "*Biz, seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik*"⁴² buyurmuştur. Allah Resûlü'nün bizatihi kendisi rahmet olduğu gibi, başta tebliğ ettiği din olmak üzere bütün hayatı, sîretî, sünneti, ahlâkı, mücadelesi, öğretileri ve değerleri insanlık ve bütün mahlukât için en büyük rahmettir. Allah Resûlü bir hadisinde de "*Ben ancak rahmet olarak gönderildim*" buyurmuştur.⁴³ Kezâ Allah'ın ona indirdiği Kur'an'ın da âyette müminler için bir şifâ ve rahmet kaynağı olduğu belirtilmiştir.⁴⁴

40 Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Âhîrzaman İlmihâli*, Yayınevi, Ankara 2010, s. 155-156.

41 Bu hususta geniş değerlendirmeler için bkz. Kırbaçoğlu, *Âhîrzaman İlmihâli*, s. 156-158.

42 el-Enbiyâ 21/107

43 Müslim, Birr 24.

44 el-İsrâ, 17/82.

Sevgi ve merhamet arasında birbirine yakın ve karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Sevgi duygusu, kişiyi sevdiği kimselere şefkat ve merhametle muamelede bulunmaya yönlendirir. Zira kişi, daima sevdiklerinin iyiliğini ve mutluluğunu arzu eder. Onların mutsuz olmasına ve sıkıntıya uğramasına gönlü razı olmaz. Sevgiden merhamet, merhametten de sevgi doğmaktadır. Birinin bulunmadığı bir yerde, diğerinden de bahsetmek pek mümkün değildir. Toplumda sevgi, şefkat ve merhamete dayalı yaklaşımlar yitirildiğinde, bunların yerini kin, nefret, şiddet ve zulüm almaktadır. Bu tür olumsuz duygu ve yaklaşımların panzehiri ise sevgi, muhabbet, şefkat ve merhamettir.

Rahmet ve merhamet, hakiki manada Allah'ın bir vasfıdır. Kur'ân'da bildirildiğine göre Allah Teâlâ, kullarına rahmetle muameleyi kendine temel ilke ve prensip edinmiştir.⁴⁵ Allah Resûlü de hadislerinde Allah'ın "*Muhakkak ki rahmetim, gazabıma galip gelmiştir*" buyurduğunu haber vermektedir.⁴⁶ Allah'ın rahmet ve merhametinin kuşatmadığı hiçbir varlık yoktur. Rahmet ve merhametin yegane kaynağı Rahmân ve Rahîm olan Allah Teâlâ'dır. Rahmet ve merhamet yine Allah'ın insanların fitratında var ettiği bir duygudur. Selmân-i Fârisî'nin naklettiğine göre Allah Resûlü "*Allah'ın yüz rahmeti var. Bunlardan biriyle mahlûkat kendi aralarında birbirlerine merhamet gösterirler. Doksan dokuz rahmet de kıyamet günü içindir*"⁴⁷ buyurmuştur. Bu arada Allah Teâlâ, mü'minlere de birbirlerine şefkat ve merhameti tavsiye etmelerini emretmiştir.⁴⁸

Rahmet kelimesi, âlimler tarafından iyiliğin ve hayrın ulaştırılmasını isteme, merhamet edilene iyilikte ve ihstanda bulunmayı gerektiren bir incelik olarak tanımlanmıştır.⁴⁹ İbn Kayyım da rahmeti, kullara faydalı ve yararlı olanı ulaştırmayı gerektiren bir sıfat olarak tarif etmiştir.⁵⁰ Kısacası "Merhamet, esirgemek ve şefkat etmektir; acımak ve insafılı davranmaktır; kalp inceliği ve gönül yumuşaklığıdır."⁵¹

Her yönü insanlık için en güzel örneği teşkil eden Allah Resûlü, merhamet konusunda da en güzel örnektir. Yüce Allah Kur'ân'da esasen kendi isim ve sıfatlarından olan Rahîm ve Raûf isimlerini Resûlü hakkında da kullanmış, sevgili elçisinin bu sıfatlarla da nitelendirmiştir. Ayet-i kerîme de "*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı*

45 el-En'âm, 6/54.

46 Buharî, Bed'u'l-halk 1, Tevhîd 15; Müslim, Tevbe 14, 16; Tirmizî, Daavât 100.

47 Buharî, Edeb 19; Müslim, Tevbe 20.

48 el-Beled, 90/17.

49 Râgıb, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-kalem, Beyrut 1412, s. 347; Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf, *et-Târifât*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1403/1983, s. 110.

50 İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, *İğâsesetu'l-lehfân fî mesâyidiş-şeytân*, thk. Muhammed Azîz Şems, Dâru Alemi'l-fevâid, Mekke 1432, II, 915;

51 *Hadislerle İslâm*, III, 89.

*da çok şefkatli (raûf) ve merhametli (rahîm)dir*⁵² buyurulmuştur. Dolayısıyla kullarına muamelede rahmet ve merhameti ilke edinen âlemlerin Rabbi gibi, Allah Resûlü de insanlara ve mahlukata hep rahmet ve merhametle muamelede bulunmuş, Allah'ın kendisine lütfettiği merhamet sayesinde insanlara yumuşak davranmıştır.⁵³

Hz. Peygamber, gerek insanları İslâm'a davette, gerekse insanî ilişkilerinde baskı, şiddet ve korkutma yolunu benimsememiş, rahmet⁵⁴ ve müsamaha⁵⁵ yolunu izlemiştir. Dolayısıyla onun hayatında ve şahsında zulmün ve şiddetin yeri yoktur. O, en çok şefkat ve merhametle muamele etme hususunda kendini zorunlu hissetmiştir⁵⁶. O, hayatı boyunca büyük sıkıntılarla karşılaştığı halde kimseyi incitmemiştir. Bütün eziyet ve sıkıntılardan şerefle ve rahmetle kurtulmuştur.⁵⁷ Hz. Peygamber rahmetle muamele konusunda mü'minlerle münafıklar arasında bir fark gözetmemiş, onlara da iyilikle muamelede bulunmuş, onların eziyetlerine sabretmiş ve kötülüklerini affetmiştir.⁵⁸

Bütün insanlar ve canlılar onun rahmet ve merhametinin tezahürlerinden istifade etmiş, sıkıntılarından kurtulmuş ve yüzleri gülmüştür. Kadınlar, çocuklar, yetimler, esirler, kimsesizler, yoksullar, fakirler, hastalar, hizmetçiler, hayvanlar vs. hepsi de O'nun merhametine mazhar olmuşlardır. Hadis kaynaklarımız bu husustaki örneklerle doludur.

Hz. Peygamber insanlara merhametle muamele etmemekle kalmamış, ashabına merhamet eğitiminin nasıl verileceğini de göstermiştir. Hz. Peygamber, tüm öğreti ve uygulamalarıyla merhamet eğitiminin küçük yaşlarda başlaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber bir yandan çocuklara şefkat ve merhametle muamelede bulunurken, diğer taraftan bu yaklaşımı ile çocuklarında şefkat ve merhamet duygularıyla büyümelerini sağlamış olmaktadır. Öyle ki Hz. Peygamber çocuklara olan şefkat ve merhametini ibadet ederken dahi sergilemekten kaçınmamıştır. Allah Resûlü, torunu Ümame'yi taşıyarak namaz kılmış, secde ederken çocuğu yere koymuş, ayağa kalkarken de onu kaldırıarak taşımıştır. Rahmet Peygamberi onun ağlamasına dayanmamış, namaz kılarken dahi onu kucağında taşımayı tercih etmiştir.⁵⁹ Yine namaz kıldırırken kendisine uyanlar arasında çocuğu olan annelerin de bulunabileceği düşüncesiyle, annesinin sıkıntıya düşmesine gönlü razı olmadığı için namazını hafif tutmuştur. Nitekim bir hadisinde Allah Resûlü *"Ben namaza, içinde kıraati uzatmak niyetiyle dururum da geriden bir çocuğun*

52 et-Tevbe 9/128.

53 Âl-i İmrân 159.

54 el-Enbiyâ 21/107.

55 en-Nahl 16/125.

56 Tuğlu, Nuri, *İslâmın Şiddet Karşılığı*, Rağbet yay., İstanbul 2009, s. 35.

57 Afzalur Rahman, *Askerî Lider Olarak Hz. Muhammed*, çev. Hakan Bayrak, İnkılab yay., İstanbul, 2009, s. 10.

58 Mennâ, Muhammed Abdullatîf, *Rahmetu'n-Nebi (sas) bi'l-muhâlifîn*, www.alukah.net, s. 9-10.

59 Mâlik, Kasru's-salât 24; Buhari, Salât 106, Edeb 18; Müslim, Mesâcid 41-43, Ebu Davud, Salat 164-165; Nesâî, Mesâcid 19, Sehv 13.

*ağlamasını duyunca, anasına meşakkat vermek istemediğim için, namazımı kısa keserim*⁶⁰ buyurmuştur.

Hz. Peygamberi torunu Hasan'ı severken gören Akra b. Habis, bu durumu tuhaf karşılayarak 'Benim on tane çocuğum var. Fakat onlardan hiçbirini öpmedim' demesi üzerine Allah Resûlü "*Merhamet etmeyene merhamet edilmez*" buyurmuştur.⁶¹ Dolayısıyla çocuk büyüklerinden merhameti görmeli ve öğrenmeli ki, o da büyüklerine, diğer insanlara ve canlılara saygı, şefkat, merhamet içerikli davranışlar sergileyebilsin. Zira "*Çocuk ruhunda her türlü iyiliği filizlendirecek olan şey sevgidir. Sevgiden mahrum olarak yetişen çocuklar katı yürekli ve zalim olmaya daha yatkındırlar. Bu mahrumiyet onların ruhunu kesinlikle olumsuz yönde etkiler.*"⁶² Bu sebeple Hz. Peygamber "*Küçüklerimize (çocuklarımızıza) merhamet etmeyen bizden değildir*"⁶³ buyurarak çocuklara sevgi ve merhametle yaklaşılmasını istemiştir.

Hz. Peygamber'in merhametle muamelesini eşleriyle olan iletişimde de görmek mümkündür. Eşlerinin dünyalık taleplerde bulunarak kendisini üzdükleri ve onlara dargın durduğu bir dönemde dahi⁶⁴, Allah Resûlünün eşlerine merhametsizliği, öfke ve şiddete dayalı bir tutumu vaki değildir. O, eşlerinin bazı kıskançlıklarını, tartışma ve itirazlarını, küslüklerini anlayışla karşılamış⁶⁵, asla "onları ıslah etme" gibi bir gerekçeyle şiddete başvurmaksızın "aile içi ilişkilerde olumluya odaklanma"ye tavsiye etmiştir.⁶⁶ Bu tür durumlarda müslümanlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini şu sözleriyle dile getirmiştir: "*Mü'min bir kimse, eşine nefret beslemesin. Çünkü onun bir huyunu beğenirse de hoşlanacağı başka bir huyu mutlaka vardır.*"⁶⁷

Hz. Peygamber, kendisine iyilik yapılması kimseler hakkında soran sahabîye, üç kez annesine, dördüncüsünde babasına iyilik etmesini tavsiye etmesi⁶⁸ ve iyilik yapmada anneye öncelik tanınması yine rahmetinin bir eseridir. Zira annenin kadın olarak daha çok yardıma, ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kendisine iyilik yapılmasına gereksinimi vardır. Yetimlerle ilgilenmesi ve buna teşvik etmesi rahmetinin bir tezahürüdür.⁶⁹ Kölelere iyilikle muamele edilmesini istemesi ve kendilerinden ayrı tutulmamasını istemesi rahmetinin bir

60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 123, XXI, 163; Buhârî, Ezân 65; Müslim, Salât 37; Ebû Dâvûd, Salât 125; Tirmizî, Salât 276; Nesâî, İmâme 37; İbn Mâce, İkâmetu's-salavât 49.

61 Buhari, Edeb 18, Müslim, Fedail 65; Tirmizî, Birr 12; Ebû Dâvûd, Edeb 156.

62 Yeğîn, "Hz. Peygamber (sas)'ın Hadislerinde Sevgiyi Geliştiren Unsurlar", s. 127.

63 Tirmizî, Birr 15; Ebû Dâvûd, Edeb 58.

64 Müslim, Talâk, 30

65 Buhârî, Nikâh, 108; Tirmizî, Menâkub, 63

66 Martı, Huriye, Han, Abdurrahman, "Sünnet Perspektifinden Aileye Bakmak Sabiteler ve Değişkenler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, yıl: 16, sayı: 36, 2016, s. 44-45.

67 Müslim, Radâ, 61

68 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 39, 119, XXXIII, 230, 245; Tirmizî, Birr 1; Ebu Davud, Edeb 119-120;

69 Buhârî, Edeb 24; Ebu Davud, Edeb 121-122.

sonucudur. Zira Allah Resûlü köle ve cariyelere de şefkatle ve insanî muamele edilmesini emretmiş, hatta “Her kim, kölesine tokat atar veya döverse, bunun keffâreti köleyi azad etmesidir”⁷⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in hastaları ziyaret etmesi ve onlara şifa dilemesi de rahmetindedir. O, cahil olarak nitelendirilecek kimselere de merhametle muamele etmiştir. Günahkârlara dahi merhametle yaklaşmış, onları kınamamış, azarlamamış ve rencide etmemiştir.

Hz. Ömer'in boynunu vurmakla tehdit ettiği birçok kimseye, Hz. Peygamber af ve merhametle yaklaşmıştır. Meselâ devlet sırrını ifşa eden Hâtıb b. Ebî Belta'yı yine de affetmiş ve cezalandırmamıştır.⁷¹ Hz. Peygamber onu azarlamamış, kınamamış ve özrünü kabul etmiştir. Hatta Bedir ashabından olduğunu hatırlatarak, değerini yüceltmıştır. Şu halde adâlet başka bir şey, rahmet başka bir şeydir. Çünkü adâlet Hâtıb b. Ebî Belta'nın cezalandırılmasını gerektiriyordu. Fakat rahmet ve merhamet, bir şeye daha kapsamlı ve geniş çerçeveden bakmayı gerektirir. Adâlet büyük bir derecedir. Ancak merhamet ondan daha büyük ve daha ulvîdir.⁷²

Yine Hz. Peygamber'in asla nefsi için intikam almaması⁷³, buna mukabil muhataplarına sevgi, af ve merhametle yaklaşması da onun rahmetin bir sonucu ve tezahürüdür. Nitekim Mekke'nin fethinde kadim düşmanlarına af ve merhametle muamelede bulunması bunun apaçık bir delilidir. Güzel ahlâklı bir kimseden beklenen, kendilerine düşmanlıkta, zulüm ve haksızlıkta bulunan kimselere adâletle muamelede bulunmasıdır. Düşmanlarına merhametle, iyilikle ve ihsanla muamelede bulunmak ise şaşırtıcı ve olağanüstü bir durumdur.⁷⁴ İşte böyle bir yaklaşım, ancak Allah'ın Resûlü'nden sadır olmuştur.

Hz. Peygamber'in insanların daima iyiliğini, hidayetini ve selâmetini istemesi de yine onun merhametinin enginliğinin bir yansımasıdır. İnanmayanların helak edilmesi için kendisinden dua talebinde bulunulduğunda asla beddua etmemiş, aksine Allah Resûlü hep onların da hidayete ermeleri için dua da bulunmuştur. Taiflilerin kendisine yaptıkları eza ve cefalar üzerine Dağlar Meleğinin onları isterse helak edebileceği ifade etmesi üzerine Allah Resûlü bunu kabul etmemiş ve “Bilâkis! Allah'ın onların sulblerinden sırf Allah'a ibâdet edecek, ona hiç bir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim” diye cevap vermiştir.⁷⁵ Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre Tufeyl b. Amr ed-Devsî ve arkadaşları Hz. Peygambere gelerek ‘Ey Allah'ın Resûlü, Devs kabilesi Allah'a asi oldu ve İslâm'a daveti kabulden yüz çevirdiler, bu sebeple sen onlara beddua et!’ diye talepte bulunmuştur. O

70 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 402; Müslim, Eymân 8; Ebû Dâvûd, Edeb 134.

71 Buhari, Cihad 140, 194, Megâzi 10, 48; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 36; Tirmizî, Tefstru'l-Kur'an 60.

72 Sercânî, Râğib el-Hanefî, *er-Rahmetu fi hayâti'r-Resûl (sas)*, Rabîtu'l-âlemi'l-İslâmî, Riyâd 1430/2009, s. 126.

73 Buhari, Menâkıb 23, Edeb 80, Hudûd 11; Müslim, Fezâil 77; Ebû Dâvûd, Edeb 5.

74 Sercânî, *er-Rahmetu fi hayâti'r-Resûl (sas)*, s. 247.

75 Buhari, Bed'u'l-halk 7; Müslim, Cihad 111.

esnada bazıları da “Devs kabilesi helak olsun” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Fakat Allah Resûlü “*Ey Allahım, Devs halkına hidayet eyle, onları da bizim aramıza getir*” diye dua etmiştir.⁷⁶ Câbir b. Abdullah’ın rivayet ettiğine göre sahabiler ‘Ey Allah’ın Resûlü! Sakîf’in okları bizi yaktı, onlar için beddua et’ demişler, Allah Resûlü onlar için de “*Allah’ım Sakîf kabilesine hidayet et*” diye duâda bulunmuştur.⁷⁷ Yine Ebû Hureyre’nin naklettiğine göre Hz. Peygambere bazılarıncı ‘Ey Allah’ın Resûlü! Müşriklere beddua et’ denilmiş, Allah Resûlü de “*Ben lanetçi olarak gönderilmedim, ben ancak rahmet olarak gönderildim*”⁷⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber, iman etmeyenlere bu şekilde beddua ve lanet de bulunmadığı gibi, Müslümanların da bu tür sözlerden uzak durmalarını istemiş ve “*Sıddîk bir kimseye lanetçi olması yakışmaz*” buyurmuştur.⁷⁹ Zira lanet ve bedduada, o kişinin Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmasını dileme söz kosunudur. Bu şekilde duada bulunmak ise müslümanın ahlâkı ve vasfı olamaz. Bu sebeple Allah Resûlü “*Mü’min kusur bulucu, lanet edici ve terbiyesiz yani kaba olamaz*”⁸⁰ buyurmuştur.

Resûl-ü Ekrem, müslümanlara da rahmet ve merhametle muameleden ayrılmamaları yönünde daima tavsiyelerde bulunmuştur. Kaynaklarımızda yer alan hadisler Hz. Peygamber’in bu husustaki hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber’in konuyla ilgili hadislerine baktığımızda O’nun merhamet eğitimine kalpten başladığını söylemek mümkündür. Zira kalb imanın, ihlasın, takvanın merkezi olduğu gibi, rahmet ve merhametin de karargâhıdır. Kalb aynı zamanda vicdandan ibarettir. İnsanın söz ve filleri esasen kalbinde ve vicdanında bulunan inançların, duygu ve düşüncelerin dışı vurumundan ibaret olup, kalbindeki merhametin bir göstergesidir. Merhametden yoksunluk da, insanın vicdanını kaybetmesinin ve kalbinin kararmasının bir neticesidir.

Hz. Peygamber, işlenen günahların kalbe siyah noktalar olarak yansıtacağını bildirmiştir.⁸¹ “Kalbi işgal eden bu siyah noktalar ve kara lekeler de, inançsızlık, inkârcılık, sevgisizlik, merhametsizlik, kin, öfke, intikam, haset gibi kötü duygu ve düşüncelerle izah edilmiştir. Yalan, gıybet, kibir, bencillik, su-i zan, tûl-i emel gibi illetler kalbi saran siyah noktalar olarak tarif edilmiştir.. Kur’ân’a göre, kişi ile kalbi arasında Allah vardır.⁸² Kalp paslandığı ve işgal altında kaldığı zaman Rabbine kapanır, perdelenir, kılıflanır ve basireti

76 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 266, XV, 486; XVI, 312; Buhârî, Cihâd 99, Megâzî 77, Daavât 59; Müslim, Fezâilu’s-sahâbe 47.

77 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Şeybe Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hür, Mektebetu’r-ruşd, Riyâd 1409, VI, 413, VII, 411; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 50, Tirmizî, Menâkıb 74;

78 Müslim, Birr 87.

79 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 163, 388, Müslim, Birr 24.

80 Tirmizî, Birr 48.

81 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 74.

82 el-Enfal 8/24.

kapanır. Allah kişi ile kalbi arasından çıkar. İşgal altındaki kalplerde ilahî güzellikler tecelli etmez.”⁸³ Merhametin tecellisi için öncelikle yapılması gereken, kalbi ve vicdanı tevbe istiğfarla arındırmaktır. Kezâ kişi şefkat ve merhamete ancak kendini bilmekle ve ilimle ulaşır. Kendini bilmekten aciz ve ilimden mahrum olanlar tabiatıyla doğru düşünmekten, davranmaktan, rahmetle muamelede bulunmaktan uzaklaşırlar. İbn Kayyım'ın ifadesiyle kişinin ilmi arttıkça ve genişledikçe, rahmet ve merhameti de o derece genişler ve her şeyi kuşatır.⁸⁴

Yine Allah Resûlü, merhametli olmayanların kâmil anlamda iman etmiş olamayacaklarını da bildirmiştir. Bir rivayette ifade edildiğine göre Allah Resûlü ashabına “*Merhametli olmadıkça iman etmiş sayılmazsınız*” buyurmuştur. Ashabın ‘Bizler merhametli insanlarız’ demeleri üzerine Resûlullâh “*Bu, sizden birinizin arkadaşına gösterdiği merhamet değildir. (Benim kastettiğim) esas merhamet, bütün insanlara ve herşeye karşı merhametli olmaktır*”⁸⁵ buyurmuştur. Bir başka hadislerinde de Allah Resûlü “*Cennete ancak merhametli olan girer*” buyurur. Sahabîlerin ‘Ey Allah’ın Resûlü, hepimiz merhametliyiz’ demelerine üzerine Resûlullah “*Sadece kendisine karşı merhametli olan kişi merhametli sayılmaz. Merhametli kişi hem kendi nefisine hem de başkalarına merhamet eden kişidir*” diye cevap buyurmutur.⁸⁶

Allah Resûlü ayrıca merhamet sahibi kimselere Allah’ın da merhametle muamelede bulunacağını şöyle haber vermiştir: “*Merhametli olanlara Rahmân da merhamet eder. Öyleyse sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size merhamet etsinler.*”⁸⁷ Hz. Peygamber “*İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez*”⁸⁸ buyurmak suretiyle de, merhametsiz kimselerin Allah’ın rahmetinden mahrum kalacaklarını bildirmiştir. Dolayısıyla hadis, toplumsal hayatta merhamete dair atılacak her adımın ilahi bir karşılık bulacağına ve yaratılanlar arasındaki merhamet ilişkilerinin Yaratan’a uzanan bir boyutu olduğuna işaret etmektedir.⁸⁹ Nitekim bir hadiste de Allah Resûlünün “*İnsanların kıyamet günü en şiddetli azaba uğrayacak olanı, dünyadayken insanlara en şiddetli eza ve cefada bulunanlardır*”⁹⁰ buyurduğu nakledilmiştir.

83 Görmez, Mehmet, “İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB yay., Ankara 2011, s. 13-14.

84 İbn Kayyım, *İğâsesetu'l-lehfân*, II, 914.

85 Heysemî, Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr, *Mecma'uz-z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Husâmuddîn el-Kudî, Mektebetu'l-kudî, Kâhire 1414/1994, VIII, 186-187.

86 İbnu'l-Mubârek, Ebû Abdîrahmân Abdullah, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîburrahman el-Azamî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, tsz., s. 352.

87 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 214; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 33; Tirmizî, *Birr* 16; Ebû Davud, *Edeb* 58.

88 Buhârî, *Tevhid*, 2, *Edeb* 27; Müslim, *Fedâil* 66; Tirmizî, *Birr* 16.

89 Martı ve Han, “Sünnet Perspektifinden Aileye Bakmak Sabiteler ve Değişkenler”, s. 43-44.

90 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 20.

Hız. Peygamber'in "Merhamet ancak şakî birisin(in kalbin)den kaldırılır"⁹¹ şeklindeki hadisi de oldukça anlamlıdır. Yine bir rivayette de Hız. Peygamber "Allah'ın, kalbinde insanlar için merhamet duygusunu var etmediği kimse, hüsrana uğramıştır"⁹² buyurmuştur. Zira "Allah'ın yaratıklarına karşı duyulan merhamet hissinden yoksun olan kişiler, talihsiz kişilerden başkaları değildir. Bir başka ifadeyle yaratıklara karşı merhamet duygusunu kaybeden kimseler en bedbaht, en talihsiz kimselerdir. Başkalarına karşı merhamet duygusunu kaybeden kimseler, çoğu zaman kendilerine karşı da merhametsiz ve acımasızdırlar. Esasen "Eğer başkalarına iyilik ederseniz, yine kendinize iyilik etmiş olursunuz"⁹³ âyet-i kerîmesi mucibince başkalarına merhamet kapısını kapayan kimse başkalarından gelecek olan merhamet kapılarını da kendine kapamış demektir."⁹⁴

İslâm'ın ve Hız. Peygamber'in rahmet ve merhamete bu denli önem ve değer atfederken, aynı zamanda kullar için bazı cezaları ve şiddeti öngörmüş olmasının bir çelişki gibi görülmesi mümkündür. Nitekim Kur'an'da "Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler"⁹⁵ buyurulmuştur. Oysa tarih boyunca kabalığı, zorbalığı seçmiş, insanlara merhameti çok görmüş, vicdanı katı ve kararlı kimseler eksik olmamıştır. Şu halde yeri geldiğinde bunlara sertlik gösterilmesi ve bunlarla mücadele edilmesi, esasında hem kendileri hem de başkaları için birer rahmet ve merhametten ibarettir. "Böylelerinin kötülüklerini men ve zararlarını def etmek, bütün insanlığın maslahat-ı umumiyesindedir. İşte böyle bir şekilde şiddette bulunmak aslında yine merhamet etmek ve kusurları düzeltmekle olur. İslâm bütün insanlık için acıma, sulh ve hayır dinidir."⁹⁶ Merhamet akılsızca yumuşak davranmak değildir. Merhamet, tüm haklara riayet etmeyi gerektiren duygunun adıdır. Adâletten ayrılanlara yumuşak davranıp acımak ve bunlara şefkat gösterip adâleti uygulamamak merhamet değildir. Esas merhamet böyle bir duyguya kulak asmayıp adâleti gerçekleştirmektir⁹⁷. İnsanlık kurtları ilahi rahmete itiraz ederler. İnsanları ilahi rahmetten mahrum bırakmak için önlerine engeller korlar. Sonuçta insanları dehşet ve cehalet çukurlarına yuvarlarlar. Dolayısıyla bu engelleri kaldırıp, sahiplerini tehdit etmek gerekir. Onların engel ve hücumları kesildiği gün ilahi rahmet onları yine kaplar⁹⁸.

91 Ebû Dâvûd, Edeb 58.

92 Dulâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd, *el-Esmâ ve'l-kunâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1421/2000, II, 535; Suyûtî, *el-Fethul-kebir fi dammi'z-ziyâde ile'l-Câmiis-sâğîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî, Daru'l-fıkr, Beyrut 1423/2003, II, 79.

93 el-İsrâ 17/7.

94 Yeniçel, Necati, Kayapınar Hüseyin, Akdeniz Necat, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1988, XVI, 169.

95 el-Fetih 48/29.

96 Gazâlî, Muhammed, *Müslümanın Şahsiyeti*, çev. Abdulcelil Candan, Vahdet yay., İstanbul, tsz, s. 253.

97 Gazâlî, *Müslümanın Şahsiyeti*, s. 254.

98 Gazâlî, *Müslümanın Şahsiyeti*, s. 253.

Şu halde Allah'ın suç ve kötülük işleyenleri cezalandırması da onlar için bir rahmettir. Allah kullarına şefkat ve merhametle muameleye esas almıştır, ancak suç ve günah işleyenlerin cezalandırılması gerektiğini de yasa olarak ortaya koymuştur. Bu sebeple Kur'an'da suç işleyenler için dünya ve âhirette maddî ve manevî (psikolojik) cezalar⁹⁹ takdir etmiştir. Zira daha dünyadeyken suçluların cezalandırılmasının toplum açısından bir çok yararı söz konusudur. Dünyevî cezalar; kişilerin ıslahı, toplumun kötülüklerden korunması ve sosyal düzenin devamı, uhrevî cezalar da hem dünyanın salâhı, hem de âhirette adâletin tecellisi için konulmuştur.¹⁰⁰ Dolayısıyla Allah hakkını ve kul hakkını ihlal eden kimselere fiziksel cezalar verilebileceği gibi, psikolojik cezalar da verilebilir.¹⁰¹

Allah'ın, kullarına bir takım belâ ve musibetler vermesi de, O'nun rahmetindedir. Zira Allah kulun maslahatını ve onun yararına olacak olanı daha iyi bilir. Ancak kul, cehaleti sebebiyle bu durumda Rabbini itham eder. Oysa ki Allah'ın ona verdiği bela ve sıkıntılardaki iyilik ve ihsanı bilemez.¹⁰² Doktor hastanın vücudunu iyileştirmek için, neşteri ile eti yarar, bazen kemikleri kırıp organları birbirinden ayırır. Oysa bütün bunları onun faydası için yapmaktadır¹⁰³. Dolayısıyla Allah'ın kuluna verdiği belâ ve musibetlerle, onu dünyanın bazı lezzetlerinden ve nimetlerinden mahrum etmesi, Allah'ın kuluna olan rahmetinden dolayıdır. Zira Allah kulunu sevdiği zaman, onu dünyanın güzelliklerinden istifade etmekten korur. Bu aynen kişinin, hastasını diyet yoluyla güzel yiyeceklerden mahrum ederek onu korumasına benzer. Yine Allah'ın kullarını emir ve yasaklarıyla imtihan etmesi de onlar için bir rahmet ve diyetten ibarettir.¹⁰⁴

İslâm dini esasında rahmet ve kolaylıkla dopdoludur. Allah kulları için zorluk ve meşakkat dilememiştir. Bu ise tamamen merhametinin bir tezahürü ve tecellisidir. Allah'ın koyduğu ruhsatlar, kullar için sadece rahmet ve merhametten ibarettir. Kezâ Allah'ın mü'minlere özel olarak rahmet ve merhametini vadetmesi onlar için en büyük rahmet ve ikramdır. Zira âyette Allah, iyiliği emreden kötülükten nehyeden, namazı kılan, zekatı veren, Allah'a ve Resûlüne itaat eden mü'min kullarına rahmetle muamele edeceğinin müjdesini vermektedir.¹⁰⁵ Kısacası Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber ve İslâm mü'minlerin rahmete ve merhamete nail olmaları için âdeta seferber olmuştur. Müslüman bu ilahî lütuf ve ikramlar karşısında ne kadar şükretse, o kadar azdır.

99 Kur'an'da ifade edilen psikolojik cezalar hakkında geniş bilgi için bkz. Bayram, Enver, *Kur'an'da Psikolojik Cezâ, İlahiyat yay.*, Ankara 2016.

100 Bayram, *Kur'an'da Psikolojik Cezâ*, s. 20.

101 Bayram, *Kur'an'da Psikolojik Cezâ*, s. 30.

102 İbn Kayyım, *İğâsetu'l-lehfân*, II, 915.

103 Gazâlî, *Müslümanın Şahsiyeti*, s. 254.

104 İbn Kayyım, *İğâsetu'l-lehfân*, II, 915.

105 et-Tevbe 9/71.

Sonuç

Allah'ın insanlığa gönderdiği son elçisi İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, insanlık ve bütün âlemler için Allah'ın en büyük nimeti ve lütfudur. O, ahlakıyla, sîret ve sünnetiyle, kısacası her haliyle insanlık için baştan sonra bir rahmet, hidayet ve kurtuluş vesilesidir. O'nun gönderiliş amacı güzel ahlakı tamamlamak, beşeriyeti hakiki insanlığa ulaştırmaktır. O, her zaman güven veren duruşuyla, adâlete ve hakkaniyete bağlılığıyla, sevgi dolu uçsuz bucaksız gönlüyle, engin rahmeti ve merhametiyle ve getirdiği ilahî ve insanî değerlerle cehaletin kol gezdiği bir dünyada insanlığı ve medeniyeti yeniden inşa etmiştir. Ancak bugün müslümanlar da dahil insanlık O'nun getirdiği değerlerden uzaklaşmanın ızdırabı içinde kıvrınmaktadır. Sevgi, şefkat, rahmet ve merhamet gibi değerler önemini ve etkisini kaybetmiş, yerini bencillik, zulüm, şiddet, kan ve gözyaşı almıştır. Hz. Peygamber'in nebevî öğretileri dikkate alınmadıkça, sevgi ve merhamet dahil her hususta O'nun ahlakı örnek edinilmedikçe insanlık için mutlu yarınlardan bahsetmek güçtür. Hz. Peygamber sevgi ve merhameti ile gönülleri fethetmiş, iyilikleri ve güzellikleri yaymış, kötülükleri ortadan kaldırmıştır. O, sevgi ve şefkatiyle bütün sıkıntıları, krizleri ve zahmetleri, rahmete çevirmiştir. Yazımızda da ifade edildiği gibi, O'nun ahlakı, sevgi ve merhametin eşsiz ve evrensel ilkeleriyle dopdudur. İnsanlığa düşen ise bu nebevî değerlerle buluşmak ve insanlık medeniyetini yeniden ihya ve inşa etmektir.

KAYNAKÇA

- Abdurrazzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebu'l-islâmî, Beyrût 1403, I-XI.
- Afzalur Rahman, *Askerî Lider Olarak Hz. Muhammed*, çev. Hakan Bayrak, İnkılab yay., İstanbul, 2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Müessesetu'r-risâle, 1421/2001, I-XXXXV.
- Bayram, Enver, *Kur'an'da Psikolojik Cezâ*, İlâhiyat yay., Ankara 2016.
- Berrî, Zekeriyâ, *Hukûku'l-İnsan fi'l-İslâm*, Mısır, 1981.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîb*, thk. M. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru tavkî'n-necât, 1422, I-IX.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), *et-Târîfât*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1403/1983.
- Dulâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd (ö. 310/923), *el-Esmâ ve'l-kunâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1421/2000, I-III.
- Ebû Dâvûd, Suleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenu Ebi Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, I-VII.
- Gazâlî, Muhammed, *Müslümanın Şahsiyeti*, çev. Abdulcelil Candan, Vahdet yay., İstanbul, tsz.

- Görmez, Mehmet, "İşgal Altındaki Kalpler ve Merhamet Eğitimi", *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB yay., Ankara 2011.
- Heysemî, Ebu'l-Hasen Nürüddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), *Mecma'uz-z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Husâmuddîn el-Kudsî, Mektebetu'l-kudsî, Kâhire 1414/1994, I-X.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef*, thk. K. Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-rüşd, Riyâd 1409, I-VII.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *İğâsesetu'l-lehfân fî mesâyidiş-şeytân*, thk. Muhammed Aziz Şems, Dâru Alemi'l-fevâid, Mekke 1432, I-II.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî (ö. 795/1393), *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetu'r-risâle, Beyrût 1422/2001, I-II.
- İbnu'l-Mubârek, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mübârek el-Mervezî (ö. 181/797), *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, tsz.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Âhîrzaman İlmihâli*, Yayınevi, Ankara 2010.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî (ö. 179/795), *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Dâru ihyâ'it-turâsî'l-arabî, Beyrût 1406/1986
- Martı, Huriye, Han, Abdurrahman, "Sünnet Perspektifinden Aileye Bakmak Sabiteler ve Değişkenler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, yıl: 16, sayı: 36, 2016.
- Mennâ, Muhammed Abdullatîf, *Rahmetu'n-Nebî (sas) bi'l-muhâlifin*, www.alukah.net
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1412/1991, I-V.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî (el-Muctebâ min'e's-sunen)*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-matbûâtî'l-islâmîyye, Haleb 1406/1986, I-IX.
- Râgıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-kalem, Beyrut 1412.
- Sancaklı, Saffet, "Fakirlik ve Zenginlik Hadisleri Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sy.1, Sivas, 2001, s.331-378.
- Sercânî, Râgıb el-Hanefî, *er-Rahmetu fî hayâti'r-Resûl (sas)*, Rabîtatu'l-âlemi'l-islâmî, Riyâd 1430/2009.
- Suyûtî, *el-Fethu'l-kebir fî dammi'z-ziyâde ile'l-Câmii's-sağîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî, Daru'l-fikr, Beyrut 1423/2003, I-III.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Mârûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrût 1998 I-VI.
- Tuğlu, Nuri, *İslâmın Şiddet Karşılığı*, Rağbet yay., İstanbul 2009.
- Yeğîn, H. İbrahim, "Hz. Peygamber (sas)'ın Hadislerinde Sevgiyi Geliştiren Unsurlar", *Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi*, Şanlıurfa 2007.
- Yeniçel, Necati, Kayapınar Hüseyin, Akdeniz Necat, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil yay., İstanbul 1988, I-XVI.

***"Kim Resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.
Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi
göndermedik."***

(Nisâ, 4/80)

HZ. MUHAMMED'İN SİYERİNİ MUCİZELER IŞIĞINDA OKUMAK

Halis DEMİR*

1. Peygamber Efendimiz

Kendisine tabi olmakla mükellef bulunduğumuz¹ Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah'ın kulu² ve elçisidir.³ Resûlullâh (s.a.v) bir beşer olarak ihtiyaç duyduğumuz ve üzerinde taşıdığımız bütün vasıflara sahiptir. Açlık hissi olmuş, yemiş, içmiş, tok olmuştur.⁴ Sıkıntı duymuş, müteessir olmuş, hastalıklara maruz kalmış, tedaviye başvurmuş⁵, yorulmuş, dinlenmiş ve yatmıştır.

Hz. Muhammed bir insan olması sebebiyle ölümlüdür. “Her canlı ölümü tadacaktır”⁶ Bâkî kalacak olan ise, ancak Allah'tır. “Yerin üstünde olan herkes fanidir, azamet ve kerem sahibi Rabbinin Zatı baki kalır.”⁷ Hz. Peygamber için de aynı şey söz konusudur: “Şüphe yok ki Sen de öleceksin onlar da ölecekler. Sonra Büyük Duruşmanın olacağı kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda birbirinizle davalaşacaksınız.”⁸ Hz. Peygamber'in şu sözü konuyla alakalıdır: “Dünya ile ne alakam var. Dünyada bir ağaç altında gölgelenip de bırakıp giden bir yolcu gibiyim.”⁹

Resûlullâh mutlak olarak gaybî bilmemektedir. Allah'ın dilediği bazı gaybî haberleri ona bildirmiştir. Nitekim “İşte bunlar gayb olan birtakım haberlerdir. Onları sana vahy ediyoruz. Hâlbuki bu vahiyden önce onları ne sen, ne de milletin bilmezsiniz. Öyleyse onların red ve inkârlarına karşı sabret, dişini sık ve şüphen olmasın ki hayırlı akıbet

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

1 Al-i İmran, 3/32: “De ki: “Allah'a ve Peygamber'e itaat edin. Yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez.”

2 İsrâ, 17/1: ‘Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”

3 Ahzâb 33/40: “Muhammed, içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, lakin Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir.”

4 Buhârî, Et'ime 57-59.

5 Tirmizî, *Evsâfu'n-Nebî*, 291-295.

6 Âl-i İmrân 3/185

7 Rahmân 55/26-27.

8 Zümer 39/30-31; bkz Enbiyâ 21/34; Âl-i İmrân 3/144-145.

9 Tirmizî, Zühhd 44; İbn Mâce, Zühhd 3; Ahmed b. Hanbel, 1/301.

müttakilerindir.”¹⁰ Hz. Peygamber (s.a.v)'in kıyâmet ahvâli vs. ile ilgili vermiş olduğu bazı haberler, kendisine bildirilen gayba âit bazı şeylerin bir nevidir.¹¹

Hz. Peygamber'in gücü sınırlıdır. Allah'ın dilemesi dışında bir fayda ve zarara malik değildir. Mekkeli müşriklerin çeşitli talepleri olunca, kendisini şöyle ifade etmesi istenmiştir: “De ki: “Ben kendim için bile Allah dilemedikçe hiçbir şeye kadir değilim: Ne fayda sağlayabilirim, ne de gelecek bir zararı uzaklaştırabilirim. Gaybı bilsydim elbette çok mal mülk elde ederdim, bana hiç fenalık da dokunmazdı. Ben iman edecek kimseler için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeleyiciyim.”¹²

Hz. Muhammed(s.a.v)'in risâleti evrenseldir. Kur'ân-ı Kerim, zümre, ırk, zaman, ülke ayrımı yapılmaksızın bütün insanlığa gönderilmiştir. Kur'ân'ı tebliğ ile mükellef peygamber de risalet görevinden itibaren kıyamete kadar bütün insanlığın peygamberidir: “De ki: Ey insanlar ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen Peygamberim. O ki, göklerin ve yerin hâkimiyeti Ona aittir. Ondan başka ilah yoktur. Hayatı veren de, ölümü yaratan da Odur. Öyleyse siz de Allah'a ve O'nun bütün kelimelerine iman eden Nebiyy-i Ümmi olan o Resûlüne inanın. Ona tâbî olun ki doğru yolu bulasınız.”¹³

Resûlullah da kendisinin bütün insanlara gönderilen bir peygamber olduğunu bildirmiştir: “Benden önceki peygamberlerden hiçbirisine verilmeyen beş şey bana verildi. Bir aylık mesafeden korkuyla yardım edildim. Bütün yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Ümmetimden birisi, namaz vaktine nerede denk gelirse orada kılsın. Bana ganimetler helâl kılındı. Benden önceki peygamberler sâdece kendi kavimlerine gönderildikleri halde, ben bütün insanlığa gönderildim. Ve bana şefâat hakkı verildi.”¹⁴

Benzeri bir hadis şöyledir: “Ben, diğer peygamberler üzerine altı şeyle üstün kılındım: Bana, Cevâmiu'l-kelim verildi. Düşmanlarımin kalplerine korku salmakla yardım edildim. Bana ganimetler helal kılındı. Yeryüzü bana temiz ve mescit kılındı. Bütün yaratıklara peygamber olarak gönderildim. Peygamberlik benimle sona erdirildi.”¹⁵ “Nefsim kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki, Yahûdi olsun, Hristiyan olsun şu topluluktan beni işitip de, gönderildiğim şeye inanmadan ölen kimse, cehennemlidir.”¹⁶

Hz. Muhammed (s.a.v)'in hanımları mü'minlerin anneleridir: “Peygamberin mü'minler üzerinde haiz olduğu hak, onların kendileri hakkında haiz oldukları haktan daha fazladır. (O, bir baba konumunda olduğundan) onun eşleri mü'minlerin anneleridir. Akrabalar

10 Hüd, 11/49.

11 Hadis kitaplarının Fiten ve Melâhim bölümlerinde, Hz. Peygamberin bu sözleri vardır.

12 Arâf 7/188.

13 Arâf 7/158.

14 Buhâri, Teyemmüm 1; Salât 56; Müslim, Mesâcid 3; Nesâî, Gusül 26; Dârimî, Siyer 28; Salât 111;

15 Nesâî, Gusl 26, Mesacid 42; Buhârî, Cihad 122; Nesâî, Cihad 1.

16 Müslim, İmân 240.

miras bakımından Allah'ın Kitabında, birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar. Dostlarınıza bir iyilik yapmanız müstesna, yani dostunuza vasiyetle bir mal bırakabilirsiniz. Bunlar Kitapta yazılıdır.”¹⁷

Hz. Muhammed (s.a.v) Ehl-i kitap tarafından bilinmektedir: “Kendilerine Kitap vermiş olduğumuz kimseler, onu (Muhammedi) tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken, onlardan bir kısmı, bile bile gerçeği gizler.”¹⁸

Resûlullâh çarşı pazar dolaşan bir peygamberdir.¹⁹ Hayatın içinde olan bir rehberdir. Tavsiyelerini harfîyen yaşayan bir vaizdir. O toplumun her ferdi için en güzel bir örnektir. Babalar, anneler, arkadaşlar, işçiler, işverenler, yöneticiler, askerler, komutanlar, fakirler, zenginler yaşlılar, gençler, hastalar ve sağlıklılar. Bütün bir toplum için “*And olsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”²⁰ Toplumun hangi bireyinin nazarıyla bakılırsa göz kamaştıran bir örnektir: “*Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.*”²¹

Muhammed bir kuldur. Muhammed bir insandır. İnsan zaman ve mekân içerisinde yaşayan bir varlıktır. Bir insandan beklediğimiz davranışların çoğunu ondan beklemek örnek almak bakımından önemlidir.

Allah muhalefetün li'l-havadistir. Varlıklara hiçbir şekilde benzemez. Zamandan ve mekândan münezzehtir. Resûlullâh'ın hayatını zaman ve mekân verileriyle beraber düşünmek sağlıklı bir şekilde tanımak bakımından gereklidir.

2. Mucize Hakkında Birkaç Söz

Ümit kıran bir peygamber tasavvuru fark etmeksizin kimi zaman topluma sunulmaktadır. Bu sakıncalı tasavvur Resûlullâh'ın hayatını mucize merkezli okumaktır. Mucize konusunda İslam Ansiklopedisinde özetle şu bilgiler yer almaktadır.

Mucize, Sözlükte “benzeri başkalarınca gerçekleştirilemeyen harikulade olay” anlamına gelir. Peygamber olduğunu ileri süren kimsenin elinde doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan harikulade olaydır. Mucize peygamberlerin doğruluğunu

17 Ahzâb, 33/6.

18 Bakara, 2/146.

19 Furkan suresi, 25/07. Müşrikler bu ayetin beyanına göre Rasûlullah'a şöyle çıkmışlardı:” Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!” Rabbimiz müşriklere şöyle cevap verdi Furkan suresi, 25/20. Ayette: “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi. (Ey insanlar!) Sizi birbiriniz için imtihan aracı kıldık. (Bakalım) sabredecek misiniz? Rabbin, hakkıyla görendir.”

20 Ahzâb,33/21.

21 ahzâb, 33/45.

kanıtlayan delildir. Resûl-i Ekrem'e peygamberliği döneminde verilen mucizeler mahiyetleri bakımından aklî, hissî ve haberi mucizeler, kaynakları açısından Kur'an'la ve sahih rivayetlerle sabit olanlar ve zayıf senetlerle rivayet edilenler şeklinde ele alınabilir.

Resûlullâh'ın en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Hz. Muhammed'e devrinde itibar gören dil, üslûp, hitabet ve edebî sanatlar alanında olağan üstü bir özelliğe sahip Kur'an-ı Kerim indirilmiştir. Kırk yaşına kadar bu alanda bir iddia da ileri sürmüş değildi. Bazı müellifler, Hz. Peygamber'in hayatının her safhasında üstün ahlâkın canlı örneğini ortaya koymasını bir tür aklî mucize olarak değerlendirmiştir.

Bazılarına Kur'an'da temas edilen, çoğu hadis literatüründeki rivayetlere dayandırılan bu **hissî** mucizelerin sayısı Kütüb-i Sitte' de fazla olmamakla birlikte a'lâmü'n-nübüvve, delâilü'n-nübüvve ve hasâisü'n-nebî türü eserlerde büyük bir yekûn tutmaktadır. (...) Mucizeler, Resûl-i Ekrem ve müminler çaresiz duruma düştüğünde desteklenmek için vuku bulmuştur. Hadis ve siyer literatüründe Hz. Peygamber'e ait çeşitli mucize listeleri düzenlenmiştir. Bazı müellifler Hz. Peygamber'e ne kadar çok mucize nispet edilirse nübüvvetinin o derecede ispat edilmiş olacağı kanaatini taşımaktadır. Bu yaklaşım Hadis ilmi açısından sağlıklı görünmemektedir. Kur'an-ı Kerim inkârcıların Resûl-i Ekrem'den mucizeler talep ettiklerini, fakat Resûlullah'ın onlara mucizelerin Allah katında bulunduğunu, kendisinin sadece bir uyarıcı olduğunu, yanında Allah'ın hazinelerinin bulunmadığını, gaybı bilmediğini ve melek olmadığını söylediğini haber vermektedir. Âhâd yolla sabit olan haberler, Resûl-i Ekrem'den hissî mucizelerin zuhur ettiği konusunda bir kanaat meydana getirir. Fakat kesinlik derecesine ulaşmadıkları için tek tek iman konuları arasında düşünülemez.

Hz. Peygamber geçmişe, içinde bulunduğu zamana veya geleceğe ilişkin bazı hususları haber vermiş ve bunlar bildirdiği şekilde gerçekleşmiştir. Resûlullah okuma yazma bilmediği, tahsil görmediği ve kimseden özel bilgi almadığı halde geçmiş peygamberlerin mücadeleleri gibi tarihî olayları haber vermiştir. (...) Bazı eserlerde Resûlullah'ın şahsında ve çevresinde gerçekleşen bütün olaylar mucize olarak takdim edilmiştir. Resul-i Ekrem'in fiil ve davranışlarında sebep-sonuç ilişkisine titizlikle riayet ettiği görülür. (...) Hz. Peygamber, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ ederken aklî ve mantikî delillere başvurmuş, ön yargısız insanlar bu öğretilerinden hareketle onun doğru sözlü olduğunu kabul etmiştir."²²

Metinde dikkat çekmek istediğimiz iki husus bulunmaktadır: Bazı hadis ve siyer eserlerinde sunulan mucize listelerinin bilgi değeri yine siyer ve hadis âlimleri tarafından zayıf olarak vasıflandırılmıştır. Yani bu bilgilerin çoğunun Hz. Peygamber ve sahabeye ait oldukları şüphelidir. Resûlullâh (s.a.s.) davranışlarında sebep-sonuç ilişkilerine titizlikle

22 Saime Leyla Gürkan, "Mucize", DİA, İstanbul 2005; XXX, 350-356.

riayet etmiştir. Mucize işte bu bakımdan önemli hale gelmektedir. Zira mucize sıra dışı ve olağan üstü bir olaydır. Hayatta olağan üstü olaylar her zaman meydana gelmediği için bir kıymet taşımaktadır. Bu anlamda çevremizde her gün karşılaştığımız tabiat olayları, bedenimiz vs. Allah celle celalühün birer ayeti, varlığını ve birliğini bize anlatan birer kitap hüviyetinde olmasına rağmen sürekli tekrar sebebiyle gözümüzde olağan, sıradan hale gelmektedir. Bu noktada her hareketi mucize olan bir insan, yakın çevresinin sürekli mucizelerine şahit olduğu bir insan, ya sıra dışı bir hale gelecek ya da anlaşılmasız bir pozisyona çıkacaktır. Her halükarda örnek alınabilir olması söz konusu olamayacaktır.

Meydana gelen mucizede Peygamber, Allah'ın lütfu ile risaletini destekleyen o olaya şahit olmuştur. Bir benzerini bu yardım olmaksızın kendi imkânlarıyla meydana getiremez. Mucize risaleti inkâr edenleri de aciz bırakmaktadır. Onlar katiyen benzeri bir olay icat edemezler. Mucize, Resulullah'ın çaresiz kaldığı bir anda imdadına yetişen bir ilahî yardımdır. Mucize sözün bittiği yerde gelir, itiraz ve ithamı bitirir. Bu anlamıyla mucize elçinin hayatına bir müdahaledir.

Kur'an-ı Kerim'de müdahale kavramını çağrıştıran bir olay şu ayetlerde bize hatırlatılmaktadır:

*“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel rızıkta gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler.”*²³

İlk adam bir köledir, bir zavallıdır. İradesi, gücü, malı, geleceği kısaca her şeyi başkasının takdirine bağlıdır. İkinci adam ise hür bir insandır. Allah ona akıl, irade, güç ve sıhhat vermiştir. Kendi iradesi ile hayatına yön vermektedir. Benzeri bir başka örnek ise şu ayette verilmektedir:

*“Allah, (şöyle) iki adamı da misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yüküdür. Nereye gönderse olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?”*²⁴

Burada bahsi geçen engelli bir insandır. Hayatını sürdürebilmesi için desteğe muhtaçtır. Sürekli hayatına müdahale ve rehberlik gerekmektedir. Başkaları, insaf ve güç sahipleri tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Hz. Muhammed'in risaleti esnasında gerçekleşen olayları, bir yöntem olarak çoğu zaman mucize ile izah etmenin hatası burada açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu ayeti kerimede anlatıldığı şekilde işlerini şahsi imkân ve yetenekleriyle çeviremeyen böyle bir oğul, kız veya dostla yaşamak her halde büyük sorumluluk ve sabır gerektirir. Her insan buna katlanamaz. Kaldı ki başkalarına

23 Nahl 16/75

24 Nahl 16/76

olumlu manada örneklik söz konusu olamaz bu durumda. Söz konusu insan yemesi, içmesi, hareketleri, davranışları ile sürekli kontrol altında ve desteğe muhtaçtır. Bu insanın ya kişiliği gelişmeyecek ya da çevresiyle irtibatı arzu edilen düzeyde olmayacaktır. İki halde de arzu edilmeyen bir durum var demektir. Ya her adımda vahiyle yönlendirilen bir peygamber nasıl bir imaj oluşturur? Aslında insan aklının idraki zor bir durum olan vahye muhatap olmak başlı başına bir zekâyı gerektirmez mi?

Ayet-i kerimelerden anladığımız iki farklı insan tasavvurunu, farklılıkları kesinlikle aklımızda tutmak kaydıyla, Resûlullâh'ın örnek hayatına dair iki farklı yaklaşıma uyarlayabiliriz. İki peygamber telakkisi bulunmaktadır karşımızda: Tercih hakkı olmayan, hayatına sürekli müdahale ile destek olunan, dolayısıyla müdahale edilen, hep yönlendirilen bir peygamber; Buna karşı tercihleri olan, iradesini kullanan, kararlar veren, zeki, akıllı vahyin rehberliği altında hayatını sürdüren bir peygamber. Konuyu risalet tasavvuruyla irtibatlandırarak düşünelim: Resûlullâh'ın hayatını mucizeden ibaretmiş gibi anlatmak, her anını mucizelerle anlatmak, risalet hayatında defalarca mucizelerle desteklendiğini söylemek, dolaylı olarak Resûlullâh'ı hayati kararları hür iradesiyle vermediği bir konuma getirmiş olmaz mı? Oysa Allah'ın İslam'ı tebliğ için seçtiği o numune insan akıllı, zeki, hayatı bilen, sağlıklı, toplumda saygın, pratik kararlar alan bir insandır. İki farklı peygamber tasavvuru bu şekilde özetlenebilir.

3. Hicret Dâhice Bir Plan Dâhilinde Gerçekleştirilmiştir

Hicretin bir sahnesini iki farklı yaklaşım ışığında tahlil edelim:

Mekke'den Medine'ye hicret Resûlullâh (s.a.s)'in izin ve planlaması ile başlamıştır.²⁵ Dört aylık bir süreçtir.²⁶

Mekke'deki İslam toplumunun lideri olması sebebiyle Resûlullâh'ın o insanları hicrete yönlendirdiği akıl sahibi her kişinin bileceği bir durumdur. Mekke'de bu hicret kabilelerinden geride kalanlar Hz. Peygamber ve aile fertleri, Hz. Ebu Bekir ve ailesi, hicrete gücü yetmeyenler ve yakınları tarafından hicretten engellenenlerdir.²⁷ Dostu Ebu Bekir hicret için izin istediği zaman Resûlullâh beklemesini, birlikte hicret edeceklerini söyleyerek onu durdurmuştur. Resûlullâh, hicret hazırlığı yapmaya başlamıştır.²⁸

25 İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 488; Muhammed İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübrâ*, I, 192; Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, by. ts., I, 257.

26 İbn Hişam, II, 488.

27 Ahmet Önkal, *DİA*, XVII, 460.

28 İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka, II, 124, 128

Mekkeliler, Resûlullâh'ın da Medine'ye bir gün hicret edeceğini düşünmüş olmalıdırlar. Belki bu sebeple bir suikast planı hazırlanmıştır.²⁹ Bu suikast planıyla ilgili ayrıntılar şu şekildedir:

“Şehrin ileri gelenlerinden 15 (bir rivayete göre 100) kişilik bir meclis, Müslümanların hicretiyle ortaya çıkan durumu görüşüp Muhammed (a.s.)'e karşı takınılacak tutumu kararlaştırmak üzere Mekke'de toplandı. Herkes, Muhammed'in şehirden sürülüp çıkarılmasının, örneğin Mekke'nin Medinelilerce işgal edilmesi gibi pek çok tehlikeye yol açabileceğinde hemfikirdi. Bu nedenle bu düşünceden vazgeçildi. Hapse atılması da pek güvenli bir yol değildi. Sonunda bir suikast düzenlenmesine karar verildi ve kurbanın kabilesiyle girişilebilecek bir iç savaşı önlemek için de etkili ama ilkel bir yöntem bulundu: Görev, şehrin tüm kabile ve soyları arasından seçilmiş delikanlılardan oluşan bir çeteye havale edildi. Böylece Resûlullâh (AS)'in kabilesinin şehirdeki kabile ve soyların hepsine birden karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği düşünülmüştü. Mekke'de hemen hemen artık hiçbir Müslüman'ın kalmadığı ihtimali de düşünülmüş olabilir. (...) Resûlullâh (s.a.s)'in halalarından Rakıka bintü Ebî Safiyy ibn Hâşim, komşularının boşboğaz gevezeliklerinden suikast girişimi haberini alır almaz kendisine iletmişti. Muhammed (s.a.s.) derhal Ebû Bekir'in yanına vardı ve bu alışılmadık öğle vakti ziyaretiyle onu iyice telaşlandırdı. Suikast kararıyla ilgili haberi ona vererek, şehirden ayrılma konusundaki kararını açıkladı. Ebu Bekir zaten bu haberi aylardır beklemekteydi; Olası bir hicret için, saf kan iki deve satın almıştı., Şehrin hemen dışındaki Sevr Dağı'nda bulunan bir mağaraya birlikte gitmek üzere, gecenin geç bir vaktinde buluşmayı kararlaştırdılar. Ebû Bekir, yolda kendilerine rehberlik edecek bir deveciyle anlaşma ve yol için gerekli yiyecek-içecek sağlama işini üstlendi. (...) Resûlullâh (s.a.s.) ve Ebû Bekir, yola koyulmadan önce mağarada birkaç gün geçirmeye karar verdiler.”³⁰

Müşrikler Hz. Muhammed'e suikast planını aralarında istişare ederlerken şeytan Necidli bir ihtiyar şeklinde gelir, onu her kabileden birer kişiyi seçerek elbirliği ile öldürmelerinin uygun yol olacağını belirtir.³¹ Bu şekilde Resulüllah'ın aile fertleri Bu olaya katılan Kabilelerin her birine karşı kan davası takip edemeyeceklerdir. Suikast kararı 26 safer 9 Eylül 622 de verilmiştir.³² Köksal'ın ifadesine göre bu kişinin Velid b. Mugire ve yeğeni Ebu Cehil'in getirdiği tarafsız bir hakem olması mümkündür.³³ Müşriklerin

29 Adem Apak, *İslam Tarihi I*, İstanbul 2012, s. 224.

30 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1990, I, 161.

31 İbn Hişâm, II, 503; Belâzurî, *Ensâb*, I, 260.

32 Önkâl XVII, 460.

33 M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed Ve İslamiyet, Mekke Devri*, İstanbul 1973; I, 353. İbn Hişâm'ın rivayetine göre kapıda duran Müşriklerin tanımadığı adam kılığındaki şeytan kendisini Necid'li olarak tanıtmıştır. bkz. İbn Hişâm, II, 122.

suikast planını Peygambere Cebrail haber verir.³⁴ Suikast planını Resûlullâh'ın akrabası bir hanımın verdiğiğine dair bir rivayette bulunmaktadır.³⁵

Hz. Resûlullâh hicret için bazı rivayetlere göre, evinin kapısında onu öldürmek üzere bekleyen müşriklerin arasından geçerek, Hz. Ebu Bekir'in evine gitmek üzere gece yarısı çıkmıştır.³⁶ Bu arada müşriklerin arasından yürürken Yasin suresinin 1-9 ayetlerini³⁷ okumuştur. Hz. Ebu Bekir ile Sevr'e yönelirler.³⁸

Müşrikler içlerinde gezip dolaşan düşmanları Muhammed b. Abdullah'ı ortadan kaldırmaya dair farklı planlar geliştirebilecek yeterliliğe sahip olmalıydılar. Şeytanın olaya müdahil olması rivayetini kabul ettiğimiz takdirde bize göre Resûlullâh'ın akli melekeleri zayıf, hatta gelişmemiş bir topluma gönderilmiş olur. Bu mükellef olmakla bağdaşmaz. Güç yetmeyen bir şeyle sorumlu tutulmuş olurlar. Teklifte güç yetirilebilir olmak şarttır.³⁹

Hz. Ali Resûlullâh'ın yatağına yatıvermiştir.⁴⁰ Bunun nasıl bir faydası olabilir? Belki oyalamaktır. Rivayette Hz. Ali'nin tartaklandığı bilgileri bulunmaktadır.⁴¹ Hz. Ali'nin burada öldürülme ihtimali var mıdır? Resûlullâh merhametli bir kişidir.⁴² Böyle bir ihtimalle beraber, Resûlullâh'ın Hz. Ali'yi yatağına bırakması merhamet sıfatıyla uyumlu olmaz. Müşrikler Resûlullâh'ın hane halkına bu arada zarar vermemiştir. Çünkü Mekke'nin belki kanaatlerine göre asayiş ve düzenini bozan, hakkında öldürülme kararı çıkan Hz. Muhammed'dir. Bir başkasına hem de evinde baskın düzenlemek izahı zordur. Resûlullâh aile efradını önceden Medine'ye göndermediğine göre, Mekkelilerin onlara bir zarar vermeyeceklerinden emin olduğu düşünülebilir.

Resûlullâh'ın müşriklerin içerisinden yürüyerek çıkmasına dair açıklama veya izah mimari yapıyla alakalı bir hususu gözden kaçırmak sebebiyle ortaya çıkmış olabilir. Hz.

34 İbn Hişâm, II, 504; İbn Sa'd, I, 194; Belâzurî, *Ensâb*, I, 260.

35 İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2004, s. 119.

36 İbn Hişâm, (Sakka), II, 127; Kasım Şulul, *Siyer-i Nebi*, İstanbul 2014, s. 292.

37 Yasin, 36/1-9: "Yâ Sîn. Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki, sen elbette dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin. Kur'an, ataları uyurılmamış, bu yüzden de gaffet içinde olan bir kavmi uyarman için mutlak güç sahibi, çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir. Andolsun, onların çoğu üzerine o söz (azap) hak olmuştur. Artık onlar iman etmezler. Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır. Biz, onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler."

38 İbn Sa'd, I, 196; Algül, II, 264.

39 Muhammed Hamidullah, I, 162.

40 İbn Hişâm, II, 505-506; İbn Sa'd, I, 194; Belâzurî, *Ensâb*, I, 260.

41 İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil f't-Târih*, nşr. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1987, II, 4.

42 Tevbe, 9/128: 9.128*****"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir." Hz. Muhammed Hz. Ali'ye bu teklifi yerine getirdiğinde Müşriklerin ona zarar veremeyeceğini söylemiştir. Bkz. İbn Hişâm, (Sakka), II, 127.

Ebu Bekir'in evinin arka kapısından Resûlullâh ile birlikte çıktıklarına dair rivayetten⁴³ Mekke mimarisinde farklı bir kapı, bir ihtiyat kapısının varlığı düşünülebilir. Resûlullâh'ın evi bir avlu içerisindedir. Bu evde Resûlullâh, kızları, eşi Sevde, azatlı kölesi Zeyd b. Harise ve Hz. Ali yaşadığına göre ev; geniş ve çok odalı olmalıdır.

Hz. Ali Mekke'de Resûlullâh'ın uhdesinde bulunan emanetleri sahiplerine bırakacaktır. Muhammed Hamidullah bu olayı bize şöyle anlatmıştır: "Evlatlık edindiği Ali'ye, kendisi hareket ettikten sonra, Mekkeli müşrik ve hasımlarının kendisine emanet etmiş olduğu eşyaları sahiplerine geri vermesini, sonra gelip Medine'de kendilerine katılmasını tembih etti. Aynı şekilde, suikast gözcülerini yanıltmak için Ali'nin o gece kendi yatağında yatmasını da emretti."⁴⁴

Müellifler bu emanetlerin mahiyeti hakkında bilgi vermemektedir.⁴⁵ Muhammed b. Abdullah el-Emindir. Saklamak üzere eşyalarını ona bırakıyorlardı.⁴⁶ O gün Mekke'de Müslümanlardan sayılı insan kalmıştı? Yukarıdaki izahda iki yaklaşım dikkat çekicidir. Giderayak müşriklerin Resûlullâh'a güvendiklerini ispat etmek. Düşmanları da olsa Müşriklerin eşyalarını saklamak üzere Resûlullâh'a bırakmaları. Bize göre bu iki değerlendirmeye de farklı şekilde izah edilmelidir. Emanetler Müslüman ya da Resûlullâh'a can-u gönülden itimat eden bazı müşriklere ait olabilir. Fakat bunların bulundurulması muhafaza amaçlı değildir. Muhammed b. Abdullah'a düşmanlarının eşyalarını bırakmaları biraz uzak ihtimaldir. Herhalde Resûlullâh'ın risalet vazifesi boyunca yaşanan olaylardan dolayı oluşan genel bir nefret hissi itimat edilebilir olmasına rağmen eşyalarını bırakabilme düşüncesini ortadan kaldırmaya yeterlidir. Ayrıca Hz. Muhammed her an bu şehri terki muhtemel birisidir. Bir başka husus, acaba Mekke'de eşyalarını birisine emanet bırakma alışkanlığı mı bulunmaktadır. Emanet bırakma veya Resûlullâh'ın komşularının bazı eşyalarını emanet olarak almasının başka izahları olmalıdır. Zira biz bu emanetlerden çoğunu Resûlullâh komşuları olan bazı müşriklerden almış, olabilir. Resûlullâh planlı hicret hareketine müşriklerin müdahalelerine fırsat vermemek, siyaseten irtibatını sürdürmek niyetiyle alış veriş yapmış, emanet almış-vermiş, hatta Mekke'de kalıcı olduğu intibahını uyandırmıştır. Çünkü o emindir, borçlarını ödemedi, emanetleri sahiplerine teslim etmeden bir yere gitmez. Bu ilişki komşuluk ilişkilerinde kullanılan ev aletleri şeklinde olabilir. Resûlullâh'ın genel bir davranış olarak emanet koruyuculuk misyonu olsaydı bu sonraki yıllarda bir iftira olarak Resûlullâh'ın karşısına çıkabilirdi. Hicret planının sonuna geldiği günlerde şu düşüncenin hafızalarda oluşması önemlidir: Muhammedu'l-emin, emanetleri sahiplerine bırakmadan kimseye haber vermeden bu şehri terk etmez. Dikkat

43 İbn Hişâm, II, 503; Belâzurî, *Ensâb*, I, 260.

44 Muhammed Hamidullah, I, 162.

45 İbn Hişâm, (Sakka), II, 129; Sariçam, s. 119; Apak, s.225.

46 İbn Hişâm, (Sakka), II, 129;bkz. Şulul, s. 292. İbn Sa'd emanetlerden bahsetmeksizin Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye bu gece onun yatağında yatmasını emretmiştir. bkz. İbn Hişâm, II, 124; İbn Sa'd, I, 194.

çekici bir husus da şudur: Resûlullâh'ın yanında komşularının emanet edebildikleri eşyalarının olması ona güvenin bir neticesi olmalıdır. Bu komşuluğun ve Resûlullâh'ın emin olmasının tabii bir sonucudur.

Bu plana veya daha sert herhangi bir şiddete karşı Resûlullâh zeki bir insan olmanın gereği⁴⁷ Mekke'lileri tedirgin etmeden hem hicret işlerini yoluna koymalı hem de Mekke'de normal hayata devam etmelidir. Çünkü Mekke'de müşrikleri tedirgin edici hicret adımları, gergin olan havayı daha da gerginleştirecek, belki kan dökülmesine sebebiyet verecektir. Kan dökülmeden bu sorunun çözümü Resûlullâh'ın zekice siyasetidir.

Resûlullâh yaptığı hicret planının bir parçası olarak Hz. Ebu Bekir'le hemen Medine'ye yönelmemiştir. Olayın bu safhası Muhammed Hamidullah'ın kaleminden özetle şöyle anlatılmaktadır:

“Ebû Bekir, muhtemelen kendisi gözaltında olduğundan, evinin penceresinden atlayıp Resûlullâh'la buluştu ve her ikisi birlikte, kameri ayın son günlerindeki o zifirî karanlık içerisinde, Sevr Dağı'nın zirvesine doğru tırmanmaya başladılar. (...) Sadık dost Ebû Bekir ilk olarak girip içerisini süpürdü ve yılan çıyan gibi zararlı hayvanların girmesini engellemek için üzerindeki örtüyü yırtarak delikleri tıkadı. Sonra Resûlullâh (AS)'ı içeri çağırıldı. (...) Örtü kafi gelmediği için Ebu Bekir son deliği de topuğu ile kapatmış, ancak gerçekten de bir yılan kendisini sokmuştur. Resûlullâh son derece yorgun olduğu için, başını Ebû Bekir'in dizine dayayıp uyuya kalmıştı. Ebû Bekir, topuğunda hissettiği acıya rağmen hiç kıvıldamamaya çalışmış, ama gözlerinden akan ve Resûlullâh'ın yüzüne dökülen yaşlar onu uyandırmıştı. Ne olup bittiğini öğrenince, Muhammed, elindeki tek çareye başvurarak, kendi tükürüğünü ısırılan yere sürdü. İlaç etkili oldu. (...) Sığınmacıların gelişinden sonra bir örümcek mağaranın girişine bir ağ örmüştü. Ayrıca bir çift güvercin de, bu sakin ve tenha yerde, ağaç dalları içerisinde kendilerine bir yuva yapmaktaydı. Resûlullâh'ın geceleyin buraya gelişinden ürkmeyip, ertesi ya da ilerleyen günlerde yuvalarını tamamlamışlar ve hatta Resûlullâh'ı arayan kişilerin gelişinden önce dışısı de buraya yumurtlamıştı. İki sığınmacının endişe dolu anlar geçirdiği sığınak böylece gizlenmiş oldu. Bir iz sürücünün rehberliğinde mağaranın kapısına kadar gelen takipçilerin sesini duyduklarında Ebû Bekir dehşete kapılmış ve Resûlullâh, Kur'an'da da işaret edildiği gibi, şöyle diyerek onu yatıştırmıştı: “Mahzun ve kederli olma! Hiç kuşku yok ki Allah bizimle birliktedir.”⁴⁸ (...) Bu Sevr Mağarası Mekkelilerce çok iyi bilinen bir yerdi. Ebû Bekir'in sürülerinin çobanı her akşam süt yoğurt gibi yiyecekler taşıırken, Ebû Bekir'in oğlu da şehirdeki haberleri getirdi. Ebû Bekir'in ortadan kaybolması, Mekkelilerin onun ailesine, hatta kızlarına eziyet etmelerine yol açmıştı. Çünkü takipçiler, bu kayıp kişiler

47 Zeki olmak anlamına gelen fetanet, peygamberlerin sıfatlarından birisidir. Peygamberler üstün zeka gücüne sahip kişilerdir. Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, XXX, İstanbul 2007;257-262.

48 Tevbe,9/ 40

hakkında haber getirebileceklere yüz deve ödül vereceklerini ilan etmişlerdi. Üç gün sonra şehir biraz sakinleşmişken, Ebû Bekir'in çobanı ve tuttukları rehber, yanlarında iki cins deve ile mağaraya geldiler ve böylece dört kişilik kervan Medine'ye doğru yola koyuldu.”⁴⁹

Yolculuk sekiz gün sürmüştür. 10-12 Eylül 622/ 27-29 safer günlerinde Sevr'de ikamet etmiştir. 13 Eylül 622/1 rebiulevvel günü gündüz vakti Sevr mağarasından çıkmışlar, 24 Eylül 622 tarihinde Medine'ye ulaşmışlardır.⁵⁰

4. Sonuç

Bu örnekte olduğu gibi siyer bilgilerini iki türlü okuma imkânımız bulunmaktadır: Mucize olarak ya da zeki bir insanın planı olarak. Resûlullâh ilk Muhacir Ebu Seleme'den itibaren adım adım hicret faaliyetini planlamış, bunu da Allah'ın yardımıyla başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bu şekilde rahat örnek alabileceğimiz bir yaklaşım var iken neden hicret olaylarını mucize ağırlıklı izah edelim ki? Çünkü Kur'an'ın beyanına göre Allah Resûlünün hayatında biz Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel örnekler vardır.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem, *İslam Tarihi I*, İstanbul 2012.
- Âtik b. Ğays el Belâdî, *Mu'cem Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Sireti'n-Nebeviyye*, Mekke 1982.
- Belâdî, Âtik b. Ğays, *Mu'cem Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Sireti'n-Nebeviyye*, Mekke 1982.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, by. ts.
- Gürkan, Saime Leyla, “Mucize”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, 350-356.
- Hamidullah Muhammed, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1990.
- İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sireti'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka v.d, Beyrut ts.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, by. trs.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil f't-Tarih*, nşr. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1987.
- Köksal, M. Asım, *Hız. Muhammed Ve İslamiyet, Mekke Devri*, İstanbul 1973.
- Mağlûs, Sami b. Abdullah, *el-Atlâsu't-Tarihî li Sireti'r-Resûl*, Riyad 2004
- Önkâl, Ahmet, *DİA*, XVII, İstanbul 1998.
- Sarıçam, İbrahim *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2004
- Şulul, Kasım, *Siyer-i Nebi*, İstanbul 2014.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut, 1984.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *DİA*, xxx, İstanbul 2007;257-262.

49 Muhammed Hamidullah, 1, 163-164; bkz. Sarıçam, s. 120; İbn Sa'd mağara önünde örümceğin ve güvercinin yuva yaparak onu gizlediğini aktarmaktadır, bkz. İbn Sa'd, I, 195.

50 İbn Sa'd, I, 196; Algül, II, 264; Önkâl XVII, 460.

"Biz, peygamberleri ancak müzdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(En'am, 6/48)

CAHİLİYE TOPLUMUNU DÖNÜŞTÜREN RAHMET PEYGAMBERİ HZ. MUHAMMED

Abdulaziz HATİP*

Giriş

Miladî 571 yılında dünyaya gözlerini açarak tüm insanlığı onurlandırmasıyla bu dünyaya ve hayata anlam kazandıran Hz. Muhammed'in manevî kişiliği nûrânî bir ağaca benzetilecek olursa, geçmiş bütün peygamberler o ağacın birer kökü olur, onu destekler, ona kuvvet verir ve davasına imza basar. Ondan sonra gelen bütün evliyalar o ağacın birer meyvesi olur. Meyvenin kalitesi, lezzeti ve güzelliği ağacın kalite ve değerini gösterir. Başta Sahabileri olmak üzere sayısız evliyaları yetiştiren bir manevî ağaç olan İslâm dini Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu ispat ediyor.

Dost ve düşmanlarının itirafıyla, bütün güzel ahlak ve nitelikler onun şahsında odaklanmıştır. Allah'ın, kâinat ve özellikle yeryüzü sergisinde dikkatli bakışlara sunduğu sanat eserleriyle Kendisini tanıtmak istemesine karşılık, en güzel tanıtıcı odur. Allah'ın, sayısız çeşitlilik, renklilik ve çokluktaki varlıkları üzerinde birliğini göstermek istemesine karşılık, bunu en önce kabul ve herkese de ispat eden odur. Allah'ın göklerde ve yerde serdiği nimet sofralarıyla Kendini kullarına sevdirmek istemesine karşılık, en evvel seven ve insanlara da sevdiren odur. Bir imtihan salonu, bir saray ve misafirhane olarak kurulmuş bu âlemde en önemli misafirler olan insanların gerek birbirleri, gerek diğer varlıklar ve gerekse saray Sahibi ile ilişkilerini düzenleyen odur. Bütün akli başında insanları şiddetle meşgul eden “Kimsin? Nereden geliyorsun? Görevin ne? Nereye gidiyorsun?” sorularını en ikna edici biçimde cevaplayan odur. Allah'ın kullarından beklediklerini ve hoşnutluğunu söz ve davranışlarıyla gösteren odur. Yapı olarak çoklukta boğulmaya, fanilerin hayhuyuna kendini kaptırmaya eğilimli insanoğlunun yüzünü bir olan Zat'a, fanilerden Bakî'ye çeviren odur.

“Bir işe önyak olan, onu bizzat işleyen gibidir” kuralınca, neredeyse 1450 yıldır, her an, yetiştirdiği bütün ümmetinin işlediği güzel ameller kadar sevap defterine kaydedilen zat odur. Böyle bir zat bütün bu görev niteliklerinin gereği olarak tüm kâinat memleketiyle ilişkili bulunacak ve en güzel biçimde onu tanıma ihtiyaç ve liyakatinde olacaktır. Bu

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

nedenle bütün kâinatın sahibi ve çekip çeviricisi olan Allah ile görüşecek, memleketini gezip görecek, Cennet ve Cehennem'i müşahede edecek ve gördüklerini O'nun diğer kullarına anlatacaktır.

O, davasında son derece içten ve samimiydi. Başlangıçta bütün dünya, hatta milleti, kabilesi ve amcası bile kendisine muhalifti. Buna rağmen davasından biraz olsun ödün vermedi. Korkmadan, çekinmeden bildiklerini haykırdı. Başarılı da oldu. Geçmiş peygamberler hep onu müjdeledi. Eski kutsal kitaplar hep ona yer verdi. Yüzbinlerce evliya onun yolunda yürüyerek olgunlaştı. Bilim onu doğruladı, milyonlarca insan, onun dinine kucak açtı. Onu baş üstünde tuttu, başlarına taç yaptı.

O, bütün peygamberlerin en büyüğüdür. Onun gelmiş geçmiş en büyük insan olduğunu, dost ve düşman pek çok insan söylüyor. Hatta Müslüman olmayan birçok kimse bile bunu kabul ediyor. Meselâ, ünlü Fransız şair Lamartin şöyle diyor: "Büyüklik ölçüsü olarak hangi ölçüyü alırsanız alınız, Hz. Muhammed'i en büyük insan olarak görürsünüz."

Yine birkaç sene önce, Micheal Heart adlı Amerikalı bir profesör de bunu kanıtladı. Dünyanın gelmiş geçmiş en ünlü ve etkili yüz insanının hizmet ve niteliklerini bilgisayara yükledi. Bunları büyüklük derecesine göre sıraya koyduğunda gözlerine inanamadı. Çünkü Hz. Muhammed birinci sırayı almıştı. İnsanlığa en büyük hizmeti yapan en üstün niteliklere sahip insan Peygamberimiz çıkmıştı.

O, gerçekten en büyük ve eşsiz insandır. Çünkü 23 sene gibi kısa bir zamanda, en ilkel, en geri ve ahlaken yozlaşmış insanların pek çoğunu, en uygar, en ileri ve en yüce huylu kimseler yapmıştır. Baştan aşağı yanlış, kötü, hem de iliklere kadar işlemiş âdetleri, alışkanlıkları kökünden söküp atmıştır. Bunların yerine, en güzel ve en faydalı inanç ve huylan yerleştirmiştir. Onun yaptığı bu inkılâp, peygamber oluşunun en güzel kanıtıdır. Çünkü bu, hiçbir insanın yapamayacağı büyük bir mu'cizedir. Üstelik bu değişikliği zorla ve silâhla değil, sevdirecek, ikna edip benimseterek yapmış. Meselâ, cansız putlara tapan, kız çocuklarını diri diri toprağa gömen canavar ruhlu insanları, karıncayı bile incitmekten kaçınan şefkat dolu insanlar yapmış. Gönülleri fethetmiş, akılları hayran bırakmış, ruhlara taht kurmuştur. Peki, bizler Peygamberimizin Allah katındaki gerçek değerini düşünebiliyor muyuz? O mübarek ele manen sarılıp bey'at eden, bağlılık ve itaat sözü veren mü'minlerin ne kadar bahtiyar olduklarını hayal edebiliyor muyuz?

Bu veya bu bağlamda diğer sorular eşliğinde rahmet Peygamberi Hz. Muhammed'in o berrak ve pürüzsüz aynasında ahlak ve yaşayışımızı yeniden gözden geçirmemiz isabetli olur. Bunun için Peygamberimizi çeşitli yönleriyle tanımanın uygun olacağını düşünüyorum.

1. Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed'in Manevî Şahsiyeti

Hz. Muhammed, Yüce Allah'ın her şeyde parıltılarını gösteren rahmetinin en büyük aynasıdır. Allah da onu bir ayette bütün varlıklar için bir rahmet olarak gönderdiğini belirtir ¹ O, bütün bir varlık âlemi için saadet vesilesi olacak, insanları hem dünyada hem de ahirette mutlu edecek bir dini tebliğ etmiştir. O, düşmanlarına beddua etmesi istenince, lanetçi olarak değil, rahmet olarak gönderildiğini belirtmiştir ² O'nun, "Ey insanlar! Ben ancak âlemlere hediye edilmiş rahmet elçisiyim"³ sözü bu gerçeği dile getirir.

Bu merhameti, yaptıkları işkencelerle laneti çoktan hak etmiş zalimlere dâima hidayet temenni etmesi; acılı Taif yolculuğu dönüşünde, müşriklere ne yapılmasını isterse derhal yerine getirileceği Cebrail tarafından bildirildiği zaman, "Rabbim! Halkımı bağışla, onlar bilmiyorlar"⁴ diye yalvarması, düşmanlarının helakini istemek şöyle dursun soylarından inançlı bir nesil getirmesi için Allah'a dua etmesi hep o engin merhametin parıltılarıdır.

Onun tebliği, hep şefkat ve merhamet ileydi. O imkân bulduğu herkesle her yerde görüştü. Müşriklerin liderleriyle görüştüğü gibi, sade vatandaşları ve sıradan müminleri de asla ihmal etmemiştir. Özellikle Medine döneminde yakından ve uzaktan gelenleri şaşırtacak derecede kendilerine ikram ve iltifatta bulunan Peygamberimizin en güçlü silahı merhamet ve sabırdı. Onun peygamberliği nasıl evrensel ise, şefkat ve merhameti de evrensel ve tüm yaratılmışları kuşatıcı olmalıydı. İnsanların sıkıntıya uğraması ona ağır gelirdi, onlara çok düşkün ve özellikle müminlere karşı pek şefkatli ve merhametliydi⁵ Hatta o, ikiyüzlü münafıkların kendisini rahatsız eden faaliyetlerine rağmen onları öldürmemiş, Müslümanlarla aynı muameleye tabi tutmuştur. "(Resulüm!) Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse canına kıyacaksınız"⁶ ayeti, ondaki insanlığa karşı duyduğu şefkatin ve dolayısıyla iman mutluluğundan uzak kalmalarından dolayı hissettiği üzüntünün boyutlarını göstermektedir.

O'nun merhameti, kendisinden bir şey isteyen kimseye "yok" demesine müsaade etmemekte, varsa vermekte, yoksa imkân buluncaya kadar sükût edip beklemektedir. Namazda bile omuzuna aldığı çocuklar, sefer dönüşünde terkisine ve kucağına kabul ettiği yavrular, her gördüğü yerde kendilerine selam verip başlarını okşadığı küçükler, geleceğin merhametli büyükleri olarak hep o engin merhametle beslendiler, eğitildiler. Küçük Enes, on sene kendi evinde hizmet ettiği halde bir defa olsun "şunu niye yaptın, bunu niye yapmadın" ikazına bile muhatap olmamıştır.

1 Enbiya: 107.

2 Müslim, Birr, 87.

3 Hâkim, el-Müstedrek, I, 35.

4 Buhârî, İstıtâb 5.

5 Tevbe: 128.

6 Şuara: 3.

Yine âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed vefatı kendisine haber verilmemiş mescid temizlikçisi bir kadının kabrine kadar gidip dua etmiştir. Ayrıca, cemaatin arasında hasta, yaşlı, ihtiyaç sahibi ve küçük çocuklu olanların bulunması ihtimaline binaen, imam olanların namazı fazla uzatmamalarını tavsiye ederek şefkatini göstermiştir. Mescidi pislemekten tutun, yakasına yapışıp bir şeyler istemeye kadar varan kaba ve katı davranışlar ondan hep anlayış ve tebessüm gördü. O, *“büyüklerimize saygı, küçüklerimize sevgi göstermeyen bizden değildir”* buyurmuştu. “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” özdeyişi de ona aittir.

Onun merhameti bununla da sınırlı kalmayıp hayvanları da sarıp sarmaladı. Bu merhamet sayesinde hayvanlar, hedef olarak dikilip öldürülmekten, ateşle dağlanmaktan, susuz ve aç bırakılmaktan, ağır yük vurulmaktan, dövülmekten, sövülmekten ve lanet edilmekten kurtuldu. Bir kediyi hapsedip ölümüne sebep olan kadının cehenneme; susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe kuyudan su çıkarıp verdiği için günahkâr bir hanımın cennete girdiğini o müjdeledi.

Mekke fethine giderken Arc vadisinde, yolun kenarında yeni doğmuş yavrularını emziren bir köpek görür görmez hemen Cuayl bin Süraka adlı sahabesini çağırıp ordu geçinceye kadar orada nöbet tutmasını söyleyerek yavruların rahatsız edilmemesini sağlayan yine rahmet Peygamberi Hz. Muhammed'dir. Binaenaleyh Peygamberimizin engin şefkatinden aciz ve zayıf köpek yavruları bile hissesiz kalmadılar.

Sadece insanlar ve hayvanlar değil, bitkiler de Peygamber merhametinden hisselerini almışlardır. “Dünyanın en büyük çevrecisi Hz. Muhammed'dir” dense yalan olmaz. Tabii çevre onun tavsiyeleri sonucu yeşile kavuşmuştur. Yollarda insanlara sıkıntı veren şeyleri kaldırmanın imandan bir parça sayılması, durgun sulara, gölgeliklere pislemenin yasaklanması, kıyamet kopuyorken bile eldeki bir fidanın dikilmesinin emredilmesi, savaş sırasında dahi gereksiz yere ağaçların kesilmesine, ekinlerin tahrip edilmesine izin verilmemesi, hac mevsimi boyunca Mekke ve Medine bölgelerinde haclıların hiçbir canlıyı öldürememeleri, ot ve ağaçları koparıp kesememeleri hep onun emriyledir. Böylece çevrecilik bilinci hem de bir ibadet şuuru haline getirilerek müminlere benimsetilmek istenmiştir.

Deryadan birer damla, Peygamberimizin hem insana, hem hayvana hem de doğaya ve çevreye karşı gösterdiği hassasiyetine ve merhametine ilişkin verilmiş olan bu misaller onun neden “âlemlere rahmet” olarak nitelendirildiğini göstermektedir.

2. Çeşitli Yönleriyle Örnek Peygamber

Peygamberliğini ispat için gösterdiği hiçbir mucizesi olmasa, onun mükemmel zâtı ve dengeli yaşayışı bunu ispatlamaya yeter. Her söz ve hareketi onun doğruluk ve

samimiyetinden haber verir. Onu bir kez gören insanlar, çehresinde ışıldayan hakikat ışığını hemen fark ederek “Bu simanın sahibinde yalan olamaz!” demekten kendisini alamamıştır. Bu özelliğiyle o, güneşi andırır: Hem kendisine hem de her şeye ışık tutup gösterir. Gündüzün ortasında güneşi tanımak isteyen birine verilecek en güzel cevap, “Gözünü yukarıya çevir ve güneşi bütün ihtişamıyla gözlerinle gör!” demek olacaktır. İki cihan güneşi Hz. Muhammed’in Kur’an ahlakıyla bezenip özdeşleşmiş olan mübarek kişiliği de onun Allah’ın elçisi olduğunu kanıtlayacak niteliktedir. Onu sevmeyenler, nûruna pervane olmayanlar, hiç şüphesiz onu gereği gibi tanımayanlardır. İyi tanıyanın onu sevmemesi, ona hayran, hatta âşık olmaması mümkün değildir. Ona dil uzatanlar, güneşi üflemeyle söndürmeye kalkışanlardan farksızdır. Onun hidayet ışığını görmezlikten gelenler, gözlerini yumarak gündüzü kendileri için geceye çevirenlerdir.

Onu Allah terbiye etmişti. Edep dersini bizzat Rabbi vermişti. Gülün koku saçması, ağacın meyve vermesi ne kadar tabii ise, onun ahlakî davranışları da o ölçüde tabii ve rahattı. Yapmacıklık ve zorakılık onun için söz konusu değildi. Allah’ın himayesi altında bulunduğu için de, şaşmaz ve şaşırtmaz bir numuneydi.

Ahlâkının en belirgin özelliklerinden birisi de, insan yaratılışında var olan birbirine zıt huyları mükemmel şekilde bağdaştırmasıdır. O, sonsuz cömertlik ile nihayetsiz tutumluluğu; sonsuz cesaretle engin merhameti; Allah’a kulluktaki sınırsız hassasiyetle, kul hakkına titiz riyeti; dünya çapında büyük işleri gerçekleştirmekle en küçük bir sahibisinin en basit bir ihtiyacı ile ilgilenmeyi şahsında birleştirmişti. Onun ahlakında bir duygu bir duyguya mani olmuyor, bir vazife diğerini ihmale sevk etmiyordu. Kısacası, onda aşırılıktan eser yoktu, o her konuda denge insanıydı.

Küçük yaşta yetim kalmış bir çocuk; ana rahminde altı aylıkken babasını kaybeden, altı yaşında annesinin ölümünü gören, bütün hayatı anasız babasız geçen, fakat daha sonra insanlığın övünç kaynağı, Allah’ın en çok sevdiği insan, “inci gibi bir yetim” olarak sayılıp sevilen Hz. Muhammed’i örnek alabilir.

Bir öğrenci; Allah tarafından Kur’ân ayetlerini vahiy yoluyla getiren Hz. Cebrail karşısında oturup Kur’ân’ı can kulağıyla dinleyen, onu öğrenen, her vesileyle tekrarlayan ve uygulayan Hz. Muhammed’i hayatına örnek alabilir.

Bir genç; gençlik yılları boyunca iffet, doğruluk, hayâ, edep timsali olan, amcası Ebû Talib’in koyunlarını otlatarak hayatını kazanan genç Muhammed’in hayatını kendisine rehber edinebilir.

Gerçek bir insan hakları savunucusu, Mekke’de haksızlığa uğramış, ezilmiş garip ve güçsüz mazlumları himaye için kurulmuş Hilfu’l-fudûl teşkilatına üye olup bu yolda canla başla çalışan, daha sonra da böyle bir organizasyonu övgüyle yâd edip, “Böyle bir şey bulunsa yine üye olurum” diyen bir Peygamberi kendisine örnek alabilir.

Haklı bir dava adamı ama değeri bilinmeyen, sahipsiz, çaresiz ve kimsesiz bir kimse; Mekke hayatı boyunca akla hayâle gelmeyen işkence ve baskılara maruz kalıp yalnızlığa terkedilen, ama hiçbir biçimde dâvasından ve inancından ödün vermeyen ve sonunda başaran bir Peygamberi kendine rehber alabilir.

Halka nasihat eden bir vaiz; mescitte sahabesine en güzel bir dille yol gösterici hakikatleri anlatan, tavsiye ettiklerini bizzat kendi şahsında mükemmel manada yaşayan, tek bir sözüyle kitlelerin hidayetine vesile olan mürşid Peygamberi hatırlayıp örnek alabilir.

Bir öğretmen, onun ilim ve irfanına muhtaç sahabileriyle arkadaş gibi yaşayan, öğrettiklerini bizzat yaşayarak gösteren, ihtiyaçlarıyla ilgilenen sevecen ve hoşgörülü tutumunu örnek alabilir.

Bir tüccar; Hz. Hatic'e'nin ticaretini işleten, ticarî seyahatlere çıkan, alıp satarken doğruluktan ve dürüstlükten ayrılmayan o zâtın yaşayışını, ticarî ahlâkını rehber edinebilir.

Bir aile reisi, ailesi ve çocuklarıyla yakından ilgilenen, kendi ev işlerinde kimseye yük olmak istemeyen, adil, sevecen ve şefkatli Peygamberi rehber tutabilir.

Başarılı bir komutan; her zaman barışı esas almakla beraber, zafer yolunda şartları çok iyi değerlendiren, bir avuç mücahidiyle Bedir ve Huneyn gibi büyük zaferleri kazanan, bozgunu tadarken bile bunu zafere ulaşma yolunda bir ders kaynağı yapan; on sene önce terk-i vatan etmeye mecbur kaldığı yurdu Mekke'ye büyük bir fatih olarak geri dönerken mütevazı halinden hiçbir şey yitirmeyerek engin gönüllü ve vakûr davranan; en büyük hesaplaşma ve intikam gününü, genel af ilan ederek bizzat kendi ifadesiyle "Sevgi günü", yakınların buluşma günü haline getiren o büyük komutana bağlanabilir.

Zengin bir insan, hicretten birkaç sene sonra bütün Arap Yarımadasına hâkim olup çok büyük servetlere sahip olan ve hepsini ihtiyaç sahiplerine dağıtan o zâtı kendisine örnek alabilir.

Öyle bir rehber ki, ona uyduğumuz zaman hayatımızın karanlıkları kaybolup yolumuz aydınlanır, işlerimiz yoluna girer, yaşantımıza bir düzen ve disiplin gelir.

3. Çocukları ve Gençliği Şekillendiren Değer Olarak Sevgi, Merhamet ve Güven Yönüyle Hz. Muhammed'in Ahlakı

Hz. Peygamber'in çocuk sevgisi

Hz. Peygamber çocuklarla haşır neşirdi. Kendisiyle onlar arasında hiçbir hiyerarşi ve engel koymazdı. Çocukların çekinip ürkmelerine neden olabilecek her tutumdan kaçınmış, onların teklifsizce yanaşıp konuşmalarını teşvik edecek davranışlara önem vermiştir. Onların arasında kendisini bir çiçek bahçesinde hissetmiş, hepsini ayrı ayrı

öpmüş ve koklamıştır. O da çocukların sevgilisiydi. Sevenin sevilmesinden daha doğal ne olabilir ki?

Hz. Peygamber'in bütün canlılara yönelik şefkat ve merhameti engindi. "Merhametli olanlara Allah da rahmet eder, yer halkına şefkat edin ki, gök ehli de size merhamet etsin", "Merhamet etmeyen, merhamet görmez", "Merhamet ancak hayırsız olanlardan çekilip alınmıştır" gibi çok sayıdaki özdeyişleriyle bunu dile getirmiştir. Tüm canlılarla olan ilişkilerinde bunlar temel esastır. Ancak o, çocuklara bu konuda ayrı bir önem vererek "Küçüklerimize şefkat etmeyen bizden değildir" buyurur.

18 yaşına kadar Hz. Peygamber'in evinde büyüyen Hz. Enes, "Çoluk çocuğuna karşı Hz. Peygamber'den daha şefkatlisini hiç görmedim. Oğlu İbrahim'in Medine'nin bir kenarında oturan bir sütannesi vardı. Kocasını bir demirciydi. Beraberinde bizi de alarak oraya, çocuğu sık sık görmeye giderdi. Varınca çocuğu kucaklar, öper, koklar ve bir süre sonra dönerdi".

Torunları Hasan veya Hüseyin'i öperken Hz. Peygamber'i gören Akra ibn Habis bunu yadırgayarak "Benim on çocuğum var, hiçbirini de öpmedim" der. Hz. Peygamber ona dönerek şu cevabı verir: "Yaratılmışlara şefkat göstermeye Allah da rahmet etmez". Yine, "Siz çocuklarınızı öper misiniz?" diye soran bedevilerin, Peygamber'den "Evet" cevabını alınca "Fakat siz hiç öpmeyiz" demeleri üzerine, "Allah, kalplerinizden merhameti çıkarmışsa ben ne yapabilirim?" demiştir.

Bu şefkatten yararlanmada kız ve erkek çocukları arasında hiç fark yoktu. Peygamberimiz kızını Fatıma'yı çok sever, iltifat eder ve öperdi. Sahabilerinden Abdullah'ın kızını Cemre der ki: "Küçükken babam beni Resûlullah'a götürdü ve 'Şu kızım için Allah'a dua buyurun' dedi. Resûlullah beni kucağına aldı, elini başıma koydu ve bana dua etti".

Hz. Peygamber, çocuklarına karşı müşfik ve onlara düşkün olan kadınları takdir ederek tüm anneleri böyle olmaya teşvik etmiştir. "Arap kadınlarının en hayırlısı salih Kureyş kadınlarıdır. Çünkü onlar çocuklarına son derece müşfik ve düşkünlüdürler" buyurmuştur. Bir defasında iki çocuğundan birini sırtına almış, diğerini de elinden tutmuş huzuruna gelen ve Hz. Aişe'nin ikram ettiği üç hurmadan ikisini beraberindeki iki çocuğuna birer tane verip üçüncüsünü kendine ayırdığı halde, az sonra bunu da çocuklarına yarımşar veren bir kadına, bu şefkatinden dolayı fevkalade takdir ve övgüde bulunmuştur.

Hz. Peygamber'in hoş kokulu reyhan çiçeğine benzetip "Kokusu cennet kokusundandır" dediği çocukları kucaklayıp öptüğüne dair örnekler pek çoktur. Özellikle "Dünyada iki reyhanım" buyurduğu Hasan ve Hüseyin'i sık sık çağırıp koklar, başına basar ve onlara dua ederdi.

Ondaki bu özellik sadece kendi çocuklarına karşı bir evlat sevgisinden çok, istisnasız bütün çocuklara yönelikti. Zeyd'in oğlu Usame der ki: "Allah'ın Elçisi beni bir dizine,

(torunu) Hasan'ı diğer dizine oturtur, sonra ikimizi birden bağrına basar ve 'Ey Rabbim, bunlara merhamet et, ben bunları çok seviyorum' derdi". Haris oğlu Rebî'a'nın şu sözleri de bu gerçeği göstermektedir: "Babam beni, Abbas da oğlu Fadl'ı Resûlullah'a gönderdi. Huzuruna girdiğimiz zaman bizi sağlı sollu oturttu ve bizi öylesine sıkı kucakladı ki daha kuvvetlisini görmedik".

O, çocuklarda din farkı gözetmemiş, gayri Müslimlerin çocukları da onun şefkat deryasından nasiplerini almışlardır.

Damla deryadan numunedir. Parıltı güneşe işarettir. Bu birkaç örnek, Allah Elçisi'nin şefkat güneşinden bir parıltı ve merhamet deryasından küçük bir sızıntıdır. Bu pınardan beslenen ve güneşten ışık alan çocuklar çiçek açmaz mı? Serpilip boy atmaz mı? Hem ailesine, hem tüm insanlığa gelecekte olgun ve şirin meyveler sunmaz mı?

4. Hz. Peygamber'in Dilinden Yetim ve Öksüzlere Karşı Sevgi ve Merhamet Duygusu

Gerek Kur'an'da ve gerekse hadîs-i şeriflerde yetim ve kimsesizler üzerinde çok durulmuş ve topluma yararlı birer unsur olarak yetişmeleri için gerekli her türlü emir ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Kur'an'da yirmi üç yerde yetimden söz edilmekte⁷ her defasında da onun horlanmaması, itilip kakılmaması; aksine yardım elinin uzatılması, korunması ve gözetilmesi emredilmektedir. Yetim, babası ölen çocuk demek ise de, onunla her ne suretle olursa olsun aynı kaderi paylaşan, aynı ortak özelliği taşıyan her çocuk buna dâhildir. Dolayısıyla anne ve babası hayatta olsa bile, terk edilmiş, fiilen kimsiz kimsesiz ve hayatta yapayalnız bırakılmış çocuk da bu kategoriye girer. Konuya ilişkin pek çok hadîs-i şeriften birkaçı:

"Kim bir yetim alıp yiyecek ve içeceğine ortak etse, affedilmeyen bir günah (Allah'a ortak koşma) işlememişse Allah onu mutlaka Cennete koyacaktır"⁸

"Ben ve yetimin bakımını üzerine alan kişi Cennette (şahadet ve orta parmağını yan yana getirip) şu iki parmak gibi yan yanayız" (Buharî, Edeb: 24; Müslim, Zühd: 42).

Yetimin bakımını üstlenen, yani onun yiyecek, giyecek ve eğitimine bakan kimse, ister kendi malından harcasın, isterse yasal bir velayetle yetimin kendi malından dürüstçe sarf etsin hadiste vaat edilen mükâfata erecektir. Hatta bu yönde sırf insanî amaçlarla ve Allah razısı için vakıf kuran, yurt açan, buna emek veren, vakit ayıran, mali destekte bulunan, teşvik eden herkes, katkısı oranında bu eşsiz mükâfattan pay sahibidir.

7 bk. 2/ 63, 177, 215, 220; 4/2-8; 90/15; 93/9 vd.

8 Tirmizî, Birr 14.

Hadisin Müslim'deki versiyonunda “İster kendisinin, isterse başkasının olsun” kaydı da yer almaktadır. Kendi yetiminden maksat, akraba yetimlerdir. Tavsiye, dedesi, annesi, ninesi, kardeşi, kız kardeşi, halası, teyzesi, amcası ve dayısı gibi yakınlarıdır. Başkasının yetimi ile de, akraba olmayan yetimler kastedilmiştir. Buna göre, bir kimse ister yakını olsun ister olmasın bir yetimin, yani kimsesiz bir çocuğun bakım ve eğitimi üstlense Cennette Hz. Peygamber'e komşu olacaktır. Bir Müslüman için bundan daha büyük mükâfat olamaz.

“Kim yetimlerden üç kişinin nafakasını ve yetiştirilmesini üstlenirse, gecelerini ibadetle ihya edip gündüzlerini oruçla geçiren ve canını ortaya koyarak sabah akşam Allah'ın dinini müdafaa eden kimse gibi sevap kazanır ve benle o, şu iki kardeş (bitişik işaret parmağı ile orta parmak) gibi Cennette kardeş oluruz”⁹

“Allah'ım (Sen de şahit ol ki) ben şu iki güçsüzün hakkının zayı edilmesinden insanları ciddi olarak ve şiddetli bir biçimde sakındırırım: Yetim ve kadın”¹⁰

Bu son hadisinde Hz. Peygamber'e, tarih boyunca ve özellikle kendi dönemindeki toplumda çoğu kez hakları yenen ve ezilen iki nazik sınıfa dikkat çekiyor ve mutlaka haklarının gözetilmesi gerektiğini emrediyor. Bunlar da yetimler ve kadınlardır. İslâm'ın kadın haklarına verdiği önem, bu hadisten de açıkça belli oluyor. Müslüman toplumlarda bu iki konuda, asla söz konusu bile olmaması gereken problemlerin yaşanması tek kelimeyle talihsizliktir.

Hz. Peygamber, Müslüman toplumundaki evlerin en hayırlısının kendisine iyilik edilen bir yetimi barındıran ev; en şerli ve kötü evin de, kendisine kötü davranılan ve horlanan bir yetimin bulunduğu ev olduğunu belirtmiştir ¹¹

Yetim ve kimsesizin tam olarak bakım ve gözetimi, şu ana görevlerin yerine getirilmesiyle olur: Ona iyi muamele ve maddî yardım yapılması, geleceğinin düşünülerek iyi bir eğitim verilmesi, şahsının ve varsa malının korunarak geliştirilmesi ve nihayet vakti geldiğinde de evlendirilmesi. Bu görevleri yerine getirmek öncelikle yakınları olmak üzere İslâm toplumunun görevidir. Günümüzde Müslüman toplumlarda görülen başıboş çocuklar, sokağa terk edilmiş körpe yavrular, Sevgili Peygamberimizin kaydettiğimiz altın tavsiyelerinden ne derece uzak bulunduğumuzu göstermektedir. Oysa dünya ve ahiret saadetimiz ancak bu kimsesiz çocukların sosyal bir güvence içerisinde, tam bir şefkatle yetiştirilip büyütülmesine bağlıdır.

9 .İbn Mâce, Edeb 6.

10 İbn Mâce, Edeb 6.

11 İbn Mâce, Edeb 6.

Gençliğe verdiği değer ve gösterdiği şefkat yönüyle Hz. Muhammed

İslam güneşi doğduğunda, her cinsten, her yaştan, her işten ve her soydan insanlar ona pervane olmaya koştular. Bunlar arasında gençler ön sırada yer aldı. İslam'ın yayılmasında Hz. Peygamber'e en büyük destek böylesi idealist gençlerden gelmiştir. İlk Müslümanlara bakıldığında, büyük çoğunluğunun otuz yaşın altında olduğu görülür. Bu gençlerden gerek Mekke'de gerek Medine'de, Hz. Peygamber hayatta iken ve vefatından sonra pek çok önemli roller oynayanlar olmuştur. İçlerinden devlet başkanları, büyük komutanlar ve önemli ilim adamları çıkmıştır.

Bunlardan Hz. Erkam, İslam daveti için evini Hz. Peygamber'e tahsis etmiş ve bu evde gösterilen İslamî faaliyetler bir dönüm noktası olmuştur. Mekkeli müşriklerce dikkat çekmeyen bir konumda yer alan bu evde Kur'an okunuyor, dini bilgiler veriliyor, namaz kılınıyor ve Mekke dışından gelen Kâbe ziyaretçilerine İslam tebliğ ediliyordu. Hz. Ömer'in Müslüman olması bu evde gerçekleşmiştir.

On yaşında iken Müslüman olan Hz. Ali'nin hemen bütün kahramanlıkları 20 ile 30 yaş arasındaki dönemine rastlar. 25 yaşlarında iken Habeşistan'a hicret eden Hz. Câfer, Kral Necaşi, saray erkânı ve Hıristiyan din adamlarının huzurunda İslam'ı savunan konuşması gerek edebî gerekse içerik yönünden fevkaladedir.

Mus'ab, Hz. Peygamber tarafından Medine'ye öğretmen olarak gönderildiğinde 24-25 yaşlarında bir gençti. Bu fedakâr gencin hikmetli ve etkili tebliği sayesinde Medine'de Müslüman olanların sayısı günden güne arttı ve özellikle Hudayr oğlu Üseyd ve Muaz oğlu Sa'd gibi iki nüfuzlu kabile reisi Müslümanlığı kabul etti. Medineli gönüller İslâm'la onun vesilesiyle tanıştı.

Hz. Peygamber, henüz 14 yaşlarında tanıştığı Sâbit oğlu Zeyd'in Süryanîce ve İbranîceyi öğrenmesini istemiş, o da kısa zamanda bu iki dili öğrenerek, çevre hükümdarlara gönderilen mektupları yazmış ve gelen mektupları okumuştur. Vahiy kâtipleri arasında yer alan Hz. Zeyd, Peygamberimiz vefat ettiğinde 21 yaşlarındaydı. Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ı iki kapak arasında toplayan komisyonun başkanı idi. Bu önemli işi gerçekleştirdiğinde yaşı 22 idi. Yine Esîd oğlu Attâb, Mekke'ye vali tayin edildiğinde, yaşı 20 ya da 21'di. Hz. Peygamber, Yemen'e hâkim ve öğretmen olarak gönderdiği Hz. Muaz, henüz 26-27 yaşlarındaydı. Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer önemli husus, onunla Hz. Peygamber arasında geçen bir konuşmadır. Nitekim bu konuşmanın İslam'da içtihat kurumunun temelini oluşturduğu söylenebilir: "Ey Muaz, sana bir dava geldiğinde neye göre karar verirsin?" Muaz, "Allah'ın Kitabına göre" cevabını verir. "Cevabını onda bulamazsan ne yaparsın?" sorusuna, "Peygamberinin sünnetinde ararım" cevabını verir. "Peki, onda da bulamazsan?", "O zaman kendi görüşüme göre karar veririm". Bu cevap Hz. Peygamber'i son derece memnun etmiştir.

Hız. Peygamber, vahiy kâtiplerini de genellikle gençler arasından seçmiştir. Gençlerin dinî meselelerde fetva vermesini teşvik etmiştir. Çoğu savaşlarda sancağı gençlere vermiştir. Mesela, Hayber'de Hz. Ali'ye vermiştir. 18 yaşlarında olan Zeyd oğlu Usâme'yi Suriye'ye gönderdiği orduya komutan tayin etmiştir. Oysa bu orduda, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi pek çok büyük sahabî de yer almaktaydı. Hz. Peygamber, kötülüğün her türlüüne bulaşmış bir toplumun gençleri arasından cihana ve asırlara örnek olacak şahsiyetler çıkarmıştı. Onlara şöyle bir göz atmak bile, Hz. Peygamber'in gençlerle nasıl muhatap olduğuna, dolayısıyla bir gence ne şekilde muhatap olmamız gerektiğine ilişkin ipuçları vermektedir. Gençleri Hz. Peygamber'in etrafında pervane etmede elbette ki onun yüce Allah'tan getirip insanları çağırdığı değerli gerçeklerin payı vardır. Ancak, daha büyük sır, onun bu gerçekleri usulüne uygun olarak sunabilmesindedir. O, yıllarca yanında kalan gençleri hor görmez, azarlamaz, yanlışlıklarını yüzlerine vurmazdı. Yanında on yıl hizmet eden Hz. Enes'in bu konudaki şahitliği yeterli örnektir. Bu gençler arasından bazen arzu ve isteklerini, gençliğin verdiği toylukla en kestirme ve uygunsuz biçimde dile getirenler bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber tarafından akılcı cevap ve diyalogla ikna edilmiş ve bu isteğinden vazgeçirilmiştir. Dini öğrenmek için kabileleri tarafından Medine'ye gönderilmiş bir grup genci, ailelerini özlediklerini hissettiği gün, başlarını okşayıp sırtlarını sıvazlayarak, memleketlerine göndermişti. Medine'de yetişmiş nice genç sahabinin çocukluk hatıraları arasında, Hz. Peygamber'in sefer dönüşü kendilerini devenin terkesine alması, koşu yarışı ve güreş gibi oyunlarında kendilerine tezahüratta bulunması, kendisine getirilen turfanda meyveyi önce onlara sunması gibi bir dizi hadise vardı. Gençlere yönelik bu peygamberî tutumun belki en anlamlısı, onun gençlere güvenmesi ve kendilerine güven vermesiydi.

5. Karakter Eğitimi ve Kimliğin Oluşturulmasında Gençlere Örnek Olması Yönüyle Hz. Muhammed

Peygamberimizin hayatı gençlere, kimliklerini oluşturmada en güzel modeldir. Bunun için onun hayatıyla ilgili kitapları okumalıdır. Özellikle onun ahlakını şekillendiren Kur'an'ı iyi öğrenmelidirler.

Gençler, Hz. Peygamber'in hayâ ve edebini örnek almalıdırlar. O her türlü kötülükten sıkılır ve rahatsızlık duyardı. İnsanların Kâbe'yi bile çıplak tavaf ettiği, birbirlerinin gözü önünde çıplak olarak yıkandığı o çirkef cahiliye ortamında bile avret yerlerini açmamış, hayâsızlıktan uzak durmuştur. O insanları rahatsız edecek bir şekilde yüksek sesle konuşmaktan sıkılır, kimsenin kusurunu yüzüne vurmaz, kahkaha ile gülmezdi. Hoşlanmadığı bir şeyi söylemek zorunda kalırsa onu üstü kapalı bir şekilde söylerdi. O, tam bir hayâ ve edep timsali idi ve genç bir kızdan daha utangaçtı.

Gençler, Hz. Peygamber'in çalışkanlığını örnek almalıdırlar. Hz. Peygamber, çocukluğunda çobanlık yapmıştır. Gençlik döneminde de uzun bir süre ticaretle meşgul olmuştur. Peygamberlik döneminde de, devlet başkanlığı, komutanlık gibi dünyevî yönü bulunan görevler ifa etmiştir. O ömrü boyunca hiç durmamış, boş yere vakit geçirmemiş, sürekli bir çalışma içinde olmuştur. Mescid-i Nebevî'nin inşasında, Hendek Savaşı öncesinde hendeğin kazım işinde bir işçi gibi çalışmıştır. Sahabenin tüm ısrarına rağmen o, çalışmayı bırakmayarak devam etmiştir. Yaptığı savaşlarda da her türlü tedbiri almış ve gerekli çalışmayı yerine getirmiştir. Tembelliği sevmeyen ve onaylamayan Hz. Peygamber, ev işlerinde dahi aile fertlerine yardımcı olmuş ve onların işlerine katkıda bulunmuştur.

Gençler Hz. Peygamberin iffetini örnek almalıdırlar. O, fuhşun, açık saçıklığın ve hayâsızlığın kol gezdiği cahiliye ortamında yirmi beş yaşına kadar evlenmediği halde iffetle yaşamış ve en ufak bir dedikoduya meydan verecek bir harekette bulunmamıştır. Ondan sonra da, evlendiği dul bir hanımla elli yaşına kadar mutlu ve sadık bir aile hayatı yaşamıştır. Her zaman ve her konuda helali ile yetinmiş harama ve kendisine ait olmayan hiçbir şeye iltifat etmemiştir.

Gençler, Hz. Peygamber'in güvenilirliğini, hakperestliğini örnek almalıdırlar. O güvenilir bir şahsiyetti. Gençliğinde, 25 yaşlarında iken Mekke'de "el-Emîn=Güvenilir" diye anılıyordu.

Hakkı müdafaa, mazlumun yanında yer alma ve umumi barışı korumak için kurulacak teşkilatlara, hayır cemiyetlerine üye olmayı kendilerine örnek almalıdırlar. Hz. Peygamber, 20 yaşında iken Hilfülfudûl cemiyetine katılmıştı. Böylece Mekke'nin emniyetinin sağlanmasına henüz genç iken katkıda bulunmuştu. Bu hareketiyle haksızlığa karşı olduğunu göstermişti.

Gençler Hz. Peygamber'in çevresine, arkadaşlarına bağlılığını, ashabına olan şefkat ve merhametini, dostluğa verdiği önemi ve samimiyetini kendilerine rehber edinmelidirler.

Gençler Hz. Peygamber'in istişareye verdiği önemden ders almalıdırlar. Başkalarının, özellikle büyüklerin tecrübe ve birikimlerinden istifade etmelidirler. Hz. Muhammed, peygamber olduğu halde, başkalarına danışmış, kendisini istişare müessesesinin dışında tutmamıştı. Hatta istişare ona Allah tarafından emredilmiştir. Herkesin her şeyi bilmesi mümkün değildir. Bilmeyenler bilenlerin bilgi ve tecrübesinden istifade ederler.

Hz. Peygamber'in sağlığı korumaya verdiği önem, gençler için bir örnektir. İnsan sağlığına zararlı olan pek çok alışkanlığa, mesela sigara, içki ve kumara, gençlik döneminde alışılır.

Unutulmamalıdır ki din en iyi gençlikte yaşanır. Hz. Peygamber de, kıyamet gününde arşın gölgesi altında mutlu olacaklar arasında, gönlü Allah'a bağlı, severek Allah'a

ibadet eden gençleri de saymıştır. Gençlik deyince sadece erkek çocuk akla gelmemelidir. Gençlerin yarısını genç kızlarımız oluşturur. İslam'ı ilk kabul edenler arasında genç kızların ve kadınların önemli bir yeri vardır.

Gençler, sahabenin Hz. Peygamber'e bağlılığını, onu sevmesini, ona itaati örnek almalıdırlar. Onu sevmeli ve ona itaatin Allah'ın emri olduğunun bilincinde olmalıdırlar. Tarih, Ashabın Peygamber sevgisi gibi bir sevgi kaydetmemiştir. Onlardan birisi, esir alındığında "Şu anda senin yerinde Muhammed'in olmasını, senin de ailenin yanında bulunmanı ister miydin?" sorusuna, "Ben, ailemin yanında oturmama karşılık, Allah Rasûlü'nün ayağına bir dikenin bile batmasını istemem" cevabını vermiş. Ebu Süfyan "Muhammed'in Ashâbı gibi onu seven bir topluluk görmedim" demiştir. Sevban adında bir genç vardı. Hz. Peygamber'i o kadar çok severdi ki, O'nsuz yaşayamazdı. Bir gün, çok üzgün bir halde geldi. Hz. Peygamber ona hâlini sorduğunda şu cevap verdi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Hiçbir yerim ağrımıyor. Yalnız sizi birkaç gündür göremedim. İçim doldu. Sizi çok özledim. Ahirette sizin yerinizin, çok yüksek olması hasebiyle, orada sizden uzak kalacağımdan korktum. Ayrılık korkusu beni bu hâle düşürdü. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar; Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, siddiklerle, şehidlerle, iyi adamlarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır." Böylece onun kederi gitti ve sağlığı yerine geldi.

Hz. Peygamber'in çok sevdiği üç gencin şahsında ümmetin tüm gençlerine vermiş olduğu birkaç nasihat de bu bağlamda önemi haiz hususlardandır.

Temel eğitim aşamasında Hz. Peygamber'in hangi noktalar üzerinde durduğunu tespit bakımından bu üç örnek önemlidir. Çünkü üçü de küçük yaştan itibaren Hz. Peygamber'in terbiye ve gözetimi altında bulunmuşlar. Birisi, sekiz veya on yaşında iken annesi tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilen ve on yıl boyunca hizmet eden Hz. Enes'tir. İkincisi, Hz. Peygamber'in sevgili torunu Hz. Hasan'dır. Üçüncüsü ise, Hz. Peygamber'in amcası oğlu Abdullah'tır.

Hz. Peygamber'in bu nasihatleri metodu gereği bir anda değil, değişik zamanlarda verdiği anlaşılıyor.

Hz. Enes der ki: "Ben on yıl Resûlullah'a hizmet ettim. Bu müddet sırasında beni ne dövdü, ne azarladı, ne tahkîr etti, ne de bir defacık surat astı.

Bana ilk tavsiyesi; "Verilen sırrı kimseye söyleme, güvenilir ol" demek oldu.

"Ey oğul, abdestini tam al, tâ ki koruyucu melekler seni sevsin ve ömrün bereketli olsun. Ey Enes, cenabetten guslederken iyice yıkan. Böylece yıkanma mahallinden ayrılırken günah ve hatalardan arınmış olarak çıkarsın. "Ya Resûlullah, iyice yıkanmak nasıl olur?" dedim. "Saç diplerini ıslat, deriyi de iyice temizle" dedi.

Ey Enes, rükû edince ellerinle dizlerini iyice tut, parmaklarını birbirinden ayır, dirseklerini yanlarına yapıştırma. Ey oğul, rükûdan doğrulunca her uzvun tam olarak yerine gelsin. Zira Allah, kıyamet gününde, rükû ve secde arasında bellerini tam doğrultmayana nazar etmez. Ey oğul, secde edince de alın ve ellerini yere tam koy. Horozun yeri gagalaması gibi (çabuk inip kalkarak) gagalama, (secdede kollarını yere sererek) tilkilerin yatışı gibi yere serilme. Namazda sağa sola göz atmaktan sakın.

Ey oğul, evinden çıktığın zaman Müslümanlardan gördüğün herkese selâm ver, böylece günahların bağışlanmış olarak eve dönersin. Ey oğul; kendi evine girdiğin zaman da kendine ve ev halkına selâm ver. Ey oğul, kimseye karşı kalbinde kötülük tutmadan sabahlamaya, akşamlamaya çalış. Zira bunda başarılı olabilirsen, hesabını çok kolay verirsin. Ey oğul, tavsiyemi tutarsan hiçbir şey sana ölümden daha sevimli olmaz.

Ey oğul, büyüklere hürmet, küçüklere merhamet et.

Ey oğul, duayı çok yap. Zira dua gelen kazaları savar. Ey oğul, işte bu benim sünnetimdir, kim benim sünnetimi ihya ederse beni ihya etmiş olur, beni ihya eden de cennette benimle olur”¹²

Hz. Peygamber’in sevgili torunu Hz. Hasan’a “Peygamber’den ne hatırlıyorsunuz?” sorusuna, özellikle üç şeyi hatırladığı cevabını vermiştir.

1. Hz. Peygamber’le beraber gidiyorduk. Yolumuz zekât hurmalarının bulunduğu yere uğradı. Ben bir hurma alarak ağızıma attım. Bunun üzerine derhal onu ağızımdaki çıkarıp attı. Oradakilerden biri, “Niye böyle yaptınız, bir hurmayı yese de ne olurdu?” dedi. Hz. Peygamber “Biz âl-i Muhammed’e zekât helâl değildir” buyurdu.

2. “Beş vakit namazı öğrettiğini hatırlıyorum.

3. Şu tavsiyesini de hatırlıyorum: “Sana şüpheli gelen her şeyi terk et, içinde şüphe uyandırmayan şeyleri yapmaya bak. Doğru, insanın içinde güven ve huzur, yanlış ise şüphe ve huzursuzluk uyandırır”¹³

Amcası oğlu Abdullah da der ki: “Bir gün ben Hz. Peygamber’in terkisindeydim. Bana dedi ki; “Ey oğul, sana birkaç nasihatim var: Allah’ın emir ve yasaklarını gözet, Allah da seni gözetsin. Allah’ı gözet ki, O’nu önünde bulasın. İsteyeceğin zaman Allah’tan iste. Yardım talep edince yine Allah’tan talep et. Bil ki, eğer bütün ümmet sana yardım için bir araya gelseler, ancak Allah’ın takdîr etmiş olduğu kadar yardım edebilirler. Yine sana zarar vermek için bir araya gelseler ancak Allah’ın takdîr etmiş olduğu kadar zarar verebilirler”¹⁴

12 Ebû Ya’lâ, Müsned, VII, 273.

13 Beyhakî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, III, 75.

14 Tirmizî, IV, 667.

6. Hz. Peygamber'in Dilinden Anne-Babaya İyilik

Anne babaya iyilik, fazilet bakımından amellerin ikincisidir: “En faziletli amel, vaktinde kılınan namaz, sonra anne babaya iyilik, sonra Allah yolunda cihattır”¹⁵ Başka bir hadiste, “Cennete en yaklaşıtııcı ameller hangilerdir?” sorusuna, yine bu sıra gözetilerek cevap verilmiştir.¹⁶

İyi davranılmaya en çok hakkı olanlar: Birinin, “İyi davranmama en çok hak sahibi olan kimdir?” sorusuna Hz. Peygamber, üç defa annen, dedikten sonra, sonra baban, sonra da derecesine göre diğer yakınlarındır” cevabını vermiştir ¹⁷“Yüce Allah size, annelerinizin haklarına riayet tavsiye etmektedir (Bunu üç sefer tekrarladı). Allah size, babalarınızın haklarına riayet etmenizi tavsiye etmektedir. Allah size akrabalarınızın haklarına yakınlık derecesine göre riayet etmenizi tavsiye etmektedir” ¹⁸

Anne baba, evladının cenneti veya cehennemidir: “Bir adam: ‘Ey Allah’ın Resulü, anne ve babanın çocukları üzerinde hakları nedir?’ diye sormuştu. Hz. Peygamber: ‘Onlar senin cennet ve cehennemindirler’ buyurdu” ¹⁹**Vazgeçilmedikçe, cennete bırakmayan üç günah:** “Üç kişi var ki, cennete girmeyecektir: Anne babasının hukukuna riayet etmeyen kimse; içki düşkünü olan kimse; yaptığı iyiliği başa kakan kimse” ²⁰

Hz. Peygamber'in, sürünmesi için dua ettiği üç kimse: “Ramazan girip çıktığı halde (iyi işler yaparak) günahları affedilmemiş olan insanın burnu sürtülsün. Anne ve babasına veya bunlardan birine yetişip de onlar sayesinde cennete girmeyen kimsenin de burnu sürtülsün. Ben yanında zikredildiğim zaman bana salât okumayan kimsenin de burnu sürtülsün!” ²¹

7. Hz. Peygamber'in Dilinden Akrabalık İlişkileri

Akrabaya iyilik büyük günahların bile affına vesiledir: “Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek: ‘Ben büyük bir günah işledim, buna tövbe imkânım var mı?’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Annen hayatta mı?’ diye sordu. Adam: ‘Hayır’ dedi. ‘Peki teyzen de mi yok?’ dedi. Adam: ‘Var’ deyince Hz. Peygamber: “Öyle ise ona bol bol iyilik yap! Teyze de anne yerindedir” buyurdu” ²²

15 Müslim, I, 89.

16 Müslim, I, 89

17 Müslim, IV, 1977.

18 Buharî, Edebü'l-Müfred, I, 35.

19 İbn Mâce, II, 1208.

20 Nesâî, V, 81

21 Tirmizi, Da'avât 110.

22 Tirmizî, Birr 6.

İyiliğe kimlerden başlanacak: Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Resûlü, kime iyilik yapayım?" diye soruldu. Üç defa, "Annene" dedi. "Sonra kime?" diye dördüncü defa soruldu, bu kez, "Babana, sonra da derecelerine göre diğer yakınlarına" diye cevap verdi." ²³"Ey Allah'ın Resûlü kime iyilik yapayım?" diye soran birine Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine, hürriyete kavuşturduğun kölene. Bu iyiliği de, üzerine vâcib olan bir hakkın ödenmesi, yani, sıla-ı rahmin yerine getirilmesi olarak yapacaksın"²⁴

Akrabaya iyilik görevi, iman, namaz ve zekâtın hemen sonra gelir: Hz. Peygamber, bir yolculuk esnasında devesinin yularına yapışıp, kendisine, Cehennemden uzaklaştırıcı, Cennete yaklaştırıcı eylemlerin ne olduğunu soran bir bedevî Arap'a verdiği cevapta, Allah'a şirk koşmama, namazı kılma ve zekâtı vermenin yanında akrabalarla iyi ilişkiler içinde olmayı da saymıştır ²⁵

Akrabaya iyilik Hz. Peygamber'in fiilî sünnetidir: Müşrikler bile, Hz. Peygamber'in akrabalara iyilik için gönderildiğini itiraf etmişlerdir ²⁶ Hz. Peygamber'in dine davet mektubunu alan Rum Kralı Herakliyus Şam'da bulunan müşrikler kafilesinin temsilcisine hitaben: "(Peygamber olduğunu ileri süren Muhammed) size ne emrediyor?" diye sordu. Onlar: "Namaz, zekât, sıla-i rahim ve iffet" dediler. Bunun üzerine Herakliyus dedi ki: "Eğer, senin söylediklerin gerçekse, O peygamberdir!"²⁷

Allah, akrabalık bağını koparanlarla rahmet bağını koparır: "Allah, akrabalık bağına hitaben, 'Seni sürdürenle ben de iyiliğimi sürdürür, seni koparandan iyiliğimi keserim' demiştir"²⁸ Allah varlıkları yarattığı zaman akrabalık bağına hitaben şöyle buyurmuş: "Seni sürdürenle iyi ilişkiyi sürdürür, seni koparanla alakayı ben de koparım"²⁹ "Rahm (akrabalık bağı) kelimesi, Allah'ın bir adı olan Rahmân'la aynı kökten türemiştir. Kim bunu korursa Allah onunla (rahmet bağı) kurar, kim de koparırsa, Allah da ondan (rahmet bağını) koparır"³⁰

8. Haksızlıklara Tepkisizlik ve Hz. Peygamber'in Talimatları

"Bana dokunmayan yılan bin yaşasın" atasözü çoğumuzun hayat prensibi haline gelmiş. Hatta dokunan yılandan bile hakkımızı almayı düşünmez, onu daha da

23 Tirmizî Birr 1.

24 Ebu Dâvud, Edeb 129.

25 Müslim, I, 42.

26 Müslim, IV, 2155.

27 Buhârî, İmân 37.

28 Buhârî, V, 2232.

29 Müslim, IV, 1980.

30 Tirmizî, Birr 16.

palazlandırır, ejderha haline getiririz. Bundan dolayıdır ki, dünyada bir ağırlığımız bulunmamaktadır. Bir şekilde yaşamak (!) bizim için kâfi geliyor. Bunun sürünerek olması bile kimimizin onurunu rencide etmiyor. Acaba dinimiz bizden bunu mu istiyor? Peygamberimiz bu halimizi onaylıyor mu? Burada kaydedeceğimiz Hz. Peygamber'in sözlerine bir bütün olarak bakıldığında, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde O'nun konuya ilişkin eğilimini ortaya koymaktadır. Nasıl olmamızı istediği konusunda açık bir fikir vermektedir. Mesajları gayet nettir. Yorumla ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Müslümanın, her çeşidiyle haksızlık ve kötülüğe karşı tutumunun nasıl olması gerektiğini belirlemektedir. **Bizden istenen bu tepkinin, usulüne en uygun, en kalıcı, en etkin ve en iyi sonuç alıcı nitelikte olması gerekmektedir.** Zaman ve zemine göre bunu feraset ve basiretiyle belirleyecek olan, yine müslümanın kendisidir.

Kötülüğe ses çıkarmayan, iyiliği desteklemeyen, yarın Allah'ın huzurunda kendini hor ve hakir duruma düşürür: "Resûlullah (bir gün): 'Hiçbiriniz kendisini tahkir etmesin' buyurdu. 'Ey Allah'ın Resûlü! Bizden biri kendisini nasıl tahkir eder?' diye sordular. 'Bir kimse öyle bir şey görür ki, onunla ilgili bir şey söylemesi Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Fakat o, bu hususta konuşmaz. Yüce Allah da Kıyamet günü, ona: 'Şu şu konuda niye üzerine düşen sözü söylemedin?' diye hesaba çeker. Adam: 'Konuşmamı halk korkusu engelledi' der. Yüce Allah da: 'Sen önce Benden korkmalydın' der"³¹

9. Hz. Peygamber'in Dua Hususiyetleri ve Duaları

Dua kitaplarına bakıldığında çoğunlukla ayet ve hadislerden derlenmiş dua listeleri görülür. İçerik olarak da bu duaların pek çoğu insanın temel istek ve ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Meselâ, beden ve ruh sağlığı, dünya ve ahiret mutluluğu, ferdî ve içtimaî güvenlik dileklerine yönelik dualar bunlardandır. Ayrıca istenmeyen, gelmesinden korkulan durumlardan Allah'a sığınma duaları ayrıntılı olarak sıralanır. Bunlarda insanın temel endişe ve korkuları neredeyse tek tek dile getirilmiştir. Hastalık, doğal afet, fakirlik, saptırıcı zenginlik, nefis ve şeytan, sıkıntı ve üzüntü, zulüm ve düşman, borç, darlık, güçsüzlük, zillet, cehennem ve kabir azabı bu sakınılan kötülük ve fitnelerin başlıcalarını oluşturur. Ayrıca hayatın doğum, ölüm ve yolculuk gibi önemli olayları; ibadet, yeme, içme, yatma, uyuma, rüya görme, uyanma, çarşıya çıkma, alış veriş gibi günlük faaliyetler de birer dua konusu olmuştur.

Fizyolojik ve ferdî faydalarla ilgili duaların yanında dinî metinlerde kişiyi hata ve günah işlemeye sevk eden nefsin istek ve kaprislerinden, kin ve hasetten, duyarsız bir kalpten, faydasız bilginin veya cahilliğin doğuracağı kötülüklerden korunmak istenir. Kalpleri birleştirecek sevgi, merhamet, gönül ve ahlâk güzelliği kazanma isteği dile getirilir. Ayrıca içtimaî, ahlâkî ve ideal hedeflerin de duaların konusunu teşkil ettiği görülür.

31 İbn Mâce, II, 1328.

Hz. Âişe'ye göre Hz. Peygamber'in duaları özlü ve kapsamlı olup³² çoğunlukla içtimâî ve ahlâkî hedeflere yöneliktir. Sosyal bünyede görülecek ayrılık ve anarşi; insanın şerefini düşüren cimrilik, korkaklık, tembellik gibi kötü huylar; fakirlik, zenginlik veya ihtiyarlığın yol açacağı ahlâkî çöküntü onun en çok sakındığı durumlardır³³ Hz. Peygamber'in, çok meşhur bir duasında insanın ahlâk ve ruh sağlığının korunmasına ne kadar önem verdiği dikkati çeker: "Allah'ım! Ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen bilgiden ve kabul olunmayacak duadan sana sığınırım"³⁴

Hamd, tesbih (sübhanellellah), tehlîl (lâ ilahe illellah) gibi Allah'ın yüceliğini ifade eden dualar bazen sırf Allah'a yakınlığı, O'nunla irtibatı ve O'nun rızasını amaçlayan bir sevgi ve saygıyı sunmaktan ibarettir. Bazen da bunlara, uhrevî veya dünyevî isteklerin kabulünü kolaylaştıracak birer mukaddime olarak başvurulmaktadır.

Hz. Peygamber dualarında genel olarak uhrevî mutluluk, kalp huzuru gibi daha çok manevî şeyler istemiştir. Ancak onun da en çok yaptığı dualardan biri, Kur'an'ın bize öğrettiği "Allah'ım! Bize dünyada da, ahirette de iyilik ver. Bizi Cehennem azabından koru" (2/20); 16/122) duasıdır. Bu dua, gerek dünyada gerekse ahirette istenmesi uygun olan her türlü iyiliği kapsayacak genişliktedir.

Hz. Peygamber'in genel içerikli dualarından bir demet

"Allah'ım! Ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen bilgiden ve kabul olunmayacak duadan Sana sığınırım"³⁵

"Allah'ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, düşkünlük derecesine varan ihtiyarlıktan, cimrilikten Sana sığınırım. Kabir azabından da Sana sığınırım. Hayat ve ölümün fitnesinden de Sana sığınırım"³⁶

"Allah'ım, dinimi yoluna koy, o benim işlerimin ismetidir. Dünyamı da yoluna koy, hayatım onda geçmektedir. Ahiretimi de yoluna koy, dönüşüm orayadır. Hayatı benim için her hayrı artırma vesilesi kıl. Ölümü de her çeşit şerden kurtularak rahata kavuşma vesilesi yap"³⁷

"Allah'ım! Hamd ederek Seni tenzih ederim, Senden başka ilah yoktur. Günahım için affını dilerim, rahmetini niyaz ederim. Allah'ım, ilmimi artır, bana hidayet verdikten sonra kalbimi saptırma. Katından bana rahmet lütfet. Sen lütfedenlerin en cömerdisin"³⁸

32 Ebû Dâvûd, Salât 358

33 Müslim, Zikir 73; Nesâî, İsti'âze 5, 6, 12.

34 Tirmizî, Da'avât, 69.

35 Tirmizî, V, 519.

36 Buhâri, Daavât 38.

37 (Müslim, Zikir 71

38 Ebu Dâvud, Edeb 108.

10. Hz. Peygamber ve Kur'an Okumanın Fazileti

Kur'an, Hz. Peygamber'in gönlünün çiçeği, ruhunun baharıydı. O Kur'an'ı bazen gizli, bazen sesli, ama her fırsatta okurdu. İnsanları İslam'a davete genellikle Kur'an okuyarak başlardı. Dine çağırıldığı herkese Kur'an okurdu. Geceleri kalkıp saatlerce Kur'an tilâvet ederdi. Bazen, kendisine yöneltilen sorulara Kur'an okuyarak cevap verirdi. Gelen diplomatik heyetlere de Kur'an okurdu. Kur'an'sız günü geçmezdi. O sadece Kur'an lafızlarını okumakla kalmaz, onu harfi harfine yaşardı. Kur'an okuduğunda veya dinlediğinde bazen kendini tutamayarak gözyaşları dökerdi. Hatta zaman zaman Kur'an'ı şifa niyetiyle okuyup vücuduna üflerdi. Geceleyin yatağına girdiğinde Felak ve Nâs Sûrelerini okuyup elleriyle vücudunu sıvazlardı. Namaz, cemaat ve konuşmalarında sık sık Kur'an okuduğu gibi, gece veya gündüz evinde veya yolculukta mübarek dilinden Kur'an hiç eksik olmazdı. Okurken tane tane ve net olarak okurdu.

Hz. Peygamber, bizzat Kur'an okumakla kalmaz, onu dinlemeyi de severdi: İbn Mes'ud anlatıyor: "Resûlullah, 'Kur'an'ı bana oku!' dedi. Ben (hayretle): "Size indirilmiş bulunan Kur'an'ı mı size okuyayım?" diye sordum. Bana: "Evet, ben onu başkasından dinlemeyi seviyorum." dedi. Ben de ona Nisa Sûresini okumaya başladım. Ne zaman ki, "Her ümmete bir şâhit getirdiğimiz ve (ey Muhammed) seni de bunlara şâhit getirdiğimiz vakit halleri nice olacak?" mealindeki ayete geldim. "Dur!" dedi. Durdum ve dönüp Resûlullah'a baktım. Bir de ne göreyim, iki gözünden de yaşlar akıyordu" ³⁹

Yine bir gece Hz. Peygamber, eşi Hz. Aişe ile birlikte, Ebû Musa el-Eşarî'nin kapısından geçerken, onun o güzel sesiyle Kur'an okuduğunu duymuş ve bekleyip bir süre dinlemişlerdi. Sabahleyin durumu anlatınca, Ebû Musa, "Ya Resûlellah, eğer beni dinlediğinizin farkına varsaydım, daha güzel okumaya gayret ederdim" dedi. ⁴⁰

Kur'an'ı nitelemesi: Hz. Ali anlatıyor: "Hz. Peygamber, 'Dikkatli olun, ileride fitneler olacak' dedi. 'Onlardan çıkış yolu nedir, ey Allah'ın Resûlü?' diye soruldu. Şu cevabı verdi: 'Allah'ın Kitabı. Onda sizden öncekilerin önemli hâdiseleri, sizden sonrakilerin haberleri, aranızdaki ihtilafların çözümleri vardır. O, adil hükümdür; boş söz değil. Onu terk eden zorba zalimin Allah belini kırar. Ondak başka bir şeyde doğru yolu arayanı Allah şaşırır. O, Allah'ın kopmaz ipidir. O, hikmet dolu öğüttür. O, dosdoğru yoldur. Onun sayesinde heva ve hevesler insanı saptırmaz. Onu ölçü alan diller yanılmaz. Âlimler ondan doymaz. Pek çok tekrar edilmekle eskimez. Harikulâde yönleri bitmez. O öyle kitaptır ki, cinler bile onu dinlediklerinde şöyle demekten kendilerini alamadılar: 'Biz gerçekten, doğruya ileten harikulâde bir okuma dinledik'⁴¹ Onunla konuşan doğruyu söyler. Onunla amel eden, mükâfat alır. Onunla hükmeden adalet eder. Ona çağırın, dosdoğru yola iletir"⁴²

39 Müslim, Musâfirin 247.

40 Ebû Nuaym, Hilye, I, 258.

41 Dârimî, Sünen, II, 526.

42 Dârimî, Sünen, II, 526.

Hız. Peygamber ve bazı din büyükleri, bazen bir tek ayet üzerinde tefekküre dalar, sabaha kadar onu tekrar ederlerdi: Meselâ, Hız. Peygamber, “Eğer onları cezalandırırsan, şüphe yok ki onlar Senin kullarıdır. Onları affedersen, üstün kudret ve tam hikmet sahibi de ancak Sensin “(5/118) ayetini; Malik b. Enes, “Sonra o gün nimetlerden hesaba çekileceksiniz” (102/8) ayetini; Malik b. Dinar, “Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini inanıp iyi işler yapanlar gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!” (45/21) ayetini; Hasan-ı Basrî, “Eğer Allah’ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız. Buna rağmen insan çok zalim ve çok nankördür” (14/34) ayetini; İmam-ı A’zam, “Onların (azapla) asıl buluşma zamanları Kıyamet saatidir. Kıyametin dehşeti ise, tarif edilemeyecek kadar müthiş ve acıdır” (54/46) ayetini çoğu zaman gözyaşı eşliğinde sabaha kadar tekrar etmişlerdir.

11. Sünnet Aydınlığında Ticaret Ahlakımız

Ahirette fâcîr (kötü, günahkâr) olarak diriltilememek için: “Allah’tan korkanlar, iyilik yapanlar ve doğruluktan ayrılmayanlar müstesna, Kıyamet günü tüccarlar fâcîrler (günahkârlar) olarak diriltilecekler”⁴³

Hız. Peygamber’in Dilinden Borç ve Ödeme Adabı

* **Borçlanmada iyi niyet esastır:** “Kim, geri ödemek niyet ve arzusu ile insanların malını ödünç alırsa, Allah, borcunu ödemeyi ona nasip eder. Kim de telef etmek niyetiyle halkın malını alırsa, Allah da onu telef eder”⁴⁴ “Borçlanan bir kimsenin ödeme niyetinde olduğunu Allah bilince, onun borcunu mutlaka dünyada iken ödemeyi nasip eder”⁴⁵

* **Borcu savsaklamak büyük günahdır:** “Kim ödememek kastıyla borca girerse, Allah’ın huzuruna hırsız olarak çıkar”⁴⁶ “Allah’ın huzurunda, bir kulun beraberinde getirebileceği en büyük günahlardan biri, ödenecek karşılık bırakmadan üzerinde borç olduğu halde ölmesidir”⁴⁷ “Ödeyebilecek durumda olan zengin kimsenin, borcunu ödemeyi geciktirmesi zulümdür”⁴⁸

* **Hız. Peygamber (devlet başkanı sıfatıyla), borcunu ödemediğinden cenaze namazını kıldırmadı:** Ebu Katâde anlatıyor: “Resulullah’a namazını kıldırırvermesi için bir adamın cenazesi getirildi. “Onun üzerinde borç var, arkadaşınızın namazını siz kılın!” buyurdu. Ben: “(Borç) benim üzerime olsun, ey Allah’ın Resulü” dedim. “Sadâkatle mi?” dedi. “Sadâkatle!” dedim. Bunun üzerine, cenazenin namazını kıldırdı”⁴⁹

43 Buhâri, İstikrâz 2.

44 Buhâri, İstikrâz 2.

45 İbn Mâce, II, 805.

46 İbn Mâce, II, 805.

47 Ebu Davud, Buyu’ 9.

48 Buhâri, İstikrâz 12.

49 Tirmizi, Cenâiz 69.